

Immanuel Wallerstein: A világ baloldala 2011 után

A baloldal számára 2011 – politikai értelemben – világszerte jó év volt. Sikerült ugyanis változtatni a közbeszéden, elmozdítva azt a neoliberalizmus ideológiai mantrájától. A közemberek hosszú idő óta első ízben vitatkoztak magáról a rendszer természetéről, amelyben élnek, s amelyet immár nem vesznek természetesnek 5

Analízis

Mészáros István: A szerkezeti válság szerkezetváltást követel

A tanulmány a világkapitalizmus egyre mélyülő *szerkezeti válságával* foglalkozik, amely, hogy tartós megoldásra jusson a világ, messzeható *szerkezeti orvoslást* igényel. A szerkezeti válság nem 2007-ben kezdődött az amerikai lakásépítéshitelezési buborék kipukkanásával, hanem négy évtizeddel korábban (aminek a szerző már a 60-as évek végén hangot is adott elemzéseiben). A tőkerendszer válságának *típusai* között lényeges különbséget kell tenni, amennyiben egy társadalmi szférában lejátszódó válság időszakos-konjunkturális válságnak számít-e, vagy sokkal alapvetőbbnek. A sarkalatos különbség az, hogy az időszakos válság lezajlik és több-kevésbé sikeresen megoldódik a fennálló szerkezet keretében, míg az alapvető válság egészében kezdi ki magát a keretet. „Természetesen az elvontan vett történelmi dialektika nem nyújthat semmilyen garanciát a pozitív kimenetelre. Erre számítani annyi volna, mint lemondani a magunk szerepéről a társadalmi tudat fejlesztésében, ami elengedhetetlen része a történelmi dialektikának. Főlszabadító szellemben radikalizálni a társadalmi tudatot, ez az, amire szükségünk van a jövő érdekében, méghozzá mihamar.” 8

Wiener György: A 2009–2011. évi politikai rendszerváltásról

A szerző szerint az új, neohorthysta jellegű honi politikai berendezkedés az alkotmányjogi rendszerváltás lezárulása és 2011 telén tetőző első válsága után – liberális bírálói reményeit megcáfolva – megszilárdul, s nagy valószínűséggel tartósan fennmarad. Főként nemzetközi nyomásra természetesen korrekciókra is sor kerül majd, de e politikai rendszert csak a többség akarata válthatja le, ami viszont csakis akkor következhet be, ha az új kurzus a társadalmi lét valamennyi szférájában tartósan kudarcot vall..... 25

Asztal körül

A társadalmi, gazdasági és politikai rendszer jellege a 2010 utáni Magyarországon. Szerkesztőségi műhelykonferencia. Elhangzott 2012. január 27-én a Kossuth Klubban. Résztvevők: Bartha Eszter, Földes György, Kállai R. Gábor, Krausz Tamás, Szigeti Péter és Wiener György..... 53

Olvasójel

Bárdos-Féltoronyi Miklós: **Hogyan gondolkodnak a „fiatal felnőttek” a mai Magyarországon?** Szalai Erzsébet: *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon*, Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2011 84

Tényről tényre

Hajdú János: **Egy pártprogram Európából**

A cikk a *Die Linke* (a német Balpárt) 2011. októberében Erfurtban elfogadott programját mutatja be..... 87

Asszociációk

David McNally: **A piacon túl**

Perújrafelvétel – alapos gazdaságtani elemzés keretében. A szerző a szocializmus fundamentumát a bérmunkán és a kompetitív piaci kapcsolatokon alapuló termelési viszonyok radikális elvetésével keresi. E nézőpontból mindenféle piaciszocializmus-elképzelés csakis zsákutca lehet, szemben a munkásosztály politikai gazdaságtana keretében kibontható demokratikus tervezéssel, amelynek a létfenntartási szükségletek köre mellett az egészséges környezetet és „az emberi képességek kibontakoztatását mint öncélt” kell előmozdítania 98

Történelem

Charles Armstrong: **Észak-Korea lerombolása és újjáépítése, 1950–1960**

A koreai háborúban az amerikai légierő az KNDK területére több bombát dobott le, mint a csendes-óceáni hadszíntér egészére a II. világháborúban. Az észak-koreaiak embervesztése arányaiban a Szovjetunió világháborús veszteségével volt egyenlő. A háborút követő újjáépítés során a KNDK egyedülálló (1953–1960 között évi 39%-os) gazdasági növekedési ütemet produkált, amit az észak-koreaiak áldozatkészsége és a „baráti” szocialista országok – főként a Szovjetunió, Kína és a Német Demokratikus Köztársaság – nagylelkű gazdasági és technikai támogatása biztosított 139

Másképp – más kép

Tütő László: **Kik a marxisták, és miért nem akarnak kommunizmust?**

Beidegződött szóhasználatunkba gondol bele az írás. Közben olyasféle kellemetlen kérdéseket vet fel, mint hogy a mindennapi élet milyen kényelmetlenségeivel járna a marxi kommunizmus..... 149

Változatok egy témára

Pham Binh: **Az Occupy mozgalom és a szocialisták feladatai**

A cikk részletes hatalomtechnikai és osztályelemzést nyújt a 2011 őszén az USA-ban megjelent *Occupy Wall Street!* mozgalomról. A spontaneitás anarchista filozófiáját valló mozgalom elutasított mindenféle rögzített döntéshozatali hierarchiát. E „tökéletes spontaneitás” azonban teret nyitott önkényes döntéseknek és különböző önjelölt „élcsoportok” a mozgalom egésze számára destruktív akció-

inak is. A szocialista baloldal késve kapcsolódott be az eseményekbe, ám így is évtizedek óta nem látott lehetőség kínálkozik arra, hogy az Egyesült Államokban újraépüljön egy cselekvőképes, radikális baloldal..... 159

Koltai Mihály Bence: **Néhány megjegyzés Pham Binh cikkéhez**

Az amerikai állam még a szimbolika szintjén megjelenő politikai alternatívát sem tűri el, utcai megjelenését pedig már-már az arab tavasz jeleneteire emlékeztető módon torolja meg. Az alternatívák pedzegetésével szembeni hisztéria és a brutális állami represszió valószínűleg megrendítette a „legszabadabb ország” toposzát, s ezáltal az *Occupy* talán magokat hintett el. Hogy mikor mi fog kikelni belőlük, nehéz megmondani, de valami kétségtelenül megváltozott..... 184

Kultúra

John Halle: **Az *Occupy Wall Street*, a zeneszerzők és a plutokrácia. Variációk egy ősrégi témára**

A zeneszerzők és a zenészek, akik a maguk módján szintén hierarchikus vezetőik, hiszen a koncertterem a darwini modell szerint működik, kiszolgáltatottjai a politikai gazdasági elitnek – bankároknak, politikusoknak, nagyvállalkozóknak –, akik a kultúrát korántsem önzetlenül s az értékek védelme érdekében finanszírozzák. Ezért, bár az OWS-mozgalomban megjelentek komponisták is, akiknek antikapitalista elkötelezettsége nem vitatható, szerep(lés)ük számos ellentmondást vet fel 188

E számunk képeit részint a tavaly Brazíliában Mészáros István tiszteletére megjelent tanulmánykötetből válogattuk (István Mészáros e os desafios do tempo histórico. São Paulo, Boitempo Editorial, 2011; lásd a címlapképet), részint szerkesztőnk, Nagy Éva készítette New Yorkban 2011 októberében.

Következő számunk tartalmából:

- Mészáros István brazil recepciója
- A 2011-es rendszerellenes mozgalmak történeti távlatban
- A kínai hegemonia kérdőjelei
- Kapitalizmus a poszt-szocialista Kelet-Európában
- Iszlám és szekurizáció

Melléklet:

- Krausz Tamás: A magyar történetírás és a marxizmus

Köszönetet mondunk azoknak, akik 2010. évi személyi jövedelemadójuk 1%-át az Eszmélet Sajtó Alapítvány javára ajánlották fel. Kérjük olvasóinkat, szimpatizánsainkat, hogy folyóiratunk támogatására a soron következő szája-bevallás időszakában is gondoljanak. Adószámunk: 18067068-2-42.

Az Eszmélet folyóirat támogatói 2012-ben

*Nemzeti
Kulturális
Alap*

NEMZETI ERŐFORRÁS
MINISZTERIUM

a Szabad Sajtó Alapítvány és
a Lukács György Alapítvány.
Segítségüket köszönjük.

Az Eszmélet szerzői és tanácsadói tiszteletpéldányukat folyóiratunk rendezvényein, illetve Nagy Évától, lapunk terjesztési és előfizetési ügyekkel megbízott szerkesztőségi tagjától (tel.: +36 30 567-6815) vehetik át.

A világ baloldala 2011 után

Akár szűken, akár tágan határozzuk meg a baloldalt, világszerte jó éve volt 2011. Ennek alapvető oka a negatív gazdasági körülményekben rejtett, ezeket megsínylette a világ nagyobbik része. A munkanélküliség magas volt, és tovább emelkedett. A legtöbb kormány tetemes adósság-szinttel és csökkent bevétellel szembesült. Válaszul megpróbálták takarékosági intézkedésekkel terhelni országuk népességét, ugyanakkor viszont bankjaitak igyekeztek gyámolítani.

Az eredmény világméretű lázadása volt annak, amit a „Szálljunk meg a Wall Street-et!” [Occupy Wall Street (OWS)] megmozdulások úgy hívtak: „a 99%”. A lázadás a gazdagság túlzott polarizálódása, a korrupt kormányzatok és e kormányzatok lényegileg nem-demokratikus természete ellen irányult, akár többpárti rendszert képviseltek ezek, akár nem. Szó sincs arról, hogy az OWS, az „arab tavasz” vagy az *indignados* [a „fölháborodottak”] mindent elértek volna, amit reméltek. Sikeredt azonban világszerte változtatniuk a diskurzuson, vagyis a megbeszélningalón, elmozdították azt a neoliberalizmus ideológiai mantrájától olyan témák felé, mint az egyenlőtlenség, igazságtalanság és gyarmatmentesítés. A közemberek hosszú idő óta első ízben vitatkoztak magáról a rendszer természetéről, amelyben élnek; immár nem vették természetesnek.

Most az a kérdés a világ baloldala számára, hogyan tovább előre, hogyan lehet ezt a kezdeti szóbeli sikert politikai átalakulásban kama-toztatni. A probléma fölvetése roppant egyszerű. Még ha, röviden szólva, világos is, hogy mekkora táguló szakadék húzódik egy nagyon kicsi (az 1%) és egy nagyon nagy csoport (a 99%) között, ebből nem következik, hogy ez a politikai megoszlás. A jobbközép erők a világ népességének – vagy legalábbis azoknak az embereknek, akik politikailag valamiképpen aktívak – még világszerte mintegy a fele fölött parancsnokolnak.

A világ átalakításához ennél fogva a világ baloldalának olyan fókú politikai egysége lesz szüksége, amilyenel még nem rendelkezik. Valójában mélységes egyet nem értés tapasztalható mind a hosszú távú célkitűzések, mind a rövid távú taktika dolgában. Nem mintha nem folynának viták ezekről. Ellenkezőleg, hevesen vitatkoznak róluk, s némi előrehaladás is történt a többrendbeli megosztottság leküzdésében.

Nem új keletű megosztottságok ezek, de ettől még nem könnyebb megoldani őket. Közülük kettő nagy jelentőségű. Az első a választásokkal kapcsolatos. A választásokat illetően nem kétféle, hanem három-

féle álláspont van. Van egy csoport, amelyik mélyszélesen gyanakvó a választásokkal szemben, úgy érvel, hogy ezeken részt venni nemcsak hogy politikailag hatástalan, de erősíti a létező világrendszer legitimitációját.

A többiek úgy gondolják, hogy döntő fontosságú részt venni a választási folyamatban. Ám ez a csoport kétfelé oszlik. Egyfelől vannak azok, akik úgy vélik, hogy pragmatikusan kell gondolkodni. Ők belülről akarnak munkálkodni – a nagyobbik balközép párton belül, ha működő többpártrendszer van, vagy ahol nem engedélyeznek parlamenti váltógazdaságot, ott a de facto egyetlen párton belül.

És persze vannak azok, akik az úgynevezett kisebbik rossz választásának politikáját hirdetik. Ezek az állítják, hogy nincs jelentős különbség a fő alternatív pártok között, és amellet vannak, hogy olyan pártra kell szavazni, amelyik „hitelesen” baloldali.

Mindnyájunknak ismerős ez a vita, és mindnyájunknak már a könyökünkön jönnek ki ezek az érvek. De világos – nekem legalábbis –, hogy ha a három csoport nem jut közös nevezőre a választási taktikát illetően, a világ baloldalának nem lesz sok esélye arra, hogy érvényesüljön, sem rövid, sem hosszabb távon.

Hiszem, hogy van mód a kibékülésre. Mégpedig úgy, hogy különbséget kell tenni rövid távú taktika és hosszú távú stratégia között. Nagyon is egyetértek azokkal, akik szerint a világrendszer hosszú távú átalakításához irreleváns az államhatalom megszerzése, és meglehetősen veszélyezteteti ennek az átalakításnak a lehetőségét. Sokszor megkísérelték már *átalakítási stratégia gyanánt* alkalmazni, és mindannyiszor kudarcot vallottak vele.

Nem következik ebből, hogy a rövid távú választási részvétel elvesztegetett idő. Tény, hogy a 99% nagyon nagy része súlyos károkat szenved rövid távon. És ez a rövid távú sínylődés a fő gondja-baja. Ezek az emberek túlélni próbálnak, és segíteni szeretnék a családjukat és a barátaikat a túlélésben. Ha a kormányzatokra nem úgy gondolunk, mint a társadalmi átalakulás potenciális tényezőire, hanem mint olyan struktúrákra, amelyek rövid távú szenvedéseket képesek okozni közvetlen politikai döntéseikkel, akkor a világ baloldalának az a kötelessége, hogy minden lehetőt megtegyen, hogy olyan döntéseket csikarjon ki ezektől, amelyek *a lehető legkisebbre csökkentik a szenvedést*.

Ha a szenvedés lehető legkisebbre csökkentésén dolgozunk, ez megköveteli a választási részvételt. S mi a helyzet azokkal, akik a kisebbik rosszat és akik hitelesen baloldali pártok támogatását javasolják? Ez helyi taktikai döntés kérdése, ami természetesen függ – ország méret, politikai szerkezet formája, országos demográfiai mutatók, geopolitikai elhelyezkedés, politikatörténet –, s ezért változatos. Nincs rá szabványos válasz, nem is lehet. A 2012-es válasz sem szükségképp érvényes 2014-re vagy 2016-ra. Ez, szerintem legalábbis, nem elvi kérdés, hanem inkább a taktikai helyzet fejlődésének kérdése országonként.

A második alapvető vita, amellyel a nemzetközi baloldal emészti magát, aközött folyik, amit „developmentalizmusnak” nevezek, meg amit úgy lehetne megnevezni, hogy a civilizációs változás elsőbbsége. A világ számos részén tanúi lehetünk ennek a vitának. Némelyek ezt látják Latin-Amerikában a kormányok és az őshonos népek mozgalmi közt folyó, elmérgesedő vitákban – például Bolíviában, Ecuadorban, Venezuelában. Némelyek ezt látják Észak-Amerikában és Európában a környezetvédők/zöldek és a szakszervezetek közti vitákban, amikor is az utóbbiak az elérhető foglalkoztatás fönntartásának és bővítésének adnak elsőbbséget.

Egyfelől van a „developmentalista” opció, akár baloldali kormányok, akár szakszervezetek állnak ki mellette, vagyis hogy gazdasági növekedés nélkül nincs mód helyesbíteni a jelenlegi világ gazdasági kiegyensúlyozatlanságát, akár az országokon belüli, akár az országok közti polarizálódásról beszélünk. Ez a csoport azt hányja ellenfelei szemére, hogy legalábbis objektíve, de lehet, hogy szubjektíve is a jobboldali erők érdekeit támogatják.

Az „antidevelopmentalista” opció támogatói azt mondják, hogy a gazdasági növekedés elsőbbségére összpontosítani két okból téves. Ez olyan politika, amely a kapitalista rendszer legrosszabb tulajdonságait viszi tovább. És olyan politika, amely helyrehozhatatlan károkat okoz – ökológiai és társadalmi károkat. Ez a megosztottság, ha lehet, még szenvedélyesebb, mint amelyik a választási részvétel kérdéséből fakad. A megoldás csakis eseti alapon kötött kompromisszumokkal lehetséges. Hogy ez lehetővé váljék, mindkét csoportnak el kell fogadnia a másik jóhiszeműségét. Nem lesz könnyű.

Leküzdhetők-e a baloldalnak ezek a megosztottságai a következő öt vagy tíz évben? Nem vagyok biztos benne. De ha nem, akkor nem hiszem, hogy a világ baloldala megnyerheti a következő húsz vagy negyven év csatáját az ügyben, hogy milyen is legyen az elkövetkező rendszerünk, mihamllyt a tőkés rendszer véglegesen összeroppan.

(Fordította: Csala Károly)

(Eredeti megjelenés: *Commentary* No 320, 2012. január 1.
Copyright Immanuel Wallerstein, distributed by Agence Global)

A szerkezeti válság szerkezetváltást követel

Amikor gyökeres szerkezetváltás szükségét hangsúlyozzuk, világossá kell tennünk mindjárt az elején, hogy ez nem valami megvalósíthatatlan *Utópia* igénye. Ellenkezőleg, pontosan a modern utópikus elméletek fő jellemzője volt az az elképzelés, hogy a munkások életfeltételeinek tervezett javítása elérhető a bírált társadalmak *meglevő szerkezetének keretei közt*. Így a New Lanark-i Robert Owen, például, aki végképp tarthatatlan üzleti kapcsolatban állt az utilitárius liberális filozófus Jeremy Benthammel, ebben a szellemben kísérte meg fölvilágosult társadalmi és nevelési reformjainak általános megvalósítását. *Lehetetlenre* vállalkozott. Amiként azt is tudjuk, a „legnagyobb szám legnagyobb boldogsága” fellengzős „utilitárius” erkölcsi elvből sem sült ki semmi azóta sem, hogy Bentham meghirdette. Számunkra az a probléma, hogy korunk gazdasági és társadalmi válsága – amelyet ma már a tőkés rend védelmezői sem tagadhatnak, még ha kizárt dolognak tartják is, hogy nagyszabású változtatásra volna szükség – *természetének* helyes értékelése nélkül a szerkezetváltás sikerének esélye elhanyagolható. A „jóléti állam” kimúlása még abban a maroknyi privilegizált országban is, ahol egykor fönállt, kijózanító tanulsággal szolgál e téren.

Hadd kezdjem azzal, hogy a nemzetközi burzsoázia tekintélyes napilapja, a *Financial Times* nemrégiben megjelent szerkesztőségi cikkéből idézek (2011. június 2.). A veszedelmes pénzügyi válságról szólva – most már a szerkesztők maguk is elismerik, hogy ez bizony veszedelmes –, e szavakkal fejezik be cikküket: „Mindkét fél [az amerikai demokraták és republikánusok] hibáztatható a vezetési vákuumért és a felelős megfontolás hiányáért. A kormányzás komoly hiányossága ez, és veszélyesebb, mint Washington hiszi.” Ez minden, amit vezércikk-bölcsesség gyanánt kapunk a „szuverén adósság” és az emelkedő költségvetési deficit lényegbevágó tárgyában. Ami a *Financial Times* vezércikkét még a lap által fölpanaszolt „vezetési vákuum”-nál is semmitmondóbb gondolati ürbe helyezi, az e cikk hangzatos alcíme: „*Washington hagyjon föl a komédiázással, és kezdjen el kormányozni*”. Mintha az efféle vezércikkek többre vihethnek a „kormányzás” nevében előadott komédiázásnál. Hiszen a szóbanforgó súlyos ügy a globális kapitalizmus „központi erőművének”, az Amerikai Egyesült Államoknak a katasztrófális eladósodása, amiből

egyedül a kormány adóssága (más szóval, a vállalatokat és a magán-személyeket terhelő adósság nélkül számítva) már jócskán meghaladja – ahogy világító számjegyekkel föl-fölvillan az egyik New York-i középület homlokzatán, jelezve az egyre emelkedő adósság megállíthatatlan fölívelését – a *14 billió dollárt*.

A lényeg, amit szeretnék hangsúlyozni, az, hogy a válság, amellyel szembe kell néznünk, mély és egyre mélyülő *szerkezeti válság*, s ez messze ható *szerkezeti orvoslást* igényel ahhoz, hogy tartós megoldásra jussunk. Azt is hangsúlyozni kell, hogy korunk szerkezeti válsága nem 2007-ben kezdődött az „amerikai lakásépítés-hitelezési buborék kipukkanásával”, hanem legalább négy évtizeddel korábban. Ezt a kifejezést használva szoltam erről már 1967-ben, jóval az 1968 májusi franciaországi robbanás előtt;* azt írtam 1971-ben a *Marx's Theory of Alienation* harmadik kiadásának előszavában, hogy a kibontakozó események és fejlemények „drámai nyomatékot adnak a tőke *globális szerkezeti válsága* fölerősödésének”.

Evvel kapcsolatban tisztázni szükséges a válság világosan azonosítható *típusai* vagy *módozatai* közti lényeges különbséget. Hiszen nem mindegy, hogy egy társadalmi szférában lejátszódó válság *időszakos-konjunkturális válságnak* számít-e, vagy valami sokkal alapvetőbbnek. Nyilvánvaló, hogy egy alapvető szerkezeti válsággal nem lehet akként foglalkozni, hogy az időszakos vagy konjunkturális válságok kategóriájába gyömöszöljük. A sarkalatos különbség a válság két, élesen ellentétes típusa között az, hogy az időszakos vagy konjunkturális válság lezajlik és több-kevésbé sikeresen megoldódik a főnálló szerkezet keretében, míg az alapvető válság egészében kezdi ki magát ezt a keretet.

Általánosságban szólva, itt nem az a kérdés, hogy az ellentétes típusú válságok mennyire súlyosak. Egy időszakos vagy konjunkturális válság ugyanis lehet drámaian súlyos – amilyen a „nagy világgazdasági válság” volt 1929–33-ban –, mégis képes megoldódni az adott rendszer paraméterei között. Ugyanakkor viszont, evvel ellentétben, az elhúzódó szerkezeti válság „nem robbanásos” jellege – szemben a „nagy zivatarokkal” (Marx szavával szólva), amelyek révén az időszakos-konjunkturális válságok kirobbanhatnak és megoldódhatnak – félreértésre alapozott stratégiákhoz vezethet annak következtében, hogy tévesen értelmezik a „zivatarok” elmaradását, mintha ezek hiánya mindenekfölött való bizonyíték volna a „szervezett kapitalizmus” és a „munkásosztály integrálódása” korlátlan ideig tartó, rendíthetetlen előrehaladása mellett.

* A São Paulo-i *Debate Socialista* című folyóirat „As tarefas à nossa frente” címmel közölt – elektronikus levélváltással készült – interjú a szerzővel 2009 májusában. Ebben Mészáros István földidézte 1967 végén Lucien Goldmannnal folytatott baráti vitáját a kapitalizmus természetéről; erre vonatkozik itteni hivatkozása. (A ford.)

Nem lehet elégszer hangsúlyozni: korunkban a válság megmagyarázhatatlan anélkül, hogy tágabb, általános társadalmi keretbe helyeznénk. Ez azt jelenti, hogy a makacs és elmélyülő, az egész világra kiterjedő mai válság természetének tisztázásához az egész tőkerendszer válságára kell összpontosítanunk figyelmünket. Ugyanis a tőkének az a válsága, amelyet most megtapasztalunk, mindenre kiterjedő szerkezeti válság.

Lássuk, a lehető legrövidebbre fogva, az itt tárgyalt szerkezeti válság meghatározó jellemzőit.

A mai válság *történelmi* újdonsága négy fő aspektusában nyilvánul meg:

- (1) *jellege egyetemes*, nem pedig egy-egy különös körre szorítkozik (pl. pénzügyi vagy kereskedelmi vagy a termelés egyik-másik ágát érintő, vagy a munka egyik típusát jobban, a másikat kevésbé sújtó, ezek sajátos szakterületeitől függően vagy termelékenységi fokai szerint, stb.);
- (2) *tere* csakugyan *globális* (a szó legfenyegetőbb, betűszerinti értelmében), nem pedig országok valamely csoportjára korlátozódik (mint minden nagyobb válság a múltban);
- (3) *időbeli kiterjedése* elhúzódó, folyamatos – ha úgy tetszik: *permanens* –, nem pedig korlátozott *s ciklikus*, mint amilyen a tőke minden korábbi válsága volt;
- (4) lefolyásának *módját* tekintve *kúszónak* nevezhetjük – ellentétben a múltbeli látványosabb és drámaibb robbanásokkal és összeomlásokkal –, olyan megszorítással, hogy még a legvehemensebb vagy erőszakosabb konvulziók sem zárhatók ki a jövőben: vagyis ha kifulladás a „válságmenedzselésben” ma tevékeny részt vállaló bonyolult gépezet, és leáll a növekvő ellentmondások többé-kevésbé ideiglenes „kitelepítése”. [...]

[Itt] néhány általános megállapítást kell tennünk a strukturális válság kritériumaival, valamint azokkal a formákkal kapcsolatban, amelyekben megoldása elképzelhető.

A legegyszerűbben és a legáltalánosabban megfogalmazva, egy strukturális válság a társadalmi komplexum *egészét* sújtja, minden viszonylatában, alkotórészeivel vagy alkomplexumaival, valamint más ilyen komplexumokkal egyetemben, amelyekkel kapcsolatban áll. Egy nem-strukturális válság viszont a kérdéses komplexumnak csupán néhány részét érinti, s így aztán akármilyen súlyos is az érintett részekre nézve, nem veszélyeztetheti az általános struktúra folytatólagos fennmaradását.

Ezért aztán az ellentmondások kitelepítése csak addig folytatható, ameddig a válság részleges, viszonylagos és a rendszer által kezelhető, s nem követel egyebet, mint eltolódásokat – még ha jókora nagyokat is – magán a viszonylag önálló rendszeren *belül*. A struk-

turális válság azonban kérdéssé teszi magát az érintett általános komplexum létét is, posztulálja meghaladását s fölváltását valamely alternatív komplexummal.

Ugyanez az ellentét kifejezhető az olyan korlátok kategóriájában is, amilyenek minden egyes társadalmi komplexumban megvannak a maguk közvetlenségében, minden adott időben, szemben az olyanokkal, amelyeken túllépni elgondolhatatlan. A strukturális válság tehát nem a *közvetlen* korlátokra, hanem a globális struktúra *végső* határaitra vonatkozik. (Mészáros 2010a, 246–7)

Ennek megfelelően, tökéletesen nyilvánvaló, hogy mi sem lehet komolyabb, mint a társadalmi anyagcsere-újratermelés tökéles módjának szerkezeti válsága, amely rávilágít a fönnálló rend végső korlátaira. De ha mégannyira mélységesen komoly, és általános mutatóit tekintve rendkívül fontos is a szerkezeti válság, ránézésre nem biztos, hogy csakugyan döntő fontosságúnak látszik egy-egy nagyobb konjunkturális válság drámai viszontagságaival összevetve. Hiszen a „zivatarok”, tehát a kirobbanó konjunkturális válságok meglehetősen paradox módon zajlanak le, mivel feszültségük nem csupán kisül (és *lecsapódik*), hanem *el is oszlik*, amennyire a körülmények ezt lehetővé teszik. Pontosan azért tehetik ezt, mert részleges jellegűek, amiből kifolyólag nem teszik kérdéssé a fönnálló globális szerkezet végső határait. Ugyanakkor azonban, ugyanezen okból, a mélyen fekvő szerkezeti problémákat – amelyek szükségszerűen újra meg újra előbukkannak a sajátos konjunkturális válságok alakjában – szigorún csak részlegesen és időlegesen s a legkorlátozottabb módon képesek „megoldani”. Vagyis: amíg a következő konjunkturális válság föl nem tűnik a társadalom szemhatárán.

Ellenben, tekintettel a szerkezeti válság óhatatlanul bonyolult és elhúzódo természetére, hiszen ez *korszakos*, nem pedig epizodikus/pillanatnyi jelleggel folyik le a történelmi időben, az egésznek a halmozódó kölcsönhatásai bizonyulnak döntőnek, még a „normalitás” hamis látszata alatt is. Merthogy a szerkezeti válságban minden kockán forog, az adott rend mindent átfogó végső határai is, és itt már nem lehet semmilyen „szimbolikus/paradigmatikus” partikuláris eseményről beszélni. Ha nem értjük meg a különös események és fejlemények általános rendszer-összefüggéseit és rejtett következményeit, tehát a dolog horderejét, akkor szem elől tévesztjük a csakugyan jelentős változásokat és a pozitív befolyásolásukra irányuló – a szükséges rendszer-átalakítás érdekében végrehajtandó – potenciális stratégiai beavatkozás megfelelő eszközeit. Társadalmi felelősségünk ennél fogva a bekövetkező kumulatív kölcsönhatások megalkuvás nélküli kritikus tudatát követeli meg tőlünk, ahelyett hogy kényelmes önmegnyugtató-sunk bizonyítékait keresgéljünk a látszólagos normalitás világában, mígnem a fejünkre omlik a ház.

Hangsúlyozni kell itt, hogy a második világháború után mintegy három évtizedig a vezető tőkés országokban tapasztalt sikeres gazdasági terjeszkedés azt az illúziót keltette itt-ott még a kimagasló baloldali értelmiségiek körében is, hogy leküzdötték a „*válságkapitalizmus*” történelmi szakaszát, s helyére az úgynevezett „*fejlett, szervezett kapitalizmus*” lépett. E probléma szemléltetéséhez szeretnék idézni néhány szövegrészletet a huszadik század egyik legnagyobb harcos értelmiségi személyiségének, Jean-Paul Sartre-nak az írásaiból, akit – ismeretes lehet ez Sartre-ról szóló könyvemből – roppant nagyra becsülök. Tény azonban, hogy annak a vélekedésnek az elfogadása, miszerint a főnálló rend a „*válságkapitalizmus*” leküzdésével a „*fejlett kapitalizmusba*” fordult, súlyos dilemmák elé állította Sartre-ot. Ez annál is nagyobb jelentőségű, mivel tagadhatatlan, hogy Sartre maradéktalan elkötelezettséggel kutatott valaminő életképes emancipatorikus megoldás után, és hogy ő maga kimagasló, feddhetetlen személyiség volt. Problémánkkal kapcsolatban emlékeztetnünk kell rá, hogy az olasz *Manifesto* csoportnak adott fontos nyilatkozatában – miután vázolta fölfogását arról, hogy milyen óhatatlan negatívumokkal jár az elkerülhetetlenül káros intézményesülése annak, amit ő (értelmező kategóriaként saját használatra) „*fuzionált csoportnak*” nevez *A dialektikus ész kritikájá*-ban –, arra a kínos következtetésre kellett jutnia: „*Miközben belátom egy szervezet szükségességét, be kell vallanom, nem tudom, miként lehetne megoldani azokat a problémákat, amelyekkel valamennyi megszilárdult struktúra szembekerül.*” (Sartre 1970, 245)

Az okozza itt a nehézséget, hogy társadalomelemzése során olyan terminusokban fejezi ki magát Sartre, amelyekkel a valóságban egymáshoz tartozó, *egyazon társadalmi komplexum* különböző szemszögeit képező, különféle tényezőket és kölcsönös összefüggéseket roppant problematikusán dichotómiák és *oppozíciók* formájában ábrázolja, ezáltal föloldhatatlan dilemmák elé állítja a fölszabadító társadalmi erőket, és elkerülhetetlen vereség képét festi elénk. Világosan megmutatkozott ez a *Manifesto* csoport és Sartre szóváltása során:

Manifesto: Pontosan mire alapozva lehet kidolgozni valamilyen forradalmi alternatívát?

Sartre: Ismétlem, inkább az „*elidegenedésre*”, semmint a „*szükségletekre*” alapozva. Röviden szólva, az *egyéniség* és a *szabadság* helyreállítására – ezek iránt akkora és olyan sürgető szükséglet nyilvánul meg, hogy azt még a legkifinomultabb *integrációs technikák* sem hagyhatják számításán kívül. (Sartre 1970, 242)

Így tehát Sartre, amikor stratégiaileg azt mérlegelte, miként lehetne leküzdeni a tőkés valóság elnyomó jellegét, teljességgel tarthatatlan módon szembeállította egymással a munkások „*elidegenedését*” és állítólagosan kielégített „*szükségeit*”, s ezzel végképp megnehezítette, hogy bárki

is gyakorlatilag megvalósítható pozitív kimenetelre számíthat. És itt nem egyszerűen csak az a probléma, hogy túlságosan is hitelt ad a munkásokkal kapcsolatban a divatos, ám rendkívül fölületes szociológiai okfejtésnek az úgynevezett „*kifinomult integrációs technikákról*”.

Sajnálatos módon ennél sokkal komolyabb a baj. Valójában a megoldatlan és csakugyan zavaró probléma itt magának a „*fejlett kapitalizmus*” életképességének az értékelése, és ehhez kapcsolódva a munkásosztály „integrálódásának” a posztulátuma, amiben Sartre azidőtt történetesen nagyrészt egyetértett Herbert Marcuséval. Hiszen a valóságban az az igazság, hogy ellentétben *egyres munkások* kétségtelenül megvalósítható beilleszkedésével a tőkés rendbe, a munkásosztályt – a *tőke strukturális antagonistáját*, amely az egyedüli *történetileg megalapozható hegemónikus alternatívát* képviseli a tőkerendszerrel szemben – nem lehet integrálni a tőke elidegenítő és kizsákmányoló társadalom-újratermelési kereteibe. Ami ezt lehetetlenné teszi: a tőke és munka közti mély *szervezeti antagonizmus*, amely leküzdhetetlen szükségszerűséggel következik az antagonisztikus uralom és alárendeltség *osztályvalóságából*.

Ebben a gondolatmenetben még az is félrevezető, ami valamelyes részben elfogadhatóvá teszi a Marcuse/Sartre típusú, folyamatos elidegenedés és a „kielégített szükséglet” közti *hamis alternatívát*, mert a tőke öngyilkossággal határos, tarthatatlan, *globálisan körülsáncolt meghatározatlanságainak* külön rekeszekbe osztása „alapozza meg” – ehhez szükséges előfeltételként szerepel a tőke egyedülvaló és kizárólagosan uralkodó társadalmi anyagcsere-rendjének *elementáris rendszerbeli működőképessége* – a „fejlett kapitalizmusnak” az úgynevezett „peremövezetektől” s a „harmadik világtól” való rendkívül problematikus különválasztása formájában. Mintha a posztulált „fejlett kapitalizmus” újratermelési rendje *a legcsekélyebb ideig is* – hát még a jövőbeni *végtelenségig!* – képes volna fönntartani magát a (hibásan értelmezett) „peremövezetek” és az imperialista módra leigázott „harmadik világ” folyamatos kizsákmányolása nélkül.

Szükséges itt csonkítatlanul idézni azt a lényeges részt, amelyikben ezeket a problémákat fejtegeti Sartre. A szóbanforgó *Manifesto*-interjújánk ez a sokatmondó része a következőképp hangzik:

A fejlett kapitalizmus, ahhoz képest, mennyire van tudatában saját helyzetének, s dacára annak, hogy milyen egyenlőtlenségek vannak a jövedelmek megoszlásában, szerét ejti, hogy kielégítse a munkásosztály többségének elemi szükségleteit – kimaradnak ebből, persze, a *peremövezetek*, a munkások 15 százaléka az Egyesült Államokban, a feketék és a bevándorlók; kimaradnak az idősebbek; kimarad globális léptékben a *harmadik világ*. De a kapitalizmus kielégít bizonyos elsőrendű szükségleteket, és kielégít bizonyos mesterségesen teremtett szükségleteket is: például egy *autó iránti szükségletet*. Ez a helyzet készítetett engem „szükséglet-elméletem”

főlülvizsgálatára, mivel ezek a szükségletek a *fejlett kapitalizmus* körülményei közt már nem képezik az „ellenzékét” a rendszernek. Ellenkezőleg, a rendszer ellenőrzése alatt részben a *proletariátus* bizonyos olyan folyamatokba való *integrálásának* eszközüvé válnak, amelyeket a profit gerjeszt és irányít. A munkás kimerül abban, hogy megtermeljen egy autót, és megkeresse a rávalót; ennek az autónak a *beszerzése* azt a *benyomást* kelti benne, hogy kielégítette egyik „szükségletét”. A rendszer, amelyik kizsákmányolja, egyidejűleg célt tűz ki eléje, és gondoskodik a lehetőségről, hogy ezt el is érhesse. A rendszer elviselhetetlenségének tudatát ezért már nem abból kell eredeztetni, hogy itt nem lehetséges az elemi szükségletek kielégítése, hanem mindenekelőtt az elidegenedés tudatában keresendő a gyökere – más szóval, abban a tényben, hogy *ez az élet nem érdemleges élet s nincs semmi értelme*, hogy ez a működés látszatműködés, hogy ezeket a szükségleteket mesterségesen gerjesztették, hogy ezek hamisak, hogy ezek kizsigerelik az embereket, és csak a profitot szolgálják. Csak hát ezen az alapon osztályegységet létrehozni *még nehezebb*. (Sartre 1970, 238–9)

Ha „névértéken” elfogadjuk a „fejlett kapitalizmusnak” ezt a jellemzését, az esetben a fölszabadulásra irányuló tudatosság kialakításának föladata nem csupán „*nehezebb*”, hanem egyenest *lehetetlen*. A kétes talaj, persze, amelyen eljuthatunk egy ilyen apriorisztikusan vitathatatlan és pesszimista-defetista végkövetkeztetéshez – amely az értelmiségi ember „új szükséglet-elméletének” magasából írja elő a munkások számára „vásárlói mesterséges szükségleteik” elhagyását, példa gyanánt hozva föl a személygépkocsit, s ezek helyébe egy ízig-vérig elvont sarktétel elfogadását, amelyik azt sulykolja, hogy „*ez az élet nem érdemleges élet s nincs semmi értelme*” (eme nemes szándékú, ámde meglehetősen elvonatkoztatott, ellentmondást nem tűrő posztulátumnak a valóságban ténylegesen ellentmond a munkásosztály tagjainak az a kézzelfogható szükséglete, hogy biztosítaniuk kell gazdaságilag fönttartható létezésük föltételeit) –, e kétes talaj nem más, mint az *elfogadása* részint egy sor tarthatatlan *kijelentésnek*, részint meg az éppily tarthatatlan *kifejejtésnek*, vagyis a történetileg visszafordíthatatlan *szerkezeti válságához* érkezett, valóságosan létező tőkerendszer egynemely létfontosságú, meghatározó jege figyelmen kívül hagyásának.

Kezdjük azzal, hogy „*fejlett kapitalizmusról*” beszélni – amikor a tőkerendszer mint társadalmi anyagcsere-újratermelési mód *történelmi fejlődésének leszálló ágában* van, és ennél fogva csakis *tőkés módra* fejlett, de más egyéb értelemben egyáltalában nem az, így hát csakis egyre inkább *pusztító* és ezért végső soron egyben *önpusztító módon* képes fönttartani magát – rendkívül problematikus. Egy másik kijelentés: akként való jellemzése *az emberiség túlnyomó többségének* – a szegénység kategóriájában, idesorolva a „feketéket és a bevándorlókat”, az

„idősebbeket” és „globális léptékben a harmadik világot” –, mint amelyik a „peremövezetekhez” tartozik (a Marcuse-féle „kívülállók” rokonaként), szintén nem kevésbé tarthatatlan. Valójában ugyanis a „fejlett tőkés világ” az, amelyik az általános rendszernek hosszú távon teljességgel tarthatatlan privilegizált *peremét* alkotja, amely könyörtelenül „megtagadja az elemi szükségletek kielégítését” a világ nagyobb részétől, nem pedig amelyiket „peremövezetként” határoz meg a *Manifestónak* adott interjújában Sartre. Még az Amerikai Egyesült Államok viszonylatában is jócskán alábecsüli a szegénységben élők sávszélességét, mindössze 15 százalékosra. Mellesleg, a munkások személyautóinak akként

Mészáros István négyévesen Budapesten édesanyjával és testvéreivel

való jellemzése, mint ami merőben csak „mesterséges szükséglet”, ami „csak a profitot szolgálja”, már nem is lehetne egyoldalúbb. Hiszen ellentétben számos értelmiségivel, még a viszonylagos jólétben élő egyes munkásoknak – még kevésbé az egészében vett dolgozó osztály tagjainak – sem adatik meg az a luxus, hogy munkahelyük közvetlenül a hálószobájuk mellett legyen található.

Ugyanakkor a meghökkenítő „kifejejtések” oldalán néhány olyan, rop-pant súlyú szerkezeti ellentmondás és hiányosság marad említetlenül a „fejlett kapitalizmus” Sartre vázolta leírásában, amelyek valósággal tartalmatlanul üressé teszik egész koncepcióját. Ebben az értelemben az egyik legfontosabb lényegi szükséglet, amely nélkül semmilyen társadalom – sem a múltban, sem a jelenben, sem a jövőben – nem képes fennmaradni: a munka szükséglete, a termelésben tevékeny egyének számára – egy teljesen emancipált társadalmi rendben mindannyiuk számára – éppúgy, mint általában a társadalom számára, ennek természetéhez fűződő, történelmileg megalapozott kapcsolatában. A szükségyszerű kudarc, amelyet ez a mostani rendszer vall ennek az alapvető strukturális problémának a megoldásában – s ami kihat a munka összes kategóriájára, nemcsak a „harmadik világban”, hanem a „fejlett kapitalizmus” leginkább privilegizált országaiban is, lásd az itt vésszesen növekvő munkanélküliséget –, ez alkotja az egészben vett tőkerendszer egyik *abszolút korlátját*. Egy másik súlyos probléma, amely nyomatékosítja, hogy a tőke történelmileg járhatatlan utat követ a jelenben és ezért életképtelenné lesz a jövőben, a gazdaság végzetes eltolódása az *élősködő szektorok* felé – mint amilyen a válság-előidéző kalandor spekuláció, amely (*objektív szükségyszerűséggel*, bár ezt gyakran a rendszer szempontjából tekintve lényegyet nem érintő *személyes* eltévelyedésnek állítják

Esküvői fotó a két tanúval, balról jobbra Lukács Györgyné Bortstieber Gertrúd, Donatella Morisi, Mészáros István, Lukács György

be) a pénzügyi szektort sújtja, valamint a szorosan hozzá kapcsolódó intézményesült, jogilag megtámogatott *hűtlen kezelés* –, szemben a társadalmi-gazdasági élet termelő ágazataival, amelyeneket az igazi emberi szükséglet kielégítése igényel. Olyan eltolódás ez, amely fenyegetőleg éles ellentétben áll a tőke történeti fejlődése emelkedő szakaszával, amikor a bámulatosan terjeszkedő rendszer dinamizmusa (ennek részeként az ipari forradalom lendülete) túlnyomórészt társadalmilag életképes és tovább fokozható termelési teljesítményeknek volt köszönhető. Mindehhez hozzá kell adnunk még annak a *tömegméretű tékozlásnak* a gazdasági terhét, amelyet az állam és a *katonai-ipari komplexum* kényszerít tekintélyuralmi eszközökkel a társadalomra – az állandó fegyverkezéssel és a megfelelő háborúkkal – a „fejlett, szervezett kapitalizmus” fonák „gazdasági növekedésének” szerves részeként. S hogy csupán még egyet említsünk a „fejlett” tőke rendszerfejlődésének katasztrofális velejáró következményeiből, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ez a tovább már tarthatatlan társadalmi anyagcsere-újratermelési mód milyen megengedhetetlen tékozlással *avatkozik be ökológiailag, globális szinten*, bolygónk véges világába,¹ rablógazdálkodást folytatva aknázza ki a nem-megújuló anyagi erőforrásokat, s fokozott, egyre veszedelmesebb mértékben rombolja a természetet.

Ennek kimondása nem „utólagos bölcsekedés”. Ugyanabban az időben², amikor Sartre a *Manifesto*-nyilatkozatot adta, azt írtam: „A tőkés ellenőrzési rendszer másik alapellentmondása az, hogy nem képes elválasztani a »fejlesztést« a *rombolástól*, sem pedig a »haladást« a *tékozlástól* – akármilyen katasztrofális eredményekkel jár is ez. Minél inkább szabad tér nyílik a termelékenység erői előtt, annál inkább szabadjára kell engedni a romboló erőket; s minél nagyobbra növekszik a termelés volumene, annál inkább mindent betemetnek a fojtogató hulladékhegyek. A takarékos *gazdálkodás* fogalma alapján összeegyeztethetetlen a tőketermelés »gazdálkodásával«, ami szükségképpen halmozottan tetézi a károkozást, amikor előbb rablógazdálkodással elpocsékolja bolygónk *korlátozott erőforrásait*, majd tovább súlyosbítja a helyzetet azzal, hogy tömegesen termelt hulladékával és szennyvizével *elszennyezi és megmérgezi* az emberi környezetet.” (Mészáros 2010b, 44)

Tehát a „fejlett kapitalizmus” Sartre adta jellemzésének problematikus *kijelentései* és lényegét illető *kifelejtései* roppant mód gyöngítik emancipatorikus gondolatmenetében kifejezett tagadásának erejét. Dichotomikus elve azt sulykolja, hogy „a kulturális rend nem vezethető vissza a természeti rendre”; folyton azt kutatja, hol lelhetők föl megoldások a „kulturális rend” jegyében, az egyéni hivatást szintjén, az elkötelezett értelmiségi *„tudatosító munkája”* révén. Arra vonatkozik, hogy a kívánatos megoldás az „elidegenedés tudatának” fokozásában rejlik – vagyis az ő „kulturális rendje” kategóriájában található –, s ugyanakkor tagadja, hogy járható út volna a „természeti rendhez” tartozó *szükségletre* alapozni a forradalmi stratégiát. Olyan anyagi szükségletre tehát, amelyről

azt állítja, hogy a munkások többségét illetően immár ki van elégítve, s mindenképpen „csalóka és hamis mechanizmus” és a „proletariátus integrálásának eszköze”.

Persze, Sartre mélységesen érdekelt abban, hogy fölvegye a kesztyűt abban a kihívást jelentő ügyben: miként lehet erősíteni „a rendszer elviselhetetlenségének tudatát”. De óhatatlanul fölvetődik az a kérdés, hogy a siker létfontosságú föltételként megjelölt eszközlő erejének – a Sartre által hangsúlyozott „elidegenedés tudata” hatalmának – nem volna-e magának is égető szüksége némi objektív alátámasztásra. Enélkül ugyanis, a megjelölt eszközlő erő magába forduló körkörösségének gyöngeségén túl, az erre az eszközlésre tett állításnak – „érvényre képes jutni a rendszer elviselhetetlen jellegével szemben” – az ellentmondást nem tűrő *noszogató*s-szerúsége marad hangsúlyos, ami bár nemes, ámde hatástalan *kulturális* igyekezetre vall. Ez igencsak problematikus még Sartre saját föladat-meghatározásához, követelményrendszeréhez képest is, amennyiben – az ő meglehetősen pesszimista szavaival szólva – a szükséglet előbb-utóbb vereséget mér „ennek a nyomorult *ensemble*-nak, ami a földtekénk” mind anyagilag, mind kulturálisan romboló és szerkezetileg körülbástyázott valóságára, ennek minden „szörnyű, rút, rossz és reménytelen meghatározottságával” egyetemben.

Így hát a legelső kérdés az volna: bizonyítható-e így, vagy sem, a rendszer *objektív elviselhetetlen* jellege. Ha ugyanis a rendszer bizonyítható elviselhetetlensége *tartalmilag-lényegileg* elesik, ahogy ez következik abból az elgondolásból, miszerint a „fejlett kapitalizmus” képes kielégíteni az anyagi szükségleteket, kivéve a „peremövezetekben”, akkor bizony „a tudatépítés hosszú és türelmes munkája” (Sartre 1970, 239), amelyet szorgalmaz, a lehetetlennel lesz határos. Arra a bizonyos tárgyi megalapozásra szüksége volna (s valójában lehetősége is) az ő saját átfogó föladat-meghatározásának, amely megköveteli a „fejlett kapitalizmus” növekvő destruktivitásának radikális leleplezését. A „rendszer elviselhetetlenségének *tudatát*” csakis erre az *objektív alapzatra* lehet építeni – ebbe beletartozik az a szenvedés, amelyet a „fejlett” tőke okoz azáltal, hogy nem képes kielégíteni még az élelem iránti elemi szükségletet sem, s nem csupán a „peremövezetekben”, hanem sok-sok milliió emberre vonatkozólag, amit világosan bizonyítanak az *éhséglázadások* számos országban –, hogy le lehessen küzdeni a kulturális rend és a természeti rend posztulált dichotómiáját.

Emelkedő szakaszában sikeresen bebizonyította a tőkerendszer, milyen termelési teljesítményekre képes a maga *belhoni terjeszkedési lendületével*, vagyis még a tőkés módra fejlettebb országok katonailag bebiztosított *monopolista-imperialista világuralomra törése* nélkül. Csakhogy, abból a történelmileg visszafordíthatatlan körülményből következőleg, hogy belépett a *produktivitását tekintve leszálló* szakaszába, elválaszthatatlanul hozzátartozik immár a tőkerendszerhez egy folyton-folyvást fokozódó

szükséglet: a militarista/monopolisztikus terjeszkedése, ami szerkezeti kereteinek túlfeszítéséhez vezet, belföldi termelésében a „*permanens fegyvergyártás*” kialakításával és bűnösen tékozló működtetésével, s aztán az ehhez szükségszerűen hozzátartozó háborúskodással.

Tény, hogy Rosa Luxemburg már jóval az első világháború kitérése előtt világosan fölismerte ennek a romboló termelés síkján bekövetkezett végzetes monopolista-imperialista fejleménynek a természetét, amikor azt írta *A tőkefelhalmozás* című könyvében a militarista tömegtermelés szerepéről:

[...] a tőke-termelés automatikus és ritmikus mozgásának ez az emelője magának a tőkének a kezében van – a parlamenti törvényhozás és az úgynevezett közvéleményformáló sajtó apparátusa révén. Emiatt először úgy látszik, hogy a tőkefelhalmozásnak ez a sajátos területe határtalan terjeszkedőképességgel bír. (Luxemburg 1979, 384)

Egy másik vonatkozásban az energia és a létfontosságú anyagi stratégiai erőforrások fokozottan pazarló fölhasználása nem csupán azt vontta maga után, hogy a tőke mindinkább a maga szerkezeti meghatározóinak *destruktív tagozódásával* bizonyítja a maga számára is az erejét, vagyis – a törvényhozástól manipulált „közvélemény” által soha még csak kérdésessé sem tett, nemhogy megregulázott – *katonai* téren, hanem éppígy az egyre inkább *természetromboló tőketerjeszkedéssel* is. Ironikus, bár egy csöppet sem meglepő módon, a tőkerendszernek mint olyannak ez a *regresszív történelmi fejlődési* fordulata keserves negatív következményekben csapódott le a munka nemzetközi szerveződésére nézve is.

Merthogy a tőkerendszernek ez az új tagozódása – a tizenkilencedik század utolsó harmadában megkezdődött monopolista-imperialista szakaszával, elválaszthatatlanul a teljes terjedelmében kibontakozott globális fölívelésétől, ami a (fölötte antagonisztikus és végképp tarthatatlan) terjeszkedési lendület új módozatát indította be – elsőprór arányban egy maroknyi privilegizált imperialista országnak kedvezett, ezzel pedig elodázta az „igazság pillanatának” eljövetelét, amely a rendszer elfojthatatlan *szerkezeti válságával* érkezik el korunkban. Ez a monopolista-imperialista típusú fejlődés óhatatlanul nagy lökést adott a lehetséges militarista tőketerjeszkedésnek és -fölhalmozásnak, akármilyen nagy árat kellett is utóbb fizetni az új expanziós nekilendülés egyre erősbödő destruktivitásáért. Tény, hogy a katonailag alátámasztott monopolista lendület, óhatatlanul két pusztító *globális háborúban* öltött alakot, de még egy *potenciális harmadik világháborúban* is, amelynek velejárója lehet az emberiség teljes megsemmisülése, ráadásként a huszadik század második felétől nyilvánvalóvá lett folyamatos, veszedelmes természetromboláshoz.

Korunkban megtapasztaljuk a tőkerendszer mélyülő szerkezeti válságát. Pusztítása mindenütt látható, és nincs jele csillapodásának. A jövőre nézve kulcsfontosságú, miként kell fölfognunk a válság természetét, s következésképp milyen megoldására kell számítanunk. Ugyanez okból szükséges újra szemügyre vennünk a múltban elképzelt néhány megoldást. Itt nincs lehetőség többre, mint szinte csak rövid címszavakban fölemlíteni az ellentétes megközelítéseket, s egyben jelezni további sorsukat.

Először is, emlékezzünk rá, a liberális filozófus John Stuart Mill érde-me, hogy elsőként eltöprengett azon, mennyire problematikus lehet a végnélküli tőkés növekedés, s úgy vélte, e probléma megoldása „a gazdaság stacionárius állapota” volna. Természetesen az efféle „stacionárius állapot” a tőkerendszer alatt semmi egyéb nem lehet, mint vágyálom, mert teljességgel összeférhetetlen a tőkeeterjeszkedés és -főlhalmozás parancsolatával. Még ma is, amikor oly sok pusztítást okoz a nyakló nélküli növekedés és a számunkra létfontosságú energia és a stratégiai anyagi erőforrások elpazarlása, állandóan sulykolják a növekedés mitológiját, azzal az ábrándos tervezgetéssel párosítva, hogy 2050-re majd „lecsökkentjük széndioxid-kibocsátásunkat” (zsugorítva ezáltal „ökológiai lábnyomunkat”), miközben a valóságban épp az ellenkező irányba tartunk. A liberalizmus válságából ugyanis a *neoliberalizmus* agresszív destruktivitása jött elő.

Hasonló végzet sújtotta a szociáldemokrata jövőképet. Marx világosan megfogalmazta erre a veszélyre irányuló figyelmeztetéseit A *gothai program kritikájában*, ám ezeket teljes mértékben semmibe vették. Itt is szembeszökő az ellentmondás a bernsteini ígéret, az „evolúciós szocializmus” és ennek megvalósulása között világszerte. Nem csupán mert a szociáldemokrata pártok és kormányok engedtek az imperialista háborúk csábításának, hanem mert általában a szociáldemokrácia – beleértve a brit „New Labour”-t – többé-kevésbé nyíltan áttért a neoliberalizmus valamelyik változatára, elhagyva nemcsak az „evolúciós szocializmus útját”, de még a hajdan ígért jelentős társadalmi reformok bevezetését is.

A tőkerendszer szörnyű egyenlőtlenségeinek sokat propagált megoldása volt még emellett a „jóléti állam” beígért világméretű elterjesztése a második világháború után. Ám e vélt történelmi teljesítmény prózai valóságával kapcsolatosan nemcsak az derült ki, hogy a jóléti állam bevezetése teljesen csődöt mondott szerte az ún. „harmadik világban”, hanem az is, hogy folyamatosan fölszámolják a háború utáni jóléti állam viszonylagos eredményeit – a társadalombiztosítás, az egészségügyi szolgáltatások és az oktatás terén – még abban a maroknyi privilegizált tőkés országban is, ahol korábban elérték ezeket.

És persze nem tekinthetünk el a szocializmus legfőbb fokának a kapitalizmus megdöntése és eltörlése révén történő megvalósítására tett ígérettől (Sztálin és mások). Hiszen, tragikus módon, hét évtizeddel az

októberi forradalom után a valóság a kapitalizmus regresszív neoliberális formájú restaurációjának bizonyult a korábbi Szovjetunió és Kelet-Európa országaiban.

Mindezeknek a kudarcot vallott próbálkozásoknak a *közös nevezője* az – néhány nagyobb különbség ellenére is –, hogy *valamennyi a főnálló társadalmi anyagcsere-rend szerkezeti kereteiben* kísérelte megvalósítani céljait. De amiként a keserves történelmi tapasztalat tanítja, a mi dolgunk nem egyszerűen „a kapitalizmus megdöntése”. Hiszen még amennyiben objektíve végrehajtható is ez a célkitűzés, óhatatlanul csak nagyon *ingatag* eredményt hoz, mert amit *meg lehet dönteni*, azt *viszsa is lehet állítani*. A valódi – és sokkal nehezebb – teendő abból következik, hogy *gyökeres szerkezetváltásra* van szükség.

Az ilyen *szerkezetváltás* kézzelfogható jelentése: magának a tőkének a *teljes kitörlése a társadalmi anyagcsere-folyamatból*. Más szóval, a tőke eltüntetése a társadalmi újratermelés anyagcsere-folyamatából.

A tőke maga: mindent átfogó *ellenőrzési* mód; ami annyit jelent, hogy vagy mindent ellenőriz, vagy *összeomlik*, mint a társadalom-újratermelésnek ellenőrző rendszere. Következésképp, a tőke mint olyan *nem ellenőrizhető* csupán egyik-másik aspektusában, a többit változatlanul hagyva. A tőke különféle tartós „ellenőrzési” módozatára kipróbált mindenfajta intézkedés kudarcot vallott a múltban. Tekintve, hogy *ellenőrizhetetlensége szerkezetileg van körülbástyázva* – ami annyit jelent,

Hugo Chávez és Mészáros István, Venezuela. A képen Chávez kézírásával: "István, egy testvéred van itt. Hugo Chávez"

hogy nincs elképzelhető eszköz a *tőkerendszer szerkezeti keretein belül*, amelynek révén magát a rendszert tartós ellenőrzés alá lehetne vonni –, ezért a tőkét gyökerestül *ki kell irtani*. Ez Marx életművének központi gondolata.

Korunkban az *ellenőrzés* kérdése – a *szerkezetváltás* megvalósításának kérdéséhez kapcsolódva, válaszul egyre mélyülő *szerkezeti válságunkra* – sürgetővé vált nemcsak a pénzügyi szektorban, az eltékozolt dollárbilliók miatt, hanem mindenütt. A vezető tőkés pénzügyi lapok azon siránkoznak, hogy „Három billióss kasszán ül Kína”, ábrándos megoldási terveket szövögetve „annak a pénznek jobb fölhasználásáról”. De a kijózanító igazság az, hogy a kapitalizmus teljes – egyre romló arányú – eladósodottsága *tízszer többre rúg*, mint Kína „kihasználatlan dollár-vagyona”. Mellesleg, még ha valamiképpen föl lehetne is számolni az óriási eladósodást, bár senki sem tudja megmondani, miképpen, a valódi kérdés akkor is fönmaradna: először is, *mitől keletkezett*, s másodszer meg, *miképpen biztosítható, hogy a jövőben ne keletkezzék újra?* Ez az oka, hogy a rendszer *termelési vetületét* – nevezetesen a *tőkeviszonyt magát* – kell alapvetően megváltoztatni ahhoz, hogy leküzdhessük a *szerkezeti válságot* egy megfelelő *szerkezetváltással*.

A drámai pénzügyi válság, amelyet az utóbbi három évben megtapasztaltunk, csupán az egyik oldalnézete a tőkerendszer háromágú destruktivitásának, ami megnyilvánul:

- (1) katonai téren, a tőke véget nem érő háborúival a monopolista imperializmus kezdete, a tizenkilencedik század utolsó évtizedei óta, és egyre nagyobb romboló erejű tömegpusztító fegyvereivel az utóbbi hatvan évben;
- (2) a tőke nyilvánvaló pusztító hatásának fölerősödésében, amely közvetlenül sújtja az ökológiai környezetet, és immár magának az emberlétnek az elemi természeti alapját veszélyezteti; és végül
- (3) az anyagi termelés és egyben egyre növekvő hulladéktermelés terén, annak következtében, hogy előretört a „romboló termelés” az egykor fölmagasztalt „termelő rombolás” helyén.

Ezek a mi *szerkezeti válságunk* súlyos rendszerproblémái, amelyeket csakis átfogó *szerkezetváltással* lehet megoldani.

Végezetül engedtessek meg, hogy idézzem magamtól *A szerkezet és a történelem dialektikája* záró sorait. A következőképpen hangzik:

Természetesen az elvontan vett történelmi dialektika nem nyújthat semmilyen garanciát a pozitív kimenetelre. Erre számítani annyi volna, mint lemondani a magunk szerepéről a társadalmi tudat fejlesztésében, ami elengedhetetlen része a történelmi dialektikának. Fölszabadító szellemben radikalizálni a társadalmi tudatot, ez

az, amire szükségünk van a jövő érdekében, meghozzá mihamar.
(Mészáros 2011, 483)

Jegyzetek

- ¹ E probléma súlyossága immár nem tagadható. Hogy fogalmat alkossunk ennek nagyságáról, elég, ha idézünk egy részletet egy remek könyvből, amely átfogó leírást ad a bolygó méretű pusztítás zajló folyamatáról, ami annak eredménye, hogy tilalmas küszöbök és határokat lépnek át. Nem győzi hangsúlyozni a környezettudomány: „ezeket a küszöbököt némely esetben már áthágták, más esetekben pedig hamarosan áthágják a szokásos üzleti tevékenység folytatásával. Meghózzá minden egyes esetben egyazon okból: a globális társadalmi-gazdasági fejlődés bevett mintájának, vagyis a kapitalista termelési módnak és terjeszkedési tendenciának köszönhetőn. Az egész problémát »globális ökológiai repedésnek« nevezhetjük, utalva a végnélküli tökefelhalmozás elidegenedett rendszeréből fakadó általános törésre, amely a természet és az ember viszonyában következett be. Mindez arra vall, hogy az »antropocén« terminus használata egy új földtörténeti kor megjelölésére a »holocén« helyett egyszerre szól az emberiség nyakába szakadt új teherről, és a ráismerésről egy mérhetetlenül nagy válságra – egy potenciális végeseményre a földtörténeti fejlődésben, amely elpusztíthatja az általunk ismert világot. Egyrészt nagyon fölgyorsult az ember hatása a bolygó rendszerére az ipari forradalom után, különösen 1945 óta – olyannyira, hogy a biokémiai ciklusokat, a légkört, az óceánt és a földet mint rendszeregészt immár nem tekinthetjük a humán ökológiától átjárhatatlannak. Másrészt a jelenlegi irányt, amelyben a világ halad, már-már úgy lehet meghatározni, hogy egy állandósuló új geológiai korszak alakul a szemünk láttára (az antropocén), mint egyfajta holocénvé, vagy még súlyosabban fogalmazva, negyedkorvé, afféle záróesemény, s ez a megnevezési mód azokra a tömeges kihalásokra utal, amelyek a földtörténeti korszakokat gyakran elválasztják egymástól. Hamarosan, állítják a tudósok, elérkezhetünk bolygónk határaihoz, »átbillenési pontjaihoz«, amelyekén túl a földi élet föltételeinek visszavonhatatlan lecsökkenése következik be, amennyiben változatlanul folytatódik ez a megszakott »üzletmenet«. Az antropocén lehet talán a legkurtább perccet a fogyatkozóban levő földtörténeti időben.” (Foster – Clark – York 2010, 18–19)
- ² Lásd az Isaac Deutscher Emlékkülésen elhangzott előadásomat: *A társadalom-ellenőrzés szükségessége*. London School of Economics, 1971. január 26. Kiemelés az eredetiben. (Magyarul: Mészáros 2010b, 11–45)

Hivatkozott irodalom

- Foster, John Bellamy – Clark, Brett – York, Richard 2010: *The Ecological Rift: Capitalism's War on the Earth*. New York, Monthly Review Press
Luxemburg, Rosa 1979 (1913): *A tökefelhalmozás*. Budapest, Kossuth

- Mészáros, István 1971: *Marx's Theory of Alienation*. London, Merlin Press
- Mészáros István 2010a (1995): *A tőkén túl*. III. rész. Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány
- Mészáros István 2010b (1995): *A tőkén túl*. IV. rész. Budapest, L'Harmattan – Eszmélet Alapítvány
- Mészáros, István 2011: *Social Structure and Forms of Consciousness*. Vol. 2: *The Dialectic of Structure and History*. New York, Monthly Review Press
- Sartre, Jean-Paul 1970: Interjú az olasz Manifesto csoportnak. *The Socialist Register*
- US budget impasse. *The Financial Times*, 2011. június 2.

(Fordította: Csala Károly)

(A cikk eredeti, angol nyelvű változata egyidejűleg megjelenik a Monthly Review 2012. márciusi számában.)

Feleségével, Donatellával a házasságkötés utáni napon

A 2009–2011. évi politikai rendszerváltásról

I.*

1. A politikai rendszerváltás folyamata

A napjainkban zajló politikai rendszerváltás, az 1989-1990-es meghatározó jelentőségű történelmi fordulathoz hasonlóan, olyan folyamat, amelyet nem köthetünk egyetlen időponthoz. A két évtizeddel korábban végbement változás előkészületi szakaszát a modellváltási kísérlet alkotta, mely az 1988. májusi pártértekezlettől a nemzeti kerekasztal-tárgyalások befejezéséig, illetőleg az MSZMP átalakulásáig tartott. A következő periódus az 1989. október 23-án hatályba lépett alkotmányrevízióval kezdődött, s az új, többpárti választásokon nyugvó parlament 1990. május 2-i alakuló ülésével zárult. Ez utóbbi dátumot a rendszerváltás csúcspontjának tekinthetjük, ám a politikai szocializmusból a globalizált liberálkapitalizmusba való átmenet folyamata az MDF–SZDSZ paktum nyomán végrehajtott újabb alkotmánymódosításokkal, majd az őszi önkormányzati választásokkal fejeződött be.

Napjaink többlépcsős politikai rendszerváltásának előtörténete a 2006. őszi utcai zavargásokkal kezdődött, melyek résztvevői nemcsak az őszi beszéd és a költségvetési megszorítások ellen tiltakoztak, hanem radikális nemzeti követeléseket is megfogalmaztak. A Kossuth tériek egyik jelszava, mely szerint „62 éve nincs alkotmányunk”, jelezte először a gyökeres változás iránti tömeges igényt, melyet korábban nyíltan csak az „Alkotmányossági Műhely” erősen jobboldali beállítottságú jogászai hirdettek. Az előtörténet további állomásait az egymást követő fideszes nagygyűlések és a három igenes népszavazás alkották, melyek az új többség létrehozását és megszilárdítását szolgálták. A politikai rendszerváltás folyamata aztán a 2009. júniusi európai parlamenti választáson kezdődött, melyen a Fidesz–KDNP szövetség fölényes győzelmet aratott, s a Jobbik, néhány hónappal korábbi szavazótáborát hétszeresére

* A tanulmány I. része 2010. december 28. – 2011. január 8. közt íródott. Az akkori szövegen nem változtattunk. (A szerk.)

növelve, megközelítette az MSZP támogatottságát. Fontos mozzanata volt e voksolásnak a kormányból 2008. május 1-jén távozott SZDSZ összeomlása is, melyet a pártok rangsorában a 2009 februárjában szerződött LMP is megelőzte.

A politikai rendszerváltás folyamata tehát a pártstruktúra átalakulásával, s ezzel összefüggésben a szavazótáborok átrendeződésével indult meg. E változások során a liberális bázis három részre szakadt; a centrum híveinek voksei az ideológiát váltó MDF, az LMP és az SZDSZ között oszlottak meg, ami egyben a konzervatív- és a szociálliberális beállítottságú választók szétválását is jelentette. A másik meghatározó súlyú mozzanat az MSZP szavazótáborának megrendülése volt; a szocialisták nem csupán az ezredforduló után megnyert új támogatóikat veszítették el, hanem részben azokat is, akik 1994-es fölényes sikerüket biztosították.

Az európai parlamenti választások eredményei összességükben a „felelős pártok” kudarcát jelentették, azokét a politikai szervezetekét, amelyek felsorakoztak a kilenc munkáltatói érdekképviselő által létrehozott Reformszövetség radikális gazdaságpolitikai koncepciója mögött. A társadalom meghatározó többsége ily módon is érzékeltette, hogy elutasítja a fiskális szigor és a jóléti rendszereket megbontó strukturális reformokat, amelyeket nemcsak a hazai nagytőkések és a mértékadónak tartott közgazdászok, hanem az Európai Unió, a nemzetközi pénzügyi szervezetek és a külföldi befektetők is követeltek. A szavazótáborok átrendeződése egyben azt is jelezte, hogy a közvélemény elsődlegesen a kormány gazdaságpolitikáját, s nem a világméretű recessziót teszi felelőssé a kialakult helyzetért.

A politikai rendszerváltás programját a Fidesz elnöke a hívei számára 2009. szeptemberi kötcsei beszédében hirdette meg. Ennek lényegét egy olyan centrális politikai erőtér megteremtésében látta, mely akár 15-20 éven keresztül kormányon maradhat, lezárva az elmúlt két évtized meddő ideológiai és értékvitáit. A hegemon hatalomgyakorlás igényének bejelentése azonban ekkor még nem foglalta magába az alkotmányos berendezkedés megváltoztatását, amely a nyilvánosság előtt novemberben sem fogalmazódott meg, amikor Orbán Viktor a hatályos alaptörvényt technokrata szabálygyűjteménynek nevezte. A választási kampányban sem történt konkrét utalás a Fidesz–KDNP szövetség alkotmányozási szándékára; csupán az hangzott el, hogy kis győzelem kis változást, nagy győzelem nagy változást jelent.

A korábbi parlamenti voksolásoktól eltérően a 2010. áprilisi szavazást egyébként sem előzte meg éles politikai harc. A küzdelmet szinte mindenki előre lefutottként értékelte, csupán az volt kérdéses, hogy a Fidesz–KDNP szövetség megszerzi-e a kétharmados többséget avagy sem. Ilyen körülmények között a legnagyobb ellenzéki párt az egymillió új munkahely 10 év alatt történő megteremtésén, s az egyszeri, nagy arányú adócsökkentésén kívül nem fogalmazott meg konkrét ígéreteket,

s a többi politikai formációval folytatott programvitáktól is határozottan elzárkózott. Érdemi, bár rejtett választási küzdelem egyfelől az MSZP és a Jobbik, másfelől az LMP és az MDF–SZDSZ koalíció között zajlott, a második hely megszerzéséért, illetőleg a liberális szavazók megnyeréséért. A kampány utolsó heteiben azonban a nemzeti radikálisok megerősödése már a Fidesz felső vezetését is nyugtalanította, mely lejárató kampányainak szokásos eszköztárát most a Jobbik ellen vetette be.

A 2010. áprilisi országgyűlési választáson, a voksok 52,73%-ával a Fidesz–KDNP szövetség kétharmadosnál nagyobb többséget szerzett, ami egyben az újabb politikai rendszerváltás csúcspontját is jelentette. A győztesek most már egyértelműen kinyilvánították, hogy törvényhozási túlsúlyukat és kormányzati hatalmukat egy új berendezkedés megteremtésére kívánják felhasználni. Választási sikerüket szavazófülkés forradalomnak nevezték, mely lezárta az elmúlt két évtized zavaros átmenetének időszakát, s megalapozta a nemzeti együttműködés rendszerét. Kétharmados győzelmüket egyben úgy értékelték, hogy felhatalmazást kaptak egy új alaptörvény megalkotására, mely preambulumban és általános rendelkezéseiben a nemzet alapvető értékeit foglalja össze. Eleinte az új alkotmány elfogadásának dátumát 2012-re tervezték, Orbán Viktor azonban rövidesen bejelentette, hogy 2011 első felében, a magyar uniós elnökség ideje alatt megalkotják az ország új, hosszú távra szóló alaptörvényét. A Fidesz–KDNP pártszövetség e jogi aktuussal kívánja a politikai rendszerváltást lezárni, megteremtve az új berendezkedés legális alapját. E történelmi sorsfordulónak tekintett esemény súlyának növelését szolgálta Orbán Viktor 2010. december 24-ei interjújának azon bejelentése is, hogy 2011. március 15-én a parlament alkotmányozó nemzetgyűléssé alakul át, s e minőségében ad új alaptörvényt a nemzetnek.

Az Országgyűlés alakuló ülését követően azonnal megkezdődött a hatályos alkotmány delegitimálása. A hét hónap alatt végrehajtott tíz módosítás nemcsak a pillanatnyi hatalmi érdekek érvényesítését szolgálta, hanem azt is jelezte, hogy a fülkeforradalom győztesei értéktelennek tartják a polgári demokratikus alaptörvényt. Közben megkezdődött a hatalommegosztás két évtized alatt kialakított rendszerének átalakítása, illetőleg lebontása, mely első közelítésben a parlament ellensúlyok nélküli, kamarai modelljét kívánja létrehozni. Ez azonban csak látszat; miként 2006–2008 között a Fidesz–KDNP szövetség nem a közvetlen demokrácia megerősítéséért harcolt, most sem az országgyűlés korlátlan hatalmát akarja megalapozni, hanem e lépéseket csak közbenső állomásnak tekinti a tradicionális államiság helyreállítása felé vezető úton.

2. Az új politikai rendszer alapvető sajátosságai

A politikai rendszerváltás legfontosabb elemét, mint erre már utaltunk, a Fidesz elnöke a centrális hatalmi erőter kialakításában jelölte meg.

Felületes megközelítésben e struktúra egypártrendszert jelent, amely formájában és céljaiban is hasonlít az államszocialista berendezkedésre. Valójában azonban Orbán Viktor nem az 1949–1989 közötti időszakot kívánja feléleszteni, hanem az 1945 előtti hegemon pártszerkezet helyreállítását tartja kívánatosnak. Sem a dualizmus, sem a két világháború közötti időszak – az 1906–1910-es koalíciós kormányzás kivételével – nem ismerte a politikai váltógazdálkodást. Előbb egy fokozatosan konzervatívva váló liberális, majd egy különféle áramlatokat összefogó keresztény nemzeti párt gyakorolta a végrehajtó hatalmat, melynek tevékenységét a parlamentbe bekerült, esetenként jelentős számú ellenzéki erők csak minimális mértékben vagy egyáltalán nem befolyásolhatták. A Fidesz elnöke közismerten e két korszak kormányzati technikáját és hivatalos ideológiáját látja mintaértékűnek; politikai elődeinek Tisza Istvánt, Bethlen Istvánt és Teleki Pált tekinti, akik nem engedtek az ellenzék nyomásának, ám elismerték létének jogosultságát. Emellett a Fidesz–KDNP szövetségnek, már csak külpolitikai okok miatt is, fenn kell tartania a formális többpártrendszert, mely egyébként az uniós tagság egyik előfeltételét képezi. E kettős feladat, a hegemonia biztosítása és a pluralizmus megőrzése érdekében a fiatal demokraták a háttérben az LMP-vel illetőleg a Jobbikkal egyaránt együttműködhetnek, hiszen jelenleg e politikai erők nem veszélyeztetik hatalmukat, s minden látszat ellenére a létrejövő új berendezkedést is elfogadják, vagy legalábbis a változás ellen nem tesznek hatékony lépéseket. Néha a színpalak mögötti kapcsolat a nyilvánosság számára is láthatóvá válik. Ez történt a költségvetési módosító javaslatokról való szavazás során is, amikor a kormányzati többség LMP-s, illetőleg jobbikos indítványokat fogadott be. Ilyen körülmények között tényleges ellenzéki pártnak csak az MSZP-t tekinthetjük, mely rendszerellenes formáció is, hiszen egyértelműen védi a névlegesen még létező polgári demokratikus berendezkedést.

Bár a Fidesz–KDNP szövetség a szocialisták meggyengítésére és elszigetelésére törekszik, a baloldal létjogosultságát kénytelen elismerni. Egy ilyen jellegű formációnak a hegemon pártszerkezetben alárendelt szerepet szán, mely a nemzeti célok érdekében együttműködik a kormányzó jobboldallal, ám részkérdésekben saját értékeit is megfogalmazhatja. E pozíciót álláspontjuk szerint akár az MSZP is betöltheti, ha lemond váltópárti igényéről, s elfogadja a politikai rendszerváltást, kívánatosabbnak látják azonban egy újabb szociáldemokrata párt létrehozását, melyről egyébként nemrég a Fideszhez közel álló nagyvállalkozó, Demjén Sándor beszélt. A baloldallal való együttműködés történelmi mintájának feltehetően a Bethlen–Peyer paktumot tekintik, amely elismerte ugyan az MSZDP létjogosultságát, ám tevékenységét az ipari munkásság politikai képviseletére korlátozta.

Az új politikai rendszer másik meghatározó elemét a készülő alaptörvény képezi, mely némiképp modernizált formában a tradicionális magyar államiséget kívánja helyreállítani. Ez egyértelműen kitűnik abból, hogy

az alkotmány-előkészítő eseti bizottság koncepciójának preambuluma az új berendezkedés alapvető értékeinek az ezeréves múltat, a kereszténységet és a történeti alkotmányt tekinti. Ennek megfelelően úgy fogalmaz, hogy a magyar államiságot a Szent Korona fejezi ki, ami aztán az általános rendelkezések között, tehát a majdani normaszövegben oly módon konkretizálódik, hogy e szimbólum Magyarország alkotmányos állami folytonosságát testesíti meg. Ugyanakkor e dokumentumot is a Fidesz sajátos kettős beszéde jellemzi, mivel az – a misztikus tárgy mellett – nem hivatkozik a Szent Korona-tanra, mely a tradicionális közfelfogás szerint a történeti alkotmány alapját képezi. Ez az elmélet, mint közismert, a rendi társadalom duális tagoltságát tükrözi, melyben a Szent Korona teljes testét a király és a nemesség organikus egysége alkotja. Werbőczy híres megfogalmazása szerint a királyi hatalom a nemességtől származik, míg a nemességet az uralkodó adományozza. A Szent Korona-tan fontos eleme a misztikus tárgyhoz tartozó terület, s annak integritása is, ezért a doktrínára való hivatkozás szükségszerűen magában foglalja a Trianon előtti Nagy-Magyarország helyreállítására irányuló politikai szándékot. Elvászthatatlanul kötődik e közjogi elmélethez a Szent Korona-birtoktan, mely alapján földtulajdont csak azok szerezhetnek, akik a Szent Korona teljes testéhez tartoznak. Bár 1848-tól formálisan, Kossuth kifejezését használva a népet beemelték a nemzet sáncaiba, s így a Szent Korona már a király és valamennyi magyar állampolgár organikus egységét fejezi ki, a nemesség kitüntetett alkotmányos szerepe egészen 1944 decemberéig, a tradicionális államiság akkori felszámolásáig fennmaradt.

E sajátos kettősség természetesen nem véletlen; ha a Fidesz–KDNP pártszövetség számára a későbbi körülmények kedvezően alakulnak, s ennek nyomán az új politikai rendszer megszilárdul, az alkotmányértelmezés során a misztikus tárgyhoz kötődő tan is feléledhet, megalapozva a tradicionális államiság szinte teljes körű restaurálását. Ellenkező esetben viszont arra is lehetőség nyílik, hogy a Szent Koronát csupán történeti tárgyként, ereklyeként, a hagyomány szimbólumaként értékeljék, mely ténylegesen nem befolyásolja az alkotmányos berendezkedést.

Hasonló megközelítés jellemzi a hatalom forrásának deklarálását is. Az alapvető rendelkezések szerint Magyarországon minden hatalom forrása a politikai nemzet, azaz a nép, melynek egymásért felelősséggel rendelkező tagjai egyenlő és elidegeníthetetlen méltósággal rendelkeznek. E megfogalmazás egyszerre tartalmazza a nemzet- és a népszuverenitás elvét, elmosva a határt e két, egymástól jelentősen különböző alkotmányjogi és politikai felfogás között. A nemzetsuverenitás klasszikus kategóriája kizárja a közvetlen demokrácia intézményeit, s eredeti formájában a politikai jogokat egy szűkebb csoportra, a „törvényes országra” korlátozza, míg a népszuverenitás elve az általános választójogot, a népszavazást és népi kezdeményezést, valamint az alkotmányos be-

rendezkedés megváltoztatásának jogát is magában foglalja. E tan tehát a változást tekinti normalitásnak, ami egyben a történelmi alkotmányossággal, s ezzel összefüggésben a hagyományos tekintélyekkel való gyökeres szakítást is jelent.

A sajátos kettősség abban is megnyilvánul, hogy a koncepció nem definiálja a politikai nemzet fogalmát. Klasszikus értelmezésben e kategória egy adott állam területén élő állampolgárok összességét jelenti, szemben a kulturális nemzettel, mely egy azonos etnikum különböző országokban lévő tagjait foglalja magába. Mivel a Fidesz–KDNP szövetség egyik alapvető célja az ún. kettős állampolgárság tömeges megadása, a politikai nemzet kategóriájának bizonytalan körvonalazása valószínűleg a külhoni magyarok választójogának alkotmányos megalapozását szolgálja.

Nem foglal állást a dokumentum abban a kérdésben sem, hogy az állam folytonosságát töretlennek tekinti-e. Az 1944–2010 közötti alkotmányos berendezkedések ugyanis egyértelműen szakítottak a tradicionális államisággal, s az azt szimbolizáló Szent Korona-tannal. A preambulum, illetőleg az általános rendelkezések előbb idézett megfogalmazásaiból úgy tűnik, hogy a kormánypártok elvi alapot kívánnak teremteni a folytonosság megszakadásának deklarálásához, amit azonban jelenleg még nem akarnak egyértelműen kinyilvánítani.

Az újabb rendszerváltás jegyében az alaptörvény koncepciója bizonyos fokig a kormányformát is módosítja, amikor úgy fogalmaz, hogy a köztársasági elnök súlyos bizalomvesztés miatt kialakuló alkotmányos, illetőleg politikai válság esetén is feloszthatja az országgyűlést. Ilyen jogosítvánnyal az államfőt az Unió egyetlen parlamentáris monarchiájában vagy köztársaságában sem ruházzák fel, ami arra utal, hogy a dokumentum a kormányzati rendszert a félprezidenciális berendezkedés felé mozdítja el. Az elnöki hatalom megerősítésének célja feltehetően az, hogy a zökkenőmentes kormányváltást megakadályozza. A Fideszhez kötődő államfő ugyanis utcai megmozdulásokra vagy a szavazatok újraszámolásának követelésére hivatkozva deklarálhatja a bizalomvesztésből fakadó alkotmányos, illetőleg politikai válságot, s így önkényesen, akár összeülését követően azonnal feloszthatja a törvényhozást. Ily módon a mostani többség – esetleges későbbi választási veresége esetén – megakadályozhatja politikai ellenfeleinek kormányra kerülését, ami az alkotmányozási eljárás erőteljes szigorításával együtt azt sugallja, hogy baloldali vagy liberális párt csak újabb politikai rendszerváltás után szerezheti meg a hatalmat.

Az új berendezkedés harmadik elemét a hagyományos, elsősorban a két világháború közötti időszakra jellemző nacionalizmus hivatalos felélesztése alkotja. A Fidesz–KDNP pártszövetség ezt az ideológiát nemcsak a határon túli magyarok esetében képviseli, hanem kül- és gazdaságpolitikájának egészében érvényesíti. Bár az első Orbán-kormány periódusától eltérően nem fogalmazzák meg a regionális középhatalmi státus koncepcióját, a szomszédos országokhoz fűződő viszonyt egyol-

dalúan a nemzetpolitikai céloknak rendelik alá, ami egyébként speciális okok miatt eddig sikeresnek bizonyult. Ezt elsősorban a kettős állampolgárság romániai és szerbiai fogadtatása jelzi. Románia nem tiltakozhat e megoldás ellen, hiszen hasonló irányvonalat követ Moldávia esetében, Szerbia pedig uniós csatlakozási szándéka miatt egyetlen tagállammal sem kíván konfliktusos kapcsolatokat. Ilyen külpolitikai körülmények között Semjén Zsolt kereszténydemokrata miniszterelnök-helyettes 2010 végén még azt a kijelentést is megkockáztathatta, hogy a határon túli magyarok kettős állampolgársága közjogi értelemben felfogott nemzetegyesítést is jelent.

Jóval nagyobb nehézséget okoz a nacionalista színezetű kül- és gazdaságpolitika az euro-atlanti integrációs rendszer keretein belül, ám a negatív értékkételek eddig egyáltalán nem, vagy alig befolyásolták a kormány tevékenységét. Ennek oka feltehetően az, hogy Orbán Viktor álláspontja szerint a globalizált liberálkapitalizmus világméretben megbukott, s így az uniós tagállamok is fokozatosan visszatérnek a hagyományos nemzetcentrikus irányvonalhoz. Az elmúlt két év európai jobboldali választási sikereiből is feltehetően azt a következtetést vonta le, hogy mind a szocialisták, mind a klasszikus liberálisok egyértelműen meggyengültek, s így a kontinensen ismét uralkodóvá válnak a tradicionális értékek. E vélekedés azonban figyelmen kívül hagyja, hogy az uniós tagállamokban elsősorban nem keresztény nemzeti, hanem konzervatív liberális erők győztek a parlamenti voksolásokon, melyek éppen arra törekednek, hogy Európát a jelenleginél erőteljesebben integrálják a globálissá vált világ gazdaságba.

Az általános tendenciákkal való szembefordulás, a gazdasági szabadságharc természetesen nem azt jelenti, hogy a Fidesz–KDNP szövetség a magyar állam jelenlegi potenciálját megfelelőnek tekinti e politikai küzdelmek megvívásához. Miként évszázadok tapasztalatait összegezve Immanuel Wallerstein, a világrendszer-elmélet legjelentősebb képviselője is hangsúlyozza, „a nacionalista motívumok nyilvános népszerűsítését az állami vezetők részéről úgy kell felfognunk, mint törekvést az állam megerősítésére, nem pedig annak jeleként, hogy az adott állam már eleve erős” (Wallerstein 2010, 115). A Fidesz felső vezetése, mint ezt rendszeresen hangsúlyozza is, egyik eszményképének az erős, a nemzetközi kapcsolatokban is meghatározó súlyú nemzetállamot tekinti, s úgy véli, a kormányzat jelenlegi politikája akár már középtávon visszaállíthatja az ország egykori (a dualizmus időszakában valóban betöltött) európai középhatalmi státusát.

A politikai rendszerváltás három eleme – a hegemon pártszerkezet, a történelmi jogfolytonosságra építő alkotmányos rend és a nacionalista jellegű politika – szerves egységet alkot. Mindezen mozzanatok azt jelzik, hogy a második Orbán-kormány a 20 évvel ezelőtt bevezetett polgári demokratikus rendszert egy autoritárius, neo-horthysta berendezkedéssel kívánja felváltatni, annyit változtatva csupán a korabeli struktúráján, amenny-

nyit a tradicionális államiság akkori képviselői napjainkban megtennének. Ezt legpontosabban talán Boross Péter egykori miniszterelnök, a jelenlegi kormányfő héttagú alkotmányos tanácsadó testületének tagja fogalmazta meg, aki szerint úgy kell visszatérni a hagyományos intézményekhez, hogy azok ne tűnjenek korszerűtlenek.

3. Legitimációs bizonytalanság és politikai rendszerváltás

A 2009–2011-es politikai rendszerváltás – mint erre korábban már utaltunk – többlépcsős jellege folytán hasonlít az 1989–1990-ben végbement fordulathoz. E két történelmi esemény ugyanakkor más szempontok alapján jelentősen különbözik is egymástól. Két évtizeddel ezelőtt társadalmi formaváltás, a politikai szocializmusból a globalizált liberálkapitalizmus világába való átmenet zajlott le, s a pártszerkezet, illetőleg az alkotmányos berendezkedés e folyamat keretében alakult át. Napjainkban viszont csak a politikai rendszer változik meg, s a társadalmi-gazdasági alakulat csupán annyiban módosul, hogy a végrehajtó hatalom, mint ezt majd részletesebben tárgyaljuk, a polgári viszonyok között kitüntetett szerepet szán a nemzeti burzsoáziának. Meghatározó jelentőségű különbség az is, hogy 1989–1991 között a térség valamennyi államában rendszerváltás ment végbe, most viszont e folyamat Magyarországra korlátozódik, bár korábban Lengyelországban és Szlovákiában is találkozhattunk hasonló jelenségekkel. E második eltérés döntő oka az, hogy két évtizeddel korábban a világrendszer egészét érintő változásokat egy szovjet–amerikai megállapodás alapozta meg, míg a mostani hazai eseményeket jórészt a helyi tényezők és a 2008 őszén kezdődött világgazdasági recesszió kölcsönhatásai idézték elő.

Mivel a most zajló politikai rendszerváltás lényegét a tradicionális államiság némiképp modernizált formában történő helyreállítása alkotja, e folyamatot nem magyarázhatjuk pusztán az elmúlt nyolc év kormányzati hibáival, illetőleg rövid távon ható más fejleményekkel. Az átfogó jellegű múltba fordulást, s ennek nem jelentéktelen támogatottságát alapvetően mélyebb strukturális összefüggések idézik elő, amelyek a hosszú időtartam keretében érvényesülnek. Bár eredetileg e társadalmi időlépték egy adott történelmi rendszer, mint például az immár ötszáz éves kapitalista világgazdaság vizsgálatát szolgálta, e kategóriát az egyes szisztémakon belüli szakaszok, illetőleg részterületek hosszabb távon ható jellegzetességeinek feltárására is felhasználhatjuk.

E megközelítés esetén úgy látjuk, hogy a 2009–2011-es rendszerváltás hátterében elsődlegesen egy csaknem száz éve fennálló legitimációs bizonytalanság húzódik meg. Ez azt jelenti, hogy nincs olyan államberendezkedés, melyet a túlnyomó többség egyértelműen támogat, hanem a társadalom különféle csoportjai más-más politikai és kormányzati szisztémát tartanak kívánatosnak. Ilyen megosztottság mellett egy politikai

rendszer csak addig maradhat fenn, ameddig hatékony működésével legalább hívei számára igazolja létjogosultságát. E képességének megszűnése, sőt csupán gyengülése esetén a bizonytalanság legitimációs válsággá alakul át, mely utat nyithat egy újabb rendszerváltáshoz.

Széleskörűen elterjedt vélekedésekkel ellentétben e megosztottság nemcsak hazánkat, illetőleg a kelet-közép-európai nagyrégiót jellemzi, hanem korábban a kontinens más térségeiben is megjelent. A legitimációs bizonytalanság kiindulópontját mindenhol a tradicionális államisággal történő hirtelen szakítás képezte, amit politikai forradalom vagy katonai megszállás idézett elő. Az előbbire Franciaország, az utóbbira Spanyolország a legismertebb példa, ám az angol polgári forradalom is több mint száz évig tartó legitimációs bizonytalanságot teremtett.

Az 1789-től az V. Köztársaság megszilárdulásáig terjedő időszak francia politikatörténetét rendszerváltások sorozata jellemzi, melyeket forradalmak, államcsínyek és háborús események idéztek elő. E periódus alatt három királyság, két császárság és öt köztársaság váltotta egymást, s tizenöt alkotmány született. Az 1958-ban létrehozott félprezidenciális berendezkedés is csak De Gaulle távozását követően, 1970 körül szilárdult meg, s így a legitimációs bizonytalanság kora több mint száznyolcvan évig tartott.

Hasonlóan hosszú időszakot vett igénybe Spanyolország stabil, a túlnyomó többség által támogatott politikai rendszerének kialakulása is. Ebben az államban a rendszerváltások sorozata az 1808-as francia megszállással kezdődött, s a Franco utáni demokratikus alkotmány elfogadásával, illetőleg az 1981. februári katonai- és csendőrpuccs kudarcával zárult. Közben három polgárháború zajlott le, abszolút, alkotmányos és demokratikus monarchiák váltották egymást, kétszer kikiáltották a köztársaságot, s 1923–1930, majd 1939–1975 között jobboldali autoritárius (prefasiszta, illetőleg falangista) kormányzat működött.

E két állammal ellentétben hazánkban a tradicionális államisággal való első szakítás csak jóval később, 1918 novemberében következett be. Az 1848-as áprilisi, illetőleg az azokat módosító 1867-es kiegyezési törvények ugyanis a történeti alkotmány rendszerébe épültek be, melynek érvényességét a dualizmus időszakában egyetlen mértékadó politikai irányzat sem kérdőjelezte meg. Az éles közjogi viták csupán a monarchia két tagállamának kapcsolatáról folytak, arról, hogy a közös és a közös érdekű ügyek is, vagy pusztán az uralkodó személye fűzze-e a két országot egymáshoz.

A hirtelen változást – mint közismert – az I. világháborús vereség nyomán kitört öszirózsás forradalom idézte elő, mely csaknem egy évszázad távlatából nézve a hazai társadalom- és politikatörténet igazi fordulópontjának tűnik. Nem véletlen, hogy az akkori események megítélése ma is politikai viták tárgyát képezi, jelezve, hogy a nemzeti hagyományok, illetőleg a modernizáció híveit e tematika is élesen elválasztja egymástól. Mind a Népköztársaság, mind az azt felváltó Tanácsköztársaság ugyanis

hatalmi berendezkedését a Max Weber-i értelemben felfogott forradalmi jogbitorlásra alapozta, mely teljesen idegen volt az uralkodó és a nemzet dualitására épülő történeti alkotmányosságtól.

1918 őszének meghatározó szerepe abban is megnyilvánul, hogy a később felülkerekedő ellenforradalmi erők, jórészt az Antant nyomására, nem az „ősi alaptörvénynek” megfelelő módon állították helyre a jogfolytonosságot, amit a korszak keresztény nemzeti politikusai is elismertek. Ennek következtében nemcsak a polgári demokratikus, illetőleg a szocialista átalakulás hívei álltak szemben az államhatalommal, hanem a restaurációs többség is megosztottá vált. A legitimizmus a két világháború közötti korszak egészét végigkísérte, s valamelyest hozzájárult ahhoz, hogy a közjogi provizórium nem válhatott egy új dinasztia létrejöttének kiindulópontjává.

Az újabb világháborús vereség aztán véglegesnek tűnő szakítást eredményezett a tradicionális államisággal. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a hatalom szétesésére hivatkozva, ám a forradalmi jogbitorlás eszközével élve önmagát a szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította, az 1946. február 1-én kikiáltott köztársaság pedig formálisan is intézményesítette a történeti alkotmány eltörlését. (Ugyanakkor, egyes korabeli közjogászok szerint, a folytonosság nem szakadt meg, mivel az államforma-váltást nem charta, hanem egyszerű törvény alapozta meg.) E nagy horderejű változás azonban, más európai köztársaságok létrejöttének időszakához hasonlóan, feltehetően nem élvezte a társadalom többségének támogatását. Ezt a korabeli politikusok is felismerték, elutasítva Mindszenty József hercegprímás követelését, hogy népszavazás döntson az államformáról. Még határozottabban elhatárolódott a történeti alkotmánytól a fordulat évében bevezetett államszocialista berendezkedés (proletárdiktatúra szovjet forma nélkül), amelyet az ipari munkásság és az agrárproletariátus egy részén, valamint a kommunista értelmiségieken kívül a társadalom szinte valamennyi csoportja elutasított. Az 1960-as évek elejétől kezdve a kádári konszolidáció időszakában ugyan a rendszer bázisa érzékelhetően kiszélesedett, a „csendes többség” azonban csak elfogadta, ám nem támogatta az államszocialista berendezkedést. E változásban közrejátszott a hatékonynak tűnő működés, a gyors ütemű gazdasági növekedés, a folyamatos életszínvonal emelkedés és egyfajta jogbiztonság megteremtése is. Mindez azonban nem helyettesíthette az egyértelmű legitimitációt, melynek folytán a kádári konszolidáció, a bethlenihez hasonlóan, látszólagosnak bizonyult. A hatékony működés megszűnése után ugyanis a legitimitációs bizonytalanság általános politikai válsággá változott át, melynek következtében a rendszer, addigi híveinek többsége szerint is, elvesztette létjogosultságát. Ily módon a radikális változások követelése, szorosan összefonódva a nemzetközi erőviszonyok átrendeződésével, felgyorsította az államszocialista berendezkedés bukásának folyamatát.

Az átalakulás, mint közismert, modellváltásként kezdődött, mely a szocialista piacgazdaság és a demokratikus szocializmus megteremtésére irányult. Hamarosan azonban a rendszerváltó erők kerekedtek felül, amelyek az állampárt reformpolitikusaiktól is támogatást kaptak. Ugyanakkor nem alakult ki egyértelmű konszenzus abban a kérdésben, hogy a változás eredményeként a hagyományos magyar vagy a legfejlettebb tőkés berendezkedést – s ezen belül a német vagy az angolszász modellt – tekintsek-e alapvető mintának. Az ekkor még harmadik utat hirdető keresztény nemzeti és a polgári liberális erők küzdelmét a rendszerváltás nemzetközi háttere az utóbbiak javára döntötte el, amihez a történelmi alkotmányosság híveinek az 1956-os tapasztalatokon nyugvó óvatossága is hozzájárult. E konfliktus egyben azt is jelentette, hogy az újjászerveződő hazai jobboldal túlnyomó része nem a modern nyugati konzervatív vagy kereszténydemokrata irányvonalat kívánja követni, hanem a két világháború közötti időszak keresztény nemzeti kurzusát.

Ily módon a rendszerváltás, a várakozásokkal ellentétben, nem szüntette meg a legitimációs bizonytalanságot, s így nem teremthette meg a többség republikánus éthosát. Az elmúlt húsz év egész időszakát végigkísérte a két irányzat (rejtett) küzdelme, melynek keretében a különféle nemzeti radikális szerveződések második forradalmat követeltek, míg a mérsékeltbb keresztény nemzeti erők a legalitás, a procedurális jogállamiság talaján törekedtek céljaik elérésére. A polgári demokratikus berendezkedés mögött elsősorban az SZDSZ és a mérsékelt szociáldemokrata párttá váló MSZP sorakozott fel, miközben ez utóbbi formációból – eltérő időpontokban – távoztak a nemzeti baloldalnak nevezett áramlat képviselői. A szociálliberális koalíciók létrejötte aztán tovább erősítette a politikai polarizációt. Az 1990-es évek második felében a jobbközép mezőt újjászervező Fidesz széles társadalmi koalíciót hozott létre az MSZP-vel szemben, mely a tradicionalitás és a modernitás sajátos ötvözeteként a két világháború közötti keresztény középosztály leszármazottait, a birtokos parasztságot, a másodgazdaságból kinőtt hazai vállalkozók jelentős részét és a fiatal menedzsereket fogta össze. Orbán Viktor pártja fokozatosan kiterjesztette befolyását a háztartásbeli nőkre, a munkanélküliekre, a romákra és az egyetemi-főiskolai hallgatók többségére is.

E széles bázisra támaszkodva jött létre az első Fidesz-kormány, amely a korábbi jobbközép kabinetnél sokkal nyíltabban törekedett a történelmi alkotmányosság egyes elemeinek helyreállítására. Az 1999 végén beterjesztett alkotmánymódosítás preambuluma már úgy fogalmazott, hogy a magyar államiságot napjainkban is a Szent Korona fejezi ki, s e deklaráció a Szent Koronáról szóló törvényjavaslatban is megjelent. A kétharmados többség hiánya és Göncz Árpád akkori köztársasági elnök határozott fellépése azonban e szándék érvényesítését megakadályozta, mely így csak az országzászló-adományozásokban, a Szent Korona parlamentbe történő bevitelében és másolatának dunai úsztatásában fejeződhetett ki. Kudarca után egyébként a Fidesz elzárkózott az alkot-

mányozás folytatásától, amit az 1994–1998 közötti előkészítő munkálataira hivatkozva az MSZP indítványozott.

A fennálló alkotmányos renddel való egyértelmű szakítás gondolata a Fidesz felső vezetésében a 2002-es választási vereség után erősödhetett fel. Nagyobb nyilvánosság előtt egy új alaptörvény megalkotásának szükségességét először – 2004 októberében – Stumpf István vetette fel, aki a félprezidenciális kormányforma bevezetését is elképzelhető megoldásnak tekintette. Ezt követően alkalmanként kiszivárogtak információk a Fidesz alkotmányozási elképzeléseiről, melyek a harmadik köztársaság felszámolásáról, s egy új berendezkedés megteremtéséről szóltak. A szocialista, illetőleg a liberális politikusokat és politikai elemzőket tehát nem érthette váratlanul a jobboldal vezető erejének rendszerváltási szándéka, melyet aztán Orbán Viktor, korábban említett kötcsei beszédében, hallgatósága számára egyértelművé tett.

4. A félperifériás státusz szerepe a rendszerváltásban

A hosszútávon fennálló legitimációs bizonytalanság és a stabil politikai berendezkedés ebből fakadó hiánya azonban önmagában most sem vezetett rendszerváltáshoz. A lehetőség realizálása, akárcsak az államszocializmus utolsó időszakában, a hatékony működés megszűnését, vagy legalábbis az abba vetett hit megrendülését is feltételezte. Az 1989-1990-ben bevezetett polgári demokratikus rendszertől a társadalom túlnyomó többsége azt várta, hogy viszonylag rövid időn belül biztosítja a nyugat-európai gazdasági fejlettségi szinthez és az ottani életszínvonalhoz való felzárkózást. E teljesítmény elmaradását eleinte csak a hatalmon levők rossz kormányzásával magyarázták; mostanra viszont a keresztény nemzeti beállítottságú választók mellett a politikailag közömbösek is mindinkább elfogadják azt a vélekedést, hogy a jelenlegi alkotmányos rend is akadályozhatja a két évtizeddel korábbi rendszerváltás alapvető ígéreteinek megvalósulását. Ismét helytállónak bizonyult az az állítás, hogy amennyiben „egy új társadalmi struktúra létrejötte után az új rendszer nem képes kellően hosszú időn át igazolni (»hatékony-sága« alapján) a főbb csoportok várakozását ahhoz, hogy időközben a legitimáció új alapokon bontakozhassék ki, akkor új válsághelyzet állhat elő” (Lipset 1995, 81). A polgári demokráciából való kiábrándulás nyilvánvalóan meghatározó szerepet játszik abban, hogy a Fidesz–KDNP szövetség antidemokratikus, jogállamot leépítő döntései eddig viszonylag csekély ellenállásba ütköztek.

Az elmúlt húsz év félperifériás hazai kapitalizmusának teljesítménye felemás képet mutat. A fejlettségi szintet mérő GDP a rendszerváltást követő három esztendőben csaknem 20%-kal esett vissza, jóval nagyobb mértékben, mint az 1929–1933-as világgazdasági válság alatt, s az 1989-es szintet csak 1999-ben érte el. E mutató leggyorsabb

ütemben 2000-ben, az akkori nyugat-európai konjunktúra csúcspontján növekedett, ezután 2003-ig lassulás következett be, majd az ezt követő három éves időszakot 4% feletti emelkedés jellemezte. A 2006 nyarától kezdődő költségvetési kiigazító politika lényegében stagnáláshoz vezetett, 2009-ben pedig, a világgazdasági recesszió és a három megszorító csomag hatására a GDP 6,3%-kal csökkent. Ennél nagyobb visszaesés csak 1991-ben következett be, amikor a keleti piacok elvesztése és a Kupa-program nyomán a gazdaság teljesítménye 11,9%-kal zuhant. 2009 tehát a fejlődés ütemét tekintve a rendszerváltás utáni időszak második legrosszabb évének bizonyult, s e tény jelentős mértékben hozzájárult a demokratikus berendezkedés leértékelődéséhez, a Fidesz–KDNP szövetség elsöprő győzelméhez.

2009 gazdasági szempontból a térség többi országa számára is kedvezőtlenül alakult. Litvániában 14,7, Észtországban 13,9, Szlovéniában pedig 8,1%-kal csökkent a GDP, és a hazainál nagyobb volt a visszaesés Lettorszában, Ukrajnában, Romániában és Szerbiában is. Az Európai Unió egészében viszont a gazdaság fejlettségi szintje csupán 4,2%-kal mérséklődött, míg a nemzetközi pénzügyi válságerősítés és a recesszióért elsősorban felelősnek tartott USA-ban – jórészt az élénkítő intézkedések hatására – e mutató értéke mindössze 2,3%-kal maradt el az előző évitől. A vártnál kisebb mértékű nyugat-európai és amerikai hanyatlás is közrejátszott abban, hogy a hazai közvélemény a kialakult súlyos helyzetért elsősorban a szocialistákat, és nem a világméretű dekonjunktúrát tette felelőssé.

Az egyik legfontosabb életszínvonal-mutató, az egy főre jutó reálkereset, az elmúlt húsz éves időszakban a GDP-nél kedvezőtlenebbül alakult. Csökkenése egyébként már az 1970-es évek végén elkezdődött és e folyamat a rendszerváltást követően felgyorsult. E mutató mélypontját 1996-ban, a Bokros-csomag hatására érte el, amikor az 1966. évi szintre esett vissza. Ezt követően a reálkeresetek emelkedni kezdtek, ám a rendszerváltás előtti legmagasabb értéket csupán 2003-ban, a Medgyessy-kormány 100 napos programjának hatására haladták meg. A növekedés 2006 végéig folytatódott, majd a költségvetési egyensúlyteremtés és a világgazdasági recesszió hatására 2009-ben a 2004–2005 közötti „virtuális” szintre mérséklődött. Mivel ez alig haladta meg az 1978-as mértéket, a reálkereset-emelkedés szempontjából három évtized kiesett a hazai gazdaság- és társadalomtörténetből. E tény már önmagában magyarázza a fennálló berendezkedésből való tömeges kiábrándulást; a polgári demokrácia és a piacgazdaság rendszere nem indította el a várt felzárkózást, sőt viszonylag hosszú időn keresztül az államszocializmus nyomottnak tartott bérszínvonalát sem biztosította.

Ráadásul a Medgyessy-kormány előbb említett 100 napos programja, majd az első Gyurcsány-kormány intézkedései azt üzenték a társadalomnak, hogy az ország túljutott a restriktív politika periódusán s az uniós tagság elnyerésével már valóban megkezdődött a felemelkedés időszaka-

ka. Többek között ezért is okozott hatalmas csalódást a 2006 júniusában bejelentett költségvetési kiigazítás, majd a nemzetközi pénzügyi válság nyomán bevezetett három megszorító csomag, hiszen ezek azt jelezték, hogy átmeneti javulás után az elmúlt évtizedek gazdaságpolitikája vég nélkül folytatódhat.

A felzárkózás elmaradását azonban nemcsak a hibás kormányzati döntések idézték elő. A háttérben e téren is egy hosszú távú folyamat húzódik meg, melynek alapját az a már többször említett tény alkotja, hogy az ország félperifériaként tagozódott be a kapitalista világgazdaság hierarchikus és aszimmetrikus rendszerébe. E pozíció kialakulása óta a magyar állam is „hatalmát meglehetősen tudatosan használja arra, hogy javítsa az ország státuszát a termelészerkezet szempontjából, a felhalmozás dinamikája szempontjából és [korábban – W. Gy.] a katonai erő szempontjából” (Wallerstein 2010, 199). A hosszú távú gazdasági adatok azonban azt mutatják, hogy e pozíción eddig a társadalmi és politikai rendszerváltások sorozata sem tudott változtatni.

1860-ban, hét évvel a polgári fejlődést felgyorsító kiegyezés előtt, hazánkban az egy főre jutó GNP a nyugat-európai átlag 60%-át tette ki, s ezzel a középmezőnyben foglalt helyet. Félévszázad múlva, 1913-ban a dualizmus időszakának jelentős mértékű modernizációja ellenére Magyarország csak ezen átlag 55%-át érte el, vagyis valamivel lassabban fejlődött a centrum államainál. (Ez utóbbi adat már a Trianon utáni országterületre vonatkozik.) 1938-ban, a II. világháború előestéjén Nyugat-Európához viszonyítva ez az arány 54% volt, ami azt jelzi, hogy a felzárkózás a Horthy-korszakban sem bizonyult sikeresnek. Az államszocialista rendszer kádári konszolidációs szakaszában viszont az utolérési stratégia átmenetileg jelentős eredményt ért el; 1973-ban, még az eladósodás előtt, Magyarország a nyugat-európai átlag 82%-ára emelkedett fel. Hosszabb távon azonban ez a fellendülés is látszatnak bizonyult, mivel a rendszerváltásig terjedő periódusban a fejlődési pálya visszatért a szekuláris trendhez. E téren, miként ezt a korábban ismertetett adatok is mutatják, az 1989-1990-es fordulat sem hozott változást. 2009-ben hazánk az egy főre jutó GDP-t tekintve az Unió átlagos szintjének 63%-án állt, s az újonnan csatlakozott államok közül Ciprus, Málta, Szlovénia, Csehország és Szlovákia is megelőzte. Mindezen adatok azt bizonyítják, hogy a különféle színezetű pártok és kormányok felzárkózási kísérletei megalapozatlanoknak tűnnek; a modernizáció reálisan csupán azt jelentheti, hogy az ország lépést tart a centrum államok fejlődésével. (Bairoch 1976, 279, 299, 301 és 307; *A KSH jelenti* 2010/9, 91)

E másfél évszázados folyamatot természetesen nem értékelhetjük egyértelműen kudarcként, hiszen a kapitalista világgazdaság hierarchiájában a fel- és lefelé történő mozgás kivételnek számít. Mindazonáltal a félperifériás státusz fennmaradása is jelentős mértékben hozzájárul ahhoz, hogy húsz év után újabb rendszerváltás megy végbe. Tartós polgári demokratikus berendezkedések ugyanis az eddigi történelmi tapasztal-

talatok szerint főként a centrum államokat jellemzik, míg a félperiférián a parlamentáris kormányforma hosszú időn keresztül csak kivételesen marad fenn. Bár az 1970-es évek közepétől az autoritárius rezsimek fokozatosan eltűntek, az új intézmények csak azokban az országokban szilárdultak meg, melyekben a gazdasági fejlődés érzékelhető életszínvonal-emelkedéssel járt együtt s így általánosan elfogadottá váltak a „demokratikus osztályharc” játékszabályai.

A politikai rendszerváltás hátterében, paradox módon, a globalizáció is meghúzódik. A korabeli vélekedésekkel ellentétben a kelet-közép-európai régió nem a jóléti államok rendszerébe, hanem a globalizált liberálkapitalizmus világába tagozódott be, melyet a transznacionális vállalatok és a nemzetközi pénzügyi szervezetek uralma s ezzel összefüggésben a nemzeti kormányok gazdaság- és társadalompolitikai funkcióinak szűkülése jellemez. Ellenhatásként nemcsak a periférián és a félperiférián, hanem a centrumban is erősödik a nacionalista és a vallási fundamentalizmus, mely a hagyományos értékekre hivatkozva próbálja útját állni az újabb radikális változásoknak. Fejletlenebb térségekben bázisát elsősorban a nemzeti burzsoázia alkotja, mely egyre kevésbé képes versenyezni a rendkívül tőkeerős és csúcstechnológiát alkalmazó transznacionális vállalatokkal. E társadalmi osztály, gyengébb pozíciója folytán, szemben áll a szabad verseny ideológiájával s protekcionista gazdaságpolitikát, rendkívül alacsony adókat és rendszeres állami megrendeléseket igényel. Emellett a külföldi tőkével s azok hazai képviselőivel szemben olyan nemzeti összefogást követel, mely áthidalja a fennálló konfliktusokat, hangsúlyozva, hogy a hazai vállalkozók sikere a közérdek érvényesülését jelenti.

A második Orbán-kormány is lényegében ezt az irányvonalat követi. E kabinet tevékenységét nem egyszerűen a „felső-középosztály”, a tehető rétegek támogatása jellemzi, hanem az is, hogy a számukra juttatott kedvezményeket, legalábbis rövid távon, a multinacionális vállalatokra kívánja terhelni. A társasági adóból és a személyi jövedelemadóból származó bevétel 2011-re tervezett 40, illetőleg 28%-os csökkentését a bankadó, valamint az energia- és távközlési szektor, továbbá az áruházláncok különadója ellentételezi. Emellett a kormány a hazai vállalkozások 3000 milliárd forintos támogatását is kilátásba helyezte, jórészt európai uniós forrásokból.

A nemzeti burzsoázia preferálása két területen, a kiskereskedelem és az agrárium szférájában az átlagosnál is erőteljesebben érvényesülhet. Bár a KDNP elsősorban a családok érdekeire és a templomba járás szükségletére hivatkozva követeli a vasárnapi nyitva tartás tilalmát, a 280 négyzetméternél kisebb alapterületű üzleteket e korlátozás alól mentesítené. A kivétel egyértelműen jelzi, hogy javaslata valójában a multinacionális cégek áruházláncjai ellen irányul, a hét legalább egy napján kikapcsolva a tőkeerősebb vállalkozások konkurenciáját. Gazdasági

megfontolások húzódnak meg a Fidesz ettől részben eltérő álláspontja mögött is; a vezető kormánypárt e szféra hazai nagytőkésői nyomására ellenzi a vasárnapi nyitva tartás általános tilalmát.

Az agrárium területén a kabinet elsődlegesen a gazdakörök által képviselt családi gazdaságok pozícióját kívánja erősíteni. Ennek érdekében az elmúlt években kötött földberleti szerződések felülvizsgálatára készül s az osztatlan, még mindig közös tulajdonban lévő földek kimérését is tervezi. E lépései az egykori kiscgazda törekvésekhez hasonlóan a társas vállalkozások ellen irányulnak, feltételezve, hogy azokat napjainkban is főként a pártállami eredetű, ún. nomenklátúra-burzsóázia tagjai irányítják. A vállalkozók e frakciója ellen a Fidesz–KDNP pártszövetség egyébként más területeken is radikálisnak tűnő intézkedéseket tervez, amelyek akár a privatizációs szerződések átfogó felülvizsgálatát is magukba foglalhatják.

A második Orbán-kormány tehát nem egyszerűen klientúrát épít, hanem a nemzeti burzsóáziát képviseli a multinacionális cégekkel és a baloldali háttérűnek vélt vállalkozói körökkel szemben. Hatalmának hosszú távú megszilárdítása érdekében emellett arra törekszik, hogy (hallgatólagos) szövetséget hozzon létre a hazai tőke és a társadalom többi csoportja között, s ezért eddig tartózkodott a megszorításoktól és a strukturális reformok meghirdetésétől. E politikai stratégia a harmadik világ számos országának egykori nemzeti forradalmaira és néhány kormány jelenlegi globalizáció-ellenes fellépésére emlékeztet, melyek a centrum államokkal és a külföldi nagyvállalatokkal szemben vívták gazdasági szabadságharcukat, többnyire a hazai és a nemzetközi baloldal támogatásával. (Példaként említhetjük a Szezei csatorna államosítását és az 1952-es bolíviai forradalmat az ónbárókkal szemben.) Egy ilyen irányvonal ugyanakkor annak elismerését is jelenti, hogy hazánk napjainkban is a fejletlenebb országok körébe tartozik.

A mostani politikai rendszerváltás és ennek keretében a tradicionális államiság némiképp modernizált formában történő helyreállítása tehát – a liberális gondolkodók vélekedésével ellentétben – nem a rendiség visszatérését, vagy fennmaradását jelenti. A Fidesz–KDNP szövetség által támogatott csoportok ugyanis, akárcsak az egykori keresztény középosztály az 1930-as évek végén, a piaci szféra teljes körű birtokbavételére törekszik; alapvetően már nem járadékosként, hanem profitszerzőként kívánja monopolizálni gazdasági uralmát. A második Orbán-kormány ezért nem oly módon cselekszik, mint egykor a két világháború közötti korszak vezető politikusai, hanem úgy, ahogy azok napjainkban, a globalizált liberálkapitalizmus világában tevékenykednének.

Az új politikai rendszer megszilárdulása

Már az új politikai rendszer kialakulásának folyamatában felmerült az a kérdés, hogy egy ilyen anakronisztikus, a tradicionális államiságot némiképp modernizált formában helyreállító, és a nemzeti burzsoázia, illetőleg más társadalmi csoportok szövetségére épülő berendezkedés a XXI. század elején tartósan fennmaradhat-e. Az egyoldalúan a hazai tőkét preferáló kormányzat ugyanis rövid időn belül szembekerülhet a multi- és transznacionális vállalatokkal, valamint a nemzetközi pénzügyi szervezetekkel, melyek érdekeit közvetlenül sérti a nacionalista jellegű gazdaságpolitika. Emellett az ország, uniós tagsága következtében, a brüsszeli intézményekkel is rendszeresen konfliktusba kerülhet, hiszen azok egyik alapvető jelentőségű feladatuknak tekintik a polgári demokratikus értékek megőrzését. Végezetül, az új berendezkedés megszilárdulásával szemben azt az ellenérvet is felvethetjük, hogy 2010 áprilisában a Fidesz szavazóinak egy része kormány-, s nem rendszerváltásra voksolt, és így hosszabb távon nyilvánvalóan elutasítja az autoritárius, neo-horthysta jellegű politikai szisztémát.

Az ellenérvek egyértelmű igazságtartalma dacára a választások óta eltelt egy- és háromnegyed évet inkább az új politikai rendszer megszilárdulása jellemezte. Ebben meghatározó szerepet játszott a 2011. április 18-án elfogadott alaptörvény, mely gyökeresen átalakította az alkotmányos jogrendet. E dokumentum preambuluma, a Nemzeti hitvallás, az alkotmány-előkészítő bizottság koncepciójához hasonlóan úgy fogalmaz, hogy Magyarország alkotmányos állami folytonosságát és a nemzet egységét a Szent Korona testesíti meg. Bár ezzel összefüggésben nem hivatkozik a misztikus tárgyhoz fűződő tanra, egyértelműen deklarálja, hogy nem ismeri el a történeti alkotmány idegen megszállások miatti felfüggesztését, s érvénytelennek nyilvánítja az 1949-ben elfogadott pártállami (tévesen kommunistának nevezett) alkotmányt. Burkoltan a jogfolytonosság megszakadását is kimondja, hangsúlyozva, hogy 1944. március 19-én az ország elvesztette állami önrendelkezését, mely csak 1990. május 2-án, az első szabadon választott országgyűlés megalakulásakor állt helyre. Ily módon ezt az időszakot lényegében kizárja a nemzet történelméből, s a politikai szocializmus alkotmányának érvénytelenítésével e korszak jogrendjének létezését is megkérdőjelezi.

E felfogás következtében a kétharmados többséggel rendelkező Fidesz–KDNP szövetség nem új alkotmányt, hanem első egységes alaptörvényt fogadott el, hierarchizálva e két kategória egymáshoz való

* A tanulmány II. része 2012. január 31. – február 6. közt készült. (A szerk.)

viszonyát. Míg az előbbi a szerves fejlődés során jött létre, s az államiság időtlen bázisává vált, az utóbbi az alapelveket konkrét történelmi időszakokra alkalmazza. Ennek megfelelően az alaptörvény deklarálja, hogy „rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történelmi alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni” (Magyarország Alaptörvénye [2011. április 25.] Alapvetés R) cikk (3) bekezdés). Elvileg tehát a nem nevesített vívmányok az előző, polgári demokratikus periódus „láthatatlan” alkotmányának funkcióját veszik át, esetenként biztosítva a tradicionális államiság elsődlegességét a normaszöveg modern elemeivel szemben.

Múlt és jelen sajátos ütközése leginkább a republikanizmus értékelésében fejeződik ki. Egyfelől az állam elnevezésének megváltoztatása jelzi, hogy az új politikai többség elhatárolódik a demokratikus köztársaság eszmeiségétől, s a történelmi alkotmánnyal szembenálló korábbi köztársaságoktól, másfelől az államforma változatlan marad, s a kormányzati szisztéma is alig módosul. Noha a jogfolytonosság megteremtése elvileg a monarchia restaurálását feltételezi, e lehetőség az alkotmányozás során fel sem merült, hasonlóan az 1934-es osztrák és az 1940-es francia rendszerváltáshoz, melyek során az állam nevéből a „köztársaság” megjelölést eltávolították, a császárságot, illetőleg a királyságot azonban nem állították vissza. Ezt csak részben magyarázza, hogy a legitimitások és a szabad királyválasztók szembenállása a Horthy-korszakban is megakadályozta a trón betöltését. Ennél jóval jelentősebb az, hogy a jelenlegi politikai realitások éppúgy kizárják a hazai monarchia restaurálását, mint a balkáni poszt-socialista országok dinasztáinak visszatérését. Ráadásul a modern nyugat-európai parlamentáris királyságokban az uralkodók többnyire csak protokolláris funkciókkal rendelkeznek; a tényleges hatalom a kormányfők kezében összpontosul, ami az Európai Tanács összetételében is kifejeződik.

A realitások kényszere a hatalom forrásának megjelölésében is megnyilvánul. Míg az alkotmány-előkészítő eseti bizottság koncepciója egyszerre deklarálna a nemzet- és népszuverenitás elvét, az alaptörvény egyértelműen az utóbbi mellett foglal állást, mellőzve a politikai nemzet kategóriáját. A történelmi alkotmányosság azonban kizárja, hogy a hatalom forrásának a népet jelölje meg, mint ahogy a királyság köztársasággal való felváltását sem teszi lehetővé. Ugyanakkor az alaptörvény egyértelműen megteremti a jogi alapokat az ún. kettős állampolgárság megadásához, illetőleg a külhoni magyarság választójogának biztosításához; e téren a politikai nemzet kategóriájának mellőzése a Fidesz–KDNP szövetség alapvető érdekeinek érvényesítésével társul.

A restaurációs szándék a közjogi nemzetegyesítésen kívül leginkább a szocialista kísérlet politikusaiknak felelősségre vonására irányuló törekvésben jelenik meg. A Nemzeti hitvallás elévülhetetlennek nyilvánítja a „kommunista” diktatúrák uralma alatt elkövetett bűnöket, s ezen elv alapján a normaszöveg „nem zárja ki valamely személy büntetőeljárás

alá vonását és elítélését olyan cselekményért, amely elkövetése idején a nemzetközi jog általánosan elismert szabályai szerint bűncselekmény volt” (Magyarország Alaptörvénye [2011. április 25.] Szabadság és felelősség XXVIII. cikk (6) bekezdés). E rendelkezés tehát lehetővé teszi a visszamenőleges hatályú felelősségre vonást, megkerülve azt az alapvető jelentőségű jogállami követelményt, amely szerint „nincs bűncselekmény törvény nélkül”. A 2011. december 30-án elfogadott átmeneti törvény aztán az MSZMP-t és jogelődeit bűnöző szervezeteknek nyilvánítja, hangsúlyozva azt is, hogy e pártok tevékenységéért az MSZP is felelősséggel tartozik. Ily módon az új alkotmányos rend a kollektív bűnösség elvét is magába foglalja, követve a Horthy-kori jogfelfogást, amely a Tanácsköztársaság szervezésében és felépítésében részt vevő egyének cselekedeteit eleve bünténynek tekintette.

A politikai realitások jegyében egyébként az alaptörvény nemcsak az államformát, hanem lényegében a kormányzati rendszert is érintetlenül hagyja. Míg az előkészítő bizottság koncepciója szerint a köztársasági elnök súlyos bizalomvesztés miatt kialakuló alkotmányos, illetőleg politikai válság esetén feloszlathatja az országgyűlést, az alaptörvény az államfőt ilyen hatáskörrel nem ruházza fel. Az új szabályozás azonban mégis lehetőséget biztosít arra, hogy egy Fideszhez kötődő elnök eltávolítson a hatalomból egy más színezetű kormányt. Az államfő ugyanis feloszlathatja az országgyűlést, ha az az adott év központi költségvetését március 31-ig nem fogadja el, miközben a pénzügyi terv megszavazása a Költségvetési Tanács előzetes hozzájárulását feltételezi. Első közelítésben e szabályozás új elemmel bővíti a hatalommegosztás rendszerét, erőteljesen korlátozva a törvényhozás budget-jogát, tényleges funkciója azonban az, hogy akadályozza, netán ellehetetlenítse egy későbbi kormány tevékenységét. A Fidesz ugyanis 2011 elején átalakította a Költségvetési Tanács szervezeti felépítését és összetételét, amiként más független intézmények élére is pártpolitikust, illetőleg hozzá közel álló szakembert állított. Ily módon a jelenlegi időszakban a hatalmi ágak elválasztása csupán az alaptörvényi deklaráció szintjén, formálisan áll fenn, ám a fékek és ellensúlyok rendszere azonnal működésbe lép, mielőtt a jelenlegi kormányt más színezetű kabinet váltja fel.

Az alaptörvény tehát, a történelmi restaurációk szokásos logikáját követve, felemás módon állítja helyre a hagyományos államiságot, miközben a normaszöveg átértelmezési lehetősége a két világháború közötti időszak további elemeinek visszatérését is biztosíthatja. Múlt és jelen, tradíció és modernitás ellentmondása leginkább az alkotmányozó hatalom legalitásának indoklásában fejeződik ki. Egyfelől a Nemzeti hitvallás érvényteleníti az 1949-es alkotmányt, másfelől viszont a záró rendelkezések szerint „Ezt az Alaptörvényt az Országgyűlés az 1949. évi XX. törvény 19. § (3) bekezdés a) pontja és 24. § (3) bekezdése alapján fogadja el” (Magyarország Alaptörvénye [2011. április 25.] Záró rendelkezések 2. pont). E jogszabályhelyek a kétharmados többségen nyugvó

alkotmányozó hatalmat deklarálják, amit a történeti alkotmányosság nem ismer, sőt egyik jellegzetessége éppen az, hogy továbbépítése egyszerű törvényekkel ment végbe. Az új jogrend megalapozása tehát érvénytelennek nyilvánított rendelkezéseken nyugszik, vagyis a folytonosság helyreállításának deklarálása a megszakítottságra épül.

Az alkotmányjogi rendszerváltás 2012. január 1-jén az alap- és az átmeneti törvény, valamint az addig elfogadott sarkalatos törvények hatálybalépésével lényegében befejeződött, formálisan is lezárva a III. Köztársaság történetét. Ez utóbbiak közül a választási törvény – egyfordulós és a győztest is kompenzáló szisztémájával – jelentős mértékben erősíti a Fidesz pozícióját a következő voksolásokon, a pénzügyi stabilitási törvény bebetonozza a magas keresetűeknek kedvező személyi jövedelemadó-rendszert, az egyházügyi törvény pedig az új kurzus ideológiai igényeinek megfelelően különbséget tesz elismert felekezetek és vallási egyesületek között. Állam és egyház viszonyának rendezésekor egyébként nyíltan is megjelenik a tradicionalitás, hiszen a szabályozás alapelve a kormány szerint is az 1894-es egyházpolitikai reform koncepciójából származik. E sarkalatos törvény egyben azt is jelzi, miként értelmezhetik a modern normaszöveget a történeti alkotmány vívmányaival összhangban. Az alaptörvény ugyanis állam és egyház különválasztását deklarálva nem tesz különbséget a vallásfelekezetek között, a sarkalatos törvény viszont – a kategória leszűkítő felfogásával – a modern jogállamisággal szembenálló hierarchiát állít fel.

Az elmúlt egy- és háromnegyed évben az új berendezkedés legfontosabb alkotóeleme, a centrális hatalmi erőtér is bizonyos fokig megszilárdult. Bár 2011 februárjától, a Széll Kálmánt-terv egyes intézkedéseinek kiszivárogtatásától megkezdődött a Fidesz szavazótáborának lassú, ám folyamatos eróziója, a politikai erőviszonyok alig módosultak. A Szonda Ipsos felvételei szerint ugyan az összes megkérdezett között a párt híveinek aránya egy év alatt 34%-ról 16%-ra esett vissza, a többi formáció bázisának terjedelme lényegében változatlan maradt, s így a fiatal demokraták megőrizték előnyüket az ellenzékkel szemben. Az MSZP nem tudott kitörni a 10–14, a Jobbik pedig a 6–10%-os sávból, s az LMP támogatottsága sem lépte át az 5%-ot. A politikai rendszerváltás tehát nemcsak a pártstruktúra átalakulását, majd az új szerkezet érzékelhető stabilizálódását jelenti, hanem a preferenciák rögzülését, a választói magatartás változékonyságának csaknem teljes megszűnését is. Jelentősebb mérvű átáramlást csak a Fidesz és a Jobbik táborá között figyelhetünk meg, miközben a kormánypárt bázisából távozók túlnyomórészt a bizonytalanok és a passzívok egyre szélesedő körét gyarapítják. Ezért a pártot választó biztos szavazók között a jobboldali pólus támogatottsága jóval kisebb mértékben csökken, mint az összes megkérdezett esetében. Az európai parlamenti, az országgyűlési és az önkormányzati választáson a résztvevők 69–71%-a voksolt a Fidesz–KDNP szövetségre, illetőleg a Jobbikra, és ez az arány 2012 januárjában

is csak 61%-ra esett vissza. Emellett, az új szabályozás következtében, a kormánypárt jelenlegi 39%-os támogatottságával is elnyerné a képviselői helyek kétharmadát, amit csupán a demokratikus ellenzéki formációk széles körű összefogása akadályozhatna meg.

Az elmúlt fél évben ugyanakkor a pártszerkezet valamelyest módosult, jelezve, hogy az új berendezkedés nem zárja ki a politikai erőter bizonyos fokú változását. Október 22-én a Gyurcsány Ferenc vezette Demokratikus Koalíció platform kivált az MSZP-ből és önálló formációként a mérsékelt szociáldemokraták, a liberálisok és a konzervatív demokrátaik összefogására törekszik. Nyáron bejelentette párttá alakulásának szándékát a 4K! mozgalom, mely új köztársaságot kíván létrehozni, és határozott szociáldemokrata programot hirdet. 2012. január közepén a médiában megjelent az a hír, hogy Bajnai Gordon, a korábbi szakértői kormány miniszterelnöke a Haza és Haladás Alapítvány bázisán pártot alapít, amit azonban az érintett azonnal cáfolt. Január végén Kónya Péter, a Szolidaritás mozgalom egyik társelnöke is felvetette egy új formáció megalakításának lehetőségét, február 6-án azonban e lépéstől már egyértelműen elzárkózott.

E kezdeményezések azonban eddig nem változtattak azon, hogy az újabb rendszerváltás során létrejött politikai szerkezet jelentősen különbözik a nyugat-európai modelltől. Az SZDSZ széthullása, illetőleg Dávid Ibolya kísérletének kudarca óta mind a liberalizmus, mind a modern konzervativizmus hiányzik a hazai politikai spektrumból, míg a szociáldemokráciától balra álló alakzatok már az 1989-90-es fordulat óta teljesen elszigetelődtek. Ennek hátterében az húzódik meg, hogy a modern konzervatív liberalizmus elvei szemben állnak az állam támogatását igénylő nemzeti burzsoázia érdekeivel, a radikális baloldaliság pedig a politikai szocializmus bukása miatt nem jelent perspektívát a munkásság és a rendszerkritikai értelmiség számára. Ilyen strukturális feltételek mellett a Demokratikus Koalíció csak gyenge polgári bázisra támaszkodhat, és a 4K! sem számíthat jelentős nagyságú szavazótáborra.

Érdemi változások az ellenzéki erők összefogása terén sem történtek. 2011 decemberében ugyan az LMP parlamenti frakciójában felerősödött a Fidesz-ellenes szárny, amit jórészt a gyorsított törvényalkotást lehetővé tevő házszabály-módosítás és az egykulcsos személyi jövedelemadó bebetonozása idézett elő, a 2012. január 28–29-ei kongresszus azonban nem módosította a párt korábbi irányvonalát. Ily módon a december 23-ai polgári engedetlenségi akció és az aznap meghirdetett „Új ellenállás” csupán politikai epizódnak bizonyult, s egyedüli következménye a frakcióvezető-váltás volt. E kudarcot jórészt az magyarázza, hogy az LMP tagjai és szavazói között továbbra is többséggel rendelkeznek azok, akik elutasítják az MSZP-vel és a Demokratikus Koalícióval történő együttműködést, feltételezve, hogy hosszabb távon önálló párusképző erőként léphetnek fel. Az LMP kongresszusi határozata megnehezítheti, sőt ellehetetlenítheti a Demokratikus Ellenzéki Kerekasztal létrejöttét,

amit egyébként a Szolidaritás mozgalom éppen a párt december 23-ai tüntetésén hirdetett meg.

Az elmúlt egy évben ugyanakkor a civil szféra gyökeresen átalakult. Még 2011 januárjában létrejött az Egymillióan a Sajtószabadságért (később Egymillióan a Demokráciáért) elnevezésű mozgalom, amit ősszel a szakszervezeti háttérű, többször említett Szolidaritás, decemberben pedig a Tiszta Kezek megszerveződése követett. Ily módon a civil szférában megszűnt a Fidesz-közeli hálózatok túlsúlya, s az intézményesülés jellege is módosult; a formális szervezetek mellett a tagság nélküli, ám folyamatosan működő mozgalmak is megjelentek. 2011. március 15-től az új alakzatok jelentős tömegtüntetéseket szerveztek, elhódítva az utcát az azt korábban uraló jobb- és szélsőjobboldaltól. A sorozatos megmozdulások, s különösen a 2012. január 2-ai, az alaptörvény ünneplése ellen az Operaháznál tartott rendezvény azt a látszatot keltették, hogy a kormánnyal és az új politikai rendszerrel szemben tömeges elégedetlenség alakult ki. Az egymást követő tüntetések résztvevőinek többsége azonban minden alkalommal egy sajátos szubkultúrához, a fővárosi (bal)liberális értelmiséghez tartozott, melynek megmozdulásai a társadalom túlnyomó hányadát nem, vagy alig érintették meg. Mindazonáltal a Fidesz szükségét érezte annak, hogy visszahódítsa az utcát, a szimbolikus politizálás egyik meghatározó terepét. A 2012. január 21-i, névleg civilek által szervezett legalább 100 ezres (a belügyminisztérium szerint 400 ezres) Békemenet azt sugallta, hogy a többség változatlanul a kormány és az új berendezkedés mögött áll, üzenve a külföldnek is a keresztény nemzeti kurzus szilárdságát. Az esemény fontosságát az is mutatta, hogy a felvonulók a Hősök teréről indultak s a Kossuth térre érkeztek, jelezve a főváros két legfontosabb szimbolikus helyszínének megőrzését, illetőleg visszahódítását.

Az új rendszer harmadik meghatározó eleme, a nacionalista jellegű gazdaság- és külpolitika az elmúlt évben sajátos hullámmozgáson ment keresztül. A 2011. március 1-én meghirdetett Széll Kálmán-terv tüke- és piacbarát intézkedési javaslatok nemcsak a nemzeti burzsoázia, hanem a multi-és transznacionális vállalatok érdekeit is szolgálták, miközben a csomag a tradíciókra utalva az 1877-78. évi költségvetési kiigazítást előkészítő pénzügyminiszter nevét viselte. A kiadáscsökkentő lépések strukturális reformokat is tartalmaztak, melyeket az országgyűlés 2011 késő őszién fogadott el. Ezek közül legjelentősebbnek a köz- és felsőoktatás rendszerének szerkezeti átalakítását tekinthetjük, melyek egyszerre irányultak a költségvetési egyensúly megeremtésére és egy új keresztény nemzeti középosztály megeremtésére. Az előbbi szférában 16 éves korra szállították le a tankötelezettséget, elhatározták a gimnáziumba járók számának 40%-os csökkentését, s a szakképzésben a kora kapitalista tanonrendszerhez hasonló szisztémát vezettek be. A felsőoktatás terén 53 ezerről 34 ezerre mérsékeltek az államilag finanszírozott helyekre felvehető (új elnevezéssel a teljes állami ösztöndíjban

részesülő) hallgatók számát, 15 500 főben jelölték meg a részösztöndíjasok körét, míg a többiek csak önköltséges képzés keretében végezhetik tanulmányaikat. Ennek összegét radikálisan növelték, aminek negatív hatásait a Diákhitel II. intézményének megteremtésével kívánják ellensúlyozni. Ily módon valójában széleskörű tandíjrendszert vezettek be, ám e kifejezést, a „megszorításhoz” hasonlóan, nem használják. Emellett a Fidesz kormányzat az oktatásban kiemelt szerepet szán a keresztény nemzeti szellemiségű hazafias, illetőleg családi életre nevelésnek, a tradicionális értékrendre történő szocializációnak, amit az is szimbolizál, hogy nem közoktatási, hanem köznevelési törvényt fogadtak el. E célok megvalósítását is szolgálja az iskolarendszer államosítása, valamint a tanszabadság törvényi korlátok közé szorítása.

Strukturális reformnak tekinthetjük az önkormányzati rendszer gyökeres átalakítását, az integrált megyei kormányhivatalok létrehozását és az azoknak alárendelt járási hivatalok hálózatának kiépítését is. E téren a tradicionális államiságtól teljesen eltérő intézményrendszert alakítanak ki, mivel a települési önkormányzatoktól teljes mértékben elvonják az államigazgatási feladatokat, a megyék funkciókörét pedig a területfejlesztésre korlátozzák. Ily módon a hagyományos államberendezkedés egyik legfontosabb elemét, a megyét éppen a múltba forduló Fidesz kormányzat üresíti ki, feltehetően azért, mert a néhai megyék bázisát képező középbirtokos nemesség restaurálását megvalósíthatatlan és vállalhatatlan lépésnek tekinti. Ezt Orbán Viktor szimbolikusan is jelezte, amikor elzárkózott a vármegye megjelölés visszaállításától, hangsúlyozva, hogy e kategória a társadalom jelentős része számára negatív értéktartalmat hordozhat. Az új önkormányzati és területi államigazgatási struktúra egyébként a magyar történelem egyik legcentralizáltabb szisztémája, mely a hatósági igazgatás szférájában szinte teljesen kizárja a helyi befolyásolás lehetőségét.

A Széll Kálmán-terv végrehajtása keretében megkezdődött a nyugdíjrendszer reformja is. 2011 őszén megszüntették a koregedvezményes és korengedményes nyugdíjazást, a már folyósított járadékokat szociális ellátásokká alakították át, elrendelték a rokkantnyugdíjasok jogosultságának felülvizsgálatát, s e lépésekkel összhangban egységes korhatárt vezettek be. A háttérben elindultak az öregségi nyugdíjrendszer megváltoztatására irányuló munkálatok is, melyek az ún. svéd modell átvételével zárulhatnak. Emellett strukturális reformjellegű lépésként értékelhetjük az egykulcsos személyi jövedelemadó már többször említett bebetonozását, valamint az áfa és a jövedéki adók növelését is, melyek egyaránt azt célozzák, hogy a terheket minél nagyobb mértékben a jövedelmekről a fogyasztásra helyezték át.

A tőke- és piacbarát intézkedések sorozata átmenetileg megnyugtatta a külföldi befektetőket, akik ezek hatására már kevésbé negatívan ítélték meg a kabinet unortodox lépéseit. Növelte a Fidesz-kormány iránti

bizalmat az államadósság ellen meghirdetett küzdelem, valamint az az ígéret is, hogy a GDP-arányos költségvetési hiányt tartósan 3% alatt tartják, miközben 2013-ban a különadókat kivezetik, a bankadót pedig megfelelik. E hangulatváltás jelentős mértékben hozzájárult a forint erősödéséhez és az állampapír-piaci hozam csökkenéséhez, miközben az alaptörvény és a médiaszabályozás miatti külföldi kritikák is mérsékeltebb hangvételűvé váltak. Hillary Clinton amerikai külügyminiszter 2011. június végi budapesti látogatásán ugyan a demokratikus intézményrendszer védelmére hívta fel a kormány figyelmét, bírálva a média-, és az egyházügyi törvényt, illetőleg az igazságszolgáltatás átalakításának módját, éles kritikát azonban a nyilvánosság előtt nem fogalmazott meg.

Ebben az időszakban tehát átmenetileg visszaszorult a nemzeti burzsoázia kiemelt támogatása, mely csak 2011 őszén az ún. pláza-törvény elfogadásával folytatódott. E jogszabály öt évig a nemzetgazdasági miniszter engedélyéhez köti új szuper- vagy hipermarket építését, kísérletet téve a hazai kereskedők versenyhelyzetének adminisztratív úton történő javítására. Ugyanakkor e törvény az építőipari vállalkozásokat is hátrányosan érinti, melyek termelési értéke már amúgy is radikálisan csökkent az állami és önkormányzati megrendelések tartós visszaesése miatt.

2011 ősze egyébként fordulópontot jelentett az új berendezkedés megszilárdulásának folyamatában. Ez év november elejétől 2012. január közepéig az autoritárius, neo-horthysta politikai rendszer első jelentősebb válságát élte át, amit elsősorban a devizahitelek helyzetén könnyítő, ám a bankoknak súlyos veszteséget okozó végtörlesztés intézményének szeptember végén történt bevezetése idézett elő. Míg a bankadó és a különadók kivetését, majd a magán-nyugdíjpénztári vagyoni államosítását az Európai Unió még tudomásul vette, a devizahitelek rögzített árfolyamon, egy összegben való törlesztését már nem fogadta el. Az Unió vezetői, a hitelminősítők és a külföldi befektetők nemcsak a közvetlen (2012. január végéig 210 milliárd Ft-nyi) veszteség miatt reagáltak élesen, hanem azért is, mert ezt az intézkedést a kormány kiszámíthatatlanságának jeleként értékelték. A bizalomvesztés következtében zuhant a forint árfolyama, emelkedtek az állampapír-piaci hozamok, s radikálisan nőtt az államcsőd elleni biztosítási díj összegét jelző CDS-mutató. Ilyen körülmények között 2011. november 17-én Matolcsy György nemzetgazdasági miniszter, Orbán Viktor előző napi döntésének megfelelően, bejelentette, hogy a kormány elővigyázatossági hitelért az IMF-hez fordul. Ezt követően azonban a hivatalos tárgyalások megkezdése kétségessé vált; a december 13-án hazánkba érkezett valutaalapi delegáció ugyanis a megbeszélések befejezése előtt elutazott az országból, jórészt Olli Rehn uniós pénzügyi biztos fellépésének hatására. Brüsszel elsősorban azért kezdeményezte az előzetes tárgyalások félbeszakítását, mert december 14-én kiderült, hogy a kormány az MNB és a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének összevonására készül, annak érdekében, hogy Simor András,

a jegybank elnökét az új szuperszervezet vezetőjének rendelje alá. Az Unió határozott álláspontját feltehetően az is motiválta, hogy a december 8-9-ei csúcstalálkozón Orbán Viktor először elutasította a közös európai fiskális szerződés tervét, majd valószínűleg Angela Merkel német kancellár nyomására „talán”-ra módosította álláspontját, hangsúlyozva, hogy e szuverenitáskorlátozó kérdésben csak az országgyűlés dönthet.

December utolsó napjaiban a válságot jelző politikai események felgyorsultak. Először Jose Manuel Durao Barroso EB-elnök intézett magánlevelet Orbán Viktorhoz, melyben az átmeneti törvényjavaslat MNB-re vonatkozó rendelkezéseinek visszavonását kérte. Ezt a kormányfő akkor még határozottan elutasította, akárcsak Hillary Clinton üzenetét, mely a média-, az egyházügyi és a bírósági szervezeti törvény felülvizsgálatát kezdeményezte. Közben a mértékadó nyugati sajtó, beleértve a konzervatív irányultságú újságokat is, élesen bírálta a kormány politikáját, hangsúlyozva, hogy az a demokrácia és a jogállamiság gyengítésére, netán felszámolására irányul.

Az új berendezkedés gazdasági és politikai válsága 2012 első napjaiban érte el mélypontját. Január 4-én a bankközi devizapiacra egy euróért már 324 forintot kértek, jóval többet, mint 2009 márciusában, Gyurcsány Ferenc lemondása előtt. Közben Brüsszelben, az Európai Parlament liberális és zöld frakcióinak kezdeményezései alapján, Magyarország uniós szavazati jogának felfüggesztését fontolgatták, amit azonban a néppárti képviselőcsoport elutasított, és rövid habozás után a szocialista és demokrata frakció is elvetett. Bár a csoport helyettes vezetője, Hannes Swoboda január 4-én úgy fogalmazott, hogy „Komolyan meg kell fontolnunk az EU-ról szóló szerződés 7. cikkelyének [az Európai Tanácsban való szavazati jog felfüggesztésének – W. Gy.] alkalmazását, amennyiben az Orbán-kormány továbbra is semmibe veszi az európai jogszabályokat és alapértékeket”. Egy héttel később a szocialista képviselők „nem tartották időszerűnek az Európai Unió alapszerződésének 7. cikke szerinti eljárás megindítását” (S&D 2012, 11–12) Ez utóbbi álláspont felülke-rekedésében meghatározó szerepet játszott az MSZP felső vezetése, mely az LMP-hez hasonlóan elutasította az ország szankcionálását. A széleskörűen elterjedt jobboldali vélekedésekkel ellentétben tehát a hazai ellenzék nem szervezte, hanem inkább tompította a kormányra nehezedő uniós nyomást.

Az árfolyam zuhanását látva a Fidesz azonnal módosította magatartását. Fellegi Tamás tárca nélküli miniszter bejelentette, hogy a kormány az IMF-fel és az EU-val gyors megállapodásra törekszik, Orbán Viktor pedig Simor Andrással egyeztetett arról, hogy a jegybank és a kabinet szorosan együttműködik a forint védelme érdekében. E lépések hatására az árfolyam a néhány nappal korábbi szintre erősödött, s a sorozatos leminősítések ellenére az ország állampapír-piaci pozíciója is javult. Következő állomásként, a várható kötelezettségzegési eljárásokra reagálva, január 17-én Orbán Viktor levelet küldött Barrosonak, melyben jelezte,

hogy a kormány kész módosítani a vitatott jogszabályokat. Az EB elnöke egyébként még aznap közölte, hogy a testület három kötelezettségzegési eljárást indít a jegybank és az adatvédelmi hatóság függetlenségének megsértése, valamint a bírák 62 éves korban történő nyugdíjaztatása miatt. Január 18-án, az Európai Parlament Magyarországgal foglalkozó ülésén Orbán Viktor is felszólalt, s miközben készségesnek mutatkozott a brüsszeli követelések teljesítésére, visszafogott hangvétele ellenére határozottan megvédte az alaptörvényt, s az azon alapuló új berendezkedést. Bár e tanácskozáson a kormányfő nemcsak a vitatott törvények, hanem az azok mögött meghúzódó szellemiség miatt is éles bírálatokat kapott, bizonyos fokig mégis győztesen került ki a politikai összecsapásból. Viszonylagos sikeréhez jelentős mértékben hozzájárultak a néppárti képviselők felszólalásai, s különösen Joseph Daul frakcióvezető beszéde, aki szerint a Fidesz kormány elsöprő sikereket ért el.

Csaknem egy héttel később, január 24-én Barroso és Orbán Viktor brüsszeli tárgyalásán a vitás kérdések egy részében megegyezés született. A miniszterelnök elállt az MNB és a PSZÁF összevonásának szándékától, s lemondott arról, hogy a kormány tagja a monetáris tanács ülésén részt vehessen, ragaszkodott azonban a jegybanki vezetők eskütételéhez és fizetésük kétmillió forintban történő maximálásához. Ugyanakkor a bírák kötelező nyugdíjba vonulását nem igazságszolgáltatási, hanem a nyugdíjrendszerhez kötődő kérdésnek minősítette, hangsúlyozva, hogy ebben az ügyben a brüsszeli bizottságnak kell kimutatnia a diszkriminatív elemet, s ha ezt megteszi, korigálják a szabályozást. Hasonló álláspontot foglalt el az adatvédelmi hivatal vezetője esetében is, jelezve, hogy e téren is elfogadják majd Brüsszel javaslatát. Mindezek alapján úgy látta, hogy elhárultak az akadályok az IMF-fel és az EU-val való hiteltárgyalások megkezdése előtt, Barrosoval folytatott megbeszélését pedig nem politikai, hanem jogi eszmecsereének ítélte.

Lényegében hasonlóan értékelték az Unió és a kormány kapcsolatfelvételét, majd álláspontjaik közeledését a külföldi befektetők is. Január 16-án még 312 forintot kértek egy euróért, Orbán Viktor brüsszeli felszólalásának napján viszont az árfolyam már 304 forintra javult, a Barrosoval folytatott tárgyalásokat követően pedig lefelé áttörte a 300 forintos határt. A bizalom részleges visszatérését az magyarázza, hogy a befektetők reálisnak, sőt közelinek ítélik a hitel-megállapodást, s ennek alapján kizárják az államcsőd lehetőségét. Ezzel egyidejűleg a mértékadó nyugati politikusok és sajtóorgánumok nyomása is enyhült, amihez a sikeres Békemenet is hozzájárult.

Az új berendezkedés első válságából a (bal)liberális média egy része, sőt néhány szocialista politikus is azt a következtetést vonta le, hogy 2012. március végére, április elejére államcsőd következhet be, figyelmen kívül hagyva a csaknem 36 milliárd eurós valutatartalékot. E nézetek képviselői azt sem zárták ki, hogy előrehozott választásokat írnak ki (ennek feltételezett időpontjaként 2012. március 18-át jelölték meg) és/

vagy Orbán Viktort a miniszterelnöki tisztségben Varga Mihály vagy más fiatal demokrata politikus váltja fel, netán szakértői kormány alakul. E vélekedések azon alapultak, hogy az Unió kétségtelenül szerepet játszott a Papandreu, illetőleg a Berlusconi kabinet megbuktatásában, feltételezve, hogy e megoldást Magyarország esetében is alkalmazhatják. Az Unió azonban nem kívánja a jelenleg is erős támogatottsággal rendelkező Orbán-kormányt eltávolítani, hanem csupán arra törekszik, hogy az tartsa be az uniós jogszabályokat, illetőleg politikai tevékenysége során az európai értékeket kövesse. E magatartást egyrészt az magyarázza, hogy az Európai Parlamentben relatív többséggel rendelkező Néppárt kritikai megjegyzései ellenére szolidáris tagszervezetével, másrészt Görögországgal és Olaszországgal ellentétben hazánkban a különböző politikai oldalak közötti minimális konszenzus is hiányzik, s emellett kifelé a Fidesz–KDNP pártszövetség teljesen egységesnek mutatkozik. Óvakodnak a határozottabb fellépéstől a brüsszeli intézmények azért is, mert tartanak attól, hogy folyamatos nyomásgyakorlásukkal tovább erősítik a nacionalizmust és az euro-szkepticizmust, elősegítve a Jobbik hatalomra kerülését.

A történelmi tapasztalatok szerint az új politikai rendszer által túlélt első válság jelentős mértékben hozzájárul annak megszilárdulásához. A kiegyezést követően a dualizmus akkor stabilizálódott, amikor 1871-ben az osztrák Hohenwart-kormány cseh orientációjú trialista kísérlete kudarcot vallott. Horthy Miklós keresztény nemzeti berendezkedésének életképességét az 1921-ben lezajlott két királypuccs megghiúsulása bizonyította, ami aztán utat nyitott a bethleni konszolidáció számára. Ugyanakkor az új berendezkedések politikai ellenfelei e válságokat szükségszerűen a közeli bukás előjeleként értékelik, csak a krízis elmúltát követően ismerik fel a szisztéma stabilizálódását.

Az alkotmányjogi rendszerváltás lezárulása, a politikai spektrum viszonylagos mozdulatlansága és az első válság túlélése egyaránt azt jelzi, hogy a neo-horthysta jellegű politikai berendezkedés megszilárdul, s 2014-ig, esetleg 2018-ig nagy valószínűséggel fennmarad. Ez nem jelenti azt, hogy nem kerül sor korrekciókra, vagy miként Lázár János fideszes frakcióvezető február 6-án a berlini nagykövetségen tartott előadásában fogalmazott, a hibák kijavítására, amely hibák, véleménye szerint, főként a nemzetközi erőtér jelentőségének alábecsülésében nyilvánultak meg. Az elmúlt hónapok eseményei egyben azt is megmutatták, hogy e politikai rendszert csak a magyar társadalom többségének akarata válthatja le. Az államszocializmusból, majd a polgári demokráciából történő tömeges kiábrándulás után azonban ez csak akkor következhet be, ha az új berendezkedés a társadalmi lét valamennyi szférájában tartósan kudarcot vall.

A társadalmi, gazdasági és politikai rendszer jellege a 2010 utáni Magyarországon

Szerkesztőségi műhelykonferencia

(Elhangzott 2012. január 27-én a Kossuth Klubban.)

Résztevők: Bartha Eszter, Földes György, Kállai R. Gábor,
Krausz Tamás, Szigeti Péter és Wiener György)

Krausz Tamás:

Az, hogy az elmúlt két esztendőben mi történt Magyarországon és milyen rendszer jött létre, nézetem szerint az Orbán-kormány két évének keretei között nem elemezhető. Vissza kell térnünk a rendszerváltáshoz, hiszen már akkor nagyon naivnak kellett lenniük azoknak a szerzőknek, akik az új rendszer kialakulásának alapjait '89-ben legalább nagy vonalakban nem látták előre. Ezt maga Orbán Viktor is érezte, amit egy személyes momentummal tudnék illusztrálni. 1993-ban írtam Orbán Viktorról egy cikket a Népszabadság vidéki lapjaiba – más politikusokról is, de többek közt róla –, s egyedül ő jelentett föl, és két pert indított ellenem az ügy kapcsán. A cikk több pontját is följelentette, de az első mondat volt igazán kriminális számára, amelyben idéztem Bill Lomaxet, aki azt mondta, hogy Magyarországon egyetlen olyan politikus van – ezt Bill valamikor 1990-ben vagy 91-ben mondta –, aki alkatilag is hajlik a diktatórikus politizálás meghonosítására. Nos, mindegy, hogy a per miképpen dőlt el, világos volt, hogy a tekintélyuralmi struktúrák kialakulása mint probléma benne volt már akkor is a levegőben.

Első tézisem ezért az, hogy a napjainkra megszilárdulni látszó tekintélyelvű rendszer gyökerei már az 1989-es rendszerváltásban benne rejlettek. Tehát főképpen azok a ma is naivnak tetsző vagy magukat annak mutató liberális vagy szocial(ista)-liberális szerzők, akik mindenféle demokratikus álmokat kergettek, és azzal szédítették Magyarországon a lakosságot, hogy itt egy nyugat-európai típusú polgári demokrácia honosulhat meg, tulajdonképpen szellemi kártyavárat építettek föl, amely napjainkban már csak a vakok számára nem omlott össze. Mélységes történelmi okok folytán ugyanis lehetetlen a polgári demokrácia nyugati típusának megteremtése Magyarországon. Nincs az az exportja ennek az intézményrendszernek, ami oda vezet el, ahova a nyugat-európai fejlődés sok évszázad alapján eljutott.

A második tézis, hogy ha a történeti összefüggésből nem ragadható ki az Orbán-rendszer, akkor nem lehet kiragadni a kelet-európai régióból sem. Ugyanis mindaz, ami Magyarországon lejátszódik, nemcsak Magyarországon játszódik le, hanem így vagy úgy csaknem egész Kelet-Európában. Tehát Magyarország nem valami különleges pályát fut be, még akkor sem, ha politikai értelemben jelenleg Magyarország Európa talán legreakciósabb sarka, noha nem hiszem, hogy a balti államok vagy Lengyelország sokkal kedvezőbb helyzetben lennének. Magyarországon sem csak 2/3-a van a jobboldalnak, hanem jóval több, nyolcvan-valahány a Jobbikkal együtt. Ha mindezt beillesztjük ebbe a kelet-európai összefüggésbe és a válságba, akkor sok minden érthetővé válik.

Harmadszor, egyfelől a gazdasági világválság körülményei között, másfelől pedig a Mészáros István által leírt kapitalizmus, tőkerendszer strukturális válságának feltételrendszerében nem is nagyon lehetséges Kelet-Európában kikerülni a tekintélyuralom kibontakozását: Putyin, Lukasenko, Orbán, Fico... és tovább mehetnénk Románia irányába. A félperifériás kelet-európai kapitalizmus liberális menedzselése tehát nem lehet tartós és sikeres. Lehet utalni arra, hogy Csehország és Szlovénia másféle utat reprezentálhat, de ez Kelet-Európának az a nyugati része, amelyik már nagyon közel van – itt nem tudok történeti okokba belemenni – a nyugat-európai fejlődéshez. A magyar rendszer alapja, hogy a jobboldali nacionalista politikai hatalmi centrum a maga „hűbéres” támogatóival gyakorlatilag leválthatatlanná válik demokratikus választások útján. Én egyelőre sehol sem látom azokat a politikai erőket Kelet-Európában, amelyek képesek lennének Moszkvától Budapestig széles társadalmi mozgalmak útján, egy újfajta demokrácia megteremtése útján elzavarni a mostani uralkodó kasztot. Elvben, persze, ezt nem lehet kizárni. Mégis látni kell, hogy van egy központi nagy párt, amelyik ellenőrzi mindent, a sajtót, az igazságszolgáltatást, a legkülönbözőbb állami vállalatokon keresztül óriási gazdasági és médiahatalommal rendelkezik, ellenőrzi a civil társadalom szinte egészét, a létező összes pártot a kis pártok pozíciójába tudja szorítani, úgy, ahogy az tulajdonképpen a Horthy-rendszerben is volt. Még a választási kerületek határait is átszabta. Magyarországon természetesen a Horthy-rendszernek a kulturális-ideológiai feltételei azok, amelyek nagyon meghatározóak, még szociálisan is jelen van a Horthy-rendszer számos eleme. Az „új” keresztény nemzeti hatalmi elit mélyen beágyazott a magyar történelemben: a leszármazottak szintjén is követhető ez, a kultúra szintjén is követhető ez az egész kisnemesi, agyalágyult, befelé forduló nacionalizmus, az etnonacionalista urambátyám világ, a korrupció stb. Ezzel függ össze ez az új rasszizmus, ami az egész magyar társadalmat tényleg elborította, hiszen a sokféle ellentmondás bűnbak állítására készleti a lesüllyedéstől rettegő alsó rétegeket és a középrétegek bizonyos csoportjait is. Ennek egyik ideológiai vetülete a régi, tradicionális magyar nacionalizmus restaurálása, egészen a II. világháború folyamán fasizálódott magyar hadseregek

mai heroizálásáig. Rokon jelenség ez a balti országokban végbemenő hasonló folyamatokkal.

Utolsó gondolat, negyedszer: a gazdasági szisztéma. Orbán és egész rendszere lényegében – minden látszat ellenére – megfelel a multinacionális pénzügyi intézményeknek és a nemzetközi tőkés szervezeteknek, hiszen teljesíti azok alapvető elvárásait. A Nyugat-ellenes populista kuruckodás befelé, a társadalmi bázisnak szól. Miközben jól eljátszik belső politikai okokból ezzel a kuruckodó, nemzeti felszabadító zagyválással, jól felfogott hatalmi törekvéseinek megfelelően mindenben kiszolgálja az EU és az IMF pénzügyi érdekeit. A nyugati elvárásokkal kapcsolatos feladatot tulajdonképpen jobban ellátja, mint korábban az MSZP és az SZDSZ, hiszen képes féken tartani a lakossági elégedetlenséget, miközben sikeresen lerombolja a megmaradt kis számú szociális vívmányt. Tehát nemhogy rendszeridegen, nagyon is rendszer-immanens a mai Kelet-Európában ez a jobboldali és szélsőjobboldali rezsim, nem véletlen, hogy egész Kelet-Európában rokonszenvet keltett Orbán a helyi hatalmi eliték körében. Az Orbán-rendszer történelmi gyökerei sokkal mélyebbek, mint amit a liberalizmus Magyarországon produkált, társadalmi hátterét tekintve mindenképpen. Csak hát mi hagytuk magunkat félrevezetni nagyon sokáig azáltal, hogy nem vettünk tudomást a lényegről: Magyarországon az Orbán-rendszert a megelőző nyolc év és az azt megelőző tizenkét év hívta életre. Tehát mind gazdasági, mind szociális és ideológiai-kulturális téren a szociálliberális politika jelentős mértékben hozzájárult az Orbán-rendszer létrejöttéhez. Anélkül történt ez, hogy a neoliberais gazdaságpolitikával szemben akár csak egyetlen épkezláb ötletet meg tudtak volna fogalmazni. Ennyiben a Gyurcsány-féle MSZP vezetésnek, az SZDSZ-nek, a koalíciós kormánynak a tekintélyuralmi szisztéma kialakulásában történelmi felelőssége van.

Bartha Eszter:

Én a munkásság kutatásával foglalkoztam az államszocializmus idején és a rendszerváltás után; két egykori szocialista mintavállalat, a jénai Carl Zeiss és a győri Rába példáját vizsgáltam. Az alábbiakban három tézist szeretnék aláhúzni, amelyek segíthetnek bennünket abban, hogy kijelöljük a munkásság helyét a két ország újkapitalista társadalmában, és rámutassunk a helyi jellegzetességekre.

Az első az, hogy míg Jénában létezett egy komoly munkáskultúra és „törzsökös” munkásság, amelynek kinevelését a gyár nagylelkű szociálpolitikája is segítette, addig a Rábában a munkásság harmada volt bejáró, és jórészt paraszti származású. A magyar szakirodalomban Andorka Rudolf és Kemény István kutatásai is megmutatták, hogy a második világháború után a magyar munkásság jelentős részben a parasztságból nyert utánpótlást, és ennél a csoportnál a döntően paraszti kultúra és lakóhely a gyári munka mellett is fennmaradt, sőt, a háztájinak köszönhetően elterjedt volt a munkás-paraszt életforma.

Az életforma, kultúra, gondolkodás különbségeihez hozzáteszem a régió gazdasági-kulturális elmaradottságát, amelyet az államszocialista időszak egyenlősítő politikája sem tudott felszámolni. Ennek érzékeletésére egy jellegzetes adat: 1974-ben a Zeiss férfi munkásainak 6 százaléka volt szakképzetlen; a Rába-gyár kimutatásai szerint 1975-ben a teljes munkaerő egynegyede nem végezte el az általános iskola nyolc osztályát. Ugyanilyen eltéréseket találunk akkor, ha a nők egyenjogúsításának eredményeit vizsgáljuk az oktatásban és a politikában. Ha arra gondolunk, hogy a posztindusztriális társadalmakban a szakképzetlen segédmunkát egyre inkább a gépek helyettesítik, és a tudásjavak kerülnek előtérbe a munkaerőpiacon, akkor ezek az adatok már 1989 előtt figyelmeztethettek volna a posztindusztriális átmenet nehézségeire, amelyet a rendszerváltás eufórikus hangulatában csak kevesen akartak tudomásul venni.

A második tézis, hogy miközben az állampárt mind az NDK-ban, mind pedig Magyarországon az ún. életszínvonal-politikával igyekezett „kooptálni” a munkásosztályt a rendszerbe, Magyarországon az így kialakított materialista gondolkodásmód döntően fennmaradt, míg Kelet-Németországban megfigyelhetünk egyfajta elmozdulást a posztmaterialis értékek felé. Ezt a különbséget az életszínvonal szubjektív megítélésében is lemérhetjük: az anyagi világban a németek döntő többsége javulásról számolt be: a dolgozók anyagilag gyarapodtak, a munkanélküliek a szolgáltatások terén vették észre elsősorban a fejlődést. Nem így a magyarok, akik döntően stagnáló vagy romló életszínvonalról számoltak be az interjúkban. A Kádár-korszak fő pozitívumai között szerepelt a kiszámíthatóság és az életszínvonal: a rendszerben ugyan nem voltak nagy perspektívák, de abban mindenki egyetértett, hogy akkor a „kisember” is boldogulhatott. Az interjúalanyok egyöntetűen úgy gondolták, hogy a munkásság volt a rendszerváltás nagy vesztese: szemben a németekkel, a többség nem a társadalmi hierarchiák szigorodását, hanem az anyagi lesüllyedést fájlalta a legjobban. Miközben a németek szemében utólag sem növelte meg a honeckeri állam vonzerejét a kormány által garantált életszínvonal, addig Magyarországon a munkások többsége továbbra is aszerint mérte le a kormányok teljesítményét, hogy mennyire tudják növelni az életszínvonalat. Ezért nem véletlen, hogy sokan – főleg a falvakban élő családanyák – a diktatúra ellenére is inkább választották volna a Kádár-rendszert, mint az újkapitalizmust.

A harmadik tézis, hogy a keletnémetek általában pozitívabban ítélték meg az új demokráciát, mint a magyarok. A rendszerváltást illetően egyértelmű a kép: senki sem bánta meg, hogy jött a *Wende* (rendszerváltás), sem az egykori párttagok, sem pedig azok a mérnökök, műszaki rajzolók és könyvelők, akik ideiglenesen vagy akár tartósan is munkanélkülivé váltak az új rendszerben. A magyarok többsége nem vállalt közösséget a rendszerváltással (igaz, a kommunistákkal sem!), és általában megfigyelhető volt egy igen erős *ressentiment* (ellenérvés) azokkal a csoportokkal

szemben, akik a munkások véleménye szerint a rendszerváltás óta nemcsak elkülönültek a dolgozó emberektől, hanem aránytalanul nagy mértékben profitáltak a nép tulajdonának kiürítéséből és az új rendszerből. Ide sorolták a volt pártkádereket, az értelmiséget és a kialakuló új magántulajdonosi osztályt. A privatizációt kivétel nélkül mind nagyon negatívan ítélték meg a megszólalók: a Rába privatizációját a munkások úgy írták le, hogy a vezetők „szétlopták” a gyárat, de ugyanezt gondolták a többi állami vállalat magánosításáról is. A külföldi tulajdonosokkal szembeni bizalmatlanságot fokozta, hogy a munkások szerint a külföldi cégek csak a magyar piacokat akarták megszerezni, és leépítették a magyar termelést, vagy pedig bezárták a gyárakat. De a multinacionális vállalatokról is megvolt a munkások véleménye: kivitték a profitot az országból és kizsákmányolták a magyar munkaerőt. Ezek után nem meglepő, hogy a többség elutasította a nyugati mintájú kapitalizmust, amelynek ők csak a hátrányait érzékelték: a vállalat leépült, a munkáslétszám az ötödére zsugorodott, elveszett a gyár régi presztízse, amit a betelepülő Audi még jobban kihangsúlyozott, és visszaesett a munkások életszínvonala. Tovább fokozta a ressentiment-t az új elit „hivalkodó fogyasztása”: nagyon sokan elmondták, hogy régen, a szocializmus idején a vezetők és a munkások között nem voltak akkora anyagi különbségek, mint az új rendszerben.

A magyar munkások körében tehát erős kételyek fogalmazódtak meg mind a rendszerváltással, mind pedig az új demokráciával kapcsolatban. Ezek a kételyek azonban nem egy általános rendszerkritika irányába mutattak, hanem inkább egy sajátos magyar út preferálásába, ahol az állam valamiféle kiegyensúlyozó szerepet játszik egyfelől a multinacionális vállalatok és a hazai termelők, másfelől pedig a munkásság és a tőkés érdekei között. Több oka is lehet annak, hogy a magyar politikai baloldal miért nem tudott profitálni ezekből a kételyekből. A német és a magyar mentalitás különbségei mellett érdemes rámutatni a baloldali nyilvánosság hiányára; elgondolkodtató, hogy még az elkötelezett baloldali szavazók is azt mondták, hogy egyetlen párt sem tekinti feladatának, hogy felvállalja a munkások érdekképviselését. A munkásosztály látványos kirekesztődése a politikából, és az érdekvédelem gyengesége is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a többség csak az államban reménykedett, amely hitük (vagy reményeik) szerint osztályok felett áll, és mint ilyen, tesz valamit a „kisemberekért”.

Az eredmények segítenek megmagyarázni a Kádár-korszak ambivalens megítélését. Az erős állam, a rend és a tekintélyelvű kormányzás utáni vágyakozás összeolvad a nagyobb egyenlőség víziójával, ahogyan azt sok interjúban is megfigyelhettük. Míg a németek azonosultak a Wendével, és még a tartós munkanélküliek sem kíváncsoztak vissza a honeckeri „munkásállamba”, addig a magyarok között csak kevesen voltak olyanok, akik úgy érezték, hogy profitáltak a rendszerváltásból és az új demokráciából. A negatív tapasztalatok hatására Magyarországon

a többség elutasította a nyugati mintájú kapitalizmust, és a nagyobb és erősebb államban, illetve egy sajátos magyar út preferálásában vélték megtalálni a perifériás fejlődés ellenszerét. A keletnémetek sikeresebb integrációját a kapitalista világ gazdaságba tehát egy mentalitásváltozás is kísérte, amit a magyar esetben kevésbé lehet kimutatni.

Ugyanakkor fontos hasonlóságnak tartom, hogy a szakszervezeti és munkásmozgalom helyzetéről egyformán pesszimistán nyilatkoztak az interjúalanyok. A magyarok a nagyüzemek megszűnésével és a szakszervezeti mozgalom szándékos szétverésével magyarították a munkástiltakozás hiányát. A németek úgy vélekedtek, hogy a munkahelyen az emberek atomizáltak, magányos harcosok, és mindenkit csak az foglalkoztat, hogyan tartsa meg a munkahelyét. Abban megegyeztek a vélemények, hogy általában meggyengült az érdekképviselő. A munkások egyik mintában sem vártak az elkövetkező években jelentős társadalmi változásokat; a mindennapok mikrovilágával kapcsolatban azonban sokan kifejezték, hogy nagyobb közösségi életre lenne igényük, mint ami a magányos harcosoknak megadatik.

Esettanulmányaim megerősítik Szalai Erzsébetnek azt a tézisé, hogy a hazai munkások eltérő módon integrálódnak a gazdaságba. Szalai megkülönbözteti a hazai szektorban, jobbra lemaradt infrastruktúrában dolgozó, „buheráló” munkásokat a multinacionális vállalatok jobban fizetett alkalmazottaitól. Ugyanakkor hangsúlyozza a munkásság erősen differenciált jellegét és a hazai szakszervezetek gyengeségét, mint két olyan faktort, ami jelentősen megnehezíti a munkásság „tudatos” osztályformálódását. Ferge Zsuzsa beemeli a munkásosztályt a mai magyar társadalmi struktúrába, azzal a megjegyzéssel, hogy a munkásokat „kakukktójásnak” tekinti a hierarchiában. Az alsó, felső, illetve a középosztályba való tartozás ugyanis egyértelműen kijelöl egy társadalmi helyzetet, míg a „munkás” besorolás sokak számára egyaránt jelentheti mind az alsó-, mind pedig a középosztályba való tartozást. Ferge – Szalaihoz hasonlóan – a munkástudat fragmentálódásáról beszél.

Mi következik mindebből a mai munkásságra nézve? Egyrészt az, hogy kiszolgáltatott helyzetben van, gyakran feketén alkalmazzák, és a nagy ipari tartaléksereg megléte miatt nem áll módjában tiltakozni. Érdekes itt hangsúlyozni, hogy Magyarországon kirívóan alacsony a foglalkoztatottság: míg Németországban 2009-ben a 15–64 éves népesség 71 százalékát foglalkoztatták, addig Magyarországon a foglalkoztatottak aránya 55 százalék. Ferge Zsuzsa több mint egymillió munkahely elvesztéséről beszél, Mark Pittaway becslése szerint pedig 2008-ban 23 százalékkal kevesebb munkahely volt az országban, mint 1989-ben. Az általam meginterjúvolt magyar munkások számára az anyagi biztonság elvesztése, illetve a relatív (vagy nem is annyira relatív) elszegényedés volt a rendszerváltás legfájdalmasabb tapasztalata, míg a németeknél a munkanélküliség. A magyar esethez idézném Ferge Zsuzsa hangsúlyozottan bizonytalan becsléseit, aki 45-50 százalékra teszi a rendszerváltás

vesztéseinek arányát, 30-35 százalék helyzete nem javult, de nem is romlott az elmúlt húsz év folyamán, és végül a nyertesek aránya 20-25 százalék lehet. Ami nagyon elgondolkoztató, az a szegénység „tartóssága”: Ferge egy 3000 fős panelvizsgálata alapján azok, akik 1992-ben szegények voltak, többségükben (60 százalék) azok is maradtak tizenöt év után, és csak 7 százaléknak sikerült jobb módba kerülnie. Ezek nagyon elszomorító adatok, és megerősítik azokat a feltételezéseket, amelyek szerint Magyarország társadalmi értelemben egyre jobban bezáródik.

Másrészt, és ezt is érdemes aláhúzni, a rendszerváltás keletnémet és magyar munkástapasztalatának volt egy közös mozzanata: az emberi kapcsolatok dimenziója. Az új rendszerben az emberi kapcsolatok változására egyformán negatívan reagáltak a keletnémetek és a magyarok. A német életút-történetekből az derül ki, hogy náluk az individualizáció is erősebben érvényesült, mint a magyaroknál. A kiindulási helyzet is különbözött, hiszen az NDK egy jóval kollektivistább szocializmust próbált megvalósítani, mint a piac kiszélesítésével kísérletező Magyarország. Az, hogy a technikai fejlődés feleslegessé teszi az emberek egy részét, mélyen benne volt a német köztudatban, mint ahogyan az is, hogy az új rendszerben jóval kielezettebb verseny folyik a munkahelyekért, mint a régióban. Ennek következménye a társadalomban lezajlott nagyfokú individualizáció, a régi közösségi szellem eltűnése a munkahelyekről, a „riválisok” kiszorítása a jó munkahelyi pozíciókból, a magánjellegű kapcsolatok háttérbe szorulása a munkatársak között, a kíméletlen versengés, az információk eltitkolása a másik elől (nehogy ő húzzon hasznot belőle) és a bezárkózás. A német interjúalanyok többsége egyenesen „magányos harcosokról” beszélt. Mind a keletnémetek, mind pedig a magyarok hiányolták a régi munkahelyi kollektívákat és azt a közösségi szellemet, amelyik megvolt a szocializmus idején. Az interjúalanyok mindkét mintában elmondták, hogy a régi rendszerben máshogy viszonyultak egymáshoz az emberek: közösségibb volt a gondolkodás, kevésbé a haszon, a társadalmi hierarchia és az érdek irányította a társas érintkezést, és egyértelműen jobbak voltak az emberi kapcsolatok. A régi munkahelyi közösségek megszűnésére tehát egyformán negatívan reagáltak a keletnémetek és a magyarok – nem véletlen, hogy ezen a közösségi talajon fogalmazódott meg a magyar és a német munkások körében a leginkább azonos antikapitalista kritika.

Ebből a kritikából sok minden következik. Az osztályfogalom – ennek igen hosszú a története, itt csak érinthetem – mára kiszorult a magyar közbeszédből és az emberek többségének tudatából. Ezért, amikor védelmet keresnek a globális kapitalizmussal szemben, amely tönkretette vagy megvásárolta gyáraikat, a „nép tulajdonát”, és fájdalmasan szembesítette őket az új, és a Kádár-korszakhoz képest sokkal nagyobb mértékű anyagi, társadalmi és kulturális egyenlőtlenségekkel, csak egy elképzelt közösségre hagyatkozhatnak. Egy József Attila idézettel szeretném lezárni ezt a gondolatot: „Retteg a szegénytől a gazdag/ s a

gazdagtól fél a szegény./ Fortélyos félelem igazgat/ minket s nem csalóka remény.” A magyar interjúk tükrében e sorok fájdalmasan aktuálisak; noha a költőnek nem adatott meg, hogy megismerje a posztindusztriális (posztfordista) kapitalizmust, amit Boltanski és Chiapello a kapitalizmus harmadik szellemének nevez.

Földes György:

Én úgy értelmeztem a feladatot, hogy próbáljunk meg eltérni a szokásos politikai értékeléstől, és megnézni a társadalmi-gazdasági hátterét annak, ami most történik. Nem pusztán a gazdasági konjunktúrára gondolok, tehát nem arra, hogy éppen hol áll a GDP-termelés Magyarországon. Nem ezt értem gazdaságon.

Próbáljunk föltenni néhány olyan kérdést ebben a történelmi helyzetben, amely segíti az újragondolást a baloldal számára. Ne azt ismétlegessük, hogy a jobboldaliak, illetve a liberálisok miként rontották el a rendszerváltást, és vitték rossz útra az országot, hanem az újragondolásba önkritikai elemeket is bele kellene vinni, illetőleg másfajta megközelítéseket is érdemes lenne fölvetni. Meghívásomat így értelmezem, s köszönöm szépen az *Eszmélet* szerkesztőségének.

Az első kérdésem az lenne, hogy mi a társadalmi háttere ennek a mostani jobboldali kurzusnak. Első tétel az, hogy a magyar középosztály megosztottsága az egyik ok, amit a rendszerváltás élezett ki és vitt végletekig. Van a magyar középosztálynak egy városias, a modernizációra, a demokráciára, a liberális értékekre, a baloldali értékekre nyitott része, amely valamennyire a polgári egzisztenciának is birtokában van. Polgári egzisztencián azt értem, hogy a saját életfeltételeit, fogyasztási szükségleteit a saját forrásaiból képes fedezni. E középosztály másik része egy vidékies, döntően az önkormányzati és állami kapcsolati rendszerre támaszkodó, vállalkozói és értelmiségi, kispolgári csoport. A köztük lévő nyilvánvaló kulturális választóvonal gazdaságilag is újraértelmeződött az elmúlt 20 évben. A közöttük meglévő ellentétek a globalizációba felülről bekapcsolódott gazdaság, a külföldi tőke beáramlása, illetőleg az Európai Unióba integrált Magyarország kapcsán nemhogy nem enyhültek, hanem még tovább élesedtek. Úgy is mondhatnám, hogy a késő Kádár-kori elit, amelyik megtalálta az MSZP-ben és az SZDSZ-ben a politikai érdekvédelmét a rendszerváltás után, nagyjából két évtizeden keresztül uralni tudta a magyarországi történéseket, de a gazdasági válság, illetőleg – amire majd kitérek – a rendszerkorrekció elmaradása okán ezt a képességét elveszítette. Ezt tartom az első nagyon-nagyon fontos elemnek.

Meg kell mondani, hogy közben a kádári nép is elfogyott ez alatt a 20 év alatt. Népen azt a társadalmi csoportot értem, amely alapvetően rá van utalva az állam védelmére, az állami juttatásokra, a szolgáltatásokra, ugyanakkor azonban nem vesz részt a közhatalom gyakorlásában. Ez a csoport az elmúlt 20 évben, alapvetően 2010-ig, kis megszakításokkal

mindig arra a politikai erőre szavazott, amely a nagyobb biztonságot ígérte. Ha ezt a folyamatot végigkísérjük, ebből a társadalmi csoportból szép számmal kerültek ki vesztesek, de a középosztálynak is megvannak a maga vesztesei. Azok a harcok, amelyek a tulajdonért, a hatalomért, a média fölötti ellenőrzésért folytak e között a két társadalmi csoport között, 2010-ig jobbra a baloldali-liberális beállítottságú csoportok javára dőltek el. De ahogy a kádári középosztály elfogyott, átalakult, úgy a kádári nép is elfogyóban van, átalakul. Nem azt gondolom, hogy demográfiai és történeti-kulturális okok miatt, hanem azért, mert a baloldal elveszítette azt a képességét, hogy ezt a tömeget meg tudja szólítani, és ez áll annak a folyamatnak a hátterében, ami a mai jobboldali tekintélyuralmi rendszerhez elvezetett. Ez a társadalmi csoport, látva a nép jelentős, politikailag érzékeny része, a baloldali-liberális stb. kötődésű középosztály elgyengülését, újraalkotta a szövetségét, és 2010-ben a jobboldali középosztállyal kötött szövetséget. Ez lenne a társadalmi háttér egyik vetülete.

A másik társadalmi vetület, amit – úgy tűnik – a baloldalon nagyon nehéz tudomásul vennünk, az, hogy miután a „népet” megfosztották a kulturális tökéttől, megfosztották az önálló érdekképviseleti lehetőségek jó részétől, ez a „nép” most a saját emancipációs lehetőségeit – vagy egyszerűbben fogalmazva, a védelmi lehetőségeit – alapvetően csak a nemzeti közösségben véli fölfedezni. Mégpedig nem azért, mert horthysta múltja van – ezzel gyökeresen nem értek egyet –, hanem azért, mert bebocsátását az állami védelembe, abba a vélt vagy valóságos politikai közösségbe, amely az ő egzisztenciáját védené, biztosítaná, a nemzeti ideológia segítségével próbálja megoldani. Miután a baloldalnak és a liberális csoportnak a nép ezen része számára évek óta nincs lényeges mondanivalója, e szegmens a nemzetben találta meg magának azt az ideológiát, azt a kötődési rendszert, amivel beemelheti magát a közösségbe, vagy legalábbis ellensúlyozhatja a kiszorítására és a társadalomból való kizárására törekvő tendenciát.

A második tétel, amit kifejtenék a társadalmi háttér mellett, az a lélektani háttére ennek a mai uralomnak, ami persze szorosan összefügg az előző ponttal. Az alapvető lélektani háttér, hogy a politika szellemileg és kulturálisan teljesen kiüresedett az elmúlt 10 évben, miután sem a bal-, sem a jobboldal nem képes perspektívát nyújtani a társadalomnak. A felzárkózási stratégia csődöt mondott, ez igaz, de az már nem, hogy gyakorlatilag eleve kudarcra volt ítélve ez a modernizációs-demokratizációs kísérlet. Mindenesetre ma nincs jövőképe a magyar társadalomnak.

Mi a közvetlen gazdasági háttére ennek mai jobboldali uralomnak? Azt gondolom, alapvetően az, hogy 20 év alatt sikerült fölélni azokat a komparatív előnyöket, amelyekkel a magyar gazdaság '89/90 tájékán még rendelkezett. Úgy is leírhatjuk e 20 év gazdasági történetét, mint a relatív komparatív előnyök felélésének a történetét. Másodsorban, a magyar gazdaság kitettsége a világ gazdaságnak ma sokkal nagyobb, mint a '89/90-es években, és ennek vannak bizonyos előnyös vonat-

kozásai, de vannak alapvető hátrányai is. Fontos körülmény az, hogy Magyarországon gyakorlatilag a '70-es évek közepe óta nincs nemzeti felhalmozás. Vagyis a magyar gazdaság fejlesztése nem saját erőforrásokból történik immáron több mint három évtizede, és ezt egy nemzet nem engedheti meg magának, még a globalizáció körülményei között sem. Végül beszélnék arról a megosztottságról, ami azon a baloldali térfelelven van, amit nagyon egyszerűen szellemi és politikai baloldalnak szoktak nevezni. Ez egy metszet, hogy vannak a rendszerkritikus, következetes baloldaliak, akiknek lényegében az elemzésben igazuk van, és vannak a praktikus baloldaliak, akik ezzel szemben részt vettek a hatalomgyakorlásban, nekik azonban nincs elég szellemi muníciójuk. Azt mondom, hogy mind a két fél felelős azért, hogy a baloldali politikát alkotó három elemet, a szakpolitikai elemet, az értelmiségi elemet és a gyakorlati mozgalom-csináló elemet nem tudta és nem tudja egy térbe helyezni, és beszélő viszonyba, kölcsönhatásba hozni egymással. Ez a három elem az elmúlt 20 évben – és főleg az elmúlt 10 évben – nemhogy közeledett volna egymáshoz, hanem távolodott egymástól, aminek kegyetlenül megfizeti az árát a baloldal.

Wiener György:

Elemzésem abból indul ki, hogy a hazai rendszerváltást nem érthetjük meg a kapitalista világrendszerben zajló folyamatok vizsgálata nélkül. Nemcsak Magyarország tért vissza egy jóval korábbi politikai berendezkedéshez, hanem ilyen törekvésekkel találkozhatunk Kelet-Közép-Európa más államaiban is – erre Krausz Tamás már utalt –, sőt olyan térségekben is, melyek régióntól távol esnek. A török politikában és az „arab tavasz” keretében végbement változások is azt mutatják, hogy a félperiféria számos országában mind a kapitalista, mind a harmadik utas, illetőleg a szocialisztikus jellegű modernizációs kísérletek megbuktak, s az új, vagy megújult berendezkedések a nemzeti és/vagy vallási fundamentalizmusra épülnek. Amit tehát Egyiptomban, Tunéziában, Líbiában vagy Törökországban látunk, azt nem választhatjuk el teljes mértékben a kelet-közép-európai térség eseményeitől. E folyamatok háttérben többek között a különféle baloldali mozgalmakban való tömeges csatlósulás húzódik meg, amire egyébként számos írásában Wallerstein is utalt; kiábrándulás a nyugat-európai szociáldemokráciából, a kommunista pártokból, valamint a nemzeti felszabadító mozgalmak modernista szárnyaiból. Mindez azonban, a világrendszer-elmélet vezető képviselőjének feltételezésével ellentétben, nem az újbaloldal fellendüléséhez vezet, a múltba, netán a régmúltba történő visszatérés követeléséhez vezet, melyben a nemzeti burzsoáziának a globális nagytőkével való konfliktusa is kifejeződik.

E változások nagyon lényeges eleme az, ami jelenleg Magyarországon történik. Ezzel összefüggésben egyébként vitatom Krausz Tamás állítását, hogy más kelet-közép-európai államokban a magyarországgal

azonos jelenségekkel találkozhatunk. Kétségtelen, hogy a múltba fordulás Lengyelországban, Szlovákiában és a balti térségben egyaránt megjelenik, elemei azonban egységes politikai rendszerré eddig csupán Magyarországon álltak össze, a 2009–2011 közötti időszakban. Ugyanakkor az 1989-90-es rendszerváltás bizonyos értelemben a mostani helyzetet már valóban anticipálta, hiszen akkor három koncepció állt szemben egymással: a modellváltó demokratikus szocialista elképzelés, a nyugati mintára épülő polgári demokratikus, polgári liberális alternatíva, valamint a keresztény nemzeti kurzus, amely azonban akkortájt még harmadikutas, népi formában fogalmazódott meg. Több mint két évtizeddel ezelőtt nem egyszerűen a hazai viszonyok eredményezték azt, hogy a rendszerváltás körüli küzdelmekben a második variáns kerekedett felül, hanem e végkifejletben a külföld is jelentős szerepet játszott. A keresztény nemzeti irányzat akkor egyfelől azért szenvedett vereséget, mert koncepciója nem illeszkedett a szovjet–amerikai megegyezésen alapuló rendszerváltás forgatókönyvéhez, másfelől pedig képviselőinek többsége sem bízott igazán e kurzus visszaállításának lehetőségében. 2009-re viszont egyértelműen felülkerekedett ez a korábban is erős támogatottsággal rendelkező áramlat, melynek gyökerei – és ebben Krausz Tamással teljes mértékben egyetértek – rendkívül mélyek.

Az újabb politikai rendszerváltás hátterében véleményem szerint három alapvető, hosszú távú folyamat húzódik meg. Az egyik az, hogy Magyarországon 1918 óta tartós legitimációs bizonytalanság áll fenn, ami nem egy sajátos kelet-közép-európai jelenség, hanem mindazon országokat jellemzi, melyekben egy gyors, hirtelen szakítás történt a tradicionális társadalmi berendezkedéssel és államisággal. Magyarországon e törés az 1918-19-es forradalmak során zajlott le, s ezt követően a mai napig nem sikerült konszenzust teremteni abban a kérdésben, hogy milyen politikai berendezkedés lenne igazán kívánatos. Sem a Horthy-korszakban, illetőleg az államszocializmus időszakában, sem az 1989–90-es rendszerváltás során egy ilyen jellegű megegyezés nem született meg. Hasonló legitimációs bizonytalanság jellemezte egyébként Spanyolországot, Franciaországot, Portugáliát és Olaszországot másfél évszázadon vagy akár 180 éven keresztül is. Sőt, még a szerves fejlődésünek tűnő Angliában is az volt a helyzet, hogy az 1640-es polgári forradalom és az 1745-ös jakobita restaurációs kísérlet közötti időszakban a meghatározó jelentőségű társadalmi csoportok a kívánatos állami berendezkedésről alapvetően eltérő nézeteket vallottak. A legitimációs bizonytalanságot tehát nem értékelhetjük kelet-közép-európai „abszurdisztán”-ként, ahogy ezt a liberálisok gondolják.

A második hosszú távú folyamat, a felzárkózási kísérletek sorozatos meghiúsulása a magyar gazdaság félperiferikus jellegéből fakad, s ezért az újabb rendszerváltás gazdasági háttere sokkal mélyebb és problematikusabb, mint ezt Földes György felvázolta. Álláspontjával tökéletesen egyetértek abban, hogy a gazdasági növekedés forrásai az 1970-es

évek közepétől kimerültek, s ennek következtében az ország – miként ez egyébként a dualizmus időszakában is történt – elsődlegesen külföldi hitelekéből, illetőleg működőtőke-importból próbálja fejlődését biztosítani. Az 1989–2011 közötti időszak egyébként a gazdasági növekedés, vagyis a GDP alakulása szempontjából a legnegatívabb periódus. Számításaim, amelyek KSH kiadványokon alapulnak, azt mutatják, hogy a dualizmus utolsó másfél évtizedében az átlagos évi növekedési ütem 2,8% volt, ez a Horthy-korszakban, az 1924/25 és 1938/39 közötti időszakban az előző periódushoz képest nem változott, 1950–89 között 4,6%-ra emelkedett (ezen belül a Kádár-rendszer első másfél évtizedében 6,8%-ot tett ki), a rendszerváltástól mostanáig viszont 1,1%-ra esett vissza. A váltás nyomán tehát Magyarország a várakozásokkal ellentétben nem zárkózott fel, sőt, világgazdasági pozíciója radikálisan gyengült. Az ország 1989-ben a világ teljes GDP-jének 0,4%-át állította elő, ám 2009-re ez az arány 0,2%-ra csökkent. A gazdaság fejlődése szempontjából tehát az elmúlt húsz évet kudarcok sorozataként értékelhetjük, s ez lényegében független volt az egyes kormányok teljesítményétől. Ennek ellenére elkülöníthetünk három időszakot, az 1990–96 közötti ún. transzformációs válságot, az 1997-től 2006-ig tartó, Jánossy Ferenc elméletének értelmében vett helyreállítási periódust, és a 2007-tel kezdődő stagnálást, illetőleg hanyatlást. Ezért megalapozatlannak látszik az a vélekedés, hogy Magyarországot az államszocializmus akadályozta az európai átlagszint elérésében, viszont a rendszerváltás megadta ennek lehetőségét, ám az egymást követő kabinetek ezzel nem tudtak élni. Magyarország ugyanis, mint erre előbb már utaltam, eleve csak egy félperifériás kapitalista országgént kerülhetett be a tőkés világgazdaság aszimmetrikus-hierarchikus viszonyrendszerébe, s ez a félperifériás lét a történelmi tapasztalatok szerint többnyire tekintélyuralmi berendezkedésekkel társul. Ugyanakkor látnunk kell, hogy e megjelölés nem mutatja be pontosan az új politikai berendezkedés sajátosságait. Pontosabban úgy fogalmazhatunk, hogy a Fidesz kormányzat egy keresztény alapokon álló, részben hivatásrendi államot kíván létrehozni – erre utal a közigazgatási és a rendészeti kamara létrehozása, valamint az Országos Érdekegyeztető Tanács megszüntetése –, amely erőteljesen különbözik az autoritárius rendszerek más formáitól, így például a fasiszta szisztémáktól is. E kísérlet bázisát, mint erre már utaltam, a nemzeti burzsoázia alkotja s ezért inkább e társadalmi csoport helyzetét kellene elemeznünk a késő-kádári középosztály dualitásának vizsgálata helyett. A nemzeti burzsoázia egyébként a multinacionális tőkével vívott konkurenciaharcában alacsony adókat, alacsony munkabéreket, olcsó hiteleket, állami megrendeléseket és protekcionista gazdaságpolitikát követel. Ezeket az igényeket nem értékelhetjük magyar sajátosságként; akár a XIX. századi német és spanyol, akár más országok gazdaságtörténetéből számos hasonló példát hozhatunk fel. A nemzeti burzsoázia egyben arra törekszik, hogy céljai eléréséhez más társadalmi csoportokkal viszonylag tartós és

erős szövetséget kössön, lényegében ezt nevezi a kormány a nemzeti együttműködés rendszerének.

Bartha Esztertől eltérően a munkásság politikai beállítottságát most nem elemzem, csak arra utalok, hogy az 1945 előtti törzsökös és az 1945 után létrejött, valóban döntően paraszti eredetű, ám emellett más kispolgári csoportokból is származó munkásság politikai magatartása jelentősen különbözik egymástól. Ez utóbbi a proletarizálódást az államszocialista rendszerben élte meg így szükségszerűen eltérően viszonyult ahhoz, mint az osztály hagyományos csoportja, s így egy részük (illetőleg leszármazottaik) esetenként a jobboldalra is szavazhat. Megalapozatlan állításnak találok ugyanakkor azt a feltételezést, hogy a Jobbik bázisát elsődlegesen kiábrándult egykori szocialista munkásszavazók képezik, hiszen e formáció híveinek relatív többsége, körülbelül 40%-a a Fidesz táborából áramlott át, csaknem egyharmaduk pedig első szavazó volt vagy korábban sohasem voksolt.

Az új politikai rendszerváltás hátterében meghúzódó harmadik hosszú távú folyamat a globalizáció, mellyel szemben, mint erre korábban szintén utaltam, a világ számos térségében nemzeti, illetőleg vallási fundamentalista mozgalmak lépnek fel. Ezért Krausz Tamással abban a kérdésben is vitatkozom, hogy a multinacionális tőkének a jelenlegi hazai, antiglobalista vonásokat is hordozó szisztéma megfelel. A nemzetközi nagytőke érdekeit a félperiférián természetesen leginkább az autoritárius rendszerek szolgálják, ám csak akkor, ha gazdaságpolitikájuk nem a protekcionizmuson, hanem a szabad kereskedelem elvén, a liberalizáción, a dereguláción és a privatizáción alapul. E szisztéma ideáltípusát leginkább Pinochet chilei diktátor alakította ki, ám Franco Spanyolországa is ehhez hasonlított az 1950-es évek végétől. Orbán Viktor új berendezkedése azonban sokkal inkább a harmadik világ nemzeti forradalmainak sajátoságaival rendelkezik. Ilyen volt például az 1952-es bolíviai felkelés, mely a nemzeti burzsoázia és az ónbányászok osztályszövetségén alapult, és szervező erejét a korábban fasiszta ideológiai elemeket is befogadó Forradalmi Nemzeti Mozgalom (MIR) képezte. E politikai erő, mely először Gualberto Villaroelt, majd a forradalom győzelme után Victor Paz Estenssorot juttatta hatalomra, legfontosabb céljának a nemzeti szuverenitás megvédését tekintette. Ha Krausz Tamás feltételezéséből indulunk ki, nem érthetjük meg, miért alakulnak ki éles konfliktusok a mostani kormányzat és az Európai Unió, illetőleg az IMF között. Az más kérdés, hogy bizonyos területeken – ilyen például a Nemzeti Bank függetlensége – az Orbán kabinet kénytelen lesz meghátrálni, ám ez a lényegen, az új berendezkedés természetén érdemben semmit sem változtat.

Kállai R. Gábor:

Az előttem szóló érdemes és tanultabb kollégák annyi mindent elmondtak, hogy nekem viszonylag kevés újdonság maradt, viszont több ponton vitatkozni szeretnék velük.

Az elemzés szempontjából kérdéses, hogy miként ítéljük meg a jelenlegi válságot, azaz a jelenlegi világgazdasági válság a nagy válság-e, vagy egy súlyos válság, de végeredményben a szokásos tízéves válság, ami egybe szokott csúszni több rövid ciklusú válságperiódussal – szerintem ez utóbbi történik éppen. Tehát nem a világorradalom vagy a barbárság az aktuális alternatíva, hanem az, hogy belátható időn belül – amennyire rajtunk múlik – létrehozható-e, kitalálható-e, végiggondolható-e egy olyan alternatíva, ami élhetőbb lesz, mint a jelenleg fennálló szituáció; a kapitalizmusban is vannak ugyanis élhetőbb meg kevésbé élhető korszakok. Ez az egyik vitapont. A másik vitapont: a mostani, orbáni politikai szisztéma rendszerváltás-e. Szerintem alapvetően nem történt rendszerváltás, a mostani változások, a hatalomgyakorlás módja és tartalma a '89-es rendszerváltás folytatása, ha úgy tetszik, annak kiteljesedése. Hogy korábban miért nem alakult ki ilyen szituáció, az más kérdés, mindenesetre emlékszem arra, hogy a kilencvenes évek elején a Baloldali Alternatíva Egyesülés közgyűlésein már lefolytattunk hasonló vitákat, tudniillik hogy mikor lesz diktatúra, többségünk talán jelen is volt e vitákon. A viták aztán később is megismétlődtek, úgyszólván minden jobboldali kormányváltás idején.

Más: a most kialakult politikai-igazgatási rendszer is a rendszerváltásból fakad. Önmagában az új alaptörvény, a hozzá kapcsolódó sarkalatos törvények olyanok, amilyenek, végső soron a gyakorlat dönti el a minőségüket. Ezzel nem azt állítom, hogy jók. Az alaptörvényben van három olyan pont, ami súlyosan sérti a jogállami alapelveket, van hozzá egy visszataszítóan történelemhamisító preambulum, a többi viszont majdnem szó szerint megegyezik a régi alkotmány tartalmával és szövegével. (Megjegyezném, hogy a többség, a lakosság 99,9 százaléka sem a régi, sem az új alkotmányt nem olvasta el.) Az alkotmánnyal, az 1949. évi XX. törvénnyel kapcsolatban azt kell látni, hogy '90-es verziója hiába volt kiegyensúlyozott polgári alkotmány, mégis annak keretei között lehetett eljutni a mai állapotokig. Tehetünk ugyan bombasztikus kijelentéseket új rendszerváltásról, a neo-horthyizmusról meg egyebekről, de azért lássuk jól: '89-90-től tartó folyamatról van szó, annak egy pontján járunk most. A kiindulópont a baloldal akkori történelmi veresége.

Ha már a jelenlegi politikai rendszerről beszélünk, figyelemetekbe ajánlanék egy válságfilozófust, Franz Kafkát, pontosabban híres regényét, *A kastélyt*. Tessék csak egyszer újraolvasni és végiggondolni: a regény nem a nyomasztó, végtelen hatalomról szól, hanem egy tökéletesen alkalmatlan hivatalról, úgy is kezdődik, hogy ami a kastélyban történik, annak nincs köze az élethez. A faluban mindenki teszi a maga dolgát, a kastély pedig tökéletesen alkalmatlan rendelkezéseket ad ki, de csak akkor, hogyha zaklatják. Egyéb esetben nem történik semmi. Az egyik eddig nem említett tényező, a hatalom dilettantizmusa az, amit figyelembe kell venni a jelen elemzésénél. A másik: vegyük figyelembe a mindennapi életet, a köznapi életet is. Lukács György már 1918-tól próbálja felhívni

a figyelmet, hogy annak a strukturális elemzése milyen fontos lenne. Aztán ő sem csinálta meg, de minden művében benne van egy-két oldal erről, *Az esztétikum sajátosságában* egy kicsit több. Mennyi minden változott meg az elmúlt húsz évben? Min jegyzetelünk, min vesszük fel ezt a konferenciát, min kommunikálunk, mi az az utolsó fogyasztási cikk, amit leadunk? Az internet és a sokcsatornás tévé. Csak figyeljünk erre oda. Ez egy másfajta fogyasztási struktúra. Most persze megtanulja a proli, hogy a söre is elmegy, meg az internete is elmegy vagy elmehet a kölcsönnel, bár ezeket még valahogy meg tudja tartani, addig, amíg. Amíg ezek léteznek, meg tud valahogy kapaszkodni. Ezek szimbolikus javak? Igen, de a szimbólum itt a lényegre mutat. Ha egyszer meg tudok nézni valamit, bár oda nem tudok elmenni, de mégiscsak jelen vagyok a világban. Az elnyomás és az elnyomorodás elemzésénél erre is figyelni kell. A nyomor abszolút és hagyományos formája, hogy nincs mit enni, nincs miből fizetni, mind jelen van, csak egy picit másként. Nem tudom, hogy ez a „picit másként” milyen súlyú változás, lehet, hogy lényegtelen, lehet, hogy éppen ellenkezőleg, nem tudom még. Azt hiszem, ezzel nem állok egyedül. Van, aki szívesen ír könyveket a tudásalapú társadalomról, vagy nem tudom, miről, majdnem azt mondtam, hogy szólamgyűjteményekről. Nem erről van itt szó, hanem másfajta életmódról, a mindennapi élet másfajta struktúrájáról.

Megint más: mostanában fel szoktam vetni Marx alapján a relatív túlnépesség kérdését, amit ő a munkásosztály azon részére használ, amely hol kiesik a termelésből, hol visszatálal oda. Nyilvánvalóan ezt a folyamatot látjuk és tapasztaljuk, amikor arról van szó, hogy általánosan csökken a foglalkoztatottak száma, aminek közvetlen oka részben a technológiai váltás, részben a piacvesztés, részben a gazdaságpolitikai ostobaságok sora stb. De ez egy komplex folyamat. Ami érdekes benne – és ezt tenném még itt hozzá –, hogy ezt a lecsúszást, azt, hogy nem tud kikerülni ebből az állapotból, az értelmiség igazán csak most érzi meg. Az értelmiség nagy tömegű, milliós nagyságrendű, eddig a lecsúszást ki tudták kerülni, aránylag kevesen szóródtak ki a perifériára. Az értelmiség leváltása megtörtént már más történelmi összefüggésben korábban is, de jóval kevesebb embert és szakmát érintett. Az értelmiség lecsúszása ma már igen-igen nagy tömeget érint, nemcsak Magyarországon, ez világjelenség. Az „arab tavaszt” – legalábbis egyes helyeken – részben pont ez a lecsúszó, a termelési folyamatból kikerülő értelmiség is csinálta, az a diákság, amely úgy nagyjából sejti, hogy értelmes munkára vagy lesz lehetősége vagy nem, inkább nem.

Mit is csinál az Orbán-kormány – ha utánagondolunk – úgy igazán az értelmiséggel meg a gazdasággal? Hagyja tönkremenni, mi több rá is segít erre, ha mással nem, az említett dilettantizmussal és a belső körök felsegélyezésével. Nem a Horthy-korszak itt a jó példa, hanem egy jóval korábbi, az a klasszikus kapitalista, kőkemény korszak, amit ma a megszépítő messzeség okán idillinek látunk, azaz a Monarchia első

korszaka, a nagy gründolási láz időszaka. Akkor esett meg, hogy az állam mindent és mindenkit lerúgott magáról, az oktatást, a kultúrát, maradt az irgalmatlan verseny, a farkastörvények világa. Ez az a kor, amikor kiépült a vasúthálózat, a nagyipar, de sem társadalombiztosítás, sem szociális háló nem létezett, még abban a kezdetleges formában sem, ami akkoriban már itt-ott szokásos volt. A miniszterelnök úrnak nyilván leszakadna a nyelve, ha kimondaná: amit csinál az bizony a klasszikus liberális gazdaság- és társadalompolitika. Se biztosítás, se háttér, se semmi, küzdj meg a létért, azt szabad, mondták akkoriban. Most talán tilos? Nem, szabad. Sikerül? Nem. De ugyanott vagyunk. Wiener György sokkal jobban és szabadabban kezeli a történeti analógiákat, mint én, és persze mindig nagyon jól, de ha már keresünk, akkor ott keressünk, ahol valóban van analógia. A szimbolika, amit Krausz Tamás meg más is kiemelt, valóban neo-horthyánus – mi más is lenne? Annak idején nagyon jót szórakoztunk, hogy aki konzervatív, mit tudna éppen konzerválni, legfeljebb a Kádár-kort, mert az volt, amit átéltünk.

Itt jutunk vissza tulajdonképpen ahhoz, amivel én felütöttem a válságfilozófus aktát; a polgári demokráciához, ami formális, meg tulajdonképpen mindig diktatúra, hiszen a választások arról szólnak, hogy az elnyomók között válogatunk, ahogy Engels írta. A polgári demokrácia folytonosságot is jelent, a jelenlegi kormányért mindig az előző kormány a felelős, azért az azt megelőző, és így tovább. Ha tehát a mostani kormányzat léteért és ténykedéséért az előzőt tesszük felelőssé, mint Krausz Tamás tette, akkor még az ég egy világon semmit sem mondtunk. A demokráciában előbb-utóbb minden miniszterelnök megbukik, merthogy nem ő marad örökké a poszton. Azért mondom, hogy ez még önmagában nem komoly kritika. Ha már áttértünk a politikai kérdésekre, meg kell állapítani, hogy minden kétely és borúlátás teljesen reális. Az erőviszonyok ismeretében ma úgy látszik, hogy a jelenlegi kormány leváltására csak egy széles koalíció lehet alkalmas; a magyar viszonyoknak megfelelően ne nevezzük se olajfának, se tölgynek, sokkal találébb a szomorúfűz-koalíció elnevezés. Érvényes politikai cselekvés, ha az az öt-hat potenciális szervezet összeül, amit olykor látunk a demonstrációkon, s a választásokon összeszedi a megfelelő mennyiségű szavazatot, azaz az alkotmányozó többséghez szükséges kétharmadot. Ha így folytatódik a kormányzás, ennek meg is van az elvi esélye. Hogy milyen lesz ez a koalíció, ma még nem tudható, lehet, hogy mindenki a saját szemétdobjában kukorékol, de ez valahogy összeáll egy szimfóniába – hogy Konfuciusra utaljak.

Szigeti Péter:

Én a magam elemzését a neomarxista állam- és politikaelmélet kategóriái felől közelíteném meg: az általános meghatározottságokat adó *államtípus*, a különös *államforma*, és annak egyedi, nemzeti intézményesítése, az *államrend* felől. A rendszer osztályjellegét és a politikai hatalom jellegét kell tisztáznunk. Ez az állandóságnak és a változásnak

azokat a problémáit veti fel, amelyeket itt többen érintettek. Azonban nem polemizálni akarok, hanem pusztán megállapítani azt, hogy itt a 91-re meggyökeresedett társadalmi-gazdasági alakulat állandó, mert az egymástól elszigetelten tevékenykedő magántulajdonosok piaci integrációja alapján elégitik ki a szükségletek zömét. Ezért lényegében polgári társadalmi berendezkedésről, alakulatról beszélhetünk és az ennek megfelelő államtípusról. A polgárság értékrendje, világnézete, jogrendszere dominál, és a társadalmi cselekvések strukturálisan meghatározott érdekpályái vagy a jövedelemmegoszlás szabályszerűségei nagyon is ezekből a körülményekből vezethetők le. Ez pedig több mint 20 éve így van. Ennek csak egy részletkérdése lehet az a dolog, hogy az említett nemzeti burzsoázia és a transznacionális tőkével meg a globalizációval szervezettebb kapcsolatban lévő komprádor burzsoázia között állandó és permanens a kötélhúzás, néhol harc – természetesen a gazdaság- és társadalompolitika szintjén. Ha most a rendszernek a jellegét akarom meghatározni, akkor ez a kötélhúzás nem olyan „vészes”, némiképp természetes. Politikai rezsim- vagy kurzusváltás volt Magyarországon 2010 után. Húsz évig polgári demokrácia volt, csak éppen kiderült, nem tud meggyökeresedni a félperiferikus kapitalizmus viszonyai között, és ezért jött a politikai rezsimváltás, a nemzeti-konzervatív elit és erők győzelme a balliberális tábor felett. A polgári demokrácia azért nem tudott meggyökeresedni, mert a rendszer alulteljesített. Alulteljesít a rendszer (nem hozok GDP adatokat, Wiener ezt már megtette; kevesen tudják: 1860 óta az elmúlt 21 év a magyar gazdaságtörténet leggyengébb átlagos növekedési teljesítménye), csak emlékeztetek arra a társadalmi tényre, hogy a két nagy választási győzelem a rendszer alulteljesítésével kapcsolatos csalódásokból nyerte magyarázatát. Tehát inkább a remény vagy a biztonság reményét hordozó erők győztek 1994-ben is. „Lehet jobban, lehet másként csinálni a kapitalizmust” – mondta Horn Gyula, aztán kiderült, hogy nem sokáig. És ugyanígy 2010-ben is, a válság és a neoliberális-restríciós gazdaságpolitika hatására megroggyant a magyar társadalom. Már csak egy megváltóban bízhatott, ha sem a rendszerváltás, sem az EU integráció nem teljesítette elvárásait. Olyan karizmatikus vezérben, aki sokat tudott ígérni és a reményt hordozta, továbbá reális problémákról (is) beszélt – nem megoldotta ezeket, de beszélt róluk –, és ezért tudott egy domináns többséget maga mögé szervezni, és domináns pártrendszerre áttérni. Tehát a rendszer az *államtípus* szintjén polgári berendezkedés, a *különös államforma* szintjén pedig a *parlamentáris köztársaság* a kiindulópont. Azonban a különösből úgy tolódik el az egyedi *államrend* változtatásaival, az elmúlt majd két év újraszabályozásai következtében, hogy a hatalommegosztó jogállamból: (1) felszámolta a hatalommegosztást, (2) felszámolta a jogállamiságot. Hatalmi állammá vált a hatalommegosztó jogállam. *Rechtsstaat*ból *Machstaat*tá. A hatalommegosztást a négy legfontosabb elemében számolta fel: (1) Az *alkotmányvédelem* szervének a hatásköre bővült is,

szűkült is, döntően azonban az egyéb változtatások összetétele következtében rendkívüli módon letompult (noha a joggyakorlata – ugye – az még most fog kialakulni). (2) *A bírói függetlenség* nagy veszélyeknek van kitéve. Az igazságszolgáltatáson belül az ügyészség az, ahol az ügyészséget mint *szervezetet* illetné meg a függetlenség, viszont oly mértékben centralizált és pártkatonák kezében lévő szervezetté vált, ami az igazságszolgáltatás függetlenségébe rendkívül negatív módon játszik bele. Szerencsére elképzelhető, hogy vannak olyan bírók, akik kevésbé hagyják afficiálni magukat, de mindenesetre az intézményes változások rossz irányba mutatnak. Továbbá, (3) *az alapjog korlátozásnak a módszerei* is rendkívüli módon felvizenyősödtek, kitágultak. Nem akarom ezt most jogdogmatikailag, alkotmányjogilag bemutatni, de ez a helyzet. (4) A hatalommegosztás rendszerében a *semleges államfőt* még nem említettem, pedig új elem, hogy a semleges államfő fel is oszthatja a parlamentet (a Költségvetési Tanács javaslata után bizonyos közjogi személyekkel való konzultáció eredményeként), ez legközelebb 2015 elejére életszerű, márciusra lehet jelentősége. Az említettek miatt az elfajulás, tehát a hatalommegosztásnak ezen tényezői lettek visszavéve és redukálva. És akkor még nem szóltam a semleges ellenőrző szervekről (ÁSZ, PSZÁF, OVB.), melyeket nem számoltak fel – pontosan kell fogalmazni –, hanem birtokba vettek, megszálltak. Tehát degradálódott a hatalommegosztás, egyébként a konzervatív államépítés és az ún. jó kormányzás jegyében. A jogállamiság kérdésénél nem mondom most el a jogállamiság kritériumait, de az a törvényhozási gyár (403 törvény vagy törvénymódosítás másfél év alatt) és az a jobbizonytalanság, amivel ez járt, lehangoló. Jellemző az az egyszerű körülmény, hogy a visszaható hatály tilalmán – ami a kötelezettséget megállapító normák esetében egyértelműen jogállamisági kritérium – milyen könnyen átlépett a teljhatalom birtokába jutott új politikai rezsim. A teljhatalom, a *plena potestas* mit jelent? Nemcsak a kormányzati többséget, nemcsak a törvényhozás többségét birtokolják, hanem az alkotmányozó hatalmat is. Tehát olyan szabályokat és azon a jogforrási szinten tudnak írni maguknak, amelyet csak akarnak, és jelentem, ez meg is történt.

Végül a rendszer jellegéről mondom a definíciómát: *keresztény, nemzeti, neokonzervatív, tekintélyuralmi rendszer*. A neokonzervatívnek óriási jelentősége van, nem csak a kereszténynek, a nemzetinek és a tekintélyuralminak. Tehát, ha valaki ezeket a folyamatokat erről a jobboldali politikai térfélről nézi – amihez persze empátia is szükséges –, akkor megértheti, hogy új korszak nyitására vállalkoztak. Húsz év válsága, a tehetetlen liberálisok meg a szocik nem tudtak semmit csinálni, kezdjünk egy új életet, és töröljük el a múltat – mi, a nemzet. Kevesebb jogállamot és több rendet, kormányozhatóságot. Na most, hadd tegyem hozzá Kállai Gábornak, hogy hiába nem olvassák és nem ismerik az állampolgárok az Alaptörvényt, a rendszert azért nem úgy fogják működtetni, ahogy az állampolgárok nem olvassák, hanem ahogy azt a hatóságok alkalmazzák.

Olvasd el például azt, hogy mi van az Alaptörvény átmeneti rendelkezéseiben, és akkor bizony eléggé rosszkedvre fogsz hangolódni. Tehát azt állítom, hogy a különös és egyedi intézményesülés átszabásával aláásták a parlamentáris köztársaság államformáját, *hatalmi állam* alakult ki a jogállam helyén, és a hatalommegosztás doktrínáját a teljhatalom jegyében jórészt sikerült közömbösíteni, kikapcsolni.

Ezek után nézzük a politikai tagoltságnak az erőviszony-rendszerét, tudniillik azt, hogy a rendszer balra zár, szélsőjobb felé ellenben nyitott. Ebben nem csak konzervatív tradíciók munkálkodnak, hanem itt a liberális értelmiségiek és a nemzeti értelmiségiek is hatalmi tényezők. Húsz évig úgy nevezték a „párt- és ideológiai államapparátusok” (Althusser) az állampolgárokat, az ifjúságot, a magyar társadalom többségét – Bartha Eszternek, Szalai Erzsébetnek kiváló írásai vannak, amelyek a magyar ifjúságnak ezt a szocializációját, attitűdjeit bemutatják –, hogy a rendszer balra zárjon. A szocialista elveket lejárátták, azokból paródiát csináltak. A társadalmi elégedetlenségek ezért csak jobbra tudnak kitörni. Tehát a politikai tagoltság ezért rendeződött át így, és nem véletlen az, hogy 2010-re már nem csak a rendszerváltásban csalódtak, mint 1994-ben, hanem az európai uniós integrációban is, és ebből következik az, hogy a Jobbik új szavazókhoz jutott, és ebből következik az, hogy aki ennek az uniós dolognak a nemzeti függetlenség jegyében való felülbíráásával kecsegtetett, az népszerű ígéretető tudott lenni a magyar társadalom széles tömegeinek a szemében. Úgyhogy én ezeket döntőnek tekintem, és nem becsülném le a szimbolikus térnek a jelentőségét, hiszen ha valaki az Alaptörvényt, a jogrendet és a szimbolikus tér mozgásait együtt nézi, akkor láthatja, hogy nagyon szerves kapcsolat van közöttük. Nem arról van szó, hogy buta emberek rossz előhangot írtak, hanem arról, hogy egy egész sereg intézményi változást, felelősségrevonási mechanizmusokat megalapoztak, lényegében mindenki felelősségre vonható. A hatalmon lévő magyar jobboldal szerint ugyanis volt egy *bűnös rendszer* (államszocializmus), a bűnös rendszernek voltak *bűnös szervezetei*, a bűnös szervezeteknek pedig aki tagja volt, szintén felelősségre vonható. Ez az úttörőkre éppúgy vonatkozhat, akár a bélyegyűjtőkre. Teszem azt, ha a Gagarin-bélyeget eltették és mutogatták, akkor közreműködtek a sötétnek vélt rendszer fenntartásában. Kriminálizálják a múltat. A neokonzervatív manicheizmus világképe szerint – à la Reagan és Theacher asszony – az alkotmányos keret ezt megengedi, és ilyen irányban is léphet. Hogy aztán ezt milyen mélységben, hogy fogja kihasználni, nem tudom, de azt nem gondolnám, hogy itt ártatlan dolgokról van szó. A vezérademokráciának, az antipluralisztikus tendenciáknak a véleményszabadság terén és a médiakorlátozásban óriási jelentősége van. Az állam és az egyház Magyarországon egyre jobban összefonódik, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem kap csak támogatást az ELTE-n kívül, további hét jogi kar nem – ez csak egy apró aktuális példa. Nyilván ennél fontosabb a normatív finanszírozás egész rendszere, vagy a

Nemzeti hitvallásban a kereszténységnek a nemzetfenntartó szerepe, és amikor így szabályoznak, az nem két külön dolog, hanem ugyanazon dolognak az ideológiai legitimációja és a konkrét érdekpályákhoz kapcsolódó szabályozási módja. Megalapozta az orbáni politika egyik döntő elemét: a teljes elitcserét. Tehát én ezt gondolom a szimbolikus-kulturális szféráról.

Továbbá, döntő elem, túlsúlyos mozzanat a politikai tagoltságban az, hogy a szociális kérdés átkerült a jobboldalra. Azért került át, mert nem volt igazi baloldal, legalábbis a parlamentben csak álboldal volt. Az MSZP '98 után minden plebejus demokratikus jellegét elvesztette. A Horn-időszakban még volt ilyen neki, de valamikor ez aztán elpárolgott. Nem feltétlenül a dátumot akarnám kiemelni, de mondjuk az elmúlt 8-10 évre a plebejus kötődés aligha jellemző. Az más kérdés, hogy ellenzékben megint felfedezi baloldaliságát, ezt azonban már nem nagyon hiszik el neki. Egy ilyen fordulat lehetősége a hagyományos magyar tradícióban is benne volt, hiszen a jobboldali népiesek valójában jobboldali antikapitalisták, sajátlagos magyar úton járnak kívánók („a rendszer jó, csak ne lenne az az átkozott pénztőke, meg kamat, meg a külföldi monopóliumok”). Ezeket a globalizáció és az EU-integráció világában kissé anakronisztikus álláspontokat próbálgatják fenntartani. Mindenesetre a tömegek mozgósítása és az ideológiai legitimációs harcok szintjén eredményesen. A Kárpát-medencei szupremácia eszméjét nagyon is jól lehet használni és a szomszéd népekkel való kapcsolatban érvényesíteni, ez sajnos ma is így van. Tehát azt gondolom, hogy itt a különmű dolgok összefüggenek, a változásokat döntően nem az államtípus és a társadalmi-gazdasági forma síkján, hanem a különös és az egyedi síkokon kell keresni. A parlamentáris köztársaság hatalommegosztó jogállamából hogy tűnik el a hatalommegosztás meg a jogállamiság, és ez kapcsolódik az ideológiai legitimációhoz meg a szimbolikus térnek az átformálásához. Gondoljunk az utcanevek megváltoztatására, de száz másik példát lehetne mondani. Tehát ezek sajnos egyáltalán nem esetleges dolgok, hanem egy nagyon is átgondolt, hosszú távon berendezkedni óhajtó rezsim politikájának a megnyilvánulásai.

Krausz Tamás:

Van itt egy reális vita, aminek Földes Gyuri igyekezett is hangot adni, bár ő is lényegében a hatalmi elit terminológiájában gondolja végig a dolgokat. Én osztályszempontot részesítek előnyben, ez igaz, bár nem kizárólagosan. Én nem becslöm alá a középosztály két nagy csoportjának a küzdelmét sem Magyarországon, sem a balti államokban, sehol. Az is kétségtelen, hogy a liberalizmus és a nacionalizmus küzdelme nyilatkozik meg ebben. A régióban a nacionalizmus számos történeti ok miatt erősebb a liberalizmusnál, de mindenekelett a társadalmi háttér következtében. Ugyanis a globális kapitalizmushoz kötődő liberalizmus alábecsülte a gazdaságilag gyenge nemzeti burzsoázia

társadalmi befolyását, nacionalista propagandájának erejét, amivel a dolgozó osztályoknak sikeresen elcsavarta a fejét egy korlátozatlan antikommunista propaganda jegyében. S azzal, hogy a liberalizmus is megvetéssel viszonyult a szociális problémákhoz, feltétlenül a nacionalizmus kezére játszott.

Gyurival ott van egy alapvető vita, hogy nem veszi figyelembe, hogy mégiscsak az a fejlődésnek az alapdimenziója, hogy a létrejött politikai rendszer és annak ún. baloldala '89-ben – most ebből a szempontból mindegy, hogy MSZP-nek vagy SZDSZ-nek hívják – a tőkeológia, a kapitalizmus visszaállításának kizárólagos logikájába helyezkedett bele. Ezt nem tudja Gyuri megkerülni. Tehát ezt nem lehet úgy felfogni, hogy szükségszerűség, elkerülhetetlen, mert akkor mitől baloldali? Csak nem attól, hogy a baloldalnak a jó kapitalizmust kell megteremtenie és a gonosz nacionalisták meg a rossz kapitalizmust akarják ránk kényszeríteni? Horn Gyulára emlékszem, milyen viták voltak '89-90-ben, meg a többiekre, beleértve a politikai elemzőket is. Mi, az akkori „radikális balosok”, akik mind a régi rendszerrel, mind az újkapitalizmussal szembeni alternatíva felállításával kísérleteztünk (lehet szépen is elbukni!), tudtuk, hogy a „jó kapitalizmus” (értsd itt, centrumkapitalizmus) nem politikai választás kérdése. Hát ez valami örület, hogy még mindig ennél a vitánál tartunk. Már olyan rossz a helyzet, hogy rettenetesebb alig lehet, örületes mértékű új szegénység van, fölszámolták a jóléti államot, s nekünk még mindig azon kellene vitatkozni, hogy a kapitalizmusnak van-e jó verziója? Nincs jó verziója. 22 év sem bizonyította, meg a világháborút megelőző évtizedek és évszázadok sem bizonyították, hogy a centrumországoknak való alárendelődés „felemeli” Kelet-Európát, legyen szó (etno)nacionalista (és rasszista) vagy liberális hatalommenedzselésről. Naivítás, ideológiai és politikai zsákutca, és tudományos szempontból sem illeszkedik semmilyen általam ismert komoly analízisbe a „nyugathoz felzárkózás és utolérés” legújabb gondolati és politikai-ideológiai felemelkedése. Ezt nagyon fontos leszögezni. Ez egy vízváltató. Nincs utolérés. Nem ez zajlik.

Kállai R. Gáborral is van egy vitapont. Azt mondja, hogy a megelőző kormánynak nincs komoly szerepe a tekintélyuralmi fordulatban. Én értem, hogy egy kicsit mentegeted, Gábor, az előzőt, meg kicsit jobb is volt az előző, mint ez, elismerjük. De mégiscsak a liberalizmus–nacionalizmus szembenállásából ered mindez, aminek tanúi vagyunk. Ez ugyanannak az éremnek a két oldala, amelyről érületi okok miatt néha elfeledkezél. Rövid az idő, nem lehet részletesen és differenciáltan érvelni, de legalább tézisként ez maradjon velünk, mint probléma, mert ezt nem lehet megkerülni. Mi volnánk a harmadik erő állítólag, ez volna a baloldal, amelynek önállóságáról már régen leszoktak azok, akik valamikor ezt értették. Itt Gyuri mondhatja, hogy „gyakorlati” baloldal meg „elméleti” baloldal, aztán jön pártalakban a legkíméletlenebb tőkeológia. Én mindig ezt mondtam '89 óta, hiába mondod, hogy nem

fejlődtem, ha az a fejlődés mércéje, hogy áttérek a tökelogika képviselőjére a munka képviselője helyett. Valóban nem fejlődtem ezen a téren semmit, én nem vagyok hajlandó a tökelogika alapján szemlélni és értékelni a világot, mert azt védik éppen eleget. Most akkor ne várd el, hogy én kompromisszumot fogok tenni. Tegyéél te, mert te „gyakorlati” ember vagy, én nem teszek. Van egy másik ellentmondás, azt mondod, talán nem pontosan idézem fel, hogy itt a nemzetállam a probléma, merthogy az elveszett. No de a kis államok, a kis nemzetek gazdasági értelemben már 15 éve nem léteznek mint nemzet. Az a kérdés, hogy Magyarországon hogyan értelmezzük a nemzeti burzsoázia és a multinacionális tőke konkurenciáját egy olyan feltételrendszerben, amikor az előbbi ezer szállal kötődik az utóbbihoz, vagyis a multinacionális tőkéhez. Csányi kezdi már érteni, a Széles úr még nem, de ez nem számít, ők kompromisszumot fognak kötni, Orbán ezt nagyon jól kifejzi. Védi az új tekintélyuralmi politikai berendezkedést belül és kívül e kompromisszum érdekében.

Egy mondat a szélsőjobboldalról. Péter mondta, hogy ez az egész rendszer fokozatosan jött létre. Ennek 1992-ben szimbolikus megjelenése volt, hogy az MDF már akkor betiltotta a vörös csillagot – amit Orbán s a Fidesz többsége támogatott –, és kezdték szűkíteni a valódi antikapitalista, rendszerkritikai erők szerveződési lehetőségeit. Ez ment, és nem változtatott rajta a liberális jogrendszer sem. Sőt, a liberálisok maguk álltak az antikommunista hisztéria élére – még emlékszünk. Még egyszer mondom, Gábor, előkészítették mindezt szellemileg is, politikailag is, gazdaságilag is; ebből nem lehet kijönni. Az MSZP-nek 1994-ben 57 %-a volt, mégsem tudott ebből a logikából kilépni. Végső soron a kis liberális párt vette szárnyai alá az MSZP-t. A szélsőjobb '89 utáni felemelkedése a szociálliberális kormányok idején még tovább szárnyalt. De a szélsőjobboldal mögött – ezt tényleg már többen elmondták – a neo-horthysta restauráció egyre kontúrosabb folyamatai húzódtak meg. A szélsőjobboldal bázisa két leszakadt réteg. Az egyik az *underclass*tól retteg, tehát a társadalom alsó rétegéből nem akar még lejjebb zuhanni, azért cigányozik olyan rettenetesen – ezek alkotják a szélsőjobboldal egyik részét. A másik meg a felső rétegekből verbuválódik, a középosztály ama rettegő csoportjai, amelyek lezülhetnek, leszakadhatnak a középosztályról. Ezek meg zsidóznak, ami aztán összefolyik az általános rasszizmussal és idegengyűlölettel. Magyar nációk, hungaristák. Ez a két, látszólag nagyon eltérő erő képezi a szélsőjobboldal társadalmi bázisát. Ez sem tisztán magyar sajátosság, szerte Európában megmutatkozik. Tehát a szélsőjobboldal ennek a 22 éves kapitalizmusnak a történelmi terméke és szerves része, és nincs az a fogalmi bűvészkedés, amivel ezt bármelyik magyar liberális vagy nacionalista ideológus ki tudná magyarázni. Hiába mondják, hogy ez a rendszer a Kádár-rendszerre megy vissza. A fené! Ez nem a Kádár-rendszer, csak a hagyománya élt a réginek a Kádár-rendszerben is.

Földes György:

Azt gondolom, hogy a Tamás levezetése a baloldal totális eszmei és erkölcsi lefegyverzését jelenti. Nem gondolom, hogy '89-ben már minden eldőlt. Nem gondolom, hogy a globalizáció mindent eldöntött. Azt sem hiszem, hogy a Horthy-korszak itt lebeg közöttünk. Ez az alapállás totális önlefegyverzéshez vezet a baloldalt, és egyidejűleg a totális önfelmentés útjára. Ebben a gondolati sémában 1989, mint eredendő bűn jelenik meg. Kállai Gábor azt mondta – amivel én egyetértek –, hogy '89 egy történelmi vereség volt a baloldal számára, és ott sok minden eldőlt. A tökelogika legyőzött minden más verziót, ezzel egyetértek. Visszatért a világ arra az útra, amiről az államszocializmusok megpróbálták eltéríteni.

Itt azonban mégiscsak fölmerül a kérdés (és ez lehet a baloldalon belüli szakadás magyarázata is), hogy miként definiáljuk a baloldalt. Igaz lenne, hogy a baloldalt csak azon az alapon lehet egyértelműen definiálni, hogy mennyire rendszerkritikus, mennyire lép túl a tökelogikán, mennyire lép túl az éppen fennálló kapitalizmuson? Vagy az is számít, hogy itt és most, a mindenkori többségért – ha tetszik, a kizsákmányoltakért, ha tetszik, az elnyomottakért – mit tud valójában tenni? A következőt teheti: valamifajta politikai cselekvési programot dolgoz ki, bármifajta közpolitikailag is értelmezhető programot, a saját gondolatait kiteszi a gyakorlat próbájának. De ha illet nem tud produkálni, viszont szellemileg mindig nagyon nyíltan, következetesen és keményen bírálja a fennállót, annak megvan a meghatározó konzekvenciája: a teljes elszigetelődés a való világtól.

A '90-es években alapvetően, sajnos, nem osztályok között zajlott Magyarországon a társadalmi küzdelem, noha rengeteg társadalmi küzdelem volt, hanem alapvetően az osztályokon, a rétegeken belül az új pozíciók megszerzéséért, illetőleg a régi pozíciók megtartásáért. Ezért nem tudjuk beleerőszakolni a saját sémáinkat a klasszikus osztályharcos modellbe. Úgy is fogalmazhatunk, hogy Magyarországon lezajlott egy eredeti felhalmozás, azonban azóta sincs valódi tökefelhalmozás, mármint nemzeti értelemben. Amennyiben lemondunk a nemzetről, államformájában, kulturális közösség formájában, szociális közösség formájában, tehát bármilyen formában, akkor kizárjuk magunkat a politikai mozgástérből, a kulturális mezőből, mert így a magyar baloldal megint csak valami hatalmas világtörténelmi fordulat eredményeképpen, valami külső hatalom baloldalivá válásának körülményeképpen fogja tudni újra megszerezni a hatalmat, illetőleg a közpolitikát a saját igényei szerint formálni. Ezért tehát visszatérnék a magam eredeti álláspontjához, hogy önkritika nélkül, a szellemi és a politikai baloldal egymáshoz való közelítése nélkül egy tapodtat sem fogunk előremenni.

Wiener György:

Földes Györggyel az osztályfelfogás és a világrendszer-elmélet tárgykörébe tartozó tematikákról nem vitatkozom, mert az alapkérdésekben

teljesen eltérő álláspontot foglalunk el, ami ilyen behatárolt terjedelem esetén rendkívül megehezíti az érdemi eszmecsereit. Természetesen az ő véleménye sokkal közelebb áll a hazai baloldal túlnyomó többségének gondolkodásához, mint Szigeti Péter, Krausz Tamás vagy az én nézetrendszerem. Ugyanakkor megjegyzem, hogy elemzéseim elsősorban nem a rendszerkritika oldaláról közelítik meg a jelenlegi berendezkedést, hanem – megfordítva ezáltal Marx híres Feuerbach-tézisét – inkább az értelmezés oldaláról. Közismert, hogy Marx a 11. tézisben úgy fogalmazott, hogy a filozófusok a világot eddig csak magyarázták, a feladat pedig az, hogy megváltoztassuk – nem szó szerint idézek, de ez a tézis értelme. Most viszont azt hangsúlyozom: ahhoz, hogy egyszer majd a világot meg lehessen változtatni, először meg kell értenünk, hogy mi és miért történik. Ha egy félperifériás tőkés berendezkedésről azt feltételezzük, hogy az felzárkózáshoz és jóléthez vezet, majd csökkenti a jövedelmi különbségeket és növeli a foglalkoztatottságot, akkor gondolkodásunk az illúziók foglya marad.

Abban a kérdésben azonban már vitatkozom Földes Györggyel, hogy az MSZP nem igazán munkált ki közpolitikai programokat. Ezek valójában rendelkezésre állnak, nem kidolgozásuk nehéz, hanem megvalósításuk. A szocialisták politikájában nyilvánvalóan nem az volt az alapvető gond, hogy nem rendelkeztek ilyen koncepcióikkal, mondjuk 2001-2002-ben, hanem az, hogy a globalizált liberálkapitalizmus rendszerében, a hazai burzsoázia igényeit is figyelembe véve, illetőleg a liberális közgazdász értelmiség elvárásait is teljesítve, ezek csak nagyon rövidtávon érvényesülhettek. Napjainkban is sokan a Medgyessy-kormány kétszer 100 napos programját tartják az eredendő bűnnek, hangsúlyozva, hogy az tette tönkre az országot, s e kérdéskörben a konzervatív és a liberális, valamint a magukat baloldalinak valló közgazdászok között szinte teljes az összhang. Ugyanakkor csaknem mindenki figyelmen kívül hagyja, hogy a sikeresnek mondott '90-es években, amikor Magyarország „éltanuló” volt, a pozitívan értékelt teljesítményt úgy érte el, hogy a Bokros-csomag hatására a reálbérszint az 1966. évihez esett vissza. Ez egyébként azt mutatja, hogy a polgári racionális gazdálkodás értelmében az ország csak akkor versenyképes, ha az adókat és a béreket, ha nem is folyamatosan, de időről időre szisztematikusan mérséklük. Más lehetőség a félperiférián a polgári értelemben vett versenyképesség garantálására, azaz a profitráta maximalizálására nem áll fenn, s ebben az ellentmondásrendszerben működnek a baloldali erők, nemcsak az MSZP, hanem a Demokratikus Koalíció, a 4K s a tőlük balra álló szervezetek is. E téren tehát nem a tudás hiánya okoz problémát, hiszen semmilyen elméleti modellel nem háríthatjuk el azt a világméretű megjelenő gazdaságpolitikai igényt, hogy a profitráta tendenciális esését a bérek kordában tartásával, az adók radikális csökkentésével és a környezetvédelmi kiadások minimalizálásával ellensúlyozzák. Más kérdés, hogy e három eszköz alkalmazása elméleti tévedésen alapul,

hiszen hosszabb távon a profitráta süllyedését, mint marxisták számára közismert, a tőke megállíthatatlanul növekvő szerves összetétele magyarázza.

Korábbi állításomat részletezve kitérek arra is, miért értékelem neohorthystaként a jelenlegi rendszert. E kérdésben nemcsak Földes Györggyel vitatkozom, hanem a (bal)liberális sajtó és politikai élet képviselőinek túlnyomó többségével is, akik az új berendezkedés ezen alapvető ismervét későn vagy egyáltalán nem ismerték fel. Közülük sokan úgy vélik, hogy napjainkban valamilyen neo-kádárista rendszer szerveződik meg, párhuzamot látva az akkori pártállam és a mostani centrális hatalmi erőtér között. E tévedés természetesen nem új keletű; amikor Louis Bonaparte 1851 decemberében államcsínnnyel megszerezte az abszolút hatalmat, Guizot ezt úgy értelmezte, hogy a szocializmus teljes győzelme következett be. E gondolkodásmód azon a feltevésen alapul, hogy minden, ami eltér a liberális berendezkedéstől, az szocialista, így aztán napjainkban is a jobb- és szélsőjobbaldali autoritárius rendszereket szocialistáknak minősíti. Ezt egyébként az érintettek a történelemben többnyire jól kiaknázták, így szerezve számos munkásszavazót a fasiszták Olaszországban és a náci Németországban. Az új berendezkedés neohorthysta jellegét egyébként lényegében az alaptörvény preambuluma, a Nemzeti hitvallás is elismeri, amikor a jogfolytonosság 1944. március 19-én történt megszakítását deklarálja, és ezáltal vállalja a Horthy-rendszer addigi intézkedéseit. A két világháború közötti időszakhoz kötődik az alaptörvény elnevezés is; a Fidesz–KDNP szövetség kétharmados többségével azért alaptörvényt, s nem alkotmányt fogadott el, mert ez utóbbi maga a Szent Korona-tan, melyet az alaptörvény egy konkrét történelmi korszakra alkalmaz. Horthysta jellegű az is, hogy az átmeneti törvény, miként erre Szigeti Péter már utalt, az MSZMP jogelődeit, és az MSZMP-t bűnöző szervezeteknek minősíti, melyek tetteiért az MSZP is teljes felelősséggel tartozik. Ily módon ugyanazt a jogi megoldást alkalmazzák, mint 1920-ban a keresztény nemzeti kurzus, amely a Tanácsköztársaságot nem tekintette államnak, hanem úgy érvelt, hogy a hatalmat ideiglenesen egy bűnöző szervezet kaparintotta meg.

Ha már Louis Bonaparte 1851. decemberi államcsínyére hivatkoztam, Marx híres művének, a *Brumaire*-nek néhány fontos állítását is röviden összegzem. E mű gondolatai rendkívül jelentős mértékben megkönnyítik a mostani helyzet megértését, hiszen Marx ebben az írásában úgy fogalmaz, hogy a bonapartista hatalomátvétellel visszatérnek a régi dátumok, a régi időszámítás, a régi nevek, a régi rendeletek és a régi poroszlók. Feltámadnak a régi dátumok, hiszen a Nemzeti hitvallás kiemelten hivatkozik az 1944. március 19. előtti időszakra. Újra megjelennek a régi nevek is, hiszen visszaállítják a járásbíró, a törvényszék és a kúria elnevezést. Feltámadnak a régi rendeletek is, mivel az egyházügyi törvény kimondottan az 1894-es egyházpolitikai reformok alapján alkották meg.

Ami pedig a poroszlokat illeti, visszaállítják a háznagy intézményét, ismét létrejön a házórség, a köztársasági elnöki palotát pedig a palotaórség védi, s lehetséges az is, hogy a háznagy utasítására a házórség tagjai a renitens ellenzéki képviselőket kivezetetik az ülésteremből, miként ez Tisza István alatt történt.

Végezetül az is világosan mutatja az új rendszer jellegét, hogy az állam elnevezését Magyar Köztársaságról Magyarországra változtatták. Ezt sem tekinthetjük véletlen névcserének; hasonlóan járt el Dollfuss, amikor 1934-ben az Osztrák Köztársaságot Osztrák Államnak keresztelte át, majd magát az 1920-as évek Horthyjához hasonlító Pétain marsall, aki 1940-ben az addigi Francia Köztársaságot Francia Államnak nevezte el. Ez utóbbi berendezkedésekben a monarchikus és a republikánus állam közötti átmenet jött létre, amely egyébként a modern jobb- és szélsőjobboldalnak sokkal inkább megfelel, mint az uralkodói hatalmat korlátozó alkotmányos vagy parlamentáris monarchia. Az átkeresztelés egyébként most is azt jelzi, hogy a Fidesztől távol áll a demokratikus köztársaság eszmeisége, ám reálpolitikai okokból az államformát változtatlanul hagyja.

Szigeti Péter:

Úgy látom, hogy Földes Gyuri – szemben Krausz beállításával – nem apologétája ennek a rendszernek. Krausz Tamás pedig az antikapitalizmus zászlaját valóban akkor lengeti, amikor ellenforradalmi korszakot élünk. A magam részéről kapitalizmus-kritikus pozíciót öltök fel, amiből következhet a mai fennálló rendszernek nemcsak a bírálata, hanem néminemű javíthatósága is – illúziók nélkül. A múlt elmúlt. Tudniillik azt sem mondanám – és itt Tamás a világrendszer-elméletet eléggé leegyszerűsíti –, hogy soha senki nem tud felzárkózni. Az teljesen igaz, amit Wiener a profitráta süllyedő tendenciájával kapcsolatban mondott, de a legnagyobb kihívás a marxi elméletet a Schumpeter-féle innovációs elmélet felől érte. Az a rossz hírem azonban, hogy ehhez az innovációhoz olyan gazdagnak kell lenni, mint a centrumkapitalizmus élenjáró országai, ezért a közepes fejlettség talaján ezt a csodát nehéz előállítani. Kivéve, ha olyan szerencsés történelmi szituáció van, hogy különleges erőforrásokhoz juthat valaki, például a Marshall-terv idején Olaszország, vagy felfedezi az olajját, mint néhány állam, vagy nem tudom, lehet, hogy az édesvíz-készlet is ilyen lesz egyszer. Tehát ilyen szempontból, Tamás, néhány kategorikus kijelentésed, ami – hogy is mondjam csak – lehet, hogy szónoklatnak jó fogás, de ismeretelméletileg és a marxista elmélet szempontjából nem egészen így van. Nem helytálló, hogy soha semmit nem lehet csinálni a világkapitalizmusban.

Krausz Tamás:

Én ezt nem is állítottam!

Szigeti Péter:

Dehogynem! Feketén-fehéren állítottad, hogy – idézlek – „Nincs utolérés. Nem ez zajlik.” Hogy nincs felzárkózás. Ellenben Csehország vagy Szlovénia közeledett a centrumhoz.

Krausz Tamás:

Nem ezt állítottam. Én Kelet-Európáról beszéltem.

Szigeti Péter:

Tamás, vannak, akik jobban csinálták. Az eredendő bűn Kelet-Európán belül Magyarországon a privatizációnak az a módja, amelyben szétverték komplett termelési apparátusokat és vertikumokat. Nem volt mindenki ilyen bolond. A csehek vagy a szlovének nem voltak ilyen bolondok. Ez a magyar liberális közgazdaságtan hatása! Tragikus, hogy egy liberálisá vált népi értelmiségitől hangzott el a parlamentben az a programadás 1990-ben, hogy „Privatizálni, akár egy forintért is!” Na, ennek a következménye sok-sok kudarcunk. A kezdet kis hibái súlyosan esnek latba a végelszámolásnál! Persze, ipari tartaléksereg enélkül is lenne, ez természetesen a kapitalizmus velejárója. Én csak azt akarom kicsit tompítani, hogy azért ti egymásnak nézeteitek alapján nem ellenfelei vagytok! Bár az eltérő gondolati alapokból következnek bizonyos ellentétek, de azért azt mégsem gondolnám, hogy egyikőtök a másiknak úgy essen neki, mint ha valamelyikőtök baloldalisága kétségbe vonható volna.

Na már most, még valamire kitérnék. A „neo”-dolgot én fontosnak érzem, tudniillik hogy mi a neokonzervatív. Egy: ne felejtjük el, hogy az orbáni magyar rendszerben, magántulajdonosi szisztémában – az egykulcsos adóval, a nyereségek privatizálása mellett a veszteségek társadalmasításával – nem ugyanaz az ingatlanra eladósodott népeiséget közpénzekből támogatni, mint a köztulajdoni szisztémában. A köztulajdon azért volt köztulajdon, mert állampolgári minőségében az is tulajdonosa volt az állami tulajdonnak, aki megkapta a kedvezményt 1988–1989-ben a Németh-kormánytól, hogy a lakását olcsó végtörlesztéssel – talán az összhitel 40%-a volt – megvehesse. Az a közös elosztása volt, a jelenlegi viszont a veszteség társadalmasítása. Kettő: a rendszer magáról jelenti ki, hogy nem működőképes. Hol? Működéséptelen az egészségügyben, az oktatásban, a tudományban. Nem én mondom róla; magáról mondja, hogy fenntarthatatlan. Minden fenntarthatatlan. Mi lesz a fenntarthatóság a számára? Az, ha piacossítja ezeket a dolgokat. Tehát tipikus neokonzervatív megoldás. Akár a kényszermunka felfedezése vagy a szegénység kriminalizálása. A reagani Amerika a minta, Berlusconi Olaszországa a minta. Nem arról van szó, hogy nincs új a nap alatt; van. Ilyen értelemben tehát nem neo-horthysta, hanem keresztény, nemzeti, neokonzervatív rendszerről van szó. Tradíciókban, szimbolikus erőterében a két háború közötti mintákat veszi át, bizonyos szinten szeretne is visszatérni a történelmi magyar államhoz, csak a globális kapitalizmus

erőterében és az Unióban ezt már nem lehet megtennie. Vagy legalábbis csak nagyon korlátozottan. Orbán azt gondolja magáról, hogy meg fogja csinálni, és ő lesz a példaadó. Én úgy gondolom, hogy nem fogja tudni megcsinálni, kivéve, ha szétesik az Európai Unió.

Kállai R. Gábor:

Wiener Gyuri, nagyon nehéz veled vitatkozni, mert istenien kevered az absztrakciós szinteket. Egy bekezdés társadalomelméleti szint, és mindjárt utána jön, hogy a Bokros mit mondott a kávéházban tegnapelőtt. Tehát emiatt nagyon nehéz megfogni az érvelésed. Neked is, korábban Krausz Tamásnak is felhívtam arra a figyelmét, hogy itt és most nem a kapitalizmus megdöntése van napirenden. Meg is kaptam, hogy nem vagyok antikapitalista. Holott akkor is csak körülbelül azt mondtam, hogy annak idején az amúgy eléggé antikapitalista Lenin is sokat írt valami olyasmiről, hogy van egy minimális program, meg van egy maximális program. Azért emlegettem itt még Kafkát, a mindennapi életet is azért hivatkoztam, hogy nagyon szép dolog társadalmi perspektívákban gondolkodni – szereti is az ember, meg ez is a szakmája –, mondjuk arról, hogy mi lesz száz év múlva. De Szász Gábor találó kérdése szerint: addig mi lesz? Némelyikünknek van még öt, másnak húsz, megint másnak negyven éve, ezt próbáljuk valahogy rendesen leélni. Tehát azért mondom, hogy maximálisan érvényesek a minimál-programok. Azzal nem megyünk túl sokra, hogy annyira lefegyverzően realista vagy pesszimista elemzéseket állítunk össze, hogy az olvasó azt választja majd, hogy vagy kiugrik az ablakon, vagy a gázt nyitja ki. Most éppen látunk ilyet akár Mészárosról, akár Debreczenitől. Így nem lehet politikai cselekvést elvárni, pláne nem mozgalmat szervezni. Lehet, hogy ez a realitás, és legközelebb majd a vagon ajtajában a marharépaadag elosztásán fogunk vitatkozni, de ha ebből indulunk ki, mint ahogy teszi mondjuk a Facebookon – állandóan találkozunk – az amerikai magyar népszavás kolléga, vagy mások, akkor kár is bármibe belefogni. Valóban, akár realitás, akár nem, mindenképpen kell a minimál- meg maximál-program egyaránt. Tehát ezért nem igazán jó állandóan arra hivatkozni – ami amúgy teljesen igaz –, hogy úgy alkalmatlan az összes szocialista vezető, ahogy van. De csak ez a választék.

Krausz Tamás:

Tudtam, hogy mindenki azt produkálja majd, amit szokott. Tudtam, hogy Földes Gyuri össze fogja keverni a politikai és elméleti síkot, mert számára egyúttal minden rögtön politika is. Számomra viszont nem, én vele ellentétben nem taktikázom, elmondok egy elemzési konstrukciót, amiből önmagában még nem következik közvetlenül semmilyen politikai megfontolás. Hát ezt miért nem lehet akceptálni? Most arról beszéltünk, hogy milyen ez a nyomorult rendszer. Egy szó a baloldal lefejezéséről... Nem én idéztem elő a kétharmadot, azt hiszem, hanem a Gyurcsányék.

Nem én voltam az, aki idevezettem az MSZP-t, hanem ők. Én voltam, aki bíráltam ezt az egészet sok éven át. Ha emlékszel, 2009-ben azért léptem ki, mert felismertem, hogy nincsen mód Gyurcsányékkal a változtatásra, elkerülhetetlenül a kétharmad fog bekövetkezni. Hát nehogy már ez legyen a lefejezés, meg egy elméleti koncepció legyen a lefejezés. Vicces. Gyurcsányék szétzavarták saját természetes társadalmi bázisukat. Kállai Gábornak mondom: ebből még nem következik az, hogy nem kell minimális program, de ennek tisztázása egy másik gyűlés, egy másik vita feladata. Itt csak annyit – és Szigeti Péternek is mondom –, hogy törekedni kell arra, hogy a „minimális” és „maximális” feladatokat összekapcsoljuk egy baloldali, rendszerkritikai civil organizációban vagy organizációkban. Bármily gyenge mozgalmi csírában is a példa szintjén legalább felszámolható a régi betegség, az elmerülés a partikularitásban, a részlegességben. Nem lehet örökösen bírálni a polgári baloldalt és semmit nem tenni a gyakorlati politizálás szintjén. Innen az én mozgalmi elkötelezettségem egy ellenforradalmi időszakban is. Én is pontosan tudom, hogy új szocialista tömegmozgalmak körvonalai sem látszanak a mi térségünkben. Neked, Péter, abban igazad van, hogy mindig lehet politikai okokból egy régióban valamely országot felhozni, és „utol tud érní”, idézőjelben. Na de mégiscsak az az alapstruktúra Kelet-Európában – és ezt hangsúlyoztam a legelején –, hogy Szlovénia és Csehország külön alrégió. Tehát önekik van talán egyedül esélyük ebben a régióban, hogy tényleg betagozódjanak és felzárkózzanak Nyugat-Európához, a többi esélytelen. És ebből mi következik? Hogy most támogassuk, amit az elemzés síkján korábban elvetettünk? De ez a felzárkózó stratégia abban az értelemben is esélytelen, ahogy te mondd: semmilyen specifikus ok nincs, hogy a régió bármelyik országát felhozzák a centrumba, ilyen tőkeérdeklődés sincs, ilyen világpolitikai érdeklődés sincs. Úgyhogy ezt az „utolérés”-dolgot inkább Wiener Gyuri látja most pontosan. Amikor Wiener szóvá teszi, hogy a tekintélyuralmi rendszer csak Magyarországon szilárdult meg, elfelejti hozzátenni, a tendencia szinte az egész régióban megvan.

Földes György:

Nem az közöttünk a különbség, Tamás, hogy te elméleti elemzést adsz, én meg belefutok a gyakorlat mocsárba. Az a baj, hogy te nem érted, hogy mi az elmélet fogalma. A tudományos elemzés, az tudományos elemzés. Az még nem elmélet. Elméletnek azt nevezzük, amiből következik valami a politika számára. Az elmélet olyan elemzés, ami ki tud jelölni politikai stratégiákat, amelyre épülhet a politikánk, irányt ad a politikának. Ami ezzel a kritériummal nem rendelkezik, az bármilyen igaz is, tehát tudományosan bármennyire is tartható, ha nem következik belőle egy olyan alapállás, amire egy politikai stratégiát föl lehet építeni, akkor az ebben az értelemben nem elmélet, nem segít a baloldalnak, mert nem segít a népnek. Ez a probléma. A társadalmi formák elmélete, vagy a világtrend-

szer-elmélet rendkívül fontos ma is a baloldal számára. Természetesen ezeknek nem az a szerepük, hogy iránytűként szolgáljanak a rövid- és középtávú társadalompolitikai cselekvéshez. Ezek a „nagy elméletek” részei a baloldali progresszió kincsestárának, arculatának. Igazságaik a világ mélyebb megismeréséhez vezetnek, de az újragondolás követelménye rájuk is érvényes, hiszen segíteniük kell egy új, érvényes és vonzó társadalmi, gazdasági, és politikai praxis kialakításában.

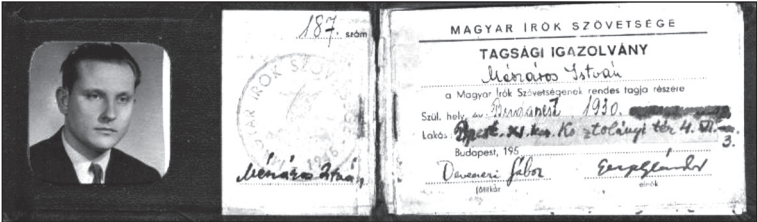
Ezért el kell különíteni egymástól a síkokat, és az elmélet az, amely majd ezeket összekapcsolja. Az elvont társadalomkritikai igazság, a politikai cselekvéssé formálódás útján jut érvényre, a gyakorlat révén igazolódik. Ezt nevezik elméletnek.

Krausz Tamás:

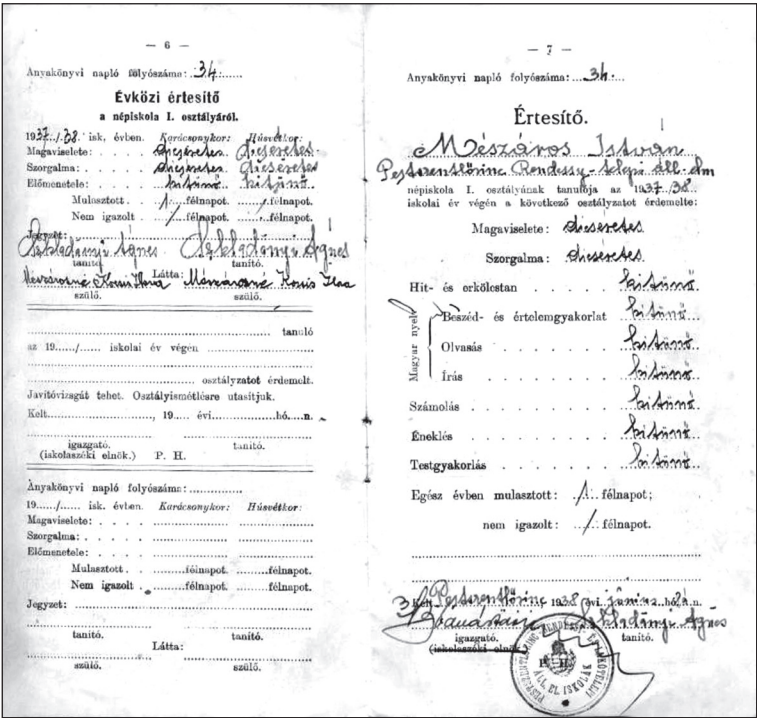
Természetesen az elméletből következik valamiféle politikai gyakorlat, de nem azzal a közvetlenséggel, ahogyan azt te elképzeled, Gyuri. Nem szabad keverni az elmélet és az ideológia fogalmát, mint fentebb már hangsúlyoztam. Más politikai és elméleti keretekben mozgunk, én a rendszerkritikai szempontokat éppenséggel egyszerre elméleti és gyakorlati összefüggésként fogom fel. A polgári baloldal keretei között képviselni valamiféle antikapitalista rendszerkritikát, ráadásul mindenféle szervezeti elkülönülés nélkül (a Baloldali Tömörülés, amely gyakorlatilag már nem létezik a maga eredeti célkitűzéseivel, legalább sokáig egy szervezeti háttérrel adott az ilyen kritikának) – számomra teljességgel lehetetlen.

Mészáros István a tőke strukturális válságával, egyáltalán a válsággal foglalkozó tanulmányában zseniálisan megírja, hogy mitől más az utolsó pár évtizedben a tőkerendszer válsága, és miért nem lehet helyreállítani, hogy úgy működjön a világrendszer, mint a korábbi periódusokban működött. Vége a „jó kapitalizmus” mítoszának, noha még baloldali emberek sokasága sem érti meg ezt a fejleményt. Ami egyik helyen picit jobb helyzetet idéz elő, az más helyen rosszabb fejleményeket ösztönöz, ráadásul a modern világrendszerben a nemzeti és Európa-centrizmus sem adekvát szemlélet már. De mindezt nem szabad persze úgy fölfogni – én sem úgy fogom fel –, hogy ebből holnap következik bárhol egy olyan világorradalom, ami egy lépéssel, egy politikai aktussal elvezet valahová. Egész másról van szó. A Földes Gyuri és köztem lévő különbség nem az a különbség, hogy az én elméletem el van vágva a valóságtól vagy a praxistól, és az ő elmélete meg a praxisnak és az elméletnek egy totális és ellentmondás nélküli kibontakozása, hanem az az igazság, hogy az én „elméletem” szerint az MSZP megbukott, mint baloldali párt. Az ő elméletében nem, ő még variál vele. Az én elméleti álláspontomból az következik, hogy a megfelelő időben elmaradt az MSZP újjászervezése baloldali alapokon és az idő túllépett rajta. Már régebb óta érvelek és cselekszem amellet, hogy egy másik típusú baloldali organizációt, politikai tevékenységre is alkalmas civil organizációt kell felépíteni, egy olyan szerveződést, amelyik nem a tőke logika mentén gondolja végig a maga

történelmi pályafutását és célkitűzéseit. Én nem gondolom, különösen a neo-horthysta fordulat után, hogy az Orbán-rendszer demokratikus választásokon legyőzhető, mert a rendszer lényegéből fakad, hogy ilyen úton nem leváltható. Ez a dolognak a lényege. Ennek következtében felértékelődnek majd – hogy mikor, azt megjósolni aligha lehet – a ma még nem létező rendszerellenes tömegmozgalmak és persze a külföldi befolyások is.

Írószövetségi tagsági igazolványa

Az elemi iskola első osztályának évvégi értesítője

Hogyan gondolkodnak a „fiatal felnőttek” a mai Magyarországon?

Szalai Erzsébet: *Koordinátákon kívül.
Fiatal felnőttek a mai Magyarországon.*
Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2011

Már régóta senki sem kételkedik abban, hogy Szalai Erzsébet – az *Eszmélet* gyakori munkatársa – hazánk egyik legfontosabb szociológusa. Legújabb művével állításunkat újra igazolja. Lényegbevágó kérdésekre keres választ – az *Eszmélet* szellemében –, amelyek közül a legfontosabb: „vajon a mai fiatal felnőttek generációvá szerveződnek-e vagy fognak-e szerveződni [...] és társadalmi cselekedetei milyen irányba befolyásolhatják a jövő Magyarországnak társadalmi és politikai viszonyait”. Kutatásában rákérdez: milyen ennek a nemzedéknek a gondolkodása, szokásai és önazonosságtudata, illetve mi foglalkoztatja leginkább, legalábbis városi környezetben.

A könyv előszavában a szerző megfogalmazza, hogy a második világháború utáni nemzedék számára „a legfőbb érték és cél a szabadság, a teljes szabadság kivívása volt. Legfontosabb történelmi teljesítménye az, hogy a létező közösségeket – közösségeit – is erodáló erősségű individualizmusától vezéreltetve lebontotta szinte az összes korlátot a globális tőke totális térnyerése előtt. És ezzel a kapitalizmus egy új szakaszához érkezett el. Következménye a piaci logika teljes uralma lett, a legrejtettebb életvilágok szinte legapróbb sejtjeiben is. Az utánuk következő korosztály – a mai 35–50 évesek – lesz az, amely – bárhogyan kapálózik is ellene most – legalábbis egy időre – stabilizálni fogja a »szabad verseny« betörésének nyomán keletkezett újkapitalizmus életviszonyait [...] Az empirikus munka során 130 mélyinterjút készítettünk 25–35 éves vállalkozókkal, topmenedzserekkel, politikusokkal, köztisztviselőkkel, különböző helyzetű munkásokkal, munkanélküliekkel, kismamákkal, akadémiai és egyetemi értelmiségiekkel és civil aktivistákkal, [...] akik tanulmányaikat többé-kevésbé befejezték, vagy annak végén járva éppen »elindultak az életbe«.”

A beszélgetéseket lényegileg a gazdasági világválság kitörése előtt készítették el, ami nem sokat változtat a következtetéseken. A könyv három nagy részből áll. Az első rész a módszertani kérdéseké. A máso-

dik, legterjedelmesebb rész az eredmények bemutatását tartalmazza. A könyv harmadik, befejező része elméleti összefoglaló, és néhány ehhez kapcsolódó új kérdést is felvet. Körüljárja a fent felvetett alapvető dilemmát.

Kiemelnék egy-két fontos megállapítást. A fiatal felnőttek számára a családi kapcsolatok jelentősége nemhogy csökkenne, hanem felértékelődik: az újkapitalizmus teremtette bizonytalan emberi, egzisztenciális viszonyok közepette a széles értelemben vett család nyújtja szinte az egyetlen biztos fogódzót. A politikai rendszerváltás feldolgozására és tudatosítására az iskolákban nem került sor sem a tanárok, sem a diákok, sem a kettőjük viszonyában. Többen beszámolnak arról, hogy már az általános iskolában megkezdődött a gazdag családból jövő gyerekek támogatása és a szegények hátráltatása.

Érdekes, hogy a személyes kapcsolatok meghatározó értékeit tekintve nagyfokú hasonlóság mutatható ki a különböző csoportokhoz tartozó fiatal felnőttek között. Ezek az értékek sorrendben: őszinteség, biztonság, kölcsönösség. A kölcsönösség azonban a megkérdozettek több mint felénél szinte tudatos számítás tárgya, vagyis „áruviszony” formáját ölti. A fiatalok társadalmi érzékenysége meglepően hasonló. Szinte mindnyájan igen erős kritikai éllel írják le a szűkebb és tágabb környezetükben tapasztalt társadalmi problémákat. Ezek közül messze kiemelkedik a klímaváltozás problematikája és az a meggyőződés, hogy korunkban szinte kizárólag az önzés és a pénz irányítja az emberi kapcsolatokat. A társadalmi problémák meglehetősen pontos érzékelése azonban csak egy kisebbségnél (a baloldali/zöld civil aktivistáknál) összegződik átfogó társadalomkritikában. A megkérdozett fiatalok többsége a jelenkorra sem igazán rendszerként tekint, megközelítése nem átfogó, sokkal inkább „konkrét problémára, problémákra fókuszáló”.

A szerző vizsgálata cáfol három tévhitet is. „Az egyik az, hogy a mai társadalomban már nem a végzett munka jellege, hanem például a fogyasztói szokások működnek struktúraformáló tényezőként, [...] hogy az egyéni és kollektív identitás, valamint a habituális tulajdonságok alaptényezője még mindig a munkához, a hivatáshoz való konkrét viszony – a munka és a hivatás léte (ezen belül ezek stabilitása és ereje) vagy hiánya [...] Másrészt nem láttuk jeleit annak, hogy a telekommunikáció új és újabb eszközei olyan fontos szerepet játszanak fiataljaink életében, mint az a közvélekedésben tükröződik [...] Végül, elterjedt nézet az is, hogy a »mai fiatalok« jobboldaliak, ezen belül is konzervatívok. Vizsgálatunk ezzel szemben többségüknél inkább egy élesebb vagy homályosabb, és főként csak elemeiben, mozaikjaiban megnyilvánuló antikapitalista érzületet mutatott ki, melynek politikai irányultsága a vizsgálat időszakában főként bizonytalan volt.”

Többek között, a szerző arra a következtetésre jut, hogy „első megközelítésben a mai fiatal felnőttek nem fognak maradandó hatást gyakorolni a társadalmi viszonyok alakulására [...]. Az] újkapitalizmusban nem puszt-

tán az identitás, de a ráépülő individualitás is erősen veszélyeztetett, és megingásának, felbomlásának határozott társadalmi funkciója van: az identitásában bizonytalan vagy azt tudatosítani képtelen egyénből válhat a legfegyvermezettebb vagy inkább legidomíthatóbb munkavállaló és a legmeggyőzhetőbb fogyasztó [...]. Az] ember ma inkább irányít nélküli, »irányítatlan« személyiség [...], melyet ezért a nem is olyan távoli jövőben a mostani káosz felszámolását ígérő új, erős, karizmatikus vezeték a legkönnyebben hódíthatnak meg. És ez komoly veszélyforrás.”

Az igényes elemzés igényessé teszi az olvasót. Így örült volna az olvasó, hogy ha a „fiatal felnőttekről” megtudná, milyen anyagi/társadalmi feltételek között élnek: legyen az a beszélgetés alanyainak keresete/jövedelme vagy a fogyasztási szokásai, úgyis mint működési területeinek társadalmi/gazdasági jellege, a szervezeteik társadalmi helye és újratermelhető természete stb. Ezek a tényezők is fontos megállapításokhoz vezethetnek. Hogy alaki kifogást is említsek: szerintem, a piacgazdaság kifejezés használata a mai magyar gazdaságra helytelen, illetve homályos. A piac, illetve piaci verseny fogalma, ami vonatkoztatható az adásvétel általános tényére, majd minden elméleti gazdasági rendszerben jelen van. Viszont ezeket azonosítani a tőkés rendszerrel egyenesen téveszme. Hiszen ebben a rendszerben a piacnak csak termelés-hasznosítási szerepe van. Mi több, az úgynevezett piaci verseny igen korlátozott jellege a tőke összevonásának és „piacot megkerülő” működésének lényegi eredménye¹.

Jegyzet

¹ Vállalati felvásárlások illetve egybeolvadások, az eladás roppant gazdag stratégiái, társadalmi tőke–munka megállapodások, beavatkozások az állam gazdaságpolitikájába, a társadalombiztosítási rendszer kiépítése, adórendszer, a tőkés tulajdonjog minden eszközzel való védelme, a rendőrség szerepe a munkafegyelem fenntartásában stb. A verseny maga is korlátozott, hiszen kevesek versenyről van szó, akiknek közös érdekük az árak állandó növelése, vagyis az általános infláció. Csak egy-két áru időleges versenyét tapasztalhatjuk, amikor egy vállalat árejtés útján piacbővítéssel kísérletezik, de ez igen ritka esemény.

Egy pártprogram Európából

2012 első heteiben bárhová is néz a megfigyelő, *gazdasági* válságjelenségeket lát. A kontinens és ezen belül az Európai Unió megannyi országában ez *politikai* válságjelenségekkel párosul – természetesen nem egyforma tartalommal és lehetséges következményekkel. *Társadalm szerkezeti* válságtüneteket is regisztrálnak a műszerek. E válságok a XX. századiakkal sem előzményeikben, sem következményeikben nem hasonlíthatók össze, mert 1914-ben és 1939-ben Európából kiinduló világháborúkba torkollott a felgyülemlett feszültség, az 1929-ben Amerikából kiindult válság Európában Hitlert és új európai rendjét adta ki magából. Aminek most tanúi és elszenvedői vagyunk, az emberek millióinak és több generációnak az életében kitörölhetetlen negatív nyomokat hagy, de ezúttal mégsem látszanak olyan ellenőrizhetetlenné váló folyamatok jelei, mint e kontinens kapitalizmusának korábbi válságaiban.

A bajoknak több azonosítható forrása van. Valószínűleg első helyre kívánkozik az a tény, hogy már kibontakozott a globalizálódott világ gazdaságában az a mélyreható és történelmileg példa nélkül álló pozíciócsere, ami a nyugati féltéke, az angolszász dominancia és vele együtt egész Európa meghatározó befolyásának a gyorsuló leépülésében manifesztálódik. Egy angol betűszó, a BRIC, pontosabban az, amit kifejez, tehát Brazília, Oroszország, India és Kína lett és még inkább lesz (kiegészülve már ma is néhány más „fejlődő” országgal) a felváltója annak, ami Amerika felfedezése óta euro-atlanti térség néven, évszázadokon keresztül az emberiség sorsának alakulását irányító erőcentrum volt. Tehát Európában globális léptékben az is lemaradóban van, aki egyébként továbbra is szolidnak mondható növekedési pályán mozog.

A bajok másik, beazonosítható gyökere azoknak a változásoknak az irányában és minőségében található, amik az európai szocialista rendszerek összeomlását követően, de immár húsz éve, egy egészen sajátos belső ellentmondást termeltek ki; hatalmpolitikai megfontolásból és akkor még amerikai dominancia jegyében egy olyan 27 tagú Európai Uniót hoztak létre, amelyen belül a különbségek nem hogy fokozatosan csökkennének, hanem kezelhetetlen gyorsasággal növekszenek. Részeleteibe ennek a jelenségnek éppen ezekben a hetekben bizonyára nem kell belemennünk.

A válsághoz vezető út harmadik tényezőjeként arról kell megemlékeznünk, hogy az a neoliborális gazdaságpolitika, amit akkori erejével és

befolyásával a Thatcher–Reagan kettős zúdított a világra, úgy bontotta meg a kapitalizmus korábbi működési rendjét, hogy a materiális javak és szolgáltatások előállításából keletkeztethető profitot felváltotta a pénzpiaci manipulációkból származó, elképesztő méretű és régen fedezetlen jövedelemszerzés. Ennek illusztrálására álljon itt két adat: a Világbank kimutatása szerint a világ országainak bruttó társadalmi terméke 2008-ban 45 billió (negyvenötezer milliárd) dollárt tett ki. Az Egyesült Államok pénzügyi felügyeletének (*Comptroller of the Currency*) kimutatása szerint 2010 első negyedében csak az USA-ban 216 ezer milliárdnyi volt a különböző értékpapír-derivátumok forgalma.

Ezeket a globális összefüggéseket azért említettük a német *Die Linke*, [*a Balpárt*] első programjának a bemutatását megelőzően, mert érzékelnünk kell azokat a viszonyokat és feltételeket, amelyek közepette egy radikális szocialista pártnak ma válaszokat kell keresnie és találnia az adott helyzet kezelésére, és távlatilag a globális kapitalizmus meghaladására. A *Balpárt* létrejöttének történetével az *Eszmélet* olvasói már a 67. számban megismerkedhettek. Most csak felidézzük, hogy 2005-ben, amikor Schröder szociáldemokratái elveszítették a választásokat és kezdetét vette Angela Merkel konzervatív kormányzása, e folyamat „mellékhatásaként” többé nem elhanyagolható parlamenti erőként bejelentkezett egy Európában mindmáig egyedülálló szocialista formáció, mely ötvözni próbálja mindazt, ami elvitathatatlanul pozitív eredménye a XX. század szociáldemokrata és kommunista pártjainak. A párt folyamatosan szembesíti önmagát a közvélemény előtt is mindazzal, amit meghalad, elvet, vagy éppenséggel megtagad. A közeg – Németország –, melyben ez a munka folyik, ismétlődő válságoktól nem mentes, de a fejlett tőkés országok körében összességében sikeres. Őrzi a változó világgazdaság feltételei között is az egyik meghatározó erejű ország pozícióját, de belül több törésvonal mentén is állandó feszültségben él. Húsz év múltával sem sikerült az egységes államon belül eggyé olvasztani az egykori NDK-t a hajdani Nyugat-Németországgal. Keleten a bérek és a jövedelmek ma is törvényileg „szabályozottan” alacsonyabbak, mint Nyugaton. De a Nyugaton belül is szakadék keletkezett a szegények és a gazdagok között, részben a változó méretű strukturális munkanélküliség, részben a neoliberális jövedelemelosztási rend felülkerekedése nyomán. Az NDK-ban a nálunk is megvolt szerény, de biztos egzisztenciális körülmények, a régi NSZK-ban pedig a nagyon sikeres szociális piacgazdaság évtizedeken át garantált, szélesen terített jóléti rendszere adta át a helyét egy roppantul hullámozó berendezkedésnek, amelyben a proletariátus helyébe a *prekariátus* lépett, magyarul: minden, a nem kizsákmányoló osztályhoz tartozó réteg viszonylagos elszegényedése, létbizonytalansága. Nem mellesleg: ezt a tényt a polgári politikai elemzők sem tagadják, és a mai Németország alapvető gondjaként definiálják.

Tipikusnak nem mondható politikai menetrend – ami viszont a fentebb vázoltakból következett –, hogy a Balpárt, megalakulását követően, 2005-

ben azonnal bejutott a szövetségi parlamentbe, azóta ugyan hullámzó sikerrel, de mind több tartományi törvényhozásba is bekerült, ám alakuló kongresszusát csak két évvel később, 2007-ben tartotta Berlinben, és további négy évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy 2011 őszén a párt végleges, ideológiai pozícióit is megfogalmazó programot fogadjon el. Az első mozzanat magyarázata, hogy Schröder neoliberais gazdaság- és szociálpolitikája nyomán a szociáldemokrata párt széles törzsválasztói körben elveszítette támogatóit; s ebben a történelmi pillanatban a szociáldemokrata pártelnökségéről tiltakozása kifejezésképp már korábban lemondott Oskar Lafontaine, a nyugati német baloldal évtizedek óta karizmatikus személyisége megbízható partnerre talált Gregor Gysiben, aki ekkor a keleti „utódpárt”, a PDS első embere volt. Nem kétséges, hogy e két személyiség tekintélye, hitele és szerepe kulcstényező volt és maradt mindmáig. Gysi a demokratikus szabadságjogoknak elkötelezett kommunista ügyvéd volt az NDK-ban, tehát ilyen értelemben sem Ulbrichtnak, sem Honeckernek *nem* tanítványa, Lafontaine viszont Willy Brandt egyik legkedvesebb embere, a kapitalizmust nem a történelem kiteljesedéseként látó szocialista.

Ötmillió munkanélküli volt 2005-ben az ára annak, hogy a választók nem egészen 10 százaléka úgy artikulálja politikai véleményét a viszonyokról és saját helyzetéről, hogy egy ilyen pártot a parlamentbe küldjön. Ez volt az első, valóban baloldali, szocialista áttérés azt követően, hogy Európában összeomlottak a szovjet érdekszféra országai.

A párt már két éve nem csak működött, hanem Németország egyik politikai tényezője is lett, amikor megtartotta alakuló kongresszusát. Ennek a bizonyos értelemben fordított sorrendnek a magyarázata, hogy az akut társadalmi igény egy antikapitalista pártra előbb vált tényné, mintsem, hogy a formáció létre tudott volna jönni. Ne feledjük, hogy az újraegyesítés Németországban úgy ment végbe, hogy a győztes oldal magába olvasztotta a vesztest, és eközben mindent elkövetett azért, hogy az NDK tényleges szocialista vívmányait is megtagadja, és ösztűz alatt tartsa nemcsak a bukott Német Szocialista Egységpártot, hanem annak tagjait és a társadalom minden olyan tagját, aki nem volt hajlandó csak és kizárólag hibának, bűnök végtelen sorozatának látni a kudarcba fulladt kísérletet. Miután a Német Szocialista Egységpárt kinyilvánított utódként azonnal létrejött PDS, a Demokratikus Szocializmus Pártja egyetlen pillanatig sem viselkedett és politizált úgy, mint például az MSZP, időbe telt, amíg az emberek előbb Keleten, később Nyugaton is felismerték benne a prekariátus lehetséges érdekvédőjét.

Másfelől, Nyugaton nem történhetett meg egyik napról a másikra annak felismerése, hogy az SPD hátat fordított nemcsak régmúlt marxista hagyományainak és osztálypárt jellegének, mert hisz ez már 1959-ben megtörtént a godesbergi program elfogadásával, hanem feladta a létező kapitalista rendet belülről bíráló, és ily módon jó irányba korrigálni próbáló, és ezzel korábban nem lebecsülendő eredményeket elérő irányvonalát

is; és 1998-ban, tehát már az újraegyesített országban megszerezvén a kormányhatalmat, a legkeményebb neoliberális gazdaság- és szociálpolitikát valósította meg. Az SPD baloldalán belül alakult ki az a kezdetben igen szerény létszámú formáció, amely aztán Lafontaine drámai erejű fellépése és útkeresése nyomán vállalta a közösséget a volt kommunistákkal.

Különböző élet- és politikai tapasztalatokkal érkezett emberek új politikai közösségét kellett megteremteni és ezért döntött úgy mind a két oldal, hogy időt kell adni a homogén és teherbíró tartalom és arculat kialakításához. A „keletiek” – érthető módon – határozottan és gyorsan akarnak olyan irányban haladni, hogy legalább részben, koalíciós partnerként ismét részeivé váljanak a végrehajtható hatalomnak. E törekvésüket csak erősíti az a körülmény, hogy az egykori NDK helyén a legtöbb tartományban a Balpárt sorozatosan a második helyen végez emitt a CDU, amott az SPD mögött. Több tartományban, a fővárosban (Berlinben) hosszabb-rövidebb ideig junior partnerként kormányon is voltak már, illetve vannak ma is. A „nyugatiak” között többeknek a türelmetlensége sokkal inkább a rendszert radikálisan elutasító, szektás, és emiatt reálpolitikailag nem értelmezhető. Állandó, nem is egyszer mérhető politikai veszteséget okozó vitákban, konfliktusokon keresztül jutott el a Balpárt odáig, hogy 2007-ben imponálóan egységes arculatú kongresszusukon ki tudták mondani, hogy a párttá válás procedúrája sikeresen lezárult.

2008-ban természetesen Németországot is utolérték az Egyesült Államokból kiinduló pénzügyi válság negatív következményei, s ez a körülmény felerősítette a Balpárt elfogadottságát nyugaton is. Az eredmény: a 2005-ös választásokon elért 8,7 százaléknyi szavazat 2009-re 11,2 százalékyira duzzadt. Nem mellékes mutatója ennek a folyamatnak, hogy a szociáldemokraták ekkor már a nagykoalícióból is kiestek, a baloldalon belül tovább folytatódott a Balpárt erősödésének tendenciája. A párt – képviselőjelöltjeinek körültekintő kiválasztásával – kezdettől elérte azt, hogy a Bundestagban, a szövetségi törvényhozásban képviselői minden bizottságban és természetesen a plénumon is magas szakmai színvonalon jelenítik meg és képviselik nézeteiket. Nincs frázispufoztatás, nincsenek hatásvadász, demagóg szónoklatok, s ez a körülmény a polgári médiavilágból is kikényszeríti az informálást a Balpárt politikájáról.

De ez a párt tevékenységének és építésének csak az egyik oldala. A másik a 2011. október 23-án elfogadott pártprogram kidolgozását szolgáló munka a tagság és a szimpatizánsok folyamatos bevonásával. A polgári oldalról érkező és hosszú időn át gúnyolódó kritika rendszeresen nevétség tárgyává tette azt aényt, hogy a pártnak nem volt elfogadott programja. De bő négy évi munka, és számtalan, olykor késhegyig menő vita volt az ára annak, hogy amit a két politikai égtáj felől érkezett szocialista meggyőződésű delegátusok Erfurtban végül is elfogadtak, teherbírónak ígérkezik.

A program öt fejezetre oszlik. Az első arról szól, hogy „honnan jöttünk”. A második a jelenkori kapitalizmus, a civilizáció válságtüneteit írja le és elemzi. A harmadik fejezet címe: *Demokratikus szocializmus a XXI. században*. A negyedik fejezet a baloldali reformprojektekről szól, hat témacsoportra bontva. Ezek közül az első címe: *Hogyan akarunk élni? Jó munkát, szociális biztonságot és igazságosságot*. A második témacsoport a társadalom demokratikus berendezkedésére vonatkozó téziseket és követeléseket tartalmazza. Ezt a művelődésre és a kutatásra vonatkozó programpontok követik, majd a „zöld” tézisek következnek, tehát a párt törekvései egy szociális-ökológiai rend megteremtésére. A hatodik témacsoportban tárgyalja a program a béke, a leszerelés, a kollektív biztonság és az emberiség közös fejlődésének a problematikáját.

Az ötödik fejezetben a párt baloldali szövetségi politikája, a neoliberais ideológiával folytatott küzdelem és ezek fórumai, a különböző népképvi-seletek arculatáról és funkcióról vallott nézetek szerepelnek.

A program kapitalizmuskritikai része nem ismétli meg azokat a XX. század elején megfogalmazott, akkor hiteles, később sematikus dogmákká merevedett megállapításokat, amelyek mára részben érvényüket veszítették, részben nem is bizonyultak helytállóknak. Tehát nem szólít fel a kapitalizmus megdöntésére, mert ez irreális célkitűzés lenne, de bonckés alá veszi mindazokat a jelenségeket – osztályviszonyok, a nemek közötti viszony, magának a rendszernek a belső változásai, különös tekintettel a fináncőke dominanciájára, és az ennek nyomán kirobbant pénzügyi válságokra, a polgári demokratikus rend kiüresedése –, amelyek ma a német viszonyokat és (tegyük hozzá) nem csak azokat jellemzik. Külön kitér az elemzés az új évszázadot kezdettől jellemző világgazdasági válságjelenségekre és azok okaira.

Mint hogy a *Linke* természetesen (!) határozottan és érvekkel alátámasztva tekint önmaga részben kommunista előéletére, a programnak ez a kapitalizmust elemző része nagyon is szembeötlő módon tér el azoktól a sematikus tételektől, melyek a szovjet kommunista ideológusok szüklátóköri, propagandisztikus megközelítése nyomán évtizedekig rányomták bélyegüket a forradalmi szocializmus pártjainak majdnem totális kudarcba torkolló működésére. A program – miközben távlati célként a kapitalizmus meghaladását tűzi ki baloldali feladatként – a rendszer ma érvényes ismérvein belül is radikális változtatásokat ajánl. Tehát nem arra játszik, hogy ma bármilyen realitása is lenne a kapitalizmus megdöntésének.

Példa erre a *Linke* egyik legmarkánsabb személyiségének, a korábban a párton belüli kommunista platformot vezető Sahra Wagenknecht aszszonyának minap, már a program elfogadását követően megjelent könyvéből az a követelés, hogy a piacgazdaságot meg kell szabadítani a kapitalizmustól, miként a tervgazdaságtól a szocializmust kell megszabadítani ahhoz, hogy valóban a versenyre és a teljesítményre épüljön a társadalmi berendezkedés. A magyar olvasónak ezt olvasva természetesen eszébe jutnak azok az 1956-ot követően először teljesen félretett, majd 1968-ban

mégis elővett kísérletek a szocialista piacgazdaság megteremtésére, amelyekhez sokban hasonló megoldások juttatták el a modern Kínát és Vietnámot a gazdasági növekedés immár évtizedek óta tartó példátlan folyamatoságához, úgy, hogy közben a társadalom többsége – minden megmutatkozó feszültség ellenére – állandóan emelkedő pályán tudhatja magát. Ismerve a német társadalom nagyobbik részének mindmáig alapvetően konzervatív beállítottságát, fölöttébb találó és egyben provokatív is a háború utáni nyugatnémet gazdasági felemelkedés atyjaként tisztelt konzervatív Ludwig Erhard híres követelésének baloldali feltámasztása: *Jólétet mindenkinek!*

A Balpárt annak tudatában adott önmagának programot, hogy a ma élő németek többségének meghatározó történelmi élménye az a szociális piacgazdaság nyugaton, melynek sikere Európában először szolgált bizonyítékul arra, hogy a kapitalizmus rendszerébe be lehet építeni olyan fékeket és egyensúlyokat, amelyek hosszú időn át alkalmasak a ciklikus válságok negatív következményeinek tompítására. Éppen ez a berendezkedés ment tönkre az angolszász világból kiinduló, de az egész világgazdaságot súlyosan megfertőző neoliberális irányzat felülkerekedésével, ami Németországban ráadásul párhuzamosan hatott az újraegyesítés önmagában véve is hatalmas terheivel.

A XXI. század demokratikus szocializmusáról vallott felfogása a pártnak erős szociáldemokrata gyökerekből táplálkozik. Ennek magyarázata a II. Világháborút követő nyugatnémet berendezkedésben játszott szerepben leli magyarázatát. Mert az SPD, még mielőtt osztálypártból 1959-ben, godesbergi programjával, átértelmezte önmagát néppárttá, tehát olyan politikai formációvá, amely a munkásosztályon túlmenően széles kispolgári rétegek és sok értelmiségi számára is választhatóvá tette a pártot, igen jelentős vívmányokat harcolt ki. Ezek közül a legfontosabbak közé tartozik, hogy a régi NSZK-ban szociáldemokrata vezetés mellett egységes volt és maradt mindmáig a szakszervezeti mozgalom. Ez nemcsak azt eredményezte, hogy a szakmai bontásban zajló, mindenkori bértarifa-tárgyalások során a szakszervezeti érdekvédelem nem volt megosztható, hanem ezen túlmenően az üzemi tanácsok intézményszerűsítésével a munka feltételeit, a munkakörülményeket is eredményeket hozó erővel tudta befolyásolni.

Annak már gazdaságpolitikai jelentősége is volt és van, hogy a nehézipar legfontosabb ágazataiban létrejött az úgynevezett paritásos beleszólás joga a munkavállalóknak. A nagy részvénytársaságok felügyelőbizottságaiban helye van a munkavállalói oldal képviselőinek is, az operatív cégirányításban pedig jelen van a „munkaigazgató”, akinek beleszólása van az üzleti döntésekbe is. Igaz ugyan, hogy a menedzsmenteken belül ez csak kisebbségi pozíció, de a tulajdonosi érdekeket képviselő többségnek mégis számolnia kell azzal, hogy az *Arbeitsdirektor* javaslatai, vagy kifogásai mögött rendszerint fenntartások nélkül állnak a munkavállalók.

Noha a régi NSZK-ban soha sem voltak olyan tömegsztrájkok, mint például Franciaországban vagy Olaszországban, kiélezett konfliktushelyzetek ott is előfordultak. A szociáldemokrata politizálás egyik kulcssikere volt az ún. *koncentrált* akció, ami azt jelentette, hogy országos válsággal fenyegető helyzetekben a mindenkori szövetségi kancellár tárgyalóasztalhoz kérte a munkaadók és a munkavállalók képviselőjét és addig nem álltak fel az asztal mellől, amíg kompromisszumot nem tudtak elérni.

Ez a roppant hatékony politikai kultúra azért tudott kialakulni, a tőke azért ment bele hatalmának folyamatos politikai ellenőrzésébe és bizonyos mértékű korlátozásába, mert a megosztott Németországban a Vörös Hadsereg az Elbánál állt, Nyugat-Európa sok országában erős kommunista pártok működtek, és felismert, a nyugati nagyhatalmak által nyomatékosan támogatott érdek fűződött mindenféle radikálisan szocialista politikai irányzat távoltartásához. A hidegháborús európai szembenállásnak a nyugatnémet társadalom ilyen értelemben a haszonélvezője volt.

Ezt a jól bevált, szociális piacgazdaságnak nevezett rendet a tőke abban a pillanatban felborította, amint Európából eltűnt az úgynevezett kommunista veszély. Minthogy a neoliberais profitmaximalizáló gazdaságpolitika már jelen volt a kontinentális Európában is, amikor 1989-ben a még létező Szovjetunió által sorsára hagyott NDK összeomlott, és az újraegyesítés valójában a szétesett Kelet-Németország gazdasági, politikai és jogi bekebelezéseként ment végbe, a társadalomszerkezeti térkép radikálisan megváltozott egész Németországban.

Némi leegyszerűsítéssel azt mondhatjuk, hogy programjában a Balpárt sok tekintetben ma nem akar többet, mint helyreállítva korszerűsíteni az egyszer már volt nyugatnémet viszonyokat. Tehát azt, hogy a politikai felépítményhez tartozó intézményrendszer visszanyerje legalább korábbi befolyását, és ne folytatódjék a politikai hatalom térvesztése a globalizálódó kapitalizmussal szemben.

A viszonyok mára annyira megváltoztak, hogy e célt néhány radikális, a tulajdonviszonyokat komolyan érintő változtatás követelése nélkül nem lehet elérni. A párt elfogadott programja ebben a vonatkozásban továbbra is egyedülálló a német politikai palettán, holott a nemzetközi pénzügyi, uniós, az eurót és mindezek nyomán a gazdaságot is sújtó válság még Merkel kancellárasszony konzervatív-liberális koalícióját is rákényszerítette olyan lépésekre, amik korábban elképzelhetetlenek lettek volna.

Bankok államosítása, illetve a pénzpiacok szigorú állami ellenőrzése. A Balpárt ezt intézményesíteni akarja, mert programja szerint a nemzetközi pénzügyi válságot kiváltó globális spekulációt csak így lehet ellenőrzés alá vonni. 2011-ben a berlini kormány sorozatosan kényszerült nagy pénzintézetek megmentésére közpénzekből, mert – érthetően – elejét akarták venni az egész pénzügyi rendszer összeomlásának. De hangsúlyozták, hogy ez csak ideiglenes megoldás, és a válság elmúltával

ismét privatizálják az állami tulajdonba került pénzintézeteket. A Balpárt programja ezzel szemben azt a követelményt állítja fel, hogy a pénzintézeteknek ismét a reálgazdaságot kell szolgálniuk, és nem a materiálisan értelmezhető gazdasági teljesítményt messze meghaladó fináncspekulációval sodorni újabb és újabb válságba a világot.

A program szerint ismét napirendre kell tűzni a köz-, a közösségi, a kommunális és a magántulajdon különböző formáinak kialakításával a gazdasági folyamatok demokratikus ellenőrzését a munkavállalói érdekek hatékonyabb védelmének szolgálatában. A program szembe helyezkedik azzal a neoliberális offenzívával, ami szerint csak a magántulajdonban lévő termelőeszközöket lehet hatékonyan működtetni. A régi NSZK-ban a gazdaságnak majdnem minden ágazatában voltak állami vagy kommunális tulajdonban lévő vállalatok és azok éppúgy helytálltak a versenyben, mint a magántulajdonban lévő konkurencia. Vagy kellő motiváció hiányában éppúgy tönkrementek, mint privát vetélytársaik. Másfelől, a közösségi tulajdon bármely formája tönkretehető, ha nem versenyhelyzetben, irreális központi tervek kényszerzubbonyában kell a vállalatoknak működniük, ahogyan arra az egykori NDK-ban bőven volt példa.

A párt határozottan kiáll a kis és a közepes méretű magánvállalatok fennmaradása mellett, mert a német gazdaságnak ezek továbbra is a leghatékonyabban működő, leginnovatívabb pillérei, és ezek adják a GDP nagyobb részét.

A program ezen a ponton érkezik el a német – és tegyük hozzá, a legtöbb európai – társadalom központi problémájának kezeléséhez, ez pedig a munka világának a szabályozása, a szociális háló sűrűsége, tehát a társadalom létbiztonsága. Azt, hogy Németország exportteljesítménye 2011-ben a történelemben először meghaladta az ezer milliárd (egy billió) eurót, a gazdaság nemcsak gépipara innovatív teljesítményeinek, hanem elsősorban annak köszönheti, hogy a fejlett EU-országok közül az elmúlt tíz évben Németországban növekedtek a legkevésbé a bérek. Az út ehhez az eredményhez a 2005-ben majdnem ötmillió munkanélküli közül valamivel több, mint kétmilliónak az újbóli munkába állításának árán vált járhatóvá. Azon az áron, hogy Németországban ma 25 millió munkavállaló dolgozik minimálbérért. De még a minimálbér szakmankénti különbségét is talán a közeljövőben sikerül majd megszüntetni – köszönhetően nem utolsósorban a *Linke* állandó parlamenti követelésének és a szakszervezetek ezt támogató kampányainak. Hivatalos statisztikák szerint a továbbra is gazdag országnak minősülő szövetségi köztársaságban tizenkét milliárd ember tengődik a létminimum alatti jövedelemből. És nem utolsósorban: a folyamatosan három milliárd körül ingadozó munkanélküli tartaléksereg nagyobbik fele csak a szociális segélynek megfelelő munkanélküli ellátást kapja, ami különösen durván sújtja az idősebb korú, elhelyezkedni többé már nem tudó embereket. A középosztály jelentős tömegei pedig azáltal jutottak a prekariátus soraiba, hogy tömeges a

határidőhöz kötött munkaszerződések aránya, amikor is hosszabbításra csak bérelfaragás tudomásulvételével lehet számítani.

Természetes, hogy a *Linke* ezekre a témákra programjában is kiemelkedően nagy súlyt helyez, hiszen a közvélemény-kutatások is kimutatják, hogy az emberek legnagyobb félelme – a megkérdozettek több, mint 70 százaléka szerint – a munkahely elvesztése. A párt, programját követve, nap mint nap azt igyekszik megértetni az emberekkel, hogy egy ember-séges gazdasági, tehát nem globálkapitalista rendben az elsődleges cél nem a minél nagyobb profit, hanem az emberek jóléte és biztonsága.

A mai német valóság egyik jellemzője, hogy ebben a ma is gazdag országban vannak a mi Szabolcs megyénkire hasonlító régiók. Elsősorban a volt NDK északkeleti része ilyen, de ugyancsak a keleti országrészek egykori külszíni barnaszénfejtő vidékei is folyamatosan néptelenednek el, mert a megszűnt munkahelyek pótlására újak nem létesültek, és a fiatalok helyzete emiatt reménytelen. A pártprogram e feladatnak külön fejezetet szentel, hasonlóképpen egy olyan agrárpolitika kialakításának, ami tartós, megbízható választ adna azoknak a vidéki embereknek a problémáira, akik alól kihúzták a termelőszoövetkezeti talajt és emiatt vagy krónikusan munkanélküliek, vagy minimálbéren foglalkoztatott mezőgazdasági munkások az 1945 előtti nagybirtokosoknak visszaadott földeken. (Ide toboroznak fiatal magyar orvosokat, akiket az állam ugyan megfizet, de lepusztuló vidékekre kerülnek, ahonnan német kollégáik tömegesen menekülnek nyugatra.)

Szembeötlő, hogy a párt programja milyen határozottan és részletekbe menően áll ki a parlamentáris rendszer, az emberi- és polgári jogok, a nemek közötti egyenlőség, a szexuális önrendelkezési jog, a sokmilliónyi végleg letelepült, máshonnan jött embert megillető azonos elbánás mellett. E tekintetben a program részben természetes folytatása annak a nemzetközi szocialista tradíciónak, ami – elvileg – soha, sehol nem szűnt meg létezni és hatni, másfelől markáns elhatárolódás attól a tragikusan represszív államfelfogástól és hatalomgyakorlástól, ami az egykori NDK-ra letagadhatatlanul és elfelejthetetlenül jellemző volt. A pártprogram nagyon határozottan kimondja, hogy a *Linke* a plurális, parlamentáris rendszer fenntartásával kívánja elérni szocialista céljait.

A napjainkban Európában magukat valamilyen formában és valamilyen mértékben szocialistának valló pártok közül a német *Die Linke* az egyetlen, amely programjában fenntartások és mellébeszélés nélkül kimondja és követeli a nagy vagyonok érezhető megadóztatását, a személyi jövedelmeket terhelő adók és járadékok átrendezését a szegény rétegek javára, a gazdagok rovására, a nyugdíjrendszer olyan átalakítását, ami az időse embereket megóvja az öregkori elnyomorodástól.

A források felhasználásának átrendezésével fedezhetők egy olyan oktatási és képzési rendszer hozzáférhetőségének a költségei, amihez mindenkinek a képességei szerint hozzá kell jutnia ahhoz, hogy a munka világából felkészültség hiányában ne maradjon ki. Mert Németország e

tekintetben – a hivatalos beismerések szerint is – rosszul áll. Az egykori NDK jórészt lerombolt bölcsődei és óvodai hálózatát most próbálják az egész országra kiterjedően újjáépíteni, ami nemcsak a gyermekek jó időben elkezdődő felkészítését szolgálja, hanem a fiatal nők esélyegyenlőségét is a munka világában. Ennek várható következménye lehet a Németországban is a miénkre emlékeztető, súlyosan negatív demográfiai trend megváltozása. A Balpárt az elérhető források újraelosztásával akarja rendbe tenni a felsőfokú képzés széles körben ismert ellentmondásait: túlsúlyolt, roppant egyenetlen színvonalú egyetemek és főiskolák emitt, méregdrága elitképző magánintézmények amott, állandósítva az osztálykülönbségeket az értelmiségi táboron belül is.

Németország nemzetközi helyzete, európai gazdasági túlsúlya, a globális gazdasági viszonyok alakításában játszott szerepe és tényleges, vagy lehetséges befolyása révén a Föld sok válság- vagy veszélyzónájában olyan tény, ami már ma is, és kiszámíthatóan a jövőben is a nemzetközi erőviszonyok alakításának egyik fontos szereplőjévé teszi. Egy következetes és radikális szocialista pártnak Németországban történelmi okokból különösen nagy a felelőssége. Ennek megfelelően a Balpárt következetesen és folyamatosan szembehelyezkedik minden olyan politikai vagy katonai intervenciós döntéssel, amit az ország kormányai NATO-kötelezettségükre hivatkozva meghoztak. Sem Afganisztánban, sem a Balkánon nincs helye német katonának. A Balpárt szerint az ország iparának le kell mondia a fegyverexportról, jöllehet ma Németország ebben is az elsők között van a világon.

A Balpárt határozottan kiáll az európai integráció mellett és a szolidaritás erősítését követeli a fejlett és a kevésbé fejlett tagok között, hozzátéve ehhez, hogy Brüsszel évek óta folytatott neoliberais gazdaságpolitikája elfogadhatatlan, és az eurózána stabilizálása is csak akkor sikerülhet, ha az eladósodott országokat nem a magánbankok és a minősítő ügynökségek kényszerítik megszorító intézkedésekre, hanem állami-politikai irányítású pénzüzetek kezelik az adósságokat – spekulációs manőverek és kamatmaximalizálási trükkök nélkül.

A *Linke* tavaly októberben elfogadott első pártprogramjának azokat az elemeit foglaltuk össze – nem térve ki a német belső viszonyok rész-elemeire vonatkozó, megannyi jellemző és fontos rész bemutatására –, amelyeknek üzenetértéke van az olyan európai országok szocialista meggyőződésű polgárai számára, akik a németországra többé vagy kevésbé hasonló viszonyok között keresnek érvényes válaszokat. A II. Világháborút követően Nyugat-Németországban kiépült politikai rendszer az első időszak mélyen reakciós, de gazdaságilag sikeres éveit után, a hatvanas évek második felétől, egy igen mélyreható önvizsgálati, és ennek eredményeképp demokratizálódási folyamaton ment keresztül. A szociáldemokrata Willy Brandt miniszterelnök és liberális partnerei – akik akkoriban jelenítettek meg egy nem a totális piaci liberalizmust erőltető politikát – igen nagy szolgálatot tettek a német népnek, egész Euró-

pának. Engedtessék meg annak kimondása, hogy más minőségű volt az akkori, ottani antikommunista krédó, mint az a bányász, nacionalista, kleptokratikus berendezkedés, ami felénk teljesedett ki a szovjet típusú szocialista kísérlet összeomlását követően.

Sem a kereszténydemokrata jobboldal, sem a szociáldemokrácia nem üdvözölte a Balpárt megjelenését a politikai arénában, ma is folyamatosak a parlamenti és azon kívüli diszkriminációs kísérletek. Egy-egy jobboldali pártkorifeus kirohanásán ott is tetten érhető a politikai gyerekszoba hiánya, ott is vannak neonácik, de nem ülnek 17 százalékkal a parlamentben, ahol pedig tartományi szinten vannak képviselőik, azokat módszeresen kirekesztik a demokratikus pártok közösségéből.

Abban, hogy ez így alakult az ottani rendszerváltást, tehát az újraegyesítést követően, nem kis szerepe volt és van azoknak a nőknek és férfiaknak, akik bátran szembenéztek az eszméiket botránnyosan kompromittáló múlttal, anélkül, hogy feladták volna eszméik lényegét, és annak világtörténelmi, ma és a jövőben is érvényes üzenetét. Ez nem az önátmentés magatartása és politikája, hanem az újrakezdésé.

Mindig is voltak olyan történelmi helyzetek, melyekben tízegynéhány százalék többet ért 30, 40, akár 50 százaléknál is. Csak ehhez vízió és tartás szükségeltetik.

TON1080 BUD955 1131 BUD955 12 MAY 1995/1504
 BUDAPEST 64/56 12 1315

TELEGRAM
 MESZAROS ISTVAN
 2 ROEBUCK ROAD
 ROCHESTER ME1 1UD

OROMMEL ERTESITELEK HOGY A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA 1995
 EVI 156 KÖZGYÜLESE AKADEMIÁNK KÜLSŐ TAGJÁVA VALASZTOTT MEGVALASZTAS-
 SODHOZ OSZINTEN GRATULÁLOK TUDOMÁNYOS MUNKASSA-
 GODHOZ TOVABBÍ SIKEREKET ES JO EGESZSEGET KIVANOK EGYUTTAL
 MEGKERLEK HOGY AZ AKADEMIÁI ALMANACH OSSZEALLITASAHÓZ FENYKEPET
 KULDENI SZIVESKEDJEL AZ MTA ELNOKSEGI TITKARSAGHOZ GERENCSEK
 EMILNEHEZ CÍM H-1051 BUDAPEST NADOR U.7
 KOSÁRY DOMOKOS ELNOK

Kosáry Domokosnak, az MTA elnökének távirati értesítése Mészáros akadémiai külső taggá választásáról, 1995. május 12.

A piacon túl

Mi sem lenne tehát hamisabb és időtlenebb, mint a *cseréérték*, a *pénz* alapján azt előfeltételezni [...] hogy az egyesült egyének ellenőrzik össztermelésüket.

(K. Marx)¹

A szocializmus marxi felfogásának centrális része az a gondolat, hogy a gazdasági életet lehetséges „defetiszizálni”, hogy az emberi lényeket fel lehet szabadítani a személytelen gazdasági törvényeknek való alávettségükből, hogy a javak és szolgáltatás termelését a piac vak erői helyett meg lehet szervezni egy tudatos terv szerint. A marxi szocializmus „szíve” tehát egy, az árucserén, az értéktörvényen és a pénzen túljutott társadalom víziója. Az elmúlt években a baloldalon szokásossá vált úgy elintézni ezt a felfogást, mint ami csak a „szocializmus fundamentalista-eszkatologikus” felfogásán csüggő „elvakult dogmatikusok” szellemi áruja, s nem méltó arra, hogy felelős ember egyáltalán foglalkozzon vele.² Ámde a napjainkban tapasztalható lelkesedés a „piaci szocializmusért”, mint Marx álláspontjának megfelelő alternatívájáért, túl sokszor siklik el a megválaszolásra váró komoly érvek felett. A baloldalon elfogadhatóvá vált az áruk, az árak, a pénz és a profit fennmaradásáról beszélni a jövőbeli szocialista társadalomban – anélkül, hogy egyáltalán tudomásul vennék azt az erőteljes érvelést, amelyet Marx fejtett ki az első piaci szocialisták – Thomas Hodgskin, John Gray, John Francis Bray és különösen Pierre Joseph Proudhon ellenében. Mi több, e diszkussziók során általában gyakorlatilag ignorálják Marx kritikáját azok fölött a szocialista áramlatok fölött, amelyek a munkaértéken alapuló cserében és a munkapénz-tervezetekben látták a piacgazdaság egalitárius átalakításának eszközeit.³

Így például – anélkül, hogy akár a legcsekélyebb mértékben is megpróbálná tisztázni, mi a vita tétje – Alec Nove (1989, 235) azt mondja nekünk, hogy „annak az elképzelésnek, hogy az »érték« nem fog létezni a szocializmusban, egyszerűen nincs értelme”. Alan Carling pedig, akinek „racionális választáselméleti” marxizmus-változatára a mai piaci szocializmus sokszor hivatkozik elméleti alapként, azt írja (1989, 194), hogy „a piac valóban szabad teret nyújt a társadalom tagjainak” – mintha a piacnak nem is létezne megvitatásra méltó kritikája. Hasonlóképpen, Robin Blackburn figyelmünkbe ajánlja Proudhonnak „a Marxénál na-

gyobb érzékenységét a kistermelés és a kiskereskedelem kérdésével kapcsolatban”, anélkül, hogy akárcsak egy csekély gesztust tenne Marx irányában az áruk, a csere, az érték és a pénz kategóriái körüli proudhoni zűrzavarral szemben *A Filozófia nyomorúságában*, a *Grundrissében*, *A politikai gazdaságtan bírálatához* c. művében és *A tőke* első kötetében kifejtett alapos kritikája felé. Blackburn ezután továbbmegy a maga fejtegetéseiben, és a szocializmus válságára adott magyarázata közép-pontjába „a Mises és Hayek által” a szocialista gazdasági tervezés bármely formájával szemben „kifejtett elméleti kritika adekvát voltát” állítja. Ezenfelül nem veszi észre, hogy – marxi nézőpontból – az osztrák iskola szocializmuskritikája a „vulgáris közgazdaságtan” egy szélsőséges esete – olyan gazdaságfelfogás, amely az emberi lényeket a termelés pusztán technikai tényezőiként, a piacot pedig mint a javak és szolgáltatások racionális elosztása egyedül lehetséges mechanizmusaként kezeli –, s nem veszi észre azt sem, hogy ennek mélyreható következményei vannak magának a „gazdálkodás” fogalmának az értelmezésére is. (Blackburn 1991, 15, 41, és általában a 31–63. oldalak)⁴

A legtöbb piaci szocialista persze úgy fog érvelni, hogy ők nem becsülik alá a piaci rendszer hiányosságait, hogy sok mindent elfogadnak a teljesen szabad piaci rendszer marxi kritikájából. Pontosan a piacgazdasághoz szervesen hozzátartozó egyenlőtlenségek kiegyensúlyozása céljából javasolják a fő termelőeszközök közösségi tulajdonát, garantált évi jövedelmet, ingyenesen nyújtott szociális szolgáltatásokat stb. Ámde ragaszkodnak hozzá, hogy a szocializmus eszméje napjainkban a *gazdasági racionalitásával* kapcsolatos válsaggal néz szembe, melynek oka az, hogy a szocializmus nem tudott hatékony nem-piaci módszereket körvonalazni és kidolgozni a javak és szolgáltatások termelésének és elosztásának a megszervezésére. A Szovjetunió és Kelet-Európa elriasztó példájára hivatkozva amellet érvelnek, hogy a javak és szolgáltatások nem-piaci allokációja rendkívül pazarlónak és alacsony hatékonyságúnak bizonyult. S levonják azt a következtetést, hogy ha meg akarjuk menteni a szocializmus alapvető célkitűzéseit, akkor a szocializmusban fel kell használnunk a piaci mechanizmusban rejlő gazdasági racionalitást.

Ebben a szellemben Alec Nove is a piachoz fordul, amikor felvázolja az ő „megvalósítható szocializmusa” körvonalait. Nove kompetitív piacot javasol, amelyen kialakulnának „a keresletet és kínálatot kiegyensúlyozó, a termelési költséget és a használati értéket is tükröző” árak. Elfogadja a profit, a kamat és a járadék, valamint a bérskálákat meghatározó munkaerőpiac szükségszerűségét a szocializmusban. S amellet érvel, hogy a szocializmusban még mindig az „érték” fogja meghatározni a gazdaság egyes részei közötti kölcsönös kapcsolatokat. (Nove 1989, 234–238)

Ámde ez a felfogás sokkal többet involvál, mint bizonyos piaci mechanizmusok fennmaradását a szocialista gazdaságban – ha csak ennyiről volna szó, akkor kevés okunk lenne a vitára. Ámde a kérdés ennél sokkal többről szól: arról, milyen következményei vannak annak, ha a

gazdaságot a kompetitív ármechanizmus szabályozza, amelyben az összes, a termelési folyamatba belépő inputot – beleértve a munkaerőt is – a piac árazza, hiszen ez az egyetlen módja a „racionális piaci árak” kialakulásának, annak, hogy a javakat és szolgáltatásokat a termelőkhoz és a fogyasztókhöz eljutó árjelzések alapján osszák el a különböző felhasználási lehetőségek között. Amiről tehát a vitában szó van, az nem a piaci mechanizmusok felhasználása a szocialista tervezés keretein belül, hanem valami ennél sokkal alapvetőbb: a szocializmus összeegyeztethetősége a gazdaság piaci *irányításával*.

Jelen fejezet legnagyobb részét ennek a kérdésnek szenteljük. Anélkül, hogy alábecsülném a demokratikus szocialista tervezés bonyolultságát országos szinten – a nemzetközi szintről már nem is szólva –, úgy hiszem, a szocialistáknak világosan kell beszélniük arról, mi forog kockán ebben a vitában, s ez a világosság szembetűnően hiányzik sok mai diskusszióból. Nincs értelme nyakra-főre belemenni a szocialista gazdaság technikai részletkérdéseibe akkor, ha az alapvető elvi kérdéseket rosszul tesszük fel. S a jelenlegi, a baloldal jelentős részét érintő „piaci fordulat” egyik figyelemreméltó vonása az, hogy a piacot úgy fogadják el, mintha az a javak és szolgáltatások elosztásának tisztán technikai eszköze lenne, anélkül, hogy megvizsgálnák a piac működésének mélyebb társadalmi és gazdasági következményeit. Ámde mielőtt még bármennyivel is előreléphetnénk a szocialista gazdaság kérdéseinek a megvitatásában, meg kell birkóznunk az alapelvek kérdésével.

Kezdjük tehát az összes piaci szocialista alapvető előfeltevésével, azzal, hogy a piac a leghatékonyabb eszköze a javak és szolgáltatások elosztásának, éspedig azért, mert egy automatikus folyamat révén árjelzéseket küld a termelőknek és a fogyasztóknak a javak kínálatáról és keresletéről. Tekintettel arra, hogy milyen hatalmas mennyiségű javakat és szolgáltatásokat állít elő egy modern gazdaság, s hogy mennyire bonyolult feladat a rájuk irányuló kereslet felbecsülése, valamint a termelésükhöz szükséges inputok (nyersanyagok, technológiák, munkakészségek) meghatározása, a hatékonyság megköveteli, hogy a piac határozza meg az erőforrások elosztását. Eddig az érvelés eléggé ártatlannak tűnik. Amit azonban az ilyen diskussziókban rendszerint figyelmen kívül hagynak, az az, hogy egy árjelzések által irányított gazdaság szükségképpen olyan gazdaság, amelyben piaci szempontok határozzák meg az összes, a gazdaságban szerepet játszó input és termék értékét. Ebből pedig, amint Nove felismeri, az következik, hogy minden javat és szolgáltatást, az emberi munkaerőt is beleértve, egy univerzális értékmérőre (a pénzre) való kicserélésük révén kell árazni. Azonban ez olyan következményekkel jár, amelyeket érdemes megvizsgálnunk. Tekintettel arra, hogy az ultraliberálisok, akiknek érvei jelentős szerepet játszanak napjainkban a szocializmusról és a piacról folyó vitákban, világosan látták legalább a vita néhány alapkérdését, érvelésük hasznos kiindulópont lesz ahhoz, amit mondani akarunk. Vegyük hát megfelelő példának Mises klasszi-

kus antiszocialista hitvallását, az „Economic Calculation in a Socialist Commonwealth”-t.

Mises érvelésének a lényegét néhány, a gazdasági racionalitással kapcsolatos állítás alkotja. Először is Mises azt állítja, hogy „gazdasági kalkuláció nélkül nincs gazdálkodás”. Másodsor: ilyen kalkuláció nélkül „nem beszélhetünk racionális termelésről”. Harmadsor: a kalkuláció és a racionális termelés lehetetlenek „árazási mechanizmus” nélkül. Negyedsor: az árazási mechanizmus működéséhez léteznie kell egy szabad és kompetitív piacnak. Ötödször: a kompetitív piacgazdaság – az egyedül valódi, azaz racionális gazdálkodási rendszer – megköveteli „a termelőeszközök magántulajdonát”, mivel a termelési javaknak nem lesz racionális áruk, ha nem magáncégek adják és veszik őket, melyek egyetlen gazdálkodási kritériuma az árak versengése révén végbemenő profitmaximalizálás. (Mises 1935, 105, 111, 112) Mindebből következik, hogy a piac nem irányíthatja a gazdaságot a termelőeszközök magántulajdona, a verseny, a piac-meghatározta pénzübeli árak és a profitmaximalizálás elve nélkül.

Ha ilyen módon közelítjük meg a kérdést, akkor nehéz belátni, hogyan lehetséges bármiféle közeledés a szocializmus és a neoliberais álláspont között. Blackburn nem tesz semmilyen erőfeszítést, hogy egyenesen szembenézzen ezzel a kérdéssel, mert láthatóan nincs tudatában annak, mi is a vita tétje. Ámde Brus és Laski világosan felismerik, mi is forog kockán. A *From Marx to the Market*-ben megállapítják, hogy még a piaci szocializmus is, amikor azt javasolja, hogy a gazdaság egyes részeit vonják ki a piaci szabályozás alól, „ki van téve” Mises és Hayek „szélső-liberais álláspontja” felől jövő kritikájának. Ennek az álláspontnak ugyanis a lényegéhez tartozik, hogy az összes gazdasági tranzakciókat és viszonyokat a piac kell, hogy szabályozza; ha fennmarad egy olyan gazdasági szektor, amelyet a piactól eltérő kritériumok alapján szabályoznak, akkor ez felborítja a gazdasági racionalitás egész épületét. Megértve ennek az érvelésnek az erejét, Brus és Laski meg is jegyzik, hogy „ha a piacosság a változások helyes iránya, akkor konzisztensen kell ezt az utat követnünk”. Ez pedig magában foglalja egy tőkepiac szükségességét, amelyen a profitmaximalizáló cégek versenghetnek a hitelekért, éppúgy, mint a munkanélküliség és a gazdasági fluktuációk elkerülhetetlenségét. Nem meglepő hát, hogy Brus és Laski azzal a megállapítással fejezik be a maguk gondolatmenetét, hogy ha a piacosság az egyedüli járható út a szocialista gazdaságok számára, akkor „nemcsak az eredeti marxi ígéretet kell akronisztikusként félretennünk, hanem magának a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenetnek a fogalmát is”. (Brus – Laski 1989, 105–117, 151)

Ezek az érvelés igazi tétjei. Hogyha a racionális gazdálkodás egyetlen lehetséges mechanizmusa a piac, akkor a piacnak kell irányítania a gazdasági élet minden aspektusát. S mint lentebb részletesen ki fogom fejteni, nincs értelme azt mondani, hogy a piaci szocializmus kombinálni

akarja a szocialista célkitűzéseket a piac-irányította forrásallokációval. Ez ugyanis annyi, mint kitérni a döntő kérdés elől: lehetséges-e az, hogy olyan gazdaságunk legyen, amelyet a piaci árak szabályoznak, ámde emellett, legalábbis részben, egy nem-piaci logikának engedelmessé válik. Nem a piaci tranzakciók és mechanizmusok fennmaradása itt a kérdés, hanem a gazdaság piaci szabályozásához inherensen hozzátartozó gazdasági logika; vagyis a kérdés az, hogy a javak, szolgáltatások, munkaerő, és beruházási alapok elosztását a különböző termelési célok között a kompetitív piacokon kialakuló árak által jelzett profitszerzési lehetőségek határozzák-e meg, vagy sem. Ha igen, akkor ez azt jelenti, hogy többé semmilyen jelentése nem lesz a „szocializmus” fogalmának, mint ezt Brus és Laski is elismerik. A választás tehát, ami előttünk áll: vagy szocializmus vagy piaci gazdaságirányítás. Márpedig jobb, ha világosan kimondjuk ezt, mint ha Frederic Jameson ironikus szavaival azt állítjuk, hogy „a szocializmusnak többé semmi köze sincs magához a szocializmushoz”. (Jameson 1990, 98)

Ugyanis, amit a piaci szocialisták – a legtöbb esetben persze nem teljesen tudatosan – javasolnak, az egy, a munkaerőpiacon és a bérmunkán alapuló „szocializmus”, tehát egy olyan rendszer, amelyben a bérmunka áruvá válik. A piaci szabályozás, amint lentebb vázolni fogom, csak akkor lehetséges, ha a munkaerőt a piacon adják-veszik. Valódi árai az áruknak csak akkor alakulhatnak ki, ha a termelési folyamatba belépő munka-inputok értékét is a piac határozza meg (szabja meg az árakat). Ez pedig megköveteli, hogy a munkások a piac által meghatározott béreket kapjanak, hogy munkájuk a *bérmunka* formáját öltse. Ezen a ponton Mises nem is fogalmazhatna világosabban. A piaccgazdaságban, írja, „mások munkáját ugyanúgy kezeljük, mint az összes többi szűkösen rendelkezésre álló termelési tényezőt”. Majd így folytatja: „amíg bérek léteznek, addig a munkaerőt ugyanúgy kezeljük, mint a termelés összes többi anyagi tényezőjét, s a piacon adjuk és vesszük”. (Mises 1949, 590–591)

Ám ezek a megállapítások átvisznek bennünket Marx terepére. Hiszen Marx volt az, aki bebizonyította, hogy a kapitalizmus igazi „titka” a munkaerő áruvá válása, s ezen alapul a kapitalista kizsákmányolás és felhalmozás. A kapitalista gazdaság kulcsa tehát az emberi munkaerő piaca. S ez a meglátás, ha szisztematikusan nyomon követjük, szétfeszíti a klasszikus politikai gazdaságtan egész – az árufetiszizmuson alapuló – világképét, s képtelenségévé tesz minden „piaci szocializmusról” szóló elképzelést.

Bérmunka, felhalmozás és piaci szabályozás

A kapitalista társadalom lényegi természetét az határozza meg, hogy a *munkaerőpiac* válik azzá a tényezővé, amely strukturálja és uralja a gazdasági tevékenységek túlnyomó részét. Ami a kapitalizmust minden más társadalomtól megkülönbözteti, az nem a piac létezése *önmagában*,

inkább az, hogy a termelő és a kizsákmányoló osztályok közötti alapvető társadalmi viszony piaci struktúrákra – az emberi munkaerő adásvételére – épül. Ennek az a következménye, hogy a tőkés gazdaságot a piac révén megnyilvánuló értéktörvény irányítja, amely az emberi munkaerőt „dologgá” redukálja, s létrehozza a múltbeli munka termékeinek (a holtmunkának, a tőkének) az uralmát az élőmunka (az itt és most végzett munka) fölött. Továbbmenve: a piac mindaddig nem lehet a társadalom gazdasági önreprodukciójának irányítója amíg a munkaerő nem válik áruvá: „Csak ott, ahol a bérmunka a bázisa, erőszakolja rá magát az árutermelés az egész társadalomra.” (Marx 1967 I, 548) Ugyanis amíg a munkaerő nem válik áruvá, addig az árutermelés és a csere alaptörvénye (az értéktörvény) – amely azt diktálja, hogy az árucsera a társadalmilag szükséges átlagmunkaidőknek megfelelően menjen végbe – nem szabályozza a gazdaságot.

Az olyan gazdaságban, ahol a közvetlen termelőket elválasztották a termelőeszközöktől – vagy akár ott, ahol az önálló termelők a piactól függenek, azaz termelési költségeiket a piac határozza meg, s megélhetésük azon múlik, el tudják-e adni áruikat termelési költségeiket fedező, vagy azokat meghaladó piaci árakon –, a konkrét munka termékeit olyan áron kell kicserélni, amely elégséges arra, hogy a közvetlen termelők fenn tudják tartani („újratermelni”) önmagukat. Amellett ez a csere olyan árak mellett kell, hogy végbemenjen, amelyek fedezik, vagy meghaladják eredeti termelési költségeiket. Csak ekkor van dolgunk a csere által *irányított* termeléssel, olyan helyzettel, amelyben a gazdasági reprodukció attól függ, a termelők meg tudják-e szervezni konkrét munkafolyamataikat a piac standardjainak (az absztrakt emberi munka átlagmennyiségeinek) megfelelően. Minden, a termelési folyamatba belépő input most a piacon halad keresztül, s pénzfórmát ölt (pénzbeli árat kap). Csak ekkor mondhatjuk, hogy a piac szabályozza a munka, valamint az összes javak és szolgáltatások elosztását: „a termék csak akkor veszi fel mindenoldalúan az áru alakját – mind azáltal, hogy az egész terméket csereértékké kell átváltoztatni, mind azáltal, hogy termelésének összetevői maguk is árukként kerülnek bele”. (Marx 1976 III, 64)⁵

Ha a közvetlen termelőkön nem a piac uralkodik – nem a piac határozza meg termelőeszközeik és megélhetésük költségeit, s nem is kényszeríti őket rá, hogy a termelékenység társadalmilag átlagos szintjein a piacra termeljenek –, akkor a munkaidő értékét nem a piac határozza meg. Történelmileg a dolgozóknak a termelőeszközöktől és a megélhetési eszközeiktől való elválasztása, s a bérmunka rendszerének a megteremtése voltak az alapvető előfeltételei az áru- és piaci viszonyok általánossá válásának. Ez két mozzanatból állt: a termelők milliói piacfüggővé váltak, azért, mert megfosztották őket a megélhetés nem-piaci eszközeitől (föld, szokásjogon alapuló juttatások stb.); majd pedig munkaerőpiacot, amelyen a munka egy további, a piac által meghatározott termelési költségre redukálódott.

E viszonyok között a társadalom tagjaira folyamatos nyomás nehezedik, hogy az ártermeléshez szükséges konkrét munkafolyamatokat a társadalmi termelékenység átlagos szintjeinek feleltessék meg, azaz a konkrét munkát absztrakt munkává alakítsák át. E nélkül a piac nem hozhat létre „racionális piaci árakat”, azaz olyanokat, amelyek az áruk értékének piaci meghatározásán alapulnak. A munkafolyamat áruvá válása volt történelmileg a kulcsa a „racionális” piaci árak kialakulásának. Mielőtt továbbhaladnánk, álljunk meg egy pillanatra, hogy tisztázzunk néhány lényeges fogalmat!

A „konkrét munka” azokat az egyedi termelési eljárásokat jelenti, amelyeket az egyén vállal, míg az absztrakt munka ennek a piaci árucserében kifejeződő *társadalmi értékét* írja le, (az áru termeléséhez „társadalmilag szükséges” munkaidő által meghatározott értékét). Így 10 óra valamely áru termelésére fordított munka lehet, hogy csak 8 órányi társadalmi átlagmunkát ér, amikor más termékekre cserélődik ki a piacon. Más szavakkal: a piac a konkrét (egyéni) munkát (absztrakt) társadalmi munkára cseréli ki, s ezt a pénz közvetítésével teszi.

A cserére irányuló, nem társadalmiasított termelés rendszerében az áru társadalmi értéke csak a piacon jelenik meg. A piac az, amely azáltal, hogy „közli” a termelővel, milyen áron cserélheti ki áruját, társadalmi létezését és társadalmi értéket ad az árunak. A specifikus áru ezért valami önmagán kívülivel kell, hogy kifejezze társadalmi értékét. Hiszen végül is lehetetlen, hogy bármely specifikus áru azt a munkát, amelyet a termelésére fordítottak, közvetlenül társadalmi munkaként jelenítse meg. Mivel az egyéni (konkrét) és a társadalmi (absztrakt) munka elkülönül egymástól, ezért az áru a maga társadalmi értékét csak közvetetten, valami másnak a révén fejezi ki. Ez a közvetítő szerep jut a pénznek, hogy „általános egyenértékesként” működjön, az absztrakt emberi munka reprezentálójaként, amely minden csereakciót közvetít, s a konkrét munka minden egyes aktusának mennyiségileg meghatározott társadalmi értéket ad.

Ez világossá teszi a veszélyt, amely mindig ott lebeg azoknak a termelőknek a feje felett, akiknek munkáját a csere irányítja (ellentétben azokkal, akiknek önreprodukcióját nem a piaci folyamatok szabályozzák). Ugyanis az áruforma természetében rejlik, hogy a használati értéknek csereértékké, a konkrét munkának absztrakt munkává való átalakulása esetenként nem történik meg, hogy a konkrét munka specifikus aktusai nem mennek át a piac „tesztjén”, hogy a termelők nem lesznek képesek vásárlót találni az általuk megtermelt használati értékekre. Majdnem ugyanilyen veszélyes számukra az a lehetőség, hogy a konkrét munka absztrakt munkává való átalakítása, a piaci árak és az eredeti termelési költségek közötti arány nem lesz megfelelő az ártermelő egység reprodukálásához.

Ugyanis nem elég az, hogy egy használati érték csereértékként realizálódjék (pénzre kicserélődvé), hogy az előállításához szükséges konkrét

munka társadalmilag szükséges absztrakt munkává alakuljon át. Még ha ez az átalakulás végbe is megy, minél nagyobb a rés a két mennyiség között, minél kevésbé közelíti meg a konkrét munka termelékenységét a termelékenység átlagos, a társadalmilag szükséges átlagmunkaidőmennyiségben megjelenő szintjét, annál nagyobb a kockázat, hogy ez az átalakulás olyan feltételek mellett megy végbe, amelyek ellehetlenítik a termelőegység önújratermelését (azaz a piaci jövedelmek a termelési költségek alá esnek). Emiatt az árutermelők az értéktörvényt – a társadalmilag szükséges munkaidő által megszabott cserét – külső nyomásként élik meg. Hogyha nem tudnak elég hatékonyan termelni, akkor a piacon uralkodó árak nem lesznek elegendőek ahhoz, hogy fedezzék tényleges termelési költségeiket. Az eredménye ennek az, hogy a termelőegység nem tudja reprodukálni önmagát (tehát a csőd).

Mivel a csere sikere nem garantált, ezért a termelők egymással versengve tülekednek a piacon, hogy elérjék vagy meghaladják a termelékenység átlagos szintjét (a társadalmilag szükséges átlagmunkaidőt). Az áruformában jelenlévő gazdasági megosztottság így a termelőegységek közötti verseny formájában reprodukálódik. Ez pedig azt jelenti, hogy a termelőegységek, amelyek kölcsönhatásait a piac szabályozza, egymáshoz *tőkékként* viszonyulnak. A tőke, ahogyan azt Marx fáradhatatlanul ismételtette, egy társadalmi viszony, amelynek az egyik kulcsfontosságú aspektusa az, hogy az egyes termelőegységeket (a csőd fenyegetésével) arra kényszeríti, hogy megpróbálják túlszárnyalni a többi egység termelékenységét. A konkrét munka absztrakt munkává való átalakításának, az áru pénzre való kicserélésének szükségessége a versenyt az egyes termelőegységek közötti kapcsolatok meghatározó vonásává teszi – mi több, ez az egyik alapvető tény, amely az ilyen piacorientált egységeket *tőkékké* teszi.

Erre gondolt Marx, amikor azt írta, hogy „a tőkék közötti kölcsönös taszítás már benne rejlik a tőke, mint realizált csereérték fogalmában”, s ez az oka annak, hogy a tőke csak *sok tőke* formájában létezhet. Mivel az árutermelés rendszerében elkülönül az egyes (konkrét) és a társadalmi (absztrakt) munka, ezért csak az egyes termelők között termékeik társadalmi értékének realizálásáért folyó versengés révén újraegyesíthetőek. Az áru és a tőke fogalmának lényegéhez tartozó megosztottságok (emberek és termelőegységek között) így a tőkék közötti verseny formájában nyilvánulnak meg: „fogalmilag a *verseny* nem más, mint a *tőke belső természeté*, lényegi jellemvonása, belső tendencia, amely külső szükségszerűségként, a sok tőke egymással való kölcsönhatásaként fejeződik ki és valósul meg”. (Marx 1984 I, 421–424)

És mi a tőkének ez a „belső természeté”, „belső tendenciája”? Egyszerűen a felhalmozásra irányuló dinamika. Tömören megfogalmazva: a rendszer működését előrehajtó, a kizsákmányolás révén végbemenő felhalmozás. Ugyanis az áru- illetve piacgazdaság lényegéhez tartozik, hogy a termelők a termelőerők fejlesztésére való nyomásként érzékelik

az értéktörvény (a termelékenység társadalmilag szükséges átlagos szintjeinek megfelelően végbemenő termelés) rájuk nehezedő nyomását. A piaci verseny túlélésének legbiztosabb módja ugyanis a munka termelékenységének folyamatos emelése, az, hogyha egy adott terméket minél rövidebb idő alatt állítanak elő. „A tőkének ezért benső törekvése és állandó tendenciája a munka termelőerejének fokozása, hogy az árut és az áru olcsóbbítása révén magát a munkást olcsóbbá tegye.” (Marx 1967 I, 300)

Ez pedig csakis szisztematikus kizsákmányolást jelenthet. Ugyanis a munka termelékenysége növelésének kulcsa a legfejlettebb termelőeszközök alkalmazása, ez pedig hatalmas összegek beruházását követeli meg, amelyeket a termelőegységek profitjaiból (a többletértékből) kell kitermelni. Ebből pedig az következik, hogy a sikeres felhalmozás a tőkének az értéktöbblet – termelőeszközként a tőke formájában megjelenő, meg nem fizetett többletmunka – maximalizálására való folyamatos törekvésén alapul. A felhalmozásra irányuló törekvés így nem más, mint törekvés a többletérték maximalizálására, amely azután új és hatékonyabb termelőeszközzé alakítható át: „Felhalmozni, felhalmozni! Ez a Szentírás! [...] Tehát takarékoskodjatok, takarékoskodjatok, azaz változtassátok vissza az értéktöbblet, illetve a többlettermék lehető legnagyobb részét tőkévé!” (Marx 1967 I, 556)

A kapitalizmussal kapcsolatos egyik legsúlyosabb félreértés az az elképzelés, hogy ezek a tendenciák a termelőeszközök tulajdonosainak személyes motivációiból fakadnak. A valóság egészen más: a kizsákmányolás révén végbemenő felhalmozásra való törekvés szervesen hozzátartozik az áruforma általánossá válásához. Az áruformán alapuló gazdaság, amelyben a gazdaság reprodukciója a piaci kritériumoknak (a társadalmilag szükséges munkaidőnek) megfelelően megy végbe, elkerülhetetlenül létrehozza az árutermelés összes alapvető viszonyait, függetlenül attól, hogy a tulajdon pontosan milyen formákat ölt. Mert a kapitalizmus létrejötte szempontjából a döntő nem a termelőeszközök tulajdonának specifikus formája, hanem a *tőkeviszony*, az a viszony, amelyben a közvetlen termelőknél a termelőeszközök, illetve a termelőeszközök továbbfejlesztésének és bővítésének permanens szükséglete uralkodik. Marx ragaszkodik hozzá, hogy „a kapitalista uralma a munkás fölött nem más, mint a munka *önállósult feltételeinek* uralma a *munkás fölött*”. Nem a kapitalista az, aki ezeket a feltételeket megteremti, hanem a feltételek teremtik meg a kapitalistát: „a tőkésnek csak mint a tőke megismerésének van hatalma”. Ezt jelenti az, amikor Marx máshol azt írja, hogy „a tőke szükségképpen egyszerszintű *tőkés*”, a kapitalizmus azoknak a társadalmi viszonyoknak a rendszerét jelenti, amelyek között a munkások a kizsákmányoló felhalmozás nyomásának vannak alávetve, a termelőegységeknek az árucseres viszonyai közötti fennmaradása érdekében. (Marx 1988, 133; Marx 1984 I, 390)⁶

Mi több, ezek a viszonyok létezhetnek még ott is, ahol látszólag nincsenek kapitalisták. Keveset számít, hogy a munkások saját ellenőrzésük

alatt álló kollektíváknak „adják el” munkaerejüket. Mindaddig, amíg ezek a vállalatok árutermeléssel foglalkoznak, mindaddig, amíg jövedelmüket a piaci bevételek hozzák létre, a bér munka rendszere érvényben marad, hiszen a bérek összegét az árukért kapott piaci árak határozzák meg. És amíg a dolgozók arra kényszerülnek, hogy felhalmozzanak, azért, hogy elérjék a munkaidők társadalmilag átlagosan szükséges, a piacon meghatározódó szintjét, addig az, hogy milyen béreket kapnak, azon fog múlni, hogy milyen sikerrel folytatják az „önkiszákmányolás” különböző stratégiáit, azaz saját munkájukból olyan többletértéket halmozzanak fel, amely lehetővé teszi, hogy a cég piaci életképességét biztosító minőségű és mennyiségű termelőeszközt alkalmazzanak. Ez az oka annak, hogy még a piacra árukat termelő munkásszövetkezetek is elkerülhetetlenül hajlamosak a „saját maguk tőkései”-vé válni – a piaci verseny hajtja őket, hogy növekvő mennyiségű értéket halmozzanak fel –, azért, hogy új termelőeszközökbe ruházzák be, melyek a piaci küzdelemben a fennmaradás esélyét nyújtják nekik. (Marx 1974 III, 419)

A „saját kapitalistájukként” működő munkások gondolata különösen hangozhat azok számára, akikbe beleivódott az a kép a tőkéről, hogy a tőke nem más, mint a beazonosítható magántulajdonosok és munkaadók összessége. De ha egyszer megértettük, hogy a tőke valójában az áruforma – különösen a munkaerő vonatkozásában – általánossá válásában rejülő társadalmi *viszony*, akkor világos lesz, hogy teljesen másodlagos kérdés, pontosan milyen formában „személyesül meg”. A kulcskérdés az, hogy a termelők rákényszerülnek-e a kompetitív felhalmozásra, amely maga után vonja a holtmunka uralmát az élőmunka felett – s ez létezhet még egy, a munkások által irányított, piacra termelő cégnél is. A szocializmusért folyó harc tehát nem pusztán, és még csak nem is elsődlegesen a kapitalisták egy bizonyos csoportja elleni harc, bármilyen fontos legyen is ez, mint a harc kiindulópontja. Sokkal fontosabb ennél a tőkének magának – a bér munka rendszerének, s alapvető dinamikájának – a legyőzése.

„[...] egyes szocialistáknak az a gondolata, hogy a tőkére szükségünk van, de a tőkésekre nem, teljességgel hibás. A tőke fogalmában tételezve van az, hogy a munka objektív feltételei – s ezek a saját termékei – a munkával szemben *személyiségre* tesznek szert, vagy ami ugyanaz, hogy egy a munkás számára idegen személyiség tulajdonaként vannak tételezve.” (Marx 1984 I, 390)⁷ A kapitalista viszonyok és a rendszerre jellemző szükségszerűségek tehát beépülnek az olyan gazdaságba, amelyet az árutermelés és a csere szabályoznak, amelyben minden egyes termelőegység folyamatos nyomás alatt van, hogy a munkaerő rovására növelje a termelőkenység szintjét. Ezért nem elégséges a munkások számára az, ha ellenőrzésük alá vonják a munkahelyeiket. Bármilyen fontos legyen is a vállalati öngazgatás, nem szabadulhat ki a piac logikájából, ha a munkásosztály nem tudja létrehozni a gazdaság egészének demokratikus, tervezett kontrollját. A munkásoknak a terme-

lőeszközökkel való újraegyesítése ezért többet jelent, mint munkásirányítást a vállalat szintjén, mert megköveteli a társadalom gazdaságának önújratermelése fölötti folyamatos demokratikus irányítást is – különben a termelőeszközök továbbra is alá lesznek vetve az élőmunka rovására történő felhalmozás piac diktálta kényszerének. Ez pedig nem más, mint a munkások termelőeszközöktől való elválasztottságának egyik formája. Ennek az elválasztottságnak a meghaladása megköveteli, hogy újra egyesítsük az „összmunkást” – a munkásosztály egészét – a társadalom termelőeszközeivel. Ez pedig feltételezi a termelőegységek közötti, a piacgazdaságot jellemző gazdasági elkülönültség meghaladását. Más szavakkal: a munkások ellenőrzése a termelés fölött nem lehetséges akkor, ha a munkások egyes csoportjai továbbra is a piac révén kapcsolják össze a maguk munkáját és annak termékeit a többi munkásával. Amíg a konkrét munka aktusai csak a piac révén kapcsolódnak össze, addig a társadalom termelőeszközei az öncélú felhalmozásra irányuló verseny kényszerének lesznek alávetve, és továbbra sem állnak a közvetlen termelők irányítása alatt – ami azt jelenti, hogy továbbra is a tőke egyik formáját alkotják.

A klasszikus marxizmus és a piaci szocializmus közötti vita tehát nem egy közös cél elérésének különböző eszközeiről szól. Ami kockán forog, az magának a gazdasági élet defetiszizálásának a lehetősége, annak a lehetősége, hogy a „szabadon társult termelőket” egy olyan demokratikus folyamatban egyesítsük, amelynek révén ők maguk szabályoznák és terveznék meg az emberi munkaerő-ráfordításokat és a termelőeszközök felhasználását, a szabadon kinyilvánított társadalmi szükségletek kielégítése céljából. Elvetni ezt a lehetőséget annyi, mint elfogadni az elidegenedett munka, a kizsákmányolás, és a kompetitív felhasználásra irányuló koordinálatlan és anarchikus törekvés elkerülhetetlenségét – azaz feladni bármi olyasminek a megvalósítását, ami még felismerhetően szocializmusnak számítana.

A munkásosztály politikai gazdaságtana

Bármilyen kényszerítő erejű legyen is az áruk, a pénz és a piac fenti elemzése, kivált egy nyilvánvaló kérdést: képes-e ez a kritika realizálni magát, képes-e az elméleti vizsgálódás helyett a gyakorlati politika terepére lépni? Más szavakkal: lehetséges-e kibontakoztatni egy, az áruk és a piac meghaladására irányuló értelmes politikai gyakorlatot? S képes lenne-e ez a gyakorlat olyan alapelveket körvonalazni, amelyek egy nem-piaci szocializmus gazdaságirányítását vezérelhetnék? Ezek a kérdések döntő jelentőségűek, ha figyelembe vesszük Marx jól ismert ellenséges beállítottságát az absztrakt spekulációval és az utópisztikus jövődölésekkel szemben.⁸ Marx szerint a társadalomkritikának csak akkor van értelme, ha valódi társadalmi mozgalmakon alapszik. Ebből pedig

az következnek, hogy a szocializmus gazdaságtanáról szóló bármilyen komoly diszkusszióknak a kapitalizmus elleni proletár osztályharc tényleges politikai gazdaságtanából kell kiindulnia.

A kommentátorok általában figyelmen kívül hagyják, hogy Marx – jelentős részben – éppen ezt kísérelte meg. A *Nemzetközi Munkásszövetség Alapító Üzenetében* (1864. szeptember) „a munkásosztály politikai gazdaságtanának” két győzelmét írja le: a *Tízórás Törvényt*, amely bizonyos korlátokat szabott a munkanapnak, s a munkások által vezetett szövetkezeti gyárak létrehozását. (Marx 1964b, 8–9) Ezeknek a „győzelmeknek” a mibenléte kulcsunk lehet a munkásosztály politikai gazdaságtanának felfejtéséhez.

A tőke politikai gazdaságtanának lényege a munkaerő kizsákmányolása, a tőkének jutó értéktöbblet maximalizálása. De miközben a tőke a társadalmi gazdagságot a *többletmunka* maximalizálásának fogalmával határozza meg, a munkások számára „a vagyoni rendelkezésre álló idő, és semmi más”. A *Tízórás Törvény*, éppen úgy, mint a munkásosztály rákövetkező több mint egy évszázados nemzetközi harcai, azt bizonyítják, hogy a munkások annak az időnek a korlátozására törekszenek, amely alatt a tőke diktátumainak vannak alávetve, azért, hogy időt nyerjenek saját szabad önfejlődésük számára. Hiszen a munkások számára „a szabad idő, a rendelkezésre álló idő maga a gazdagság – részben a termékek élvezetére, részben a szabad tevékenységre, amelyet nem határoz meg, mint a munkát, egy külső cél kényszere”. (Marx 1976 III, 232)

Ebből az alapelvől folyik a szocialista gazdaság alapvető dinamikája, az a tendenciája, hogy nem a többletérték felhalmozása céljából fejleszti a termelőerőket, hanem azért, hogy csökkentse tagjainak társadalmilag szükséges összmunkaidejét. A szabadon társult termelők társadalmi tehát a következő alapelvet szem előtt tartva fogja megszervezni a termelést:

„Az egyéniségek szabad fejlődése – és ezért nem a szükséges munkaidő redukálása azért, hogy többletmunkát tételezzen, hanem egyáltalában a társadalom szükséges munkájának egy minimumra redukálása, amelynek azután megfelel az egyének művészi, tudományos stb. kiképződése a valamennyiük számára szabaddá vált idő és létrehozott eszközök révén.” (Marx 1984 II, 169)

Ez az alapelv, amely a munkásoknak a munkanap lerövidítéséért folytatott harcaiban öltött testet, Marx szemében már megtalálta a neki megfelelő termelési formát: a szövetkezeti üzemet. A szövetkezetek – hangoztatta Marx – „megmutatták, hogy a nagy méretekben és a modern tudomány követelményeivel összhangban folyó termelés az uralkodó osztály létezése nélkül is elvégezhető”. Nem mintha Marx vakon lelkesedett volna a kapitalizmuson belüli szövetkezeti termelésért. Éppen ellenkezőleg: felismerte, hogy mivel ezek a gyárak az árucseré atomizált rendszerben belül működnek, elkerülhetetlenül reprodukálni fogják „a fennálló rendszer valamennyi fogyatékoságát”, azzal, hogy

arra kényszerítik a munkásokat, hogy „saját maguk tőkéseivé” váljanak, s alávéssék magukat a munkájuk kizsákmányolására irányuló kompetitív nyomásnak. (Marx 1964b, 9; Marx 1974 III, 418–419) Azonban eme komoly hiányosságok ellenére a szövetkezeti termelés előrevetíti „a társult munkán” alapuló társadalmat, mi több, éppen a kapitalizmuson belül működő szövetkezeti munkahelyek hiányosságai mutatják meg, hogy a munkásoknak meg kell dönteniük a tőke uralmát. A kapitalizmus által a munkások szövetkezése elé állított korlátok rávilágítanak arra a tényre, hogy „Ahhoz, hogy a társadalmi termelést a szabad és szövetkezett munka egységes, nagy és harmonikus rendszerévé változtassuk, *általános társadalmi változások* szükségesek” amelyek „csakis úgy valószínűsíthetők meg, ha a társadalom szervezett erői, azaz az államhatalom, a tőkésektől és földtulajdonosoktól magukhoz a termelőkhöz kerülnek.” (Marx 1964a, 176, idézi Lebowitz 1992, 72)⁹ Márpedig, mint fentebb említettem, a munkásoknak a termelőeszközökkel való újraegyesítése sokkal többet involvál a munkásirányításnak a vállalat szintjén való intézményesítésénél, mert egyszersmind megköveteli a társadalom gazdasági irányításának egész folyamata feletti demokratikus kontroll létrehozását. A munkásosztály politikai gazdaságtanának érvényesítéséért folytatott harc tehát nem más, mint küzdelem a gazdasági rendszer teljesen új alapelvek szerinti újjáépítéséért.

Önmagában a munkaidő csökkentése és a szövetkezeti gyárak nem összeegyeztethetetlenek a tőke uralmával. De olyan alapelveket jelenítenek meg – a szabad, rendelkezésre álló idő maximalizálását, és a szövetkezeti termelést –, amelyek ellentétesek a kapitalizmus működési elveinek érvényesülésével. Ezenfelül az ezeken az elveken alapuló osztályharc világossá teszi az emberek számára: a tőke uralma és a munkásosztály politikai gazdaságtana összeegyeztethetetlenek egymással. Miközben a tőke politikai gazdaságtana megköveteli „a kínálat-kereslet elvének vak érvényesülését”, addig a munkásosztály alternatív politikai gazdaságtanának érvényesítéséért folytatott harc „a társadalmi előrelátás által szabályozott társadalmi termelés” irányába mutat. Ezenfelül a tőke szakadatlan erőfeszítései a munkásoknak a kapitalizmuson belül elért vívmányai felvizezésére, aláásására és visszagörgetésére, világossá teszik a munkások számára, hogy meg kell szerezniük a politikai hatalmat. E nélkül a munkásosztály politikai gazdaságtana nem válhat egy új társadalom alapjává. (Marx 1964b, 10, 79–80)¹⁰

De mit ért Marx „a társadalmi előrelátás által irányított termelésen” alapuló társadalmon? A válasz részben abban áll, hogy Marx olyan társadalmat akar, amelyben a termelést „a szabadon társult emberek végzik [...] saját tudatos és tervszerű irányításuk alatt”, vagyis a „szabadon társult termelő” társadalmát. A „szabad társulás” fogalmában benne rejlik egy döntő jelentőségű politikai elképzelés, az, hogy a szocialista társadalom önkormányzó társadalom lesz, olyan társadalom, amelyben nincs szükség egy, az egyének fölött és velük szemben álló

külső szervezetre (az államra). Mi több, Marxnak a kapitalista piaccal szembeni ellenséges beállítottsága szervesen összefügg az állammal szembeni ellenségességével: mindkét intézmény a társadalmi elidegenedés egyik aspektusát fejezi ki, amelynek viszonyai között az emberi lények nem képesek demokratikusan szabályozni és irányítani gazdasági és politikai ügyeiket, s ezért számukra kontrollálhatatlan intézmények és mechanizmusok uralják életüket. Ez a pontot érdemes aláhúznunk – mert Marx érvelésének része –, hogy *a piac által uralt társadalom megköveteli az állam létezését*. Az állam – mondja nekünk Marx a hegeli *Jogfilozófia* általa írt kritikájában – az elidegenedett élettevékenység kifejeződése. S korai írásaiban fő erőfeszítése arra irányult, hogy megmutassa: ahol az emberi lények nem irányítják saját munkájukat, legalapvetőbb nembeli élettevékenységüket, ott nem lesznek képesek társadalmi és politikai interakcióik irányítására sem. Ahol egy elidegenedett mechanizmusra – a piacra – van szükség a gazdasági élet irányításához, ott szükség lesz egy elkülönült és elidegenült intézményre (vagy intézményrendszerre) ahhoz, hogy valamilyen rendet kényszerítsen az emberekre mint politikai közösségre. Ellentétben tehát némely piaci szocialisták felfogásával, a piac nem az állam alternatívája, hanem az egyik feltételezi a másikat.¹¹ Éppen ezért csak a gazdasági életnek a piacot transzcendáló forradalmi demokratizálása vezethet el az elidegenedett politikai hatalom felbomlásához. Az állam elleni harc szervesen összefügg a piac elleni harccal.

A társadalmi termelés tehát szükségessé teszi a demokratikus irányítást. Láttuk, hogy megkívánja a „társadalmi előrelátást” is, ez pedig csakis gazdasági tervezést jelenthet. Marx például beszél egy olyan társadalomról, „ahol a termelők termelésüket előre elkészített terv szerint szabályozzák”, s azt vallja, hogy ennek a tervezési folyamatnak a legalapvetőbb jellemvonása a társadalmi összmunkaidő „tervszerű” elosztása lesz. (Marx 1974 III, 248; Marx 1967 I, 80) Az emberi munkának és termékei elosztásának tudatos megszervezése a társadalmi szervezet minőségileg magasabb rendű formájának ismertetőjegye. Ami Marx számára elsődleges, az nem valamilyen, a gazdasági élet összes jelenségeinek osztálytársadalmi irányítására szolgáló nagy adminisztratív terv, hanem a legfontosabb emberi élettevékenységnek – a munkának – a felszabadítása egy elidegenedett és még nem teljesen emberi létezési mód diktátumai alól.

A termelés társadalmi tervezése először, és mindenekelőtt a termelők bevonását jelenti annak a meghatározásába, hogy munkájuk hogyan járuljon hozzá a szabadon megállapított társadalmi szükségletek kielégítéséhez. Ez nem öntudatlan módon, a dolgok közötti kölcsönhatások révén dől el, hanem inkább maguk a termelők közötti tudatos interakciók révén megoldandó kérdés. Ezt jelenti az, amikor a társadalmi termelést irányító „társadalmi előrelátásról” beszélünk. Ebből az következik, hogy „az egyesnek a munkája eleve mint társadalmi munka van tételezve [...]

Az egyesnek ezért nem is kell semmiféle különös terméket kicserélnie. Terméke *nem* csereérték.” Ezért „egy, a termelőeszközök köztulajdonán alapuló kollektív társadalomban” a termékek létrehozására fordított munka „nem e termékek *értéké*ként, egyik dologi tulajdonságaként jelenik meg, mivel akkor, a tőkés társadalommal ellentétben, az egyéni munkák már nem kerülőúton, hanem közvetlenül az összmunka alkotórészeiként léteznek”. (Marx 1984, 87; Marx 1969a, 17)

Ez elvezet bennünket a gazdasági kalkuláció problémájának küszöbéhez, ahhoz a kérdéshez, hogy milyen mutatókat kell majd használni a szocialista gazdasági tervezés irányításához. De mielőtt hozzáfognánk ennek a megtárgyalásához, fontos megválaszolnunk öt alapvető, tipikus ellenvetést, amellyel a marxista társadalmi perspektíva sokszor szembe kerül. Ha ezeket megválaszoltuk, akkor eljutunk egy olyan pontra, ahol jobban meg tudjuk tárgyalni a gazdasági élet szocialista tervezése előtt álló valódi kihívásokat.¹²

Öt ellenvetés: egyének, szükségletek, bőség, terv és átmenet

A szocializmus marxi koncepciójával szembeni első ellenvetés, amelyet meg fogunk vizsgálni, a leggyengébb: az az állítás, hogy Marx szocializmus mindenfajta magánszféra megszüntetését képzei el, az egyének a társadalomban való teljes feloldódását. Jean Cohen szerint Marx híres „társadalmi egyén” fogalma olyan egyén, aki meg van fosztva „minden partikularitástól”, még attól is, amit az egy meghatározott társadalmi osztályba tartozás jelent. „Mivel Marx sohasem tárgyalta meg a »privát« vagy »partikuláris« egyént, kivéve olyasvalamiként, amit meg kell, hogy szüntessen a kapitalizmus eltörlése, [...] csak azt feltételezhetjük, hogy A tőkében elképzelt teljesen transzparens társadalmasult kommunista rendszerben az egyén többé nem fog létezni.” (Cohen 1982, 184) Ez meghökkentő állítás. Úgy tűnik, Cohennek nem számít, hogy „feltételezését” meghazudtolja a szövegek legfutólagosabb vizsgálata is. Vegyük észre például, hogy Marx nem egyszerűen a „társadalmi egyénekre”, hanem a „szabad társadalmi egyénekre” utal, s hogy a szocialista társadalom alapvető ismertetőjegyeként kezeli „az egyéniségek *szabad* fejlődését”, vagy másképp megfogalmazva „az egyéniség teljes kibontakozását”. Továbbá Marx minden erejével ragaszkodik ahhoz, hogy az idő „az a tér, amelyben az emberi fejlődés végbemegy”, ami képtelenség lenne, ha nem vesszük észre, hogy az egyes egyének azok, akik a társadalmi termelés kényszere alól felszabadult idejüket önfejlődésükre fogják felhasználni. (Marx 1984 I, 109; II, 169 [kiemelés – d. M.]; Marx 1974 III, 773; Marx 1964c, 132)¹³ De a szocializmus eme centrális céljának – az egyén szabad fejlődésének – van egy lényegi előfeltétele: a gazdasági életnek a kollektív és demokratikus irányítás alá vetése. A „szabad társadalmi egyén” kialakulása „az egyének egyetemes fejlődésére, s

közösségi, társadalmi termelékenységük mint társadalmi képességük alárendelésére” kell, hogy alapozódjék. (Marx 1984 I, 75; lásd még: Marx 1974 III, 772–773)

Ez elvezet bennünket egy második, komolyabb ellenérvhez: ahhoz, hogy Marx egész diszkussziója a szükségletekre való termelésről alapvetően inkoherens. Ezt az állítást a legmeggyőzőbben Kate Soper fejtette ki *On Human Needs* c. munkájában. Soper felismeri, hogy mennyire meggyőző érvek alapján ragaszkodik Marx ahhoz, hogy az emberi szükségletek nem lefixáltak és előre meghatározottak, hanem nyitottak és történetiek. Ámde Soper határozottan állítja, hogy maga ez az álláspont aláassa Marx kapitalizmus-kritikáját, amely szerint a kapitalizmus nem tudja kielégíteni az emberek többségének „igazi szükségleteit”. Végül is az „igazi szükségletek” nézőpontjából kiinduló kritika előfeltételezi a rögzített, bizonyíthatóan létező emberi szükségleteket, amelyek mércéjének a kapitalizmus nem tud megfelelni, s ezen az alapon ítéljük el. Tehát feloldhatatlan feszültség van a Marxnál található „kognitív és normatív diskurzusok” között, a szükségletek történelmiként és nyitottként való fogalmi megragadása, s a kapitalizmuson „az igazi szükségletek” álláspontjáról gyakorolt kritikája között. Eme elméleti feszültség eredményeként Marx állítólag a politika „naturalizálásának” hibájába esik, viszszatérve ahhoz a gondolathoz, hogy vannak beazonosítható természetes emberi szükségletek, amelyek kielégítése lenne a szocialista társadalom központi célja. (Soper 1981, 134, 91–92, 99, 108, 194)

Ennek az érvelésnek az egésze azon alapul, hogy Soper nem tudta megérteni Marx kritikai elméletének igazi alapjait. Hiszen Marx munkásságának egész fő vonulata, az, amiért elvetette a baloldali hegelianusok és az utópista szocialisták absztrakt moralizálását, abból eredt, hogy elkötelezte magát az *immanens társadalomkritika* eszményének. Egyszerűen megfogalmazva: Marx Hegelnek azt a híres kijelentését, hogy „a filozófia is: saját kora gondolatokban megragadva”, azzá a felfogássá formálta át, hogy a társadalom valóban mélyreható és átfogó kritikájának a társadalmi átalakulás irányába ható tényleges társadalmi-történelmi erőkre kell alapozódnia, elvetve az absztrakt spekulációt és az intellektuális csapongást. (Hegel 1971, 21 – kiemelés az eredetiben)¹⁴ A szocialista társadalmi átalakulás erőinek a kapitalista társadalmon belül kell kifejlődniük; egyébként a szocializmus egy teljesen absztrakt (és ezért irreális) utópia. S az ezeket az erőket alkotó emberi lények – a munkásszféra – vonatkozásában ez csak azt jelentheti, hogy a munkások olyan szükségleteket fejlesztenek ki, amelyek kielégítése megköveteli a fennálló társadalmi rend megdöntését. Marxnak a kapitalizmuson gyakorolt kritikája alátámasztásához nincs szüksége a természetes szükségletek egy absztrakt és történetietlen elméletére; ez a kritika azon a tényen áll vagy bukik, hogy a munkások a maguk történelmileg létrejött, a jelenlegi rendszer (a tőkefelhalmozás) követelményeivel összeütköző szükségleteiknek a kielégítésére törekcszenek.¹⁵

Nyilvánvalónak tűnik, hogy bármilyen fontos lenne is a szükségletek egy teljes skálája, a legfontosabb ezek közül Marx számára az egyénnek az önfejlődésre irányuló szüksége. Marx, amikor nagy vonalakban az emberi szabadság kifejlődésének fokozataival kategorizálja a társadalmakat, három nagy szakaszt lát a gazdasági élet fejlődésében. Elsőként olyan társadalmi formákat, amelyekben a társadalom tagjait a közösséghez (gyakran hierarchikus és kizsákmányoló jellegű) személyes függőség köti. Másodszor azt a társadalmi formát, amelyben az emberek „felszabadulnak” az ilyen közösségi kötelek uralma alól, s az árukon, árakon, és a pénzen alapuló csereviszonyok révén létrejövő elidegenedett viszonyok között kifejlődik személyes „függetlenségük”, végül pedig ez utóbbi formán belül megtalálja a kibontakozó lehetőségét egy olyan új társadalmi formának, amelyben megvalósul az emberek „konkrét univerzalizációja”, amelyben a közösség berendezkedése megteremti a kereteket az olyan emberi társuláshoz, ahol „minden egyes egyén szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele”. (Marx – Engels 1959, 460)

A kapitalizmus a másodikat alkotja e három fázis közül. Itt, ebben a társadalomban – írja Marx – „alakul ki első ízben az általános társadalmi anyagcsere-folyamatnak, az egyetemes kapcsolatoknak, a mindenoldalúan kifejlett szükségleteknek és képességeknek a rendszere”. Marx ragaszkodik hozzá, hogy ezeknek az „univerzális”, jóllehet csak absztrakt értelemben vett univerzális kapcsolatoknak, s „mindenoldalúan fejlett szükségleteknek és képességeknek” (amelyek persze teljesen nem bontakozhatnak ki) a kifejlődése nélkül nem lehetséges semmiféle valós alapja a kapitalizmussal szembeni szocialista kritikának: „ha nem találjuk meg a társadalomban, úgy, ahogy létezik, az osztály nélküli társadalom létrejöttéhez szükséges anyagi termelési feltételeket s az azoknak megfelelő csereviszonyokat, akkor minden kísérlet a rendszer megdöntésére csakis Don Quijote-izmus lehet”. (Marx 1984 I, 75–76)

Marx álláspontja tehát nem feltételezi a „természettől adott” emberi szükségletek egy elméletét. Marx felfogása csupán annak az elméleti megragadását követeli meg, hogy 1. a kapitalizmus olyan szükségleteket (mindenekelőtt az egyéni önfejlődés szükségleteit) hoz létre, amelyeket szisztematikusan nem tud kielégíteni; 2. a tőkés társadalom e szükségletek kielégítésére való képtelensége osztályharcokhoz vezet, amelyek során a munkásosztály oldalán kialakul a megfelelő hajtóerő a társadalom átalakítására; 3. hogy a kapitalizmuson belül létrejövő termelőerők és egyetemes cserekapcsolatok kollektíven és demokratikusan irányíthatóak (ezt a lehetőséget már előrevetítik a munkások szövetkezetei).

Most eljutottunk a harmadik ellenvetéshez: ahhoz az elképzeléshez, amely szerint Marx leírása az egyének egyetemes és mindenoldalú fejlődéséről olyan viszonyokat feltételez, ahol a javak és szolgáltatások korlátlanul állnak rendelkezésre. Ezt az ellenvetést általában olyan módon fogalmazzák meg (különösen Alec Nove), ami arra mutat, hogy

a kérdéses szerzőket teljesen bekebelezte a polgári közgazdaságtan. A közgazdaságtan főárama jellemző módon fogyasztóként, nem pedig termelőként gondolja el az egyént. Az árverezési aukció, nem pedig a termelés, a munkahely modelljéből indul ki. E premisszával megegyezően Nove azt képzei, hogy Marxnak a bőség társadalmáról szóló fejtegetése a fogyasztási javak (s az előállításukhoz szükséges termelői javak) korlátlan (s feltehetően végtelen) kínálatát feltételezi. Ez pedig, kifogásolja Nove, annyi, mint amolyan szellemi bűvészmutatvánnyal „eltüntetni” a közgazdaságtan központi kategóriáját – a szűkösséget. Marx tehát kézlegyintéssel oldja meg a közgazdaságtan problémáit – állítja Nove (1989, 15–16). Azonban eddigi diszkusszióink nyomán már nyilvánvaló kell legyen, hogy a bőségnek Marx számára radikálisan más jelentése van. Kiindulva abból a felfogásból, hogy az emberi lények termelők, Marx felismeri, hogy a javak és szolgáltatások kínálata emberi munkaerő-ráfordításokat feltételez. Ezenfelül Marx úgy véli, hogy bármennyivel is jobbá teszik a munkafeltételeket, a munka mindig a „szükségyszerűség birodalma” marad. Mi több, „a szabadság birodalma valójában csak ott kezdődik” – írja Marx –, „ahol a hasznosság és a külső szükségletek által meghatározott munka végződik; természeténél fogva túl van a voltaképpeni anyagi termelés szféráján”. Ebből következően Marx számára a bőség nem egyszerűen az anyagi javak és szolgáltatások egy szolid és biztos szintjéről való gondoskodást jelenti, hanem maga után vonja a munkából kiszakított időt is, időt „az egyén szabad szellemi és társadalmi tevékenységére”. (Marx 1974, 772–773; Marx 1967, 492)

A bőség tehát azt jelenti, hogy a társadalom a tudomány és az emberi együttműködés hatalmának alkalmazása révén emeli a munka termelékenységét. Azt jelenti, hogy a társadalom lerövidíti a munkanapot (vagy munkahetet), hogy nagyobb mennyiségű szabadidőt hozzon létre a szükséges munka szféráján kívül, s egyszersmind azt is kell, hogy jelentse, hogy radikálisan csökkentik a magánkeretek között végzett szükséges ön-újratermelési munka (gyermeknevelés, főzés, takarítás) mennyiségét is, azáltal, hogy e tevékenységek jelentős részét közösségi formában végzik el. Marx bőség-fogalma tehát szervesen összekapcsolódik az emberi szabadságról alkotott felfogásával. Megköveteli, hogy felismerjük az egyének életének és idejének a végességét, s ezáltal létrejöjjön egy egyensúly az anyagi és kulturális javakra irányuló szükségletek és a „szabad szellemi és társadalmi tevékenységre” irányuló szükségletek között. Ezért, mint minden gazdaságban, itt is az idő elosztása a kulcskérdés. Nyilvánvalóan tehát minden posztkapitalista gazdaságnak két különböző szükségyszerűség között kell egyensúlyoznia: egyfelől mindenki számára szolid és biztos életszínvonalat kell biztosítania, másfelől a dolgozó embereknek több időt a „szabad szellemi és társadalmi tevékenységekre”. Bizonyos, hogy e két törekvés között valódi feszültség van. A munkásállam valódi ismertetőjegye az lesz, hogy az állampolgárok – munkástanácsok és lakóhelyi bizottságok révén – általánosan

részt vesznek a tömegdemokrácia ama intézményesült döntéshozatali eljárásaiban, amelyek közvetíteni igyekeznek majd e különböző társadalmi szükségletek között. De ahhoz, hogy ezeket a döntéshozatali eljárásokat olyan módon folytassák le a dolgozók, amely összhangban van a szabad egyéni önfejlődésre való törekvéssel, szükség van egy olyan társadalmi keretre, ahol:

„A társult termelők a természettel való emberi anyagcserét racionálisan folytatják le a lehető legkevesebb energia kifejtésével, s az emberi természetnek leginkább megfelelő s ahhoz leginkább méltó feltételek között. Ámde ez mindig megmarad a szükségyszerűség birodalmának. A szabadság igazi birodalma, az emberi képesség öncélként való kifejlesztésének birodalma ezen túl kezdődik, jóllehet csak a szükségyszerűség birodalmának bázisán virágozhat ki. Lényegi előfeltétele a munkanap lerövidülése.” (Marx 1974, 772–773)¹⁶

Ez az az „értékelési probléma” amely fennmarad a posztkapitalista társadalomban is: az egyéni munkaidőnek az önfejlődés szükségleteivel összhangban való demokratikus és közösségi szabályozása. Amikor Marx azt írja, hogy „az idővel való gazdálkodás: végső soron minden gazdálkodás erre redukálódik”, akkor erre az emberi kritériumra gondol. Mint biológiai lények, az emberek meg kell termeljék a megélhetés eszközeit, s azokat a termelőeszközöket, amelyek ezt lehetővé teszik. Ez a materialista történelemfelfogás alapelve. De egy olyan társadalomban, amely termelőerőt addig a pontig fejlesztette, ahol az emberek életéből számítani lehet a biológiai létezését fenyegető szűkösseget, mi több, fenn lehet tartani a kulturális önkifejezés és interakciók egy magas szintjét, s amelyben a munka kizsákmányolása megszűnt, „az idővel való gazdálkodás, együtt a munkaidőnek a különböző termelési ágak közötti tervszerű elosztásával, megmarad az elsődleges gazdasági törvénynek”. Ahelyett a még nem társadalmasult berendezkedés helyett, ahol az emberek előbb dolgoznak, s csak utólag, a pénz és a piac közvetítése révén tudják meg: termelőtevékenységük megfelel-e a társadalmi szükségleteknek, a szocialista gazdaság egy olyan demokratikus döntéshozatali folyamaton alapul, amely megteremti annak keretfeltételeit, hogy ez az összehangolás a tudatos emberi tevékenység révén menjen végbe.

Ebben a helyzetben „az egyén munkája kezdettől fogva társadalmasult munka”. Az egyénnek „nincs különös terméke, amelyet kicserélhetne. Terméke *nem csereérték*.” Mindazonáltal ez nem szünteti meg minden gazdálkodási problémát: „községi termelést feltételezve az időmeghatározás természetesen lényeges marad”. (Marx 1984 I, 76)¹⁷ Azonban ez a társadalom ezt a problémát kiemeli az áruk és a pénz eldologiasodott világából, s a társult egyének demokratikus döntéseinek rendeli alá.

Ez elvezet bennünket a negyedik ellenvetéshez, ahhoz az állításhoz, hogy a tervezés marxi koncepciója valamiféle mindentudást feltételez a közvetlen termelők részéről – ez a tétel centrális helyet tölt be Nove érvelésében, s visszhangozza Blackburn is. Ámde Marx álláspontja az volt,

hogy a tévedés bizonyos mértéke elkerülhetetlen, éppúgy, mint az anyagi és társadalmi-gazdasági feltételekben bekövetkező véletlenszerű és nem várt változások. Ebből kifolyólag Marx azt sugallta, hogy az uralkodó tendencia a szocialista gazdaságban az „állandó relatív túltermelés” kell, hogy legyen. Csak ezen a módon védheti meg a társadalom polgárait a hiányok lehetőségével szemben. Ezért beszélt Marx a „többlettermék” betervezett létrehozásáról, „biztosítási- és tartalékalap formájában”, hogy a társadalom kivédhesse az elégtelen termelést és a hiányt. Mi több, a betervezett túltermelés Marx szerint (1968, 426) „egyenértékű a társadalom kontrolljával saját reprodukciójának tárgyi eszközei felett”, hiszen azt jelenti, hogy az emberi lények tudatosan termelnek azért, hogy elkerüljék az emberi életre legártalmasabb állapotot – az elégtelen termelést és a szűkösséget.

Elvileg nincs semmi különösebb nehézség a betervezett túltermeléssel. A termelési és fogyasztási javak zöme nem romlandó, egy (mondjuk 5 százalékos) betervezett túltermelés nem jelent megoldhatatlan technikai vagy logisztikai problémát. Ami itt a valódi kérdés, az nem a mindentudás, hanem a demokrácia. Amit a szocialista tervezés kritikussainak bizonyítaniuk kellene, az az: miért ne lehetne a munkások választott delegátusait és a lakóhelyi bizottságokat bevonni egy olyan nemzetgazdasági keretterv megalkotásába, amely a demokratikusan megállapított társadalmi prioritások skálájából kiindulva határozná meg például az élelmezésre, a lakásokra, egészségügyre, az oktatásra és gyermekgondozási lehetőségekre, a ruházódásra, könyvtárakra, szállításra, az elektromosságra, valamint a kulturális és rekreációs javakra fordítandó erőforrásokat. Bizonyos persze, hogy ez részletes információkat igényel a termelés technikai együttműködéséről, a termelési javakat előállító iparágakba beruházott erőforrásokról, az egyes terveknek megfelelő társadalmilag szükséges munkaidő-ráfordítások mértékéről, a különböző alternatívák különböző környezeti hatásairól, arról hogy mennyit kell feláldoznunk más javakból, ha bizonyos javakból többet, vagy kevesebbet termelünk, és így tovább. S mindez kétségkívül megköveteli, hogy jelentős mennyiségű olyan „szakértői” információ álljon a tervezők rendelkezésére, amely nem magától értetődően elérhető mindenki számára. De miért ne lehetne az ilyen információk gyűjtéséért és szolgáltatásáért felelős szervezet demokratikus irányítás alá helyezni? S miért ne lehetne a számítógépesített leltárellenőrzési és „just-in-time” szállítási rendszereket a demokratikus tervezés feladataira alkalmazni? Annyira leküzdhetetlenek a problémák ezen a ponton, hogy jobban tesszük, ha megragadunk az áraknál és a pénznél, a kizsákmányolásnál és a válságoknál?

Nove válasza egyszerű erre a kérdésre: a piac, az árak és a pénz egyedüli alternatívája egy a társadalmon uralkodó, sztálinista bürokrácia. De ez egy olyan állítás, amely végső soron csak arra támaszkodhat, hogy az emberek állítólag természetből fogva lusták és önérdékűek (a szó szűkebb, aszociális, a polgári közgazdaságtanban használt értelmében).

Tehát, mivel a demokratikus tervezés nem lehetséges, a legtöbb, amit remélhetünk a kompetitív piacokon hozott személyes döntések révén megvalósuló fogyasztói szuverenitás „demokráciája”. (Nove 1989, 19, 215, 229, 233, 225) Mint a piaci szocializmus legtöbb változatánál, ahová e fejtegetések kilyukadnak, az a piac *plusz* az állam fennmaradása, egy olyan államé, amely feltűnően hasonlít a kapitalista társadalom bürokratikus gépezetére. Tehát marad nekünk egy olyan perspektíva, ahol az „árutermelést és a piacokat” úgy festik le, mint egyedüli alternatívát a bürokratikus állami zsarnoksággal szemben – más szavakkal az az állítás, hogy semmilyen elérhető társadalmi forma sem kedvezőbb a szabadság ügyére, mint a piacgazdaság. Nem csoda, hogy Nove könyve végén úgy érzi, hogy fel kell tennie a kérdést: „vajon szocializmus-e ez”? Ez a kérdés válasz után kiált – s nemleges választ kell adnunk rá.

Ez végül elvezet bennünket a legszubtilisabb ellenvetéshez Marx álláspontjával szemben: ahhoz, hogy az alternatív gazdasági rendről adott vázlata „eltünteteti” azokat a valós problémákat, amelyeket egy ténylegesen létező társadalomnak meg kell oldania egy még felismerhetően kapitalista társadalomból a megvalósítható szocializmusba való átmenet során. Marx, mondják nekünk, keveset mond, már ha egyáltalán valamit, a szocialista gazdaság égető problémáiról –, arról, milyen utat kell választania egy, a szocializmus felé elinduló társadalomnak. Még ha Marx szocialista ideálja védhető is – bár Nove szerint nem az –, akkor sem releváns a ma előttünk álló kérdésekkel kapcsolatban.

Igaz, hogy Marx mint elitista szellemi játékot, elvetette a jövő társadalmára vonatkozó tervezetést, de nem ellenezte az olyan átfogó elvek felvázolását, amelyeket a kapitalista társadalom fejlődési tendenciáiból és a munkások osztályharcának trendjeiből vezetünk le.¹⁸ Így például *A gothai program kritikájában* expliciten megvitatja „egy olyan kommunista társadalom” problémáját, amely „még nem a saját bázisán fejlődött ki, hanem, éppen ellenkezőleg, most alakult ki a kapitalista társadalomból, s ezért minden aspektusában, gazdasági, erkölcsi és szellemi szempontból annak a régi társadalomnak jegyeit hordja magán, amelynek méhéből született”.

Itt még nem lehet – mutatja ki Marx – a gazdasági életet a „mindenkinek szükségletei szerint” elve alapján megszervezni. Ez az elv a gazdasági és kulturális fejlődés olyan szintjét előfeltételezi, amelyet a társadalom ekkor még nem fog elérni. Először tehát az elosztást a „mindenkinek képességei szerint” elv fogja megszabni, azaz mindenki annak arányában vételezhet a társadalom vagyonának készleteiből, amennyivel egyénileg hozzájárult a termeléshez. Ez, mondja Marx egy „utalvány” alapján fog végbemenni, amely minden egyént feljogosít arra, hogy annak arányában vételezzon „a fogyasztási eszközök társadalmi készletéből”, amennyivel hozzájárult ahhoz. Ez, persze, ugyanazt az alapelvet involválja, amely a kapitalista társadalomban „az áruk cseréjét szabályozza” – cserét a munkaidő alapján. Ámde, ragaszkodik hozzá

Marx, „itt a csere formája és tartalma megváltozik, hiszen a megváltozott feltételek között senki sem adhat mást, mint munkáját, s ezért semmi sem kerülhet az egyének tulajdonába, az egyéni fogyasztási eszközökön kívül”. Tehát átmeneti berendezkedéssel van dolgunk, amely még mindig „a polgári korlátozottság bélyegét viseli magán”; mivel az egyének különböző vonatkozásokban (életkor, fizikai erő, képzettség stb.) egyenlőtlenek, ezért a munka szerinti elosztás „az egyenlőtlenség joga”. Ami megelőzi azt, hogy ez a strukturális egyenlőtlenségek és kizsákmányolás alapjává váljon az az állam politikai formája, a munkások tömegdemokráciája és a termelőeszközök társadalmi tulajdona. Ez utóbbiak nem vethetők alá a piaci verseny, az egyéni tulajdonlás, vagy a profitabilitás kritériumainak, különben a polgári jogból újra létrejönnének a polgári termelési viszonyok is... (Marx 1969a, 18)

Mi a helyzet hát Marxnak a munkautalványokkal kapcsolatos diszkussziójával? Vajon nem annak a pusztá elismerése ez, hogy egy ilyen átmeneti társadalmat még mindig a pénz fog szabályozni? Ezen a ponton a mai, a piaci szocializmusról folyó vita sok résztvevőjénél alapvető fogalomzavarral találkozunk. Azok az utalványok, amelyek egyszerűen az elvégzett munkaórák összegét reprezentálják, nem jelentenek „pénzt” a szó semmilyen felismerhetően kapitalista értelmében. A pénz, mint fentebb kifejtettük, az a mechanizmus, amely meghatározza és méri a még nem-társadalmiasult kontextusban elvégzett elidegenedett munka értékét; a pénz az a „dolog”, amely a konkrét munkákat absztrakt munkákká alakítja át. Ahol a munka közösségi jellegű, s elosztása előre meghatározott, egy utalvány vagy nyugta nem pénz, nem az a mechanizmus, amely az egyéni munka társadalmi jellegét érvényessé teszi, sem nem alakítja át az előbbit az utóbbivá. Jóllehet az ilyen utalványok csereeszközöket jelentenek, nem ezek informálják a termelőket magánmunkájuk társadalmi értékéről. A munkautalványok egyszerűen csak megteremtik annak a lehetőségét, hogy adott munkaráfordításokat az emberek kicserélhesenek a közös munka által létrehozott összes termékek készletének egy részére. De ez nem *árucseré*, mert a munka „értéke”, a társadalmi gazdagságban való részesedésre való jogosultsága a termelés előtt jön létre. Következésképpen „a termelés társadalmi jellege a terméket kezdetől fogva közösségi, általános terméké teszi”. Kidolgozva egy ilyen termelési rendszert, Marx (1984 I, 86) a következő módon állítja szembe ezt az árutermeléssel:

„A csereérték bázisán nyugvó termelésben a munka csak a csere révén *tételeződik* általános munkaként. De ezen az alapon, (a közösségi gazdálkodás alapzatán) a csere előtt *tételeződik* ilyenként; azaz a termékek cseréje semmi esetre sem lesz az a közeg, amelynek révén az egyének az általános termelésben való részesedése közvetítődik.”

A munkautalványok szerepe az, hogy lehetővé tegyék az egyéni és társadalmi munka közötti közvetítés végbemenését. De ez a közvetítés nem az egyéni munka társadalmi értékének megalapozója, hiszen ez

kezdettől fogva adott, hanem pusztán a munka munkára való kicserélésének eszköze. Tehát amit Marx mond (1967, 95. 1. lábjegyzet) Owen „munkapénz”-éről az vonatkozik az ő munkautalványaira is: „ugyanúgy nem pénz többé, mint a színházjegy”. Mindazonáltal a munkautalványok révén való társadalmi elosztás pusztán átmeneti forma, olyan, „amely még mindig a polgári korlátozottság bélyegét viseli magán”. Hogy halhat el ez a fajta elosztás?

A kérdés lényege itt az, hogy az átmeneti gazdaságban folyamatosan növekszik a társadalmisult fogyasztási szektor, ezt a szektort pedig már a szükséglet, nem a képesség szabályozza. Abban a mértékben, ahogyan a lakás, az alapvető élelmiszerek, a ruházkodás, az egészségügy, az oktatás, a gyermekgondozás, az elektromosság, a víz, a betegápolás, a szállítás, valamint a kulturális és rekreációs tevékenységekhez való hozzáférés garantált szociális jogokká válnak, a „burzsoá jog” területe összehúzódik. A fejlett kapitalizmusban már hosszú ideje léteznek – jóllehet a tőkefelhalmozás által eltorzított és annak alárendelt formában – az egészségügy, az oktatás és hasonló szolgáltatások társadalmisítására irányuló tendenciák, részben a munkásosztály nyomása, részben pedig a tőkének a munkaerő fizikai és kulturális reprodukálására való szükséglete miatt. Egy, a kizsákmányolás dinamikájától megszabadult, és a felhalmozás kényszerétől mentessé vált gazdaságban a garantált társadalmi fogyasztásnak ez a szférája fokozatosan kiterjeszkedik az életnek a csere által szabályozott részére is. Az anyagi és kulturális értelemben vett megélhetés egyre kevésbé fog a munkautalványokat, vagy bármilyen hasonló pénz-pótlékot igénylő tranzakcióktól függeni.

A garantált fogyasztási szektor tehát az egyik oldala a munkaerő *árujelleg alóli felszabadulásának*. A megélhetés, az emberi élet különböző örömei és a kulturális önfejlődés egyre kevésbé fognak az elvégzett egyéni munkamennyiség által megszabott egyéni vásárlástól függeni (habár az egészséges felnőttekkel szemben mindig érvényben marad az a követelmény, hogy részt vegyenek a társadalom munkájában). Mi több, a termelőerők fejlődésével s a műveltségi szint emelkedésével a társadalmilag garantált fogyasztás szisztematikusan bővülni fog. A társadalmi gazdagság elosztását az egyéni szükségleteken alapuló szociális jogok fogják szabályozni. Így a piacon át megvalósuló egyéni fogyasztás szférája – amelyen belül sok árat, mint lentebb megtárgyalom, szintén szabályozni lehet majd társadalmi kritériumoknak megfelelően – arányaiban, még ha talán abszolút értelemben nem is, össze fog zsugorodni. Ezeknek a piacoknak, miközben kiegészítő szerepet töltenek be az olyan egyéni, személyes szükségletek vonatkozásában, amelyeket a legjobban a társadalmisult fogyasztási szektoron kívül lehet kielégíteni, marginális, még ha nem is jelentéktelen szerepük lesz a társadalomban, mivel a társadalmisult szektor bővülése a piac és az áruviszonyok felszámolásának, a pénz háttérbeszorításának a logikáját követi.

Az általam tárgyalt gazdasági modell nem kell, hogy központilag meg-
szabja az egyének fogyasztását. Például miért ne lehetne egy társadalmi-
lag garantált fogyasztási csomag úgy megalkotva, hogy gondoskodjék az
egyéni preferenciák kielégítéséről, oly módon, hogy megenged különböző
fogyasztási menüket, egy sor lehetséges „behelyettesítéssel” – például
lehetőséget adva arra, hogy aki az átlagosnál jobb lakást szeretne a
társadalomtól, az csökkenthesse igényeit más területeken, vagy hogy az
utazási utalványokat (légi, vasúti és gépkocsi-használati kuponokat) „ki
lehesse cserélni” különösen jó ruházódásra, vagy zenészerszámokra,
vagy megengedve az embereknek, hogy több társadalmilag szükséges
munkát végezzenek (s ezzel feláldozzák az önfejlődésre fordítható idejük
egy részét) azért, hogy többet vásárolhassanak a fogyasztási cikkekből.
Ezenfelül a fogyasztási szerkezet rugalmasságát biztosíthatja az is, ha
a különböző javakat, utalványokat, vagy kuponokat személyesen cserél-
lik ki egymás között az egyének (például utazási jegyeket elcserélnék
kulturális eseményekre szóló belépőkkel). Az ilyen egyéni tranzakciók
természetesen nem árucserék (hanem pusztán használati értékek cseréi)
s még ha az emberek szabályos piaci árakon is cserélnék, akkor sem
involválják azt, ami a tőkés piacgazdaság lényege: hogy az egyének
önreprodukcióját egy, az absztrakt munkát reprezentáló fizetőeszköz
szabályozza.

A gazdasági kalkuláció kérdése

Ezen a ponton érvelésemet kritikussaim azzal fogják támadni, hogy amo-
lyan „fundamentalista” módon nem akarok megbirkózni a gazdasági
kalkuláció problémájával, amely pedig létezni fog a szocializmusban
(vagy a szocializmusba való átmenet társadalmában). Robin Blackburn
(1991, 31–55) különösen egyértelműen úgy véli, hogy a marxisták nem
tudtak megfelelő választ adni Ludwig von Mises és Friedrich von Hayek
érveire, akik szerint a racionális gazdasági döntéshozatal lehetetlen a
termelőeszközök magántulajdonán és a profitorientált beruházásokon
alapuló valódi kompetitív piacok által nyújtott árjelzések nélkül.

Amikor elvetjük a Mises–Hayek féle nézőpontot a kalkuláció kérdé-
sében, akkor ez nem egyszerűen kitérés a nehézségek elől. Inkább
azt jelenti, hogy bevallottan szembefordulunk a gazdasági élet telje-
sen fetisiztikus módon való elképzelésével. Ugyanis, mint Joseph
Schumpeter kimutatta, az osztrák iskola antiszocialista közgazdászai
egy „Robinson Crusoe-gazdaság modelljéből” indulnak ki, amelyben az
atomizált, önérdek vezérelte egyének választásai szubjektív meg egymástól
elszigetelten elvégzett munkáik termékeinek cseréjét. Ezen túlmenően a
legabszurdabb végletekig viszik ennek a modellnek a szubjektivizmusát
és individualizmusát. Kitérnek amellet, hogy az egész gazdasági életet
a fogyasztók szükségletei hajtják előre, ily módon kényelmesen ignorálják

a munka szerepét a gazdasági életben. Miután eldologiasították úgy az egyént, mint fogyasztói státusát, ezután egyszerűen összezavarják a gazdasági élet egészét a piaci cserével. Élni annyi, mint cserélni. Ebből, Mises és Hayek egy modern követőjének szavaival, az következik, hogy „a gazdaságelmélet magja a piacok elmélete”. (Schumpeter 1954, 986–987, idézi Kirzner 1992, 201)

Ezzel az érveléssel kapcsolatban két alapvető dolgot kell megállapítanunk a piacok természetét illetően.

Először is, a legtöbb, amit a piacok elvégezhetnek, az, hogy információkat nyújtanak az embereknek egy sor, számukra mint elszigetelt egyének számára elérhető privát jellegű gazdasági választásról. A piacok nem képesek semmiféle értelmes információt nyújtani a magánjellegű gazdasági tranzakciók *társadalmi hatásairól*. Ámde, amint a jóléti közgazdaságtan területén született jelentős mennyiségű szakirodalom kimutatta, gyakorlatilag az összes állítólag magánjellegű gazdasági aktusnak vannak ilyen közösségi kihatásai, a modern közgazdaság nyelvét használva „externalitásai”.

Tehát bármit is mondanak a piacoknak az egyéni döntéshozatalra vonatkozó információk nyújtására való képességéről – s ezt is nagymértékben túlértékelik –, a piacok biztosan nem alkalmasak a gazdasági döntések egyéneken túlmutató következményeinek kikalkulálására, s ilyenformán a piacok alkalmazása negatívan érinti a társadalmi döntéshozatal lehetőségeit. A gazdasági cselekvés társadalmi hatásainak kikalkulálása olyan információkat igényel, amelyeket a piacok nem nyújtanak és nem is nyújthatnak. Nem csak atomizált egyéneket feltételeznek a piacok, hanem azáltal, hogy megfosztják az egyéneket a döntéseik társadalmi kihatásaival kapcsolatos információktól, s csak a magánjellegű, nem-társadalmi kritériumok szerint meghozott döntéseket jutalmazták, a társadalomban állandósítják az atomizáltságot. Amellett, mivel társadalmi kihatásaik ellenőrizhetetlenek, a piacok működése a társadalmi hatékonyság szempontjából rendkívüli negatívumokkal jár. Ezért nem túlzás, amikor a *Quiet Revolution in Welfare Economics* szerzői azt írják, hogy:

„A piacok elterelik és akadályozzák a lényeges információk terjedését, előmozdítják az antiszociális ösztönző tényezők működését az emberekben a más, ugyanolyan erős motivációk rovására, amelyek nem járnának szükségképpen együtt társadalmilag destruktív következményekkel, s egyre alacsonyabb társadalmi hatékonyságú forrásallokációs döntésekhez vezetnek [...] Összefoglalóan [...] a piacok – függetlenül attól, hogy a magán- vagy a köztulajdonú vállalatokkal kombinálódnak – az egyre erősödő individualizmust mozdítják elő a társadalomban, ami bizonyíthatóan nem-optimális következményekkel jár.” (Hahnel – Albert 1990, 218)

Érdeemes azt is megemlítenünk ebben a vonatkozásban, hogy a szakirodalomban komoly kutatások meggyőző érvekkel igazolták, hogy a piac által kialakított vállalati hierarchiák az egyes termelőegységeken belül

is alacsony hatékonysághoz vezetnek. (Leibenstein 1978a; Leibenstein 1978b, 12. fej.)

Ez elvezet bennünket a második általános igazsághoz, amelyet a piaccal kapcsolatban le kell szögezünk: a piaci információ arra sem alkalmas, hogy racionális kritériumokat nyújtson a beruházásokhoz. Az osztrák és a neo-osztrák közgazdaságtan képtelen volt megalkotni a tőkehatékonyság és a beruházás egy értelmes elméletét – ezt a hiányosságot csak gyengén leplezi a „bizonytalanságról”, a „vállalkozói képességről”, és az „innovációról” szóló retorika. A piacok nem nyújtanak racionális kritériumot, amely iránymutatást adna az utak, csatornák, acélművek, távközlési hálózatok, iskolák, parkok, ruhágyárak, gyermekgondozási központok, kórházak, pékségek vagy vízierőművek építéséhez.

Amint egy közgazdász írja, „egyetlen egyéni vállalkozó sem [...] tudja egyedül a piaci adatok alapján felbecsülni a beruházások termelékenységet, mielőtt a többi vállalkozó beruházási tervei kialakulnának. Hogyan mondhatnák meg, hogy vajon milyen lesz a beruházás jövedelmezősége egy meghatározott városban ha nem tudják: fel fog-e épülni az új vasútvonal vagy sem? Itt ahhoz hasonló bizonytalansággal van dolgunk, mint a külső hatásoknál a termelés esetében.” (Baumol 1965, 131–132)

Az ilyen beruházási döntések a kollektív szükségletek hosszú távú felmérését követelik meg. Ámde az árakkal kapcsolatban pontosan az a lényeg, hogy a jelenlegi gazdasági adatokat tükrözik. A beruházások elkerülhetetlenül megváltoztatják az idők során ezeket az adatokat azzal, hogy új jövedelmeket teremtenek, megváltoztatják a termelés technikai feltételeit, megváltoztatják a fogyasztói preferenciákat (új javakat nyújtva) és így tovább. Minél hosszabb időhorizontban gondolkodunk, annál nyilvánvalóbbá válik ez a probléma. Hogyan szabályozná a piac a közjavakkal kapcsolatos döntéseket, amelyeket – legalábbis nagyrészt – a következő nemzedék fog használni?

Ha egyszer kilépünk a Robinson Crusoe-gazdaság fikciójának világából, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy a piacok teljesen képtelenek fogódzókot nyújtani a nagyszámú ember jóllétét érintő gazdasági döntésekhez, akár hosszú időhorizontokat, akár a közjavakkal – amilyenek a kórházak vagy a parkok – kapcsolatos választásokat involválnak ezek. Ezért helyesen állapítja meg egy közgazdász, hogy a piacok elmélete „nem nyújt kielégítő »kompetitív megoldást« az időhorizontok, a termelőeszközök végső elhasználódása, vagy általában a beruházás problémáira”. A neo-osztrák közgazdászok valójában elismerik ezt a tényt, amikor elvetik az általános egyensúlyelmélet modelljeinek fiktív világát. A beruházási döntések, pontosan azért, mert egy olyan világban, amelyet az árjelzések irányítanak, mindig az ismeretlenbe tett lépést jelentenek, nagymérvű instabilitást teremtenek. Egy szabályok nélkül működő gazdaságban számos beruházás kudarcot fog vallani, némelyik kimenetele bizonytalan lesz, mások túl sikeresek (ezért inflációgerjesztők). Ebből az következik, hogy a beruházás egy piac-vezérelte rendszerben mindig *egyensúlyhiányt* fog

létrehozni, nem pedig a neoklasszikus közgazdaságtan önkorrigáló egyensúlyát.¹⁹

De ha a piac nem nyújt a szocialista gazdaságirányításhoz szükséges információkat – mi több, olyan mechanizmusok jellemzik működését, amelyek kifejezetten akadályozzák az információáramlást –, akkor milyen mechanizmusokkal és eljárásokkal szabályozhatja magát egy szocialista gazdaság? Válaszként erre a kérdésre több általános szempontot is megadhatunk.

Először is a kulcsváltozók, amelyeket a gazdaság kereteinek meghatározásában fel kell használnunk a fogyasztás társadalmi struktúrájának szerkezetére s a beruházások üteme, iránya. A fogyasztás struktúrája határozza meg, hogy milyen prioritások szerint elégítsük ki a szükségletek teljes skáláját, s így a termelési erőforrások elosztását az étel, ruházkodás, szállítási és kommunikációs eszközök, lakás, egészségügyi ellátás, oktatás és további szükségletek között. A beruházások struktúrája hasonlóképpen prioritásokat határoz meg – hosszabb időtartamokra. Ugyanakkor a beruházások rátája „meghatározza azt, amit a jólét időbeni elosztásának nevezhetünk”: azt, hogy a jelenlegi össztermék mekkora hányadát kell az itt és most létező szükségletekre, s mennyit a jövőbeliekre fordítani. (Graaff, 1963, 99) A társadalmi terméknek a fogyasztás és a beruházás közötti megoszlása tehát a jelenlegi és a jövőbeli szükségletek közötti társadalmi választásokat tükrözi.

A kapitalizmus ezeket a kérdéseket a profitabilitás kritériuma szerint oldja meg. A fogyasztás szerkezetét a kapitalistáknak az olyan javak megtermelésére vonatkozó döntései határozzák meg, amelyek a jövedelem jelenlegi megoszlása mellett várhatóan a legnagyobb profitot hozzák. Hasonlóképpen a beruházások szerkezetét és rátáját a tőkének a különböző beruházási projektek lehetséges profitjára vonatkozó becslései határozzák meg. Mindkét esetben az ezekre a kérdésekre vonatkozó demokratikus társadalmi vita vagy a közvélemény kialakult ítélete irreleváns. Ezek magánjellegű döntések, amelyek a tulajdonjogok alapján meghatározzák, mi történjék a tőkékkel, függetlenül attól, hogyan érinti ez a többség jólétét.

A szocializmus politikai gazdaságtanának alapvető része az, hogy a szocializmus demokratikus kontroll alá kívánja vetni a fogyasztás alapszerkezetét, valamint a beruházások rátáját és struktúráját. Ehhez hozzátartozik annak a felismerése, hogy ezek lényegükönél fogva társadalmi folyamatok, s ebből a megfelelő következtetések levonása, továbbá az is, hogy a gazdaságban a makroökonómiai döntések lesznek az elsődlegesek. Ebből adódik, hogy el kell vetni a piaci közgazdaságtan metodológiai individualizmusát, misztifikáló jellegét, s azt, hogy a makroökonómiai döntéseket az egyéni, magánjellegű döntések pusztá aggregátumaként fogja fel.

Azáltal, hogy a makrogazdaságot az egyéni, mikroszintű döntések pusztá végösszegeként kezeli, a piacok elmélete tulajdonképpen azt

állítja, hogy „ha a környezetet lerombolják, ha a lakhatás és az egészségügyi ellátás elégtelen, miközben bőségesen kaphatóak a dezodorok és a hajlakkok, vagy ha a termékek nem biztonságosak, akkor ez azért van, mert az emberek »így akarják«”. (Gregory 1989, 39) Marx piacgazdaságon gyakorolt kritikájának egyik fő eredménye, hogy megmutatta az e mögött rejlő gondolkodási hibát: a szubjektum és az objektum, a célok és az eszközök viszonyának a megfordítását. Szemben azzal a felfogással, hogy az árutermelési, piaci mechanizmusok tisztán technikai jellegűek, és bármilyen tetszőleges értékpreferenciáknak alárendelhetőek, Marx bebizonyította, hogy a piaci gazdaságszabályozás (amely az értéktörvény működésében nyilvánul meg), természetesként kezeli azokat a viszonyokat, amelyek valójában keresztül-kasul társadalmi viszonyok és folyamatok: a munkaerő áruvá válását, a használati értéknek a csereérték, a szükségleteknek a profit és a fogyasztásnak a felhalmozás alá rendelését.

A marxizmus, amikor bizonyítja, hogy a piaci gazdaságszabályozás lényege az emberi szükségletek alárendelése az eldologiasodott, automatikusan érvényesülő gazdasági törvényszerűségeknek, ezzel egyszerre mind a gazdasági élet társadalmisítása és piac alóli felszabadítása mellett foglal állást. Ez nem más, mint ugyanannak az érmeinek a két oldala. Szocializálni a makroökonómiai döntéseket – valódi demokratikus és közösségi ellenőrzésnek vetni alá őket – annyi, mint szűkebbre szabni a piac területét, érvényesíteni a többség jogát arra, hogy irányítsa azokat a folyamatokat, amelyek eddig uralkodtak az életén.

Az első alapelvhez, a makroökonómiai döntéshozatal társadalmisításához szorosan kapcsolódik egy másik: a létfenntartás kivonása a piac hatóköréből. A piacgazdaság ideológiája azt állítja, hogy a piac (az árúk által tükrözött) emberi szükségletek kifejezésére szolgáló mechanizmus, és egy adott áru utáni kereslet szintje azt tükrözi, hogy adott kínálat mellett más javakhoz képest mekkora „szüksége” van erre az árura az embereknek. Ennek a felfogásnak az abszurditását számtalan kritikus mutatta ki: ha valamilyen áru hiánya felhajtja az árakat és redukálja a keresletet és a fogyasztást, ebből az következik, hogy az erre az árura irányuló „szükséglet” csökkent. Mivel „az emberi szükségletek csak a piacokon léteznek”, jegyzi meg a kritikusok egyike, a piac ideológiája azt implikálja, hogy „az árak emelkedése csökkenti az emberi szükségleteket” (mivel ezek csak a piaci kereslet segítségével mérhetőek). (Gregory 1989, 40) Egy egyszerű példa – az éhínségé – megmutatja ennek az érvnek az erkölcsileg alantassá voltát. A piacgazdaságban hétköznapi dolog, hogy emberek éhen halnak, miközben az éhség sújtotta övezetből élelmiszert exportálnak. Ez – a piaci elvek szempontjából – teljesen „racionális” végeredmény. Mi több, mivel az élelmiszerre irányuló hazai kereslet (a fizetőképes keresletben mérve) csekély, ezért a piaci közgazdaság szerint nincs hazai „szükséglet”. Itt egy alapigazság jelenik meg előttünk: a piac nem veszi és nem is veheti tudomásul az olyan szükségleteket,

amelyek nem engedelmessé válnak a diktátumainak – a csereeszközzel (az absztrakt emberi munka reprezentálójával) való fizetés igényének. Hiszen nem a szükségletek számítanak, hanem a „jogosultság”, a képesség arra, hogy a piaci egyenérték szerint fizessünk. Tehát, Amartya Sen szavaival (1981, 161–162): „az éhség sújtotta területekről *exportált* élelmiszer »természetes« jellemzője lehet a piacgazdaságnak, amely csak az anyagi javakra való jogcímekeket, nem pedig az emberi szükségleteket veszi figyelembe”.

Ezzel a fajta fejtetőre állított logikával szemben a szocializmus a szükségletekről való *közvetlen* megbizonyosodás elvét érvényesíti. A szocializmus elveti azt az elképzelést, hogy az emberi szükségletek csak annyiban léteznek, amennyiben a piaci viszonyok és a pénz közvetíti őket. A szocializmus így arra törekszik, hogy elválassa a megélhetési eszközökhöz való hozzáférést a piaci cserétől – ez pedig, mint fentebb érveltem, azt vonja maga után, hogy a szocializált fogyasztási szektor révén nyújtott „társadalmi bér” egyre növekedjék.

Ezen a ponton a türelmetlen kritikus valószínűleg két további ellenérvet fog felvetni. Először is: ésszerűen elképzelhető-e, hogy a társadalmi tervezés megfelelően gondoskodik az áruk és szolgáltatások ama sokféleségéről, amelyekhez a legtöbb ember a fejlett kapitalista társadalmakban már hozzászokott? Másodsor pedig: azt akarom-e állítani, hogy a szocialista gazdálkodás közömbös lesz a termelés és az elosztás hatékonyságának kérdéseivel szemben? Mindkét kérdésre a válaszom: nem. De ez sokkal kisebb engedményt jelent a piacnak, mint kritikusom vélhetően hinné.

Hadd kezdjem azzal, hogy az nem várható ésszerűen a társadalomtól, hogy pontosan megtervezze a sokszázezer áru megtermelendő mennyiségét. Azonban nem látom be, miért kellene ennek a ténynek különösebben zavarnia a szocialistákat. Kezdjük azzal, hogy az emberi megélhetést zömében az alapvető javak egy meglehetősen behatárolt készlete biztosítja. Mint Ernest Mandel kimutatja, még a fejlett tőkés országok esetében is az „egyéni fogyasztók egész életpályájuk alatt mindössze néhány ezer különböző árut vásárolhatnak (de sokukat illetően még ez a becslés is túlzott)”. Az ilyen javak termelésének ütemét könnyen meg lehet határozni piaci árjelzések nélkül is, hiszen még a kapitalista társadalmakban is „a mai termelés zöme azoknak a kialakult fogyasztási szokásoknak és előre meghatározott termelési technikáknak megfelelően folyik, amelyek nagyjából, még ha nem is teljesen, de függetlenek a piactól”. (Mandel 1986, 10–11)²⁰ Ami a kereslet ingadozásait illeti, a legtöbb termék vonatkozásában erről is csak azt mondhatjuk: az árinformáció hiánya nem okoz különösebb problémát. Nem sok hatékonysági problémát okoz a termelésben, ha úgy döntünk, hogy a javak egy széles skáláját – például a szappanokat, a samponokat, a dobozos és számos csomagolt ételt, háztartási eszközöket, ruházkodási javakat, ceruzákat, tollakat, jegyzetfüzeteket és így tovább – ésszerű tárolási

időt feltételezve – túltermeljük Ugyanez vonatkozik számos iparcikkre, a golyóscsapágyaktól az alumíniumig és az elektromos generátorokig. Ráadásul a leltárellenőrzési rendszerek az árjelzéseknél sokkal hatékonyabban tudják nyomon követni az áruk utáni kereslet változásait – éppen ezért fordítanak a kapitalisták oly sok erőfeszítést és beruházást a tökéletesítésükre. Ahogyan Pat Devine (1988, 242) megjegyzi: „az árváltozások jelzéseire nem kell támaszkodnunk, amikor valahol meg kell változtatni a termelési kapacitások összetételét. A kereslet változása ugyanis először az *adott* áron eladott mennyiség változásában mutatkozik meg, s ezért látható lesz a készletekben vagy a rendelésekben. Az ilyen változások teljesen megfelelő módon jelzik, hogy a kereslet és a jelenlegi termelés egyensúlya megbomlott. A keresletben bekövetkezett változásokra válaszként bekövetkező árváltozások tehát nem szükségessé ahhoz, hogy információink legyenek arról, amikor a kapacitásokat hozzá kell igazítani a kereslethez.”

Érdeemes megjegyeznünk, hogy ez az érvelés nem csak a fogyasztási javak kínálatára érvényes. A gyártási folyamatok részeinek és összetevőinek előállítására kifejlesztett számítógépes vezérlésű just-in-time szállítási rendszerek igazolják, hogy az árjelzések nem szükségesek ahhoz, hogy a végtermék legyártásához szükséges összes termelési javak mind rendelkezésre álljanak. A modern cégek sokkal nagyobb mértékben terveznek, mint ahogy ezt a közgazdaságtan főárama látni szeretné. Nincs semmi okunk feltételezni, hogy a szocialista gazdaság ne tudná finomítani és továbbfejleszteni az ilyen, vállalaton belüli tervezési rendszereket.

Ennek ellenére jó indokaink vannak arra, hogy ne foglaljunk bele minden árut és szolgáltatást egy osztársadalmi tervbe. Azokat az árukat, amelyek általánosságban kevésbé fontosak a közösségnek, azokat, amelyeknél a szűkösség fontos tényező, és azokat, amelyek erősen specializált igényeket elégítenek ki, a legjobb, ha az egyéni piaci adásvételre bízunk. Hogy pontosan mely áruk tartozzanak ebbe a szférába, az elsősorban a szocializált szektor összetételétől függ. De tegyük fel, hogy a „luxusjavak” egész sorát piaci adásvétellel osztják el: finom borok, egzotikus teák és kávék, speciális ruházat és bútorok, bizonyos elektromos cikkek és hasonlók tartoznának ide. Tegyük fel azt is, hogy ez a szektor osztja el azokat a javakat is, amelyekről a társadalom úgy dönt, hogy inkább leszoktatni próbálja az embereket a fogyasztásukról, mint például a cigaretta. Továbbá tegyük fel, hogy ebben a szférában elérhetők lesznek bizonyos fajta személyi szolgáltatások is, például a fodrászat vagy a plasztikai sebészet.

Egy ilyen kereslet létezése lehetővé tenné, hogy nagyszámú egyéni preferencia kielégítése a kereslet és kínálat törvényeihez igazodjék. De ez nem kell, hogy túl nagy engedményt jelentsen a piaci elveknek, olvasóim számára most már feltehetően világos, hogy miért nem. Először is, ennek a szektornak a kiterjedése korlátozott lesz. Mindaddig, amíg a

megélhetési javak zöméről nem a piac révén gondoskodik a társadalom, addig a piac nem szabályozza az emberi lények társadalmi és anyagi újratermelését. Másodszor pedig, még ezt a szférát illetően sincs okunk azt gondolni, hogy a piac mondaná ki a végső szót az ákról. Számos piaci árat közösségi szempontok alapján szabályoznának. A cigaretta az egyik nyilvánvaló esete ennek. Ha a társadalom le kívánja szoktatni tagjait az ilyen áruk fogyasztásáról, vagy ha arra akarja kényszeríteni a fogyasztókat, hogy fizessenek az ilyen javak fogyasztásának nyilvánvaló negatív externalitásaiért, akkor könnyen „megadóztathatja” ezeket (ahogy a modern tőkés társadalmak is teszik), azzal, hogy az árakat jóval a termelési költségek felett rögzíti, s gondoskodik róla, hogy ne változzanak meg a csökkenő kereslet hatására sem. Az ilyen módon felhalmozódott „adókat” a közösség hatóságai felhasználhatják a szocializált fogyasztási szektor árainak támogatására, speciális alapok létrehozására (például környezetvédelmi célokra), vagy arra, hogy csökkentsék bizonyos, még mindig a piac révén elosztott javak (például esetleg a keményfedelű könyvek) árait. A döntő itt az, hogy még ezt a behatárolt piaci szektort is társadalmi kritériumok alapján szabályoznák, s ezért nem kellene, hogy bármilyen, a piaci logika felé való elmozdulást involváljon.²¹ Włodzimierz Brus szavaival:

„Egy olyan társadalom, amely tudatosan alakítja ki gazdaságának működési mechanizmusait, választhat a közvetlen és a piaci elosztási formák között, s alárendeli az áruviszonyokat a racionalitás autonóm módon definiált céljainak és kritériumainak. Ezen az úton a társadalom túlléphet az árufetiszmuson.” (Brus 1973, 55)²²

Ez a megállapítás tovább visz bennünket kritikuskunk második ellenvetéséhez – a hatékonyság problémájához. Vegyük észre, hogy Brus „a racionalitás kritériumaira” utal, amelyeket autonóm módon állapítanak meg. A hangsúly itt a többes számon van: a kritériumokon. Ugyanis a piacon túllépő gazdaság egyik jellemvonása az, hogy felszabadul az értéktörvénynek, a szükséges munkaidőnek az értékttöbblet és a maximális felhalmozás érdekében való csökkentésének könnyörtelen kényszere alól. Mint fentebb már kifejtettem, ez nem jelenti azt, hogy az idővel való gazdálkodás eltűnne a szocialista társadalomból. Azt azonban igenis jelenti, hogy az idő problémája a munkásosztály politikai gazdaságtanának keretein belül jelenik meg.

Ennek a politikai gazdaságtannak az alapelve „az egyéniségek szabad fejlődése”, az „emberi képességek kibontakoztatása, mint öncél”. (Marx 1984 II, 169; Marx 1974 III, 773) Az emberi munka megszűnik egy meghatározott cél – a tőkefelhalmozás – eszközeinek lenni. Egyre inkább az egyének sokoldalú kreatív energiáinak és készségeinek kibontakoztatása válik a társadalom végső céljává. Természetesen biológiai és társadalmi felépítésünk elkerülhetlenné teszi, hogy a társadalom a külső szükség-szerűség által diktált munkát is elvégezze. De a szocialista társadalom arra törekszik, hogy az ilyen munkát redukálja, annak érdekében, hogy

maximálisra növelje az egyéni önfejlődésre fordított időt. Hiszen „a társadalmi gazdagság” – ahogyan Marx megfogalmazza – „a rendelkezésre álló idő és semmi más”. (Marx 1976 III, 230)

Ebből az következik, hogy a szocialista gazdálkodásba beépül egy hatékonyságnövelési tendencia: az emberek rendelkezésére álló szabad idő maximalizálására való törekvés. S ez a tendencia a munkások-irányította vállalatoknál kibontakoztatható úgy, mint az ösztönzési rendszer egyik eleme. Ha egyszer a társadalom – a társadalmi igény szintnek, az elérhető erőforrásoknak és technológiáknak, valamint a munkaerő elosztásának megfelelő tervezés alapján – meghatározta az egyes munkahelyek termékcéljait, akkor a munkásoknak szabadságukban áll, hogy olyan újításokat vezessenek be a munkafolyamatba, amelyek lehetővé teszik számukra, hogy ezeket a célokat kevesebb munkaóra alatt teljesítsék, miközben *eleget tesznek a minőségi kritériumoknak is*.²³ Mindaddig, amíg a munkások a maguk termékcéljait az előre jelzettnél kevesebb idő alatt és a minőség csökkenése nélkül teljesítik, a munkaidő után a munkások szabadon, tetszésük szerint rendelkezhetnek a társadalmi munkafolyamattól elvont megnövekedett idejükkel. Lehetséges döntéseik közé tartozhat az is, hogy (feltéve, hogy rendelkeznek a megkívánt készségekkel) többletmunkát vállalnak más munkahelyeken, ahol a valamilyen áru utáni váratlanul megnövekedett keresletet kell kielégíteni, s ezzel kiegészíthetik „pénzbeli bérüket” (munkautalványaikat), s többet vásárolhatnak a fogyasztási cikkek piacán.

De hogyha a szocializmus gazdálkodása az önfejlődésre szolgáló idő maximalizálásának elvén alapszik, akkor mit jelent az, hogy ragaszkodunk a gazdasági racionalitás kritériumainak sokféleségéhez? Az erre a kérdésre adott válaszuk egy része benne rejlik a fentebbi, a minőség-ellenőrzésre való utalásban. Jóllehet a társadalom gazdagsága jelentős részben a rendelkezésre álló időben rejlik, a munkásosztály politikai gazdaságtana ennél többről is szól. A kulcskérdés nem egyszerűen a munkások rendelkezésére álló idő mennyisége, hanem az idő *minősége* is – a társadalmilag szükséges munka területén belül, de azon kívül is. Ugyanis a társadalom gazdagságának Marx szerint mércéje a kielégített szükségletek sokfélesége és gazdagsága is (amihez hozzátartozik, hogy a társadalom egyszerre tartsa szem előtt a javak és szolgáltatások egyre bővülő körének a megtermelését és az önmegvalósításra szolgáló idő növelését.)

Marx szerint a kapitalizmus egyik progresszív vonása, hogy új szükségleteket fejleszt ki az emberekben, hogy felébreszti és kiműveli érzelmeiket s kibővíti örömeik körét: a termelőerők kapitalista fejlődése során „a termelők maguk is változnak, amennyiben új minőségeket alakítanak ki önmagukban, kibontakoztatják lényüket a termelésben, átalakítják önmagukat, új képességeket és gondolatokat, új érintkezési módokat, új szükségleteket és új nyelvet fejlesztenek ki magukban”. (Marx 1984 I, 373) Ez azonban ellentmondásos és egyoldalú módon megy végbe. A

kapitalizmus, miközben az önfejlődésre való új törekvéseket fejleszt ki a termelőkben, egyszersmind korlátozza az ezek megvalósítására való esélyeiket. A szocializmus átveszi és továbbfejleszti a tőkének azt a tendenciáját, hogy kiművelje az emberi lényt „olyan formában, amely a lehető leggazdagabb szükségletekben, mert gazdag emberi minőségeiben és relációiban”. Azonban a szocializmus olyan módon teszi ezt, amely a tőkefelhalozásnak ezt a pozitív oldalát megszabadítja a hozzá társuló elidegenedéstől és kizsákmányolástól. (Marx 1984 I, 373; Lebowitz 1992, 17–26; Meszaros 1982)

Három dolog következik ebből. Először: a társadalmilag szükséges össz munkaidő csökkentése nem mehet végbe az emberi szükségletek kielégítésének rovására. Éppen ellenkezőleg, a munkának a termelőerők fejlesztése révén létrejövő megnövekedett termelékenységét a társadalom kétféle, nem pedig egy módon fogja felhasználni: a társadalmi össztermék növelésére, hogy emelje a fogyasztás szintjét (és esetleg egyes javakat átutaljon a piaci csere szférájából a társadalmisított fogyasztás szektorába), s ezután a társadalmilag szükséges munkaidő csökkentésére. A második: a minőségi kritériumokból az következik, hogy a szükséges munkaidő csökkentése nem mehet végbe a munkafeltételek rovására. A munkásosztály politikai gazdaságtanával ellentétben, hogy fokozódjék a munka fárasztó jellege, egyhangúsága vagy kockázatai. Ezért ragaszkodik Marx ahhoz, mégpedig éppen ugyanabban a szakaszban, ahol kifejti „az emberi képességek öncélként való kibontakoztatásának” kritériumát mint a szocializmus célját, hogy ennek a célnak előfeltétele az is, hogy a termelők „emberi természetükhöz legméltóbb és annak leginkább megfelelő feltételek” között dolgozzanak. (Marx 1974 III, 773)²⁴

Végül pedig a szükséges munkaidő csökkenése nem mehet végbe a munkahelyen kívüli természeti és társadalmi környezet rovására. Marx felfogásának centrális része az, hogy az embert „a természet részeként” értelmezi, hogy a természet az emberi lény „szervetlen teste”. (Marx 1962, 49) Ennek a „testnek” az egészsége és jóléte valódi emberi szükséglet. Elfogadhatatlan lenne ezért az, hogy a munkások egyik csoportja olyan technikai újítást vezessen be, amely növeli a termelékenységet a munkahelyen, miközben veszélyes szennyező anyagokat juttat a földre, a vízbe vagy a légkörbe. Ráadásul a termelékenység környezeti szempontból kockázatos növelése társadalmilag alacsony hatékonyságú lenne, hiszen ebben az esetben a társadalomnak több munkaerőt kellene fordítania új környezetvédelmi berendezésekre, a környezetszennyezés következményeinek elhárítására, s hasonlókra. A kapitalizmusra, ahogyan Engels megfogalmazta, az a jellemző „úgy a természet, mint a társadalom vonatkozásában, hogy döntően csak a közvetlen, a könnyen megragadható eredmény érdekli”. A kapitalizmus ezért a környezetet úgy kezeli, mint pusztá eszközét egyetlen célnak, a tőkefelhalozásnak. De ez rettenetes mértékű pusztításhoz vezet. Ráadásul a természet „bosszút áll” azért, ha

erőszakot tesznek rajta; az emberi lények, mint a természet részei, maguk is szenvednek a természet tönkretételétől. A tőkés mezőgazdaság példáját használva ennek illusztrálására, Marx kifejtette, hogy a tőkés termelési mód csak úgy tudja növelni a társadalmi többletterméket, hogy „egyidejűleg tönkreteszi minden társadalmi gazdagság eredeti forrásait: a talajt és a dolgozó embert.” (Marx 1967 I, 472; Engels 1963b, 459)

A szocializmus másfajta logikát fog követni. A rövidtávú hatékonysági szempontok követésének – amely meghatározza azt a termelési módot, amelynek irányító elve a többletérték maximalizálása – az eredménye a munkások degradálása és a környezet tönkretétele. A munkásosztály politikai gazdaságtanának szempontjából viszont a környezet épsége – a tiszta levegő és víz, az ózonréteg védelme, az esőerdők helyreállítása, és így tovább – éppoly alapvető szükséglet, mint a munkafolyamat elidegenedésének lebontása.

A szocialista tervezés többek között éppen azért jelent előrelépést a tőkés piacgazdasággal szemben, mert a modern emberi létezéshez szükséges gazdag és változatos szükségletek nem rendelhetők alá egyetlen, egyöntetűen működő gazdasági törvénynek. A szocialista tervezés lényege az, hogy az emberek demokratikus módon vesznek részt azokban a döntési folyamatokban, amelyekkel ezeket a kritériumokat (de még továbbiakat is) egymással egyensúlyba hozzák. Éppen ezt jelenti az, hogy a vak szükségszerűség birodalmából az emberiség átlép a szabadság birodalmába. Ebben a gondolatban nincs semmi „metafizikus”. Egyszerűen azt a tényt jelzi, hogy a demokrácia és a tudatos emberi döntések fogják irányítani a társadalom gazdasági reprodukcióját. Ebben a kontextusban a hatékonyság kritériuma öncél helyett – amelynek minden más emberi szükséglet alárendelnek – az emberi célok eszközévé fog válni.

De mi a helyzet a gazdasági kalkulációk hatékonyságával, hogyan lesznek ezek összhangban a szocialista tervezést vezérlő más kritériumokkal? Vajon nem döntő fontosságúak-e ezen a ponton a relatív költségek mutatószámai? És vajon nem az-e a nagy előnye az áraknak, hogy ilyen mutatószámokat nyújtanak nekünk? Hogyan kalkulálhatjuk ki a különböző termelési módszerek nagyobb vagy kisebb hatékonyságát, ha nem valamilyen egységes mércével mérjük az összes felhasznált inputok értékét?

Már maga az, ahogy ezeket a kérdéseket felvetik, sok mindent megmutat abból, hogy mi is a baj a piaccal kapcsolatos mai közgondolkodással. Ugyanis a kérdés ilyen felvetése arra utal, hogy nem tudjuk elgondolni a gazdasági kalkulációt piaci árak nélkül. Ámde, amint azt Oskar Lange kimutatta (1964, 61), amikor – alapvető meglátásokat megfogalmazva – hozzászólta a kalkulációs vitához, ez az álláspont összekeveri „a szűkebb értelemben vett árakat, azaz az áruk piaci cserearányait, az árakkal a szó tágabb értelmében, abban az értelemben, hogy az »árak eszközök az egymással szembenálló alternatívák összemérésére«”. Mises, Hayek és

tanítványaik vélekedése ellenére elvileg semmi okunk nincs azt gondolni, hogy ilyen relatív mutatószámokat – vagy „tervezési árakat” – ne tudnánk megalkotni anélkül, hogy a piachoz folyamodnánk. Mi több, annak, ha a piactól függetlenül kalkuláljuk ki ezeket az árakat, az egyik óriási előnye az, hogy az „externalitások” költségei közvetlenül beépíthetők az „árakba”. A tervezési árakat így megszabadíthatjuk a piaci kalkulációban benne rejlő információs korlátoktól. Ráadásul, ellentétben a piac által nyújtott statikus adatokkal, a tervezési árak (egy egyenletrendszer révén) alakíthatóak úgy, hogy számításba vegyék a beruházások által létrejövő változó gazdasági paramétereket is. Ha ilyen módon vetjük fel a kérdést, akkor nyilvánvaló, hogy Schumpeternek igaza volt, amikor arra a következtetésre jutott: „a szocializmussal tisztán logikai szempontból nincs semmi baj”, mi több, a logikai, elméleti szinten „a gazdaság szocialista rendszere a racionalitás magasabb szintjét képviseli, mint a tiszta kapitalizmus”. (Schumpeter 1975, 172, 196)²⁵

Az egyik általános ellenvetés ezzel az érveléssel szemben, hogy akár megoldható tisztán elméletben, logikailag a tervezés, akár nem, a szóban forgó kalkulációk pusztá mennyisége bármilyen tervezési javaslatot megvalósíthatatlanná tesz. Hadd jegyezzem meg, hogy ez az ellenvetés a szocialista tervezés előtt álló feladatnak, a megoldandó kalkulációs egyenletek mennyiségének a végletes eltúlzásán alapszik. Fontos szempont az is, hogy Langének alighanem akkor is igaza volt, amikor rámutatott a számítógépek fölényére a piacokkal szemben olyankor, amikor egyidejűleg kell megoldani számos egyenletet – ez a fölény elsődlegesen a dinamikusan változó gazdaság feladatainak kalkulálásánál érvényesül. A számítógépes programok magukba építhetik a növekedés, a beruházás, és a közös politikai döntések által létrehozott változások következményeit olyan módon, ami a piaci árrendszerben teljesen lehetetlen.

A számítógép ezért nem pusztán a piac helyettesítője, hanem másfajta kalkulációs képességekkel is rendelkezik, mint a piac. „Ha felállítunk egy objektív függvényt (például a nemzeti jövedelem maximalizálását bizonyos időn át), és figyelembe vesszünk bizonyos gazdasági korlátokat, akkor a jövőre vonatkozó árnyékárakat is felállíthatunk. Ezeket az árnyékárakat azután felhasználhatjuk a hosszú távú fejlesztési tervek költségeinek kiszámítására. A tényleges piaci árak itt nem elégségesek, szükség van a programozott jövőbeni árnyékárak ismeretére is.

A matematikai programozás az *optimális* hosszú távú tervezés lényegi eszközeinek bizonyult. Itt az elektromos számítógép nem egyszerűen helyettesíti a piacot, hanem olyan funkciót tölt be amelyet a piac sohasem volt képes elvégezni.” (Lange 1967, 161)²⁶

A nem-piaci „áraknak” így több valódi előnyük van a gazdasági kalkulációt illetően: képesek magukba építeni a társadalmi költségeket (az externalitásokat), figyelembe tudják venni azokat a változó gazdasági paramétereket, amelyeket az egyes vállalatokon kívül meghozott gaz-

dasági döntések határoznak meg, s alkalmazhatók úgy is, hogy számításba vegyék a hosszú távú fejlesztési tervek várható kihatásait. [...]

Szeretném hozzátenni, hogy a kalkuláció bármilyen mennyiségi módszerét alá kell rendelni a minőségi kritériumoknak. A hatékonysági kalkulációk csak akkor relevánsak a gazdasági alternatívák közötti választásoknál, ha az összes többi megfontolás egyenlően, vagy közel egyenlően szól mindkét lehetőség mellett. Pontosán azért, mert a minőségi szempontok önálló szerephez jutnak gazdálkodásában, a szocialista társadalom választhat rövid- vagy középtávon kevésbé költséghatékony termelési módszereket olyankor, amikor a hatékonyabb alternatívák kevésbé kielégítő munkafeltételekkel, vagy a természeti erőforrások hosszú távú kimerülésével járnának. Ez a lehetőség egyike a tervgazdaság pozitívumainak, amelyek megkülönböztetik a piacgazdaságtól.

Figyelembe véve a számítógépek lineáris programozásra való felhasználásában rejlő lehetőségeket, elvileg nincs semmi okunk azt gondolni, hogy elszámoltatható gazdasági szervek miért ne alkothatnának meg a piacot szabályozó áraknál sokkal átfogóbb és dinamikusabb „tervezési árakat”. Egy olyan szocializmus tehát, amely nem kapitulál a piac előtt, megvalósítható és életképes.

Jegyzetek

- ¹ Marx 1984 I, 76
- ² Mindkét idézett kifejezés Nove könyvéből származik (1989, 203, 30). Nove könyve tele van az ilyen denunciaciókkal és sommás elutasításokkal a marxi – az egész szövegben folyamatosan félreértett – alapfogalmakat illetően, ami aligha pótolja a velük való precíz és következetes szembenézést. *A megvalósítható szocializmus* kitűnő példája lehet annak, amit Geras úgy ír le, mint „a marxi gondolat töménytelen karikatúráját, tájékozatlanságból fakadó leegyszerűsítését és általában véve felszínes megtárgyalását”, amely pillanatnyilag a baloldalon folyó oly sok vitát jellemez. (Geras 1990, 6)
- ³ Nem csak Nove az, aki az árak, az árak, a pénz és a piac fennmaradásáról beszél a szocializmusban. Ugyanígy jár el, jóllehet bizonyos lentebb megtárgyalandó megszorításokat alkalmazva, Włodzimierz Brus (1971), valamint Diane Elson (1988) is. Brus korábbi intellektuális elővigyázatossága nagyjából eltűnt a kérdéssel kapcsolatos legutóbbi szellemi teljesítményét reprezentáló, Kazimierz Laskival írott könyvéből (1989).
- ⁴ Mondandónk szempontjából tanulságos, hogy az az értékelmélet, amelyet Nove itt alkalmaz, a neoklasszikus polgári közgazdaságtanból származik. Carling megközelítése legalább konzisztens, következetesen elfogadja a liberális individualizmus tételeit. Carling és a „racionális választások marxizmusa” kritikus értékelését illetően lásd Wood (1989) és Lebowitz (1988) munkáit.
- ⁵ Emlékeztetnünk kell rá, hogy a független árutermelőket (köztük a parasztokat), akiknek az önreprodukciója a piactól függ – azaz a piac által meghatározott pénzjárdékokat kapnak, úgy a termelési, mint a fogyasztási javakat a piacon kell, hogy megvásárolják, s így arra kényszerülnek, hogy árutermelés révén jussanak több pénzhez – szintén a piac irányítja.

- ⁶ Természetesen mindez maga után vonja a termelőeszközök magántulajdonának és/vagy magánirányításának *valamilyen* formáját, de ez nem kell, hogy azt jelentse, hogy bizonyos egyéneknek törvényes jogigényük van a termelőeszközökre, csak annyit, hogy ezeket nem a társadalom tulajdonolja és *irányítja*. Az elidegenedett munka és az áruforma maga után vonja a nem-társadalmi (és ezért magán- illetve partikularisztikus jellegű) tulajdon- és irányítási formákat – de ezek a formák sokfélék lehetnek, mint arra még visszatérek.
- ⁷ Ezen az alapon beszélhetek Marx és Engels arról, hogy bizonyos esetekben az állam játssza a kapitalista szerepét. Lásd Marx 1969b, 231 és Engels 1963, 273–274.
- ⁸ Erről lásd Draper 1977, 9. és 10. feje; Hegel 1952, 11. A nagyon kevés olyan munka egyike, amely meg tudja ragadni, mennyire centrális volt Marx gondolkodásában az immanens kritika fogalma: Murray 1988.
- ⁹ Lebowitz fontos munkájának egész 4. fejezete közvetlenül érinti ezeket a kérdéseket.
- ¹⁰ Hangsúlyozom itt, hogy *tendenciákról* beszélek. A kapitalizmus ugyanakkor táplálja a tömegekben azt a fetisiztikus szemléletet is, amely természetesnek, magától értetődőnek tekinti a tőke és a bér munka viszonyát, s ez az egyik fő oka a reformizmusra irányuló tendenciának a munkásmozgalomban.
- ¹¹ Ezen a ponton láthatjuk mennyire konzisztens Nove, amikor az ellen érvelve, hogy a piac és az állam társadalomszervező szerepének bármilyen alternatívája lehetséges lenne; elfogadja mindkettő fennmaradásának szükségességét. (Nove 1989, 74–75)
- ¹² Egy további ellenvetést – a szocializmusnak a racionális gazdasági kalkulációra való képessége kérdését – ennek a fejezetnek a következő alfejezetére hagyok. Ebben a munkában nem foglalkozom a leggyakoribb ellenvetéssel: ama nézettel, hogy Kelet-Európa „parancsgazdaságainak” tapasztalatai bebizonyították a gazdasági tervezés bármilyen kísérletének katasztrofális következményeit. Mint a jelen munka kezdetén jeleztem, én elfogadom azt az erős érvelést, amelyet amellettt fejtettek ki marxista szakértők, hogy ezeket a rendszereket a legjobban „államkapitalizmusként” írhatjuk le. Hozzá kell tennem, hogy ez az érvelés nem csak egy szlogen, hanem az elméleti és empirikus elemzések imponáló korpuszán alapszik. Bőségesen illusztrálja ezt Chris Harman kiemelkedő munkássága az elmúlt húsz év során. Lásd különösen: Harman 1971; Harman 1974; új és bővített kiadása: Harman 1985; Harman 1976–1977; Harman – Zebrowski 1988; Harman – Zebrowski 1990.
- ¹³ Oly sok példa van erre, hogy felsorolásuknak és magyarázatuknak egy külön munkát lehetne szentelni. Egy olyan munkát, amely felismeri a „szabad egyéniség” szerepét Marx álláspontjában, lásd Gould 1978.
- ¹⁴ A nagyon kevés olyan munka egyike, amely meg tudja ragadni, mennyire centrális volt Marx gondolkodásában az immanens kritika fogalma, Murray 1988.
- ¹⁵ Ennek a kérdésnek a kitűnő megtárgyalását lásd: Lebowitz 1992, 23–27.
- ¹⁶ Marx számára éppen annyira fontos a társadalmi termelési folyamat elidegenedésének lehető legteljesebb felszámolása, mint a társadalmilag szükséges összes munkaidő csökkentése.
- ¹⁷ Amit itt Marx mond, az lényegesnek tűnik számomra, annyiban, hogy teljessé teszi azt a fontos meglátásokban gazdag diszkusziót a „bőség” fogalmáról, amelyet Norman Geras nyújt eszéjében (1986, 51–54).
- ¹⁸ Marxnak az elitista társadalmi utópiákkal kapcsolatos ellenszenvét illetően lásd Draper 1977, 10. feje.

- ¹⁹ Az általános egyensúlyelméletnek a neo-osztrák iskola általi elvetését illető lásd Kirzner 1992, 2. fej. és Shand 1984, 37–41. Robin Blackburn, úgy tűnik, teljes mértékben szem elől téveszti azt a tényt, hogy a gazdasági kalkuláció őt annyira megragadó neo-osztrák elmélete a gazdasági instabilitás és egyensúlyhiány elméletét vonja maga után.
- ²⁰ Mandel egyébként nagyon hasznos cikkének egyetlen óriási hiányossága van: az, hogy nem vitatja meg a munkaerőpiacnak és a munkaerő áruvá-válásának, mint a piacgazdaság meghatározó vonásának a kérdését. Ez komolyan meggyengíti a piaci szocializmuson gyakorolt kritikáját.
- ²¹ Erre utal Pat Devine, amikor – helyesen – ragaszkodik ahhoz, hogy különbséget kell tennünk a piaci csere (amelyet a szocializmus bizonyos korlátok között elfogadhat) és a piaci erők között (amelyek a szocializmussal ellentétesek, bármennyire is meg kell tűrni és meg kell szelídíteni őket egy ideig). Sajnálatos módon azonban Devine nagymértékben aláássa saját érvelését azzal, hogy elfogadja a munkaerőpiac (s ezáltal a munka áruvá válása) szükségességét egy szocialista társadalomban, valamint azzal, hogy túl nagy szerepet szán a piaci árjelzéseknek a forrásallokációs folyamatban.
- ²² Ez Brus legjobb könyve a szocializmus közgazdaságtanáról. Valójában ez a könyv – különösen az „Árufetisizmus és szocializmus” c. 4. fejezet – messze felette áll legismertebb könyvének, a *Market in a Socialist Economy*-nak. Jóllehet az utóbbi munka mond bizonyos érdekes dolgokat a „szabályozott árakról”, az értéktörvénynek a szocializmusra való alkalmazhatósága mélységes félreértéséről árulkodik, ami azután összezavarja az egész diszkussziót. Brus legutóbbi írásai drámai elmozdulást jelentenek Alec Nove álláspontja irányába. Lásd például: Brus 1985, 43–62.
- ²³ A minőségfelügyelők elszámolással fognak tartozni a közéleti szervek felé. Az olyan silány minőségi termékek legyártása tehát, amelyeket ezek a felügyelők nem fogadnak el, azzal fog jární, hogy azoknak a munkásoknak, akik nem tettek eleget a megállapított minőségi standardoknak, több munkaórát kell dolgozniuk.
- ²⁴ Itt emlékeztetnünk kell arra, hogy Marx elveti a változatlan emberi természet gondolatát. Az az emberi természet, amelyről itt szó van, a társadalmilag és történelmileg kialakult emberi természet.
- ²⁵ Az, hogy Schumpeter megállapítását elfogadjuk, nem jelenti azt, hogy magunkévá tennénk Schumpeter hipotetikus szocialista gazdaságmodelljét is. Akárcsak Lange, Taylor és Dobb, Schumpeter is túlságosan készségesen elfogadta azt, ahogy Mises és Hayek kijelölték a vita kereteit. Ámde ezen a ponton nyilvánvalóan igaza van.
- ²⁶ Miközben nem értek egyet Lange szocialista tervezési modelljével, ezen a ponton nem látok semmi hibát érvelésében.

Hivatkozott irodalom

- Baumol, William J. 1965: *Welfare Economics and the State*. London, London School of Economics and Political Science
- Blackburn, Robin 1991: Fin de Siècle: Socialism After the Crash. *New Left Review* 185
- Brus, Włodzimierz 1971: *The Market in a Socialist Economy*. London, Routledge and Kegan Paul

- Brus, Włodzimierz 1973: *The Economics and Politics of Socialism*. London, Routledge and Kegan Paul
- Brus, Włodzimierz 1985: Socialism – Feasible and Viable. *New Left Review* 153. 43–62.
- Brus, Włodzimierz – Laski, Kazimierz 1989: *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System*. Oxford, Oxford University Press
- Carling, Alan 1989: „Rational Choice Marxism”. In: *Approaches to Marx*. (Szerk.: Mark Cowling – Lawrence Wilde – Milton Keynes) Philadelphia, Open University Press
- Cohen, Jean 1982: *Class and Civil Society: The Limits of Marxian Critical Theory*. Amherst, University of Massachusetts Press
- Devine, Pat 1988: *Democracy and Economic Planning*. Cambridge, Polity
- Draper, Hal 1977: *Karl Marx's Theory of Revolution. Volume One: State and Bureaucracy*. (9. és 10. fejt.) New York, Monthly Review Press,
- Elson, Diane 1988: Market Socialism or the Socialization of the Market? *New Left Review*, 172
- Engels, Friedrich 1963a: *Anti-Dühring*. Budapest, Kossuth Kiadó
- Engels, Friedrich 1963b: *A természet dialektikája. MEM 20. köt.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Geras, Norman 1986: The Controversy About Marx and Justice. In: *Literature of revolution: Essays on Marxism*. London, Verso, 51–54.
- Geras, Norman 1990: Seven Types of Obloquy: Travesties of Marxism. In: *Socialist Register 1990: The Retreat of the Intellectuals*. (Szerk.: Ralph Miliband – Leo Panitch) London, Merlin
- Gould, Carol 1978: *Marx's Social Ontology: Individuality and Community in Marx's Theory of Social Reality*. Cambridge, Mass. MIT Press
- Graaff, J. De V. 1963: *Theoretical Welfare Economics* (Cambridge: Cambridge University Press)
- Gregory, Thomas R. De 1989: Power and Illusion in the Marketplace: Institutions and Technology. In: Marc R. Tool – Warren J. Samuels (szerk.): *The Economy as a System of Power*. (2. kiad.) New Brunswick, N. J. Transaction
- Hahnel, Robin – Albert, Michael 1990: *Quiet Revolution in Welfare Economics*. Princeton, Princeton University Press
- Harman, Chris 1971: The Eastern Bloc. In: *World Crisis: Essays in Revolutionary Socialism*. (Szerk.: Nigel Harris – John Palmer) London, Hutchinson
- Harman, Chris 1974: *Bureaucracy and Revolution in Eastern Europe*. London, Pluto
- Harman, Chris 1985: *Class Struggles in Eastern Europe*. London, Bookmarks
- Harman, Chris 1976-1977: Poland: The Crisis of State Capitalism I-II. *International Socialism* 93. (1976. november-december); 94. (1977. január)
- Harman, Chris – Zebrowski, Andy 1988: Glasnost Before the Storm. *International Socialism* 39. (1988. nyár)
- Harman, Chris – Zebrowski, Andy 1990: The Storm Breaks. *International Socialism* 46. (1990. tavasz)
- Hegel, G. W. F. 1952: *Philosophy of Right*. London, Oxford University Press
- Hegel, G. W. F. 1971: *A jogfilozófia alapvonalai*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Jameson, Frederic 1990: Postmodernism and the Market. *Socialist Register* 1990.
- Kirzner, Israel M. 1992: *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Austrian Economics*. London, Routledge

- Lange, Oskar 1964: On the Economic Theory of Socialism. In: Oskar Lange – Fred M. Taylor: *On the Economic Theory of Socialism*. New York, McGraw Hill
- Lange, Oskar 1967: The Computer and the Market. In: *Socialism, Capitalism and Economic Growth: Essays presented to Maurice Dobb*. Cambridge, Cambridge University Press
- Lebowitz, Michael 1988: Is „Analytical Marxism” Marxism? *Science and Society* 52.
- Lebowitz, Michael 1992: *Beyond Capital: Marx’s Political Economy of the Working Class*. New York, St. Martin’s Press
- Leibenstein, Harvey 1978a: *General X-efficiency Theory and Economic Development*. New York, Oxford University Press
- Leibenstein, Harvey 1978b: *Inside the Firm: The Inefficiencies of Hierarchy*. Cambridge, Cambridge University Press
- Mandel, Ernest 1986: In Defence of Socialist Planning. *New Left Review* 159.
- Marx, Karl 1962: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1964a: Instrukciók az Ideiglenes Központi Tanács küldöttei számára. Különféle kérdések. *MEM* 16. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1964b: A Nemzetközi Munkásszövetség alapító üzenete. *MEM* 16. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1964c: Bér, ár és profit. *MEM* 16. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1967: *A tőke* I. *MEM* 23. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1968: *A tőke* II. köt. *MEM* 24. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1974: *A tőke* III. *MEM* 25. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1969a: A gothai program kritikája. *MEM* 19. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1969b: Szélgjegyzetek A. Wagner *Lehrbuch der politische Öonomie*-jához. *MEM* 19. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1976: *Értéktöbblet-elméletek* III. *MEM* 26/III. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1984: *A politikai gazdaságtan bírálatának alapvonalai I-II*. *MEM* 46/I-II. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl 1988: *A közvetlen termelési folyamat eredményei (A tőke kiadatlan hatodik fejezete)*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Marx, Karl – Engels, Friedrich 1959: A Kommunista Párt kiáltványa. *MEM* 4. köt. Budapest, Kossuth Könyvkiadó
- Meszaros, Istvan 1982: Marx „Philosopher”. In: Eric Hobsbawm (szerk.): *The History of Marxism. Volume One: Marxism in Marx’s Day*. Bloomington, Indiana University Press
- Mises, Ludwig von 1935: Economic Calculation in the Socialist Commonwealth. In: *Collectivist Economic Planning*. (Szerk.: Friedrich A. von Hayek), London, Routledge and Sons
- Mises, Ludwig von 1949: *Human Action*. New Haven, Yale University Press
- Murray, Patrick 1988: *Marx’s Theory of Knowledge*. New Jersey, Humanities Press
- Nove, Alec 1989: *A megvalósítható szocializmus*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Sen, Amartya 1981: *Poverty and famines*. Oxford, Oxford University Press
- Shand, Alexander H. 1984: *The Capitalist Alternative: An Introduction to Neo-Austrian Economics*. Brighton, Wheatsheaf

- Soper, Kate 1981: *On Human Need: Open and Closed Theories in a Marxist Perspective*. Sussex, Harvester
- Schumpeter, Joseph A. 1954: *History of Economic Analysis*. New York, Oxford University Press
- Schumpeter, Joseph A. 1975: *Capitalism, Socialism and Democracy*. (3. kiad.) New York, Harper and Row
- Wood, Ellen Meiksins 1989: Rational Choice Marxism: Is the Game Worth the Candle? *New Left Review* 177.

(Fordította: Szalai Miklós)

(Eredeti megjelenés: David McNally: *Beyond the Market*. In: *Against the Market. Political Economy, Market Socialism and the Marxist Critique*. London – New York, Verso, 1993. 170–217.)

Észak-Korea lerombolása és újjáépítése, 1950–1960

Az amerikai légi háború és Észak-Korea lerombolása

Míg a koreai háború az Egyesült Államok és az ENSZ-csapatok szempontjából „korlátozott harci cselekménynek” minősült, addig a koreaiak számára totális háborút jelentett. A háború Észak- és Dél-Korea emberi és anyagi erőforrásait a végsőkig kimerítette. A fizikai pusztítás és az emberi veszteségek mindkét oldalon józan ésszel szinte fel sem mérhetőek voltak, ám Észak-Korea szenvedte el a súlyosabb csapást, mert az amerikai légierő megsemmisítő mennyiségű robbanóanyagot vetett be a bombatámadások során, és a visszavonuló ENSZ-csapatokkal együtt a felperzselt föld stratégiáját alkalmazta.¹ Az amerikai légierő becslései szerint az Észak-Korea ellen intézett támadás arányaiban nagyobb mértékű pusztítást okozott, mint amit Japán a második világháborúban elszenvedett, pedig ott az USA hatvannégy nagyvárost tett a földdel egyenlővé, és két város elpusztítására még az atombombát is bevetette. Az amerikai bombázók 635 000 tonna bombát dobtak le Koreára – azaz alapvetően Észak-Koreára –, benne 32 557 tonna napalmot. Ezt az adatot érdemes egybevetnünk a második világháború idején a csendes-óceáni hadszíntéren összességében ledobott 503 000 tonnával. (Foot 1990, 207–208) A háború végén a halottak, sebesültek és eltűntek száma Koreában megközelítette a hárommilliót, azaz a teljes népesség tíz százalékát. A halottak döntő többsége Észak-Koreában pusztult el, ahol a déli országrész lakosságának csak mintegy fele élt. Bár a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság nem adott ki hivatalos adatokat, valószínűsíthető, hogy a lakosságnak tizenkét-tizenöt százaléka pusztult el a háborúban; ez az arány megközelíti vagy tán meg is haladja a második világháborúban meggyilkolt szovjet állampolgárok számarányát. (Halliday 1981, 29)

A koreai háborúban a legtöbb áldozatot követelő cselekmény, amely az észak-koreaiak szerint az Egyesült Államok mindenkori történelmének legnagyobb szabású háborús bűntette volt, az észak-koreai polgári lakosság településeinek bombázása volt. A koreai légtérben az amerikai katonai fölény elsőprő mértékű volt. A szovjet MIG-ek, amelyeket szovjet, kínai és koreai pilóták vezettek, időnként eredményesen vették fel a har-

cot az amerikai légierővel szemben. De Sztálin parancsának megfelelően a szovjet harci gépek száma és repülési távolsága szigorúan korlátozva volt, nehogy az összecsapások egy esetleges amerikai–szovjet légi háborúvá terebélyesedjenek.² A szovjet légi segítség egyébként is csak 1950 végétől vált számottevővé. Nyáron és ősszel az észak-koreai légvédelem gyakorlatilag nem is létezett. A megszállt Észak-Koreában a könnyű fegyverekkel felszerelt, helyi önvédelmi alakulatok tehetetlenül nézték, ahogyan városaikat és falvaikat, illetve rokonaikat, honfitársaikat sorra megsemmisítik a levegőből.³ A háború végén Észak-Korea állítása szerint Phenjanban mindössze két modern épület maradt használható állapotban.

Az amerikaiak számára a stratégiai bombázások óriási haszonnal jártak, mert az amerikai technikai felkészültség jelentős előnnyel bírt a számbeli fölényrel rendelkező ellenséggel szemben. Az amerikai parancsnokság elvetette a brit politikusok aggodalmát, miszerint a tömeges bombázás ellenük fordítja a világ közvéleményét, és kitaláltak amellett, hogy a légi csapások pontosak lesznek, a civil áldozatok száma pedig ésszerű határokon belül marad. (Crane 2000, 42–43) Az amerikaiak elengedték a fülük mellett az oroszoknak a civil célpontok ellen indított, válogatás nélküli támadásokra vonatkozó vádjait. De az észak-koreaiak tudatában mély és tartós nyomot hagyott az amerikaiak ellenük vívott légi háborúja, az az időszak, amikor közel három évig éltek a B-29-esek életveszélyes támadásainak, sőt, egy esetleges amerikai atomcsapás rémének árnyékában. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság sohasem felejtette el a leckét, vagyis az amerikai légitámadások idején tapasztalt kiszolgáltatottságát, és a békeszerződést követően még fél évszázadig folytonosan a harci repülők elhárításának feladatával foglalkozott, föld alatti bunkereket épített, végül pedig nukleáris fegyvereket is kifejlesztett annak érdekében, hogy Észak-Korea soha többé ne kerülhessen hasonló helyzetbe. Aligha lehet túlbecsülni a háborúnak az egész észak-koreai társadalomra gyakorolt pszichológiai hatásait. Az Egyesült Államok ellen vívott háború minden más történelmi tapasztalatnál erősebben bevészte az észak-koreaiak tudatába a külső fenyegetéstől való kollektív félelem és rettegés élményét, ami aztán máig is ható, meghatározó erő lett.

Az észak-koreaiaknak a felszabadulást követő jelentős gazdasági sikereit a háború csaknem teljesen megsemmisítette. 1949-re a tervgazdaság két éve alatt Észak-Korea kilábalt a felszabadulást követő káoszból, és a gazdaság teljesítménye elérte a gyarmati korszak szintjét.⁴ Az 1950-re előirányzott tervek szerint a termelési eredmények újabb egyharmaddal növekedtek volna Észak-Koreában, és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezetői arra számítottak, hogy a mezőgazdasági szempontból jóval termelékenyebb déli országrésszel való egyesülés további jótékony gazdasági hatást eredményez majd. A KNDK adatai szerint a háborúban megsemmisült 8700 gyár, 5000 iskola, 1000 kórház és 600 000 lakóház.

(The Three Year Plan 1956, 5–6) E létesítmények döntő többsége 1950-ben és 1951-ben vált a földdel egyenlővé. Hogy a bombák pusztításától megmentésük, a koreaiak teljes gyárat telepítettek a föld alá, de ide menekítettek iskolákat, kórházakat, kormányhivatalokat és a lakosság nagy részét is. A mezőgazdaság teljesen megsemmisült, az emberek éheztek. A parasztok napközben földalatti bunkerekben rejtőztek, és éjjel művelték a földeket. Az élőállatok elpusztultak, hiány volt vetőmagból, mezőgazdasági gépekből és trágyából, akárcsak munkaerőből – ilyen körülmények között a mezőgazdaság a legjobb esetben is pusztán az életben maradáshoz szükséges termést biztosította. A *Nodong Sinmun* című lap 1951-et úgy emlegette, mint „az elviselhetetlen megpróbáltatások esztendejét” (1952. március 16.); ez a kifejezés aztán visszatért az 1990-es években az éhínség idején. Ám a legrosszabb még hátravolt. 1952 őszére már nem maradtak az amerikai bombázógépek számára érdemleges célpontok. Észak-Korea minden jelentős városa, ipari területe romokban hevert. 1953 tavaszán az amerikai légierő a Jalu folyón lévő, az öntözőcsatornákat ellátó duzzasztógátákat kezdte felszámolni, egyrészt azért, hogy az észak-koreai rizstermelést megsemmisítsék, másrészt, hogy nyomást gyakoroljanak a kínaiakra, akik az északi országrészbe több élelmiszersegélyt akartak küldeni. Őt víztárolót találtak el, vízzel árasztva el ezzel több ezer holdnyi termőföldet, egész városokat, és letarolták az észak-koreaiak millióinak alapvető élelmiszert biztosító területeket. (MacDonald 1956, 241–242) Az egész országot sújtó éhínséget csak az állította meg, hogy Kína, a Szovjetunió és más szocialista országok a vészhelyzetre való tekintettel segélyszállítmányokat küldtek az országba.

Észak-Korea újjáépítése mint „baráti szocialista projektum”

Amikor a harcok 1953 nyarán véget értek, az egész koreai félsziget romokban hevert. A demilitarizált zónától délre az Egyesült Államok és szövetségesei becsvágyó és anyagilag jól megalapozott erőfeszítést tettek Dél-Korea rehabilitálása érdekében az ENSZ Korea Újjáépítési Ügynöksége (United Nations Korea Reconstruction Agency – UNKRA) felügyelete alatt.⁵ Észak-Koreának – amelyet a déli országrésznél nagyobb méretű pusztítás sújtott, és hatalmas munkaerőhiányban is szenvedett a háborús veszteségek következtében – sokkal kevesebb forrás áll rendelkezésére az újjáépítéshez. Ennek ellenére a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság hamarosan olyan gazdasági növekedési ütemet produkált, mely egészen az 1970-es évekig jóval túlszárnyalta a dél-koreai fejlődési tempót. E gazdasági teljesítményt az észak-koreaiak lenyűgöző erőfeszítései és áldozatkészsége, a „baráti” szocialista országok nagylelkű gazdasági és technikai támogatása biztosította, továbbá az, hogy a háború előtti ipari infrastruktúra a dél-koreaihoz képest jóval

fejlettebb volt. Az 1950-es évek végén Észak-Korea teljes ipari termelésének (1953 és 1960 között átlagosan 39%-os) növekedési üteme minden bizonnyal a legmagasabb volt az egész világon. (Tai Kuark 1966, 32; Chung 1974, 146–147)

Észak-Korea iparát gyakorlatilag teljesen elpusztították, és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezetőinek első számú célkitűzése az ipar újjáépítése volt. A fegyverszünetet követő napokban Kim Ir Szen jegyzéket küldött a phenjani szovjet nagykövetségnek, melyben részletesen számba vette a háborús károkat, és kérte a szovjetek segítségét az észak-koreai ipargazdaság helyreállításához. A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság már a háború időszakában részesült a „baráti” segítségnyújtásban. Természetes, hogy a közvetlen katonai támogatás jórészt a Szovjetunióból és Kínából érkezett, de a kelet-európai „népi demokráciák” is jelentősen hozzájárultak a háborús erőfeszítésekhez: logisztikai támogatást, technikai segítséget, orvosi felszerelést és ehhez hasonló segélyeket biztosítottak az országnak. A támogatásnak talán a legmegrendítőbb formája az volt, amikor ezek az országok több ezer koreai árvát befogadtak. Csak Romániában például ezerötven évvel ezelőre gondoskodtak, akiket aztán az 1957–1961-es ötéves terv befejeztével visszavitték szülőhazájukba. A koreai árvák első, 205 fős csoportja 1953 januárjában érkezett meg a Német Demokratikus Köztársaságba. Évekkel később őket is, illetve több száz társukat visszatelepítették Észak-Koreába.

1953 szeptemberében Kim Ir Szen vezetésével koreai küldöttség érkezett Moszkvába; a látogatás elsődleges célja az volt, hogy megállapodás szülessen a szovjet támogatás feltételeiről. A szovjet kormány beleegyezett abba, hogy egészében lemondjon a tetemes észak-koreai kölcsönök visszafizetéséről, illetve hogy a visszafizetés határidejét kitolja, és megerősítette azt az ígéretét, hogy egymilliárd rubel értékű segélyt nyújt Észak-Koreának részint készpénzben, részint ipari felszerelések és fogyasztási cikkek formájában. Szovjet műszaki szakembereket küldtek Észak-Koreába az újjáépítés elősegítése érdekében. A háború utáni gyárépítéseket túlnyomórészt szovjet szakértők irányították Észak-Koreában. Phenjan ígéretet kapott a kelet-európai országoktól és a Mongol Népköztársaságtól is, hogy segítséget nyújtanak a talpra állásban; utóbbi 86 500 darabból álló állatállományt ígért a lerombolt országot támogató. A Szovjetunió és Kína után a harmadik legjelentősebb támogató a Német Demokratikus Köztársaság volt, amely döntő szerepet játszott Hamhungnak, Észak-Korea második legnagyobb városának és jelentős ipari központjának az életre keltésében.

Kim Ir Szen novemberben ellátogatott Pekingbe is, ahol hasonlóan nagylelkű ígéreteket kapott a Kínai Népköztársaság vezetőitől, ami egyfelől a kínai kormánynak az észak-koreai befolyásra vonatkozó, a Szovjetunióval folytatott vetélkedését tükrözte. Kína is lemondott a koreai háború idején keletkezett észak-koreai tartozásokról, és a Koreai

Népi Demokratikus Köztársaságnak felajánlott 800 millió jüan értékű, az 1954–1957 közötti időszakban folyósítandó segílyt, melyből 300 milliót az első évben utaltak át. Észak-Korea és Kína is aláírt a gazdasági és kulturális kapcsolatok fejlesztéséről szóló egyezményt, hasonlóan az 1949-ben Moszkva és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság között született megállapodáshoz. Kína segílytet nyújtott az észak-koreai gyáripár feltámasztásában, noha nem olyan nagy mértékben, mint azt a Szovjetunió tette, és egyik fő beszerzési forrása lett az észak-koreai fogyasztási cikkek, többek között a textilárúk, a gyapot és az élelmiszer piacának. Kínai szakemberek érkeztek Észak-Koreába, és a koreaiak Kínába utaztak a műszaki ismeretek elsajátítására. Kína talán legjelentősebb hozzájárulása az észak-koreai újjáépítéshez – túl a pénzügyi segílyten és az adósság elengedésén – a munkaerő volt, amelyet a kínai népi önkéntesek csapatai képviseltek, akik egészen 1958-ig Észak-Koreában maradtak. Ezek a csapatok, melyeknek a létszáma ezekben mérhető, segílytettek a háborúban megsemmisített vagy megrongált utak és vasútvonalak helyreállításában, számos iskolát, hidat, alagutat és öntözőgátat építettek. A munkaerőhiánnyal küszködő Észak-Koreában felbecsülhetetlen jelentőségük volt a kínai népi önkéntes csapatoknak a háború által megrongált infrastruktúra megteremtésében.

A háború utáni helyreállítás időszaka volt az első és egyetlen periódus, amikor a Szovjetunió, Kína és a SZU-val szövetséges kelet-európai államok, valamint Mongólia együttműködtek egy ilyen típusú, nagyszabású ipari projektum keretében. Ez az időszak jelentette a „nemzetközi szocialista szolidaritás” csúcspontját, amit aztán soha többé nem lehetett megismételni, miután az 1960-as években a Szovjetunió és Kína között megromlott a viszony. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy a Szovjetunió maga is a második világháború okozta pusztítás felszámolásával küszködött, továbbá hogy Kínában csak nemrég fejeződött be a polgárháború, és hogy a Német Demokratikus Köztársaság (a harmadik legjelentősebb támogató) szintén a háború utáni újjáépítéssel volt elfoglalva. A korabeli szovjet források szerint a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságnak 1953 és 1960 között nyújtott külföldi támogatás összegének egyharmada származott a Szovjetunióból; ezt a munkamegosztást kétségtelenül Moszkva sugalmazta. Az újjáépítési kiadásoknak pontosan egyharmada (33,3%) származott a Szovjetuniótól, 29,4%-a Kínától és 37,3%-a a többi országtól. E szám adatok nem tartalmazzák a munkaerő formájában érkező segílyt, amely különösen jelentős volt a kínaiak részéről.

*A baráti országok által nyújtott segély összege
(millió rubelben számolva)*

SZSZSZR 292,5
Kína 258,4
NDK 122,7
Lengyelország 81,9
Csehszlovákia 61,0
Románia 22,0
Magyarország 21,0
Bulgária 18,7
Albánia 0,6
Mongólia 0,4
Észak-Vietnam 0,1
Összesen 879,3 millió rubel

(Forrás: SSSS *i Koreja*, 1988, Moscow, USSR Academy of Sciences, 256)

Az Észak-Korea iparának helyreállításához szükséges anyagi fedezet több mint 80%-át a baráti segélynyújtás biztosította 1954 és 1956 között, a hároméves terv időszakában.

Nagyon valószínű, hogy Észak-Korea nem tudta volna gazdaságát ilyen gyorsan talpra állítani e hatalmas mennyiségű segély és támogatás nélkül, amely gyakorlatilag a termelés és fogyasztás minden területére beáramlott. Ám a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság hamarosan már nem hagyatkozott a segélyekre. Ez részben kényszerűségből fakadt, mivel a szocialista tömb országai a pénzügyi és egyéb támogatást kezdetektől fogva az újjáépítés befejezéséig szándékoztak folyósítani. Mégis figyelemre méltó, hogy Észak-Korea milyen hamar képes volt saját lábára állni. Az 1950-es évek végén az észak-koreaiak deklarálták „önállóságukat”, s ez a bejelentés nem nélkülözte a megfelelő háttérfeltételeket. 1954-ben az észak-koreai állami bevételnek 33,4%-a származott a külföldi segélyekből, 1960-ban ez az arány alig 2,6%-ra esett vissza. Ezzel ellentétben a dél-koreai állami bevételeknek jóval több mint fele külföldi forrásból érkezett 1956-ban. Az 1960-as évek elejére, még jóval azelőtt, hogy a dél-koreai gazdaság felívelése megindult volna, az északi ország rész lenyűgöző mértékben építette újjá iparát. Ezt a különbséget nem lehet pusztán a külföldi segély összegével magyarázni, mivel abszolút számokban tekintve a külföldi támogatás jóval nagyobb volt Dél-Koreában, mint északon. Ennek a teljesítménynek az eléréséhez elengedhetetlenül szükség volt az észak-koreai rezsimnek arra a képességére, amellyel az észak-koreai lakosságot mozgósítani tudta. Ahogyan

Kim Ir Szen mondta, a gazdaság talpra állításának elengedhetetlen feltétele, hogy az észak-koreai nép rendelkezésére álló minden forrást és munkaerőt be vessenek.

Phenjan és Hamhung újjáépítése

Phenjan rekonstrukciójában, hasonlóan az észak-koreai gazdaság talpra állításához általában, a baráti segítség igen jelentős, sokrétű és döntő fontosságú volt. Akkoriban a baráti országok segítségnyújtását a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság sajtója melegen üdvözölte és széles körűen méltatta. Az 1960-as éveket követően azonban, amikor az önelátás vált a domináns jelszóvá, és ez volt az a perspektíva is, amely felől a korábbi észak-koreai tapasztalatokat, történéseket megítélték, a külföldieknek a háború utáni újjáépítésben játszott szerepét alig, vagy egyáltalán nem említették. Általában véve, Kína elsődlegesen munkaerővel és könnyűipari fogyasztási cikkekkel segítette Észak-Koreát, a szovjetek és a kelet-németek technikai segítséget és szakértelmet biztosítottak, a többi kelet-európai ország felszereléseket és technikai segítséget nyújtott egyes speciális iparágak kifejlesztéséhez. Kim Ir Szen nyilvánosan köszönetet mondott a kínai népi önkénteseknek, akik „válllvetve” harcoltak a koreai népi hadsereg tagjaival, továbbá a háború utáni újjáépítés során tanúsított folytatólagos erőfeszítéseikért. A kínai népi önkéntesek segítettek hidak, általános iskolák, gyárak, lakóházak újjáépítésében. 1955 februárjában például a kínai népi önkéntes csapatok 47. számú brigádja újjáépítette a phenjani villamosvasúti üzemet. 1954 novemberétől 1956 végéig több mint 770, e munkálatok irányításával foglalkozó kínai építőipari szakember tartózkodott Phenjanban. Albánia aszfaltot adományozott az utak újjáépítéséhez, Csehszlovákia buszokat adott, Magyarország precíziós szerszámgyárat épített, a Német Demokratikus Köztársaság telefonkészülékekkel és kapcsoló-berendezésekkel látta el a városi kommunikációs szolgálatokat, és modernizálta a Nemzeti Filmipari Központot. Lengyelország építette meg a nyugat-phenjani vasúti üzemet, Bulgária faipari szerszámokat készítő gyárat állított fel, Románia építette fel a phenjani központi kórházat, és a Szovjetunió, Kína valamint a Német Demokratikus Köztársaság egyaránt küldött motorokat, teher- és személyszállító autókat az észak-koreai közúti járműgyártás fejlesztésére. A hároméves terv időszakában számos kelet-európai vezető látogatott el Phenjanba, ahol meleg fogadtatásban részesültek, és az észak-koreai politikusok hálásan megköszönték nekik az országaik nyújtotta segítséget a háború utáni újjáépítésben; ekkor járt Észak-Koreában többek között a Német Demokratikus Köztársaság vezetője, Otto Grotewohl, az albániai Enver Hodzsa és a román Georghiu-Dej.

1950 november végén, december elején, amikor a kínai csapatok előretörték, az USA X. Hadteste visszavonult a Hamhung–Hungnam körzet-

be, hogy a tengeri evakuálásra felkészüljenek. Hamhungot az amerikai légierő már korábban is bombázta, de a X. Hadtest azt a parancsot kapta, hogy távozása előtt „semmisítsen meg minden készletet és szállítóeszközt, amelyeknek a kommunista csapatok hasznát vennék”. December 11-től kezdve a X. Hadtest 85. műszaki zászlóalja napokon át bombázta Hungnam ipari körzetét, mintegy négy tonna dinamitot használtak fel, és mindent megsemmisítettek, ami a gyárakból még megmaradt. December 15-én felrobbantották a Hamhungból dél felé vezető vasútvonalon átfelülő hidat. A környéken található összes közúti hidat is hasonlóképpen felszámolták. Három nappal később az Első Osztag a Hungnamtól mintegy nyolc kilométerre délre fekvő hamhungi Jongpo repülőtér összes épületét és repülési felszereléseit gázolajjal, nyomjelző lövedékekkel és gránátokkal elpusztította; mindennek a tetejében aznap délután a tengerről is lőtték a repülőtérre. Az időközben partra érkező amerikai egység mintegy százezer észak-koreai menekültet szállított el Hungnamból Dél-Koreába az ún. „karácsonyi evakuálás” keretében, december 19. és 24. között. A teljesen felégetett és elnéptelenedett Hamhung romjain az észak-koreaiak és a keletnémetek egy új iparvárost építettek fel.

Nem tudjuk pontosan, mikor és kik hozták meg a döntést, de az a határozat született, hogy a keletnémet segélynyújtás Hamhung városára koncentrálódjék. Nagyon valószínűnek látszik, hogy Otto Grotewohl, a Német Demokratikus Köztársaság miniszterelnöke személyesen tett ígéretet Kim Ir Szennek arra, hogy segítenek a város újjáépítésében, amikor a két vezető 1954-ben a genfi értekezleten találkozott. Ugyanezen év június végén vagy július elején az egyik észak-koreai vezető (feltehetőleg maga Kim Ir Szen) ezt írta Grotewohl-nak:

„A kormányt és az egész koreai népet végtelenül meghatja és mélyszégyen hálára készíti a genfi értekezleten a delegációnknak tett ígérete, kedves miniszterelnök úr, hogy a Német Demokratikus Köztársaság erőfeszítései révén újjáépíti egyik lerombolt városunkat [...] Köztársaságunk kormánya úgy határozott, hogy az önök kormányának segítségével kivitelezendő rekonstrukció és újjáépítés helyszíne Hamhung városa, Köztársaságunk egyik vidéki központja lesz.” (Idézi Frank 1996: 23)

Lehetséges, hogy Grotewohl, aki maga is egy háború sújtotta ország élén állt, meghatotta a koreaiakkal közös helyzet tudata; lehet, hogy a szovjetek nyomására döntött úgy, hogy a keletnémet segély egy nagyváros feltámasztására irányuljon, és ne a fővároséra, amely a szovjet segélynyújtás kirakatául szolgált. Mindenesetre tény, hogy a „német munkacsoport” (Deutsche Arbeitsgruppe, DAG) élén Grotewohl állt, és a projektet személyesen irányította. Több száz keletnémet mérnök, technikus, szakember érkezett családostul Hamhungba, közülük néhányan évekig ott éltek, és a kissé ironikus, németesen hangzó „hamhungerei” becenevet kapták a helyiektől. 1954 őszén keletnémet delegáció látogatott Hamhungba, hogy körvonalazzák az újjáépítési munkálatok terveit, és a

következő évben a keletnémet kormány nyilvánosságra hozta határozatát arról, hogy az 1955–1964 közötti időszakban segítséget nyújt Hamhung újjáépítésében.

Alig öt év alatt az észak-koreaiak a keletnémetek támogatásával Hamhungot modern iparvárossá fejlesztették, és évtizedeken át a főváros, Phenjan mellett ez a város volt Észak-Korea fő ipari központja. 1960-ban – jóval azelőtt, hogy Dél-Koreával kapcsolatban ez a kifejezés elhangzott volna – a keletnémet sajtó az országot „a Távols-Kelet gazdasági csodájaként” emlegette. (Radmann 1960, 27) 1965 júniusában Kim Ir Szen Kelet-Németországba látogatott, és személyesen is köszönetet mondott a keletnémetek által nyújtott segítségért.⁶ Ám a rekonstrukció elindulásától kezdve a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezetése a külföldi segítségnyújtást korlátozott folyamatnak tekintette, amely fokozatosan átadja majd a helyét az észak-koreai önállóságnak. (Kim é.n., 395–417) 1955 decemberében Kim Ir Szen elmondta később sokat emlegetett, nevezetesen beszédét az önerőre támaszkodásról vagy „dzsucséról”, ami eredetileg elsődlegesen a Szovjetuniótól való ideológiai függetlenséget jelentette, ám a következő két évtizedben az észak-koreai viszonyrendszerek mindegyikét fokozatosan áthatotta, kezdve a politikával a gazdaságon át a katonai védelemig.

A Koreai Népi Demokratikus Köztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság 1962-ben, vagyis két évvel a tervezett kivitelezés előtt befejezettnak nyilvánította a hamhungi projektumot. A német szakemberek és családtagjaik visszatértek hazájukba. Ezzel egyidejűleg a német, román és más kelet-európai családok által befogadott több ezer koreai árvát visszaküldték Koreába. Néhány észak-koreai diák továbbra is Kelet-Európában és a Szovjetunióban maradt tanulmányai folytatására, de a szoros „baráti együttműködés” korszakának végképp befejeződött. Észak-Korea újjáépült, és ettől kezdve saját politikai és gazdasági fejlődési útját követte, melyet összehangolt a szocialista országok közösségével, de sohasem rendelt alá annak.

Jegyzetek

- ¹ A Távols-keleti Parancsnokság arra utasította Walker tábornokot, hogy „semmisítsen meg mindent, amit az ellenség esetleg fel tudna használni”, amikor a Nyolcadik Hadsereg 1950 decemberében dél felé menekült. (Appelman 1989, 360)
- ² A szovjet légiőr koreai részvétele sokáig a hidegháború titka maradt, és a részletekre csak a Szovjetunió összeomlását követően derült fény. (Lásd Xiaoming 2002.)
- ³ US Nemzeti Levéltár, 242. jegyzékcsoport, 2013. szállítási ajánlás, 1/191. szám. A Fegyveres Honvédelmi Egységek (Koreai Népi Demokratikus Köztársaság) szervezeti felépítése, 1950. szeptember. A jelentések között szerepel a Jochon városa ellen augusztus 26-án végrehajtott légitámadás grafikus leírása, illetve egy általános iskola elleni légitámadás szeptember elsején.

- ⁴ US National Archives, Record Group 59. US Embassy to State, „Economic Conditions in North Korea”, October 11. 1949, 8. (USA Nemzeti Levéltár, 1949. október 11., 59. jegyzékcsoport. Az USA nagykövetsége a kormánzatnak: „Gazdasági viszonyok Észak-Koreában”)
- ⁵ Dél-Korea háború utáni újjáépítése akkoriban a világ legjelentősebb multilaterális fejlesztési tervszerve volt. (Lásd Lee 2002, 357–396.)
- ⁶ GDR Foreign Ministry, Korea section. „Visit of a Government Delegation of the DPRK in the GDR, June 1956.” MfAA A 6927, Fiche 1.

Felhasznált irodalom

- Appelman, Roy E. 1989: *Disaster in Korea: The Chinese Confront MacArthur*. College Station, Texas A&M Press
- Chung, Joseph S. 1974: *The North Korean Economy: Structure and Development*. Stanford, Hoover Institution Press
- Crane, Conrad C. 2000: *American Airpower Strategy in Korea, 1950–1953*. Lawrence, University Press of Kansas
- Foot, Rosemary 1990: *A Substitute for Victory: The Politics of Peacemaking at the Korean Armistice Talks*. Ithaca, Cornell University Press
- Frank, Ruediger 1996: *Die DDR und Nordkorea: Die Wiederaufbau der Stadt Hamhung von 1954–1962*. Aachen, Shaker
- Halliday, Jon 1981: The North Korean Enigma. *New Left Review* 127 (May–June)
- Kim, Il Sung é.n.: On Eliminating Dogmatism and Formalism and Establishing Juche in Ideological Work. *Works*, vol. 9.
- Lee, Stephen Hugh 2002: The United Nations Korea Reconstruction Agency in War and Peace. In: Chae-Jin Lee and Young-ick Lew (Eds.): *Korea and the Korean War*. Seoul, Yonsei University Press
- MacDonald, Callum 1986: *Korea: The War Before Vietnam*. London, Macmillan
- Radmann, Martin 1960: Ein Wirtschaftswunder im Fernen Osten. *Neues Deutschland*, December 27.
- Tai Kuark, John Yoon 1966: *A Comparative Study of Economic Development in North and South Korea during the Post-Korean War Period*. (Ph.D. dissertation) University of Minnesota
- The Three Year Plan 1956, *Kyöngje könsöl* [Economic Construction], September
- Xiaoming, Zhang 2002: *Red Wings over the Yalu: China, the Soviet Union, and the Air War in Korea*. College Station, Texas A&M University Press

(Fordította: Baráth Katalin)

(Eredeti megjelenés: *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*, http://www.japanfocus.org/-Charles_K_-Armstrong/3460)

Kik a marxisták, és miért nem akarnak kommunizmust?

(Hypo)tézisek arról,
hogyan kell-e nekünk a világforradalom

Viszonylag könnyű helyzetben volt Táncsics, amikor 1846-ban megfogalmazta *Mik a vörös republikánusok, és mit akarnak* című írását. Pontosan tudta, hogy kikről beszél, és hogy ők mit szeretnének elérni. Azóta sokat változott mind a társadalom, mind a nyelvhasználat. Ennek a megváltozott, mai helyzetnek szól, korunk tapasztalatain alapul a fenti provokatív cím és gonoszkodó alcím.

I. Hova álljanak a kommunisták?

Közismert a belgiumi történet alábbi dilemmája: a flamandok álljanak jobbra, a vallonok pedig álljanak balra; de hova álljanak a belgák?

A dilemma aktualizált formában is felmerül.

Jobboldalra áll, aki a nemzeti közösséget pártolja. Aki korunkban a nemzeti közösség híve, az a fennálló rendszer oldalára áll.

Baloldalra áll, aki az individuumok elsőbbségét pártolja. Aki korunkban a kozmopolitisztikus polgári szabadságjogok („emberi jogok” stb.) híve, az is a fennálló rendszer oldalára áll.

De hova álljon, aki nem híve a tőkés rendszernek?

Két út van előtttem, melyiken induljak? – néz le a kérdés a konyhai falvédőről.

Biztos, hogy minden esetben el kell indulni a két út valamelyikén?
Biztos, hogy minden esetben oda kell állni a két oldal valamelyikére?

Biztos, hogy nincs harmadik lehetőség?

Mi van akkor, ha olyan kérdést szegeznek nekünk, amely nem teszi lehetővé a véleményünk kimondását, megjelenítését? Amely a mi válaszukat kizárja? Mi a teendő akkor, ha olyan feladat elé állítanak, amelyből a mi utunk lehetősége hiányzik?

Bizonyos filozófiai nézőpontból a rossz kérdésre adott helyes felelet:

magának a kérdésnek a visszautasítása, a válasz megtagadása. Hiányos, hamis alternatíva, nem megfelelő válaszút esetén mindkét felkinált lehetőség elvetése.

II. „Megsebzett szavak” (Daniel Bensaïd)

Törzsi demokrácia, nemzeti demokrácia, polgári demokrácia, népi demokrácia, plebejus demokrácia, szocialista demokrácia, politikai demokrácia, gazdasági demokrácia, párt-demokrácia, munkahelyi demokrácia, gyakorlati demokrácia, sajtódemokrácia, társadalmi demokrácia, liberális demokrácia, kereszténydemokrácia, szociáldemokrácia, közvetlen demokrácia, részvételi demokrácia, bázisdemokrácia, közvetett demokrácia, képviselői demokrácia, tartalmi demokrácia, formai demokrácia, formális demokrácia stb.

Akkor én most a demokrácia híve vagyok? Melyik demokráciáé? Milyen demokráciáé?

Feudális szocializmus, polgári szocializmus, burzsoá szocializmus, kispolgári szocializmus, konzervatív szocializmus, keresztényszocializmus, nemzeti szocializmus, nemzetiszocializmus, proletárszocializmus, államszocializmus, bürokratikus szocializmus, önkormányzó szocializmus, utópista szocializmus, igazi szocializmus, tudományos szocializmus, afrikai-iszlám szocializmus stb.

Akkor én most a szocializmus híve vagyok? Melyik szocializmusé? Milyen szocializmusé?

Politikai forradalom, gazdasági forradalom, társadalmi forradalom, a mindennapi élet forradalma, nyelvi forradalom, művészeti forradalom, agrárforradalom, ipari forradalom, tudományos-technikai forradalom, világforradalom stb.

Akkor én most a forradalom híve vagyok? Melyik, milyen forradalomé?

Nyugati marxizmus, ausztromarxizmus, keleti marxizmus, leninista marxizmus, ortodox marxizmus, politikai marxizmus, messianisztikus marxizmus, dogmatikus marxizmus, vulgárm marxizmus, tudományos marxizmus, ideológiai marxizmus, elméleti marxizmus, gyakorlati marxizmus...

Kik is azok a marxisták, és mit akarnak? Akkor én most a marxizmus híve vagyok? Melyik, milyen marxizmusé?

Őskommunizmus, proletár kommunizmus, utópikus kommunizmus, tudományos kommunizmus, anarcho-kommunizmus, liberter kommunizmus, eurokommunizmus, politikai kommunizmus, pártkommunizmus, nyerskommunizmus, kaszányakommunizmus, helyi kommunizmus, világkommunizmus...

Akkor én most a kommunizmus híve vagyok? Melyik, milyen kommunizmusé?

Napjainkra – valószínűleg nem teljesen véletlenül – általánossá vált az a gyakorlat, hogy eredeti jelentésüktől, illetve fogalmi tartalmaiktól megfosztott szavakkal próbáljuk kifejezni magunkat, közölni szándékainkat, gondolatainkat. Szavaink megsebzetten vergődnek a mindennapi – sőt, többnyire a tudományos – kommunikációban. A világosan átlátott és pontosan megfogalmazott érdekek küzdelme helyébe benyomul a szavak harca: mind finom értelmezési viták, mind durva agresszivitások formáját öltve dúlnak a szócsaták. (Járulékos elemként ehhez csatlakozik a jelképekkel, illetve jelképekért folyó küzdelem: a jelképek „osztályharca”).

III. „...nem vagyok marxista” (K. Marx)

Kik azok a marxisták? És mi az a kommunizmus?

Ismert eset, hogy Marx maga határolódott el bizonyos, rá hivatkozó híveitől: „...akkor én nem vagyok marxista”. Úgy tűnik, hogy – amennyiben kerülni szándékozunk a félreértéseket – nem elegendő csupán a szó kimondásával a marxizmusra utalni. Egyáltalán nem magától értetődő, hogy ilyenkor miről beszélünk. Hasonló gondok állnak elő, amikor a kommunizmusra hivatkozunk.

A címben szereplő kérdésekről megmutatkozik, hogy nem lehet őket megválaszolni. Megválaszolhatatlanok, mert ebben a formában nem rendelkeznek konkrét tartalommal, nincs egyértelmű jelentésük.

Számos kategóriáról kiderülhet, hogy önmagában használva nem alkalmas kommunikációra, eszmeceserére, mert csupasz alakjában semmi egyértelműen megragadhatót nem tartalmaz. Informálás helyett a dezinformálást, közlés helyett a félreorientálást segíti. Közlebbi meghatározás, illetve konkretizáló jelző nélküli alkalmazása – tudatosan vagy öntudatlanul – politikai-ideológiai félrevezetést eredményez. (Lehetséges, hogy a nyelvi ködösítés is a társadalmi osztályharc egyik fegyvere?)

IV. Polgári marxizmus?

Feudális szocializmus, kispolgári szocializmus, burzsoá szocializmus. Ismeretes, hogy már a *Kommunista Kiáltvány* is megkülönbözteti egymástól a szocializmusnak ezeket a formáit – határozottan elválasztva őket a proletár nézőponttól. (Az említett szocializmusok sorát Marx és Engels más helyeken tovább gazdagítja.) Ezeknek a szocializmusoknak közös vonása a tagadás: az, hogy – eltérő okokból és eltérő módon – elutasítják a korlátlan szabad versenyt. Annyiban szocializmusok, amenny-

nyiben elvetik a társadalmi folyamatok irányítatlanságát, teljesen a piaci rendezőelvre, a versenypiaci szabályozásra hagyását.

Lehetséges, hogy – ha csak a tagadást, elutasítást nézzük, akkor – feudális, kispolgári, burzsoá marxizmusról is kellene beszélni?

Lehetséges, hogy a tágan értelmezett marxizmuson belül olyan felfogás is kialakult, amely a fennálló polgári viszonyok megjavításáért való küzdelmet tartja fontosnak? Amely nem a rendszeren túlmutató, hanem azon belüli osztályharcot folytat? Olyan osztályharcot, amelynek követelései illeszkednek a tőkés rendszerbe? Az elviselhetőbb, kellemesebb munkakörülményekért, a magasabb fizetésért, a munkavállalás biztonságáért, a bémunkáslét tartósításáért való osztályharcot? Lehetséges, hogy olyan marxista gyakorlatok is léteznek, amelyek nem a kapitalizmus meghaladását, leváltását hanem „élhetőbbé tételét” szolgálják? Amelyek mindennapi értékrendje helyet talál a fennállóban?

V. *Marxi kommunizmus-felfogás*

A marxizmushoz hasonlóan akkor is nehéz helyzetben vagyunk, ha a kommunizmusról akarunk szólni. Nehéz helyzetben vagyunk, mert – közelebbi meghatározások hiányában – legfeljebb elvontságokat tudunk kiizzadni.

Némiképp megoldhatóbb feladat, ha nem – absztrakt általánosságban – pusztán kommunizmusról, hanem például a marxi kommunizmusról kívánunk beszélni. (A továbbiakban megpróbálok ennél maradni.) Bár a különböző szöveghivatkozások és szövegértelmezések miatt így is adódnak jelentős bizonytalanságok, eltérések.

Mi az, ami sajátosan jellemző a marxi kommunizmus-felfogásra? Mit olvastunk annak idején a Marx által kikövetkeztetett kommunizmusról? Melyek a marxi kommunizmus-hipotézis főbb pillérei?

1. Nem eszmény, amit meg kellene valósítani, hanem a kapitalizmussal szembeni alternatívát kiépítő, ezzel a tőkés rendszert folyamatszerűen leváltó eleven mozgalom. Ennek az alternatívának a gyakorlati térnyerésén mérhető – Rosa Luxemburgot parafrázálva – a kommunizmusban való előrehaladás.

2. Csak maguknak a proletároknak (azaz a létfenntartás eszközeivel nem rendelkező tulajdon nélkülieknek) a saját tette lehet. Tehát az alternatíva kihordásának alanya a szellemi és fizikai bémunkáság – ide értve a potenciális és jövőbeni bémunkásokat (munkanélküliek, deklasszálódó kistulajdonosok) is.

3. Olyan társulás, melynek kiindulópontja, alapeleme a szabad társadalmi egyén („személyes egyén”, „szabad egyéniség”), és „alapelve minden egyén teljes és szabad fejlődése”. Az egymással társuló, szövetkező egyének a polgáritól eltérő kapcsolatok létrehozására, alternatív életformák kialakítására törekcsenek. A kommunizmusban való

előrehaladás: alternatív együttműködések, életmódok meghonosodása, terjeszkedése.

4. Gazdasági társadalomalakulat. Olyan (Marxszal szólva: társult) termelési mód, amely azáltal teszi lehetővé a szükségletek bővülő kielégítését, hogy gazdaságilag (gazdaságosságban) a kapitalizmus fölött áll.

A társult termelési mód túllép a termelési eszközök monopolizált (azaz kirekesztő tulajdonlason alapuló) használatán. A tulajdoni korlátok-korlátozások lebontása azt jelenti, hogy – bizonyos gazdaságossági-termelési igények megfontolásai szerint – mindenki számára lehetővé válik az erőforrásokhoz való termelő hozzáférés.

A társulások szisztéma feltételezi termelés és fogyasztási szükségletek viszonyának megfordítását: a termelési kapacitások kihasználásának a – gazdaságilag-társadalmilag alátámasztott – fogyasztási igényekhez történő igazítását. A gazdasági kapacitások humán szempontok alá rendelése következtében a termelést „akkor állítják le, amikor ezt a szükségletek kielégülése parancsolja”.

Általánosan megfogalmazva: a marxi kommunizmus olyan rendszer, ahol szabadon társult egyének közös szükségletre termelnek. A kommunizmusban való előrehaladás: termelő társulások, szövetkezesek létrejövése.

5. Nem helyi jelenség, hanem a kapitalizmust a domináns népek tetteként felváltó világrendszer. Mindemellett a kialakulása: folyamat. Azt az életformát, együttélési formát, amely felé tart (a közös szükségletre termelést) – mint Marx más összefüggésben fogalmaz –, akár egy kerületben is el lehet kezdeni.

6. Társadalmi változás előzi és alapozza meg a politikai változást. Társadalmi átalakuláson (életmódbeli, értékrendbeli alternatíva elterjedésén) nyugszik a politikai hatalomváltás. (Vö.: „Egy társadalmi forradalom [...] az egyes valóságos egyén álláspontjáról indul ki [...] Egy forradalom politikai lelke ellenben a politikailag befolyástalan osztályoknak abban a tendenciájában áll, hogy megszüntessék az államiságtól és az uralomtól való elszigeteltségüket. Álláspontja az állam álláspontja, egy elvont egészé, amely csak a valóságos élettől való elszakítottság révén áll fenn”.)

VI. Hurrá, csináljunk kommunizmust!

Képzeld el, hogy holnap beüt a kommunizmus. Aktuálisan abban a formában, hogy a kapitalizmus összeomlik. A tőkésállam nem képes ellátni a hagyományos állami feladatokat. Erőszak-monopóliuma szétmállik. Szétesik a burzsoá jogrend és az ezt védelmező fegyveres rendfenntartás.

Nincs állam, nincsenek állami bevételek, nincsenek állami alkalmazottak. Fizetés (jövedelem) nélkül maradnak a politikai, az igazság-

szolgáltatási, a rendfenntartó hatóságok tagjai. Megszűnnek az állami intézmények: a közigazgatás, oktatás stb.

Állami garanciák hiányában értékét veszti a pénz. Általánosan elfogadott pénz hiányában szétfoszlik a piacgazdaság. Nincs árutermelés, nincs áruforgalom. Fölöslegessé válnak, ezért elenyésznek a bankok, a kereskedelmi szolgáltatások. Kétségessé lesz a jövedelemszerzése azoknak, akik itt dolgoztak. Látványosan visszaesik azok „életszínvonal-a”, akik korábban állami alkalmazásban álltak, illetve akiket az áruforgalomban vagy a pénzügyi szektorban foglalkoztattak. Sőt, a rendszer összeomlásának általános következménye: a „fizetőképesség” romlása, a fogyasztás csökkenése azok jelentős részénél, akik nem vesznek részt – direkt vagy járulékos módon – a közvetlen termelésben (élelemgyártás, eszközgyártás).

Megtisztul a gazdasági és politikai út egy új társadalmi rendszer megteremtése előtt.

VII. A kommunizmus: kevesebb fogyasztás?

Ha holnap kitör a világorradalom, akkor ez – első megközelítésben – azt jelentené, hogy megszűnik az embernek ember általi kizsákmányolása.

1. Nemzeti (nemzetgazdasági) szinten a kizsákmányolás felszámolása elsősorban a bérmunkásoknak a munkáltatók általi kizsákmányolására vonatkozik. Ha mindenki egyformán tulajdonos, akkor eltűnnek az erőforrásokkal való privilegizált rendelkezés tulajdonosi előjogai.

Mi következik ebből? Egyebek mellett az, hogy minden munkaképes egyén számára lehetővé válik: szükségleteinek kielégítése érdekében termelő munkát végezzen. (Vö.: „egyetlen testileg alkalmas felnőttnek sem volna szabad kivételnek lennie az általános természeti törvény alól, tudniillik, hogy dolgozzék [...] nemcsak az agyával, hanem a kezével is”.) A termelők létszámának gyarapodásával jelentősen csökkenhet az a munkaidő, amelyet a javak előállításához az egyes egyéntől megkövetel. (Illetve változatlan nagyságú egyéni munkaidő alatt több fogyasztási stb. cikket lehet termelni.)

2. A kizsákmányolás tágabb összefüggése: „az egyik nemzet kizsákmányolása a másik által” (Marx–Engels); a függő nemzeteknek (nemzetgazdaságoknak) a „kizsákmányoló nemzetek” által történő kifosztása. Ennek abbahagyása feltételezi ezen országok mostani kiváltságainak (kiváltságokból fakadó „versenyelőnyeinek”) a lebontását. Mivel jár együtt egy ilyen változás? Egrészt a Glóbusz javai elosztásának kiegyenlítő-dési tendenciájával. Konkrétan: nem kevesebbel, mint hogy ezekhez a javakhoz való termelő hozzáférés – arányosan – mindenki számára biztosított. (A Föld az egész emberiség önfenntartásának, önellátásának a tere.)

Az erőforrások monopolizált használatának felszámolása azt is jelenti, hogy az emberiség javai és erőforrásai – bizonyos kritériumok alapján – bárkinek rendelkezésre állnak. Ezekből a javakból és erőforrásokból – formailag azonos eséllyel – potenciálisan az emberiség valamennyi tagja (az aktuálisan több mint 7 milliárd fő) részesedik. Ezért a gazdaságilag fejlettebb országok lakossága számára a világorradalom – első ránézésre – azt is eredményezi, hogy a jelenleginél (nemzetgazdasági átlagban) jóval kevesebb fogyasztási cikk jut.

De ez nem minden! A nemzetközi kizsákmányolás megszűnésének másik velejárója: a kizsákmányolt népek (régiónok) rovására szerzett kiváltságok következményeinek felszámolása, vagyis a történelmileg felhalmozott előnyök kompenzálása. E régióktól (kizsákmányolt nemzetektől) felvett (elvett) „hitelek”, mint történelmi adósság törlesztése. Nevezetesen, a kifosztott régiók felzárkóztatása, megélhetési esélyeinek megteremtése – ami további érvágás a mostani „életszínvonalunkon”. (A történelmileg létrehozott hierarchia alternatív rendezése: a hátrányos régiók lakosainak tömeges áttelepülése, befogadása; vö. „Eurafrika az eurafrikaiaké?” *Eszmélet* 82. 2009.)

3. A természeti erőforrások monopolizált használatának felszámolása azt is jelenti, hogy biztosítani kell a jövő nemzedékeknek a mainál nem rosszabb életfeltételek lehetőségét. A marxi kommunizmus feltételezi a most élő generációk gyakorlatilag érvényesülő előjogainak a feladását. (Vö.: „az egyidőben létező összes társadalmak együttvéve sem tulajdonosai a Földnek. Csak birtokosai, haszonélvezői annak, és mint jó családapák kötelesek jobb állapotban hagyni örökül a következő nemzedékeknek.”). Közismert gond, hogy az ipari civilizáció tökéletes formája a gyors profitszerzés érdekében (a későbbi nemzedékek, az emberiség terhére) bevezette a természeti környezet kifosztását, meghonosította a természeti javak mértéktelen kiaknázását. Mondhatni: „hiteleket” vett föl a természettől, és megfeledezett ezek törlesztéséről. Nem gondoskodott a túlhasználat okozta hiányok visszapótlásáról. Elmulasztotta a megbomlott egyensúly helyreállítását – egyfajta planetáris adósságot hagyva a jövő generációra. Az adósság rendezése, a természeti egyensúly helyreállításának feladata a feltételezett kommunizmusra marad, ami aktuálisan maga után vonja – a ma élő összemberiség szintjén – a fogyasztási javak szűkített újratermelésének tendenciáját. Számunkra aktuálisan gazdasági csökkenést jelent az ún. fenntartható fejlődés.

Összességében roppant kellemetlenül érintene bennünket, ha kitörne a világorradalom. Egy ilyen változás több kényelmetlenséggel is együtt járna. Egyik napról a másikra kevesebb fogyasztási cikkhez jutnánk, viszont ezért általában a mostaninál jóval több termelő fizikai munkát kellene végeznünk.

VIII. Lehetséges-e egyáltalán? (Forgatókönyv-törédek a kommunista gazdálkodásról)

A jelenlegi rendszer felszámolódása (összeomlása vagy megdöntése) utáni időszakra valamennyi elmélet egy rövidebb-hosszabb átmenetet prognosztizál, amelynek *történelmi* feladata: a társadalom tagjainak átvezetése az új rendszerbe. (Eleinte persze nem ez a fő teendő – gyakorlatilag, pragmatikusan nem a „történelmi” feladat az elsődleges. Aktuálisan a történelmi dimenzióval szemben elsőbbséget élvez a közvetlen anyagi életfeltételek megteremtése-biztosítása, valamilyen közhatalom működtetése stb. Ugyanakkor, ha feledésbe megy és hosszabb távon sem érvényesül az átvezetés történelmi feladata, akkor a kísérletből nem lesz átmenet – illetve nem az újba való átmenet lesz belőle.) Ezek a prognózisok abban különböznek a hagyományos utópiáktól, hogy nem részletesen kidolgozott tervet adnak, hanem csupán felkínálják a megoldás (a működési struktúra), illetve az átvezetés irányát, perspektíváját. A kiút, a konkrét megvalósítás gyakorlati kikísérletezése a mindenkori cselekvőkre marad: együttélésük formája (formái) csak az ő művük lehet.

Az egyik jövőkép szerint a kommunizmus (szocializmus) termelő-fogyasztó közösségek (különböző megfogalmazásokban: társulások, szövetkezetek) láncolatából felépülő egyetlen önellátó szövetkezés. E közösségek alapvető célja a tagok szükségleteinek kielégítése. E szükségletek határozzák meg a rendelkezésre álló erőforrások felhasználását, a közös (tervszerű, azaz egyeztetett) termelés kereteit és jellegét. A – kellő képességek vagy erőforrások hiányában – helyben nem kielégíthető szükségletek megkövetelik különböző külső együttműködések létrehozását: horizontális és vertikális gazdasági kapcsolatok tartós vagy ideiglenes (az adott szükséglet kielégítéséig fenntartandó) kiépítését. Nagyon leegyszerűsítve: az így felfogott kommunista rendszer lényegét tekintve nem más, mint gazdálkodó közösségek alulról felfelé szerveződő hálózata.

Adódik néhány nyitott kérdés, megválaszolendő feladat ebben a modellben.

– A helyi szövetkezet a számára rendelkezésre álló erőforrásoknak a többiekét kizáró tulajdonosa (csoporttulajdon) vagy – valamiféle haszonbérlet mintájára – pusztán termelő használója? (Ez utóbbinál alkalmazható egyik lehetséges önszervezési módszer: „Gazdasági demokrácia és szocialista termelési mód” In: *Válaszúton*. ÁJK, 1988.)

– Hogyan valósulhat meg a felhalmozott történelmi adósság törlesztése? Kit lehet a történelmi jóvátétel alanyának tekinteni?

– Miként szerveződik meg a természeti „hitelek” visszafizetése? Kit lehet a természeti jóvátétel alanyának tekinteni?

Egy másik jövőképben a makrotervezésre esik a hangsúly. Itt a társadalmi igényekre (kielégítendő szükségletekre) és az erőforrások felhasználására vonatkozó döntéshozatal integrálódik alulról (a termelő

egyénektől, illetve legkisebb közösségektől) felfelé. Tehát az első lépés egy központosuló demokratikus tervezés. Ezt követi a társadalmi előrelátás által felépített terv átültetése a termelés gyakorlatába: szabályozott lebontása a végrehajtásban.

Ebben a modellben könnyebb elképzelni mind a történelmi, mind a környezeti adósság rendezését. Ellenben dilemmát okozhat, hogy miképpen lehet elkerülni a központi terv végrehajtásáért felelős adminisztratív szerv bürokratizálódását.

IX. Hova álljanak a kommunisták? Az átmenet problémája

Annakidején a tőkés rendszerből való kilábalásnak két lehetséges útja vetődött fel. 1. A kapitalizmus felszámolása történhet politikai eszközökkel. Politikai átmenet (proletárdiktatúra) szükséges, ahol az önmagát túlélt tőkés rend ellenállást fejt ki. 2. Békés útra van lehetőség, ahol az állam mellett erős az önszerveződő társadalom. Ez utóbbinak esélye van arra, hogy – rövidebb-hosszabb átmenet során – felváltsa a széthulló polgári berendezkedést. (Marx akkori megítélése szerint Anglia és Hollandia kínál ilyen lehetőséget.)

Milyen feladat és mozgástér jut ez utóbbi átmenetben a kommunistáknak? Szerepre ott lelnek, ahol a fennálló rendszerrel szembeni társadalmi alternatívák érlelődnek – elsősorban a termelés és az életmód, mint valamilyen konkurens értékrend gyakorlati megnyilvánulásainak területén. Ott találnak érdemi feladatot, ahol a társadalmi elégedetlenség konstruktív alternatívakeresési cselekvést ölt (vagy esély van ilyen létrehozására). Ahol egyének különböző csoportjainak elméleti értékrendje és tényleges gazdálkodása, életmódja – részlegesen vagy teljesen – leválik a tőkés rendszerről. Ahol – a fennállóval szemben potenciális társadalmi ellenérőként, ellenhatalomként – megjelenik, kibontakozik az önszerveződő és közös szükségletre termelő közösségek alternatívája.

Valamilyen – többé-kevésbé kiépült – társadalmi ellenhatalom létrejötte mutatja, hogy az emberek nemcsak nem akarnak régi módon, hanem tudnak is új módon élni. Ebből a gyakorlati cselekvésből eredhet, erre épülhet bármiféle politikai átalakulás. Nélküle a politikai eszközrendszer gyökértelen, így a politikai hatalomváltás társadalmi alap nélkül marad, a keletkező új rendszer nem a termelők saját tetteként működne.

Manapság számos olyan társadalmi kísérlet létezik világszerte, amelyben egyének és csoportok részlegesen vagy teljesen leválnak az uralkodó gazdaságról, és elkezdnek áttérni a bérmunka rendszeréből magát kiemelő közösségi gazdálkodás különböző formáira. Terjednek a pénzkímélő eljárások változatai, és kialakultak ezek hálózatai. Bizonyos pénzkerülő gazdasági kapcsolatok honosodnak meg a résztvevők között. Sokfelé a közösségi termelés legkülönbözőbb kezdeményei működnek.

Az ilyen kísérletek mindenképpen valamiféle társadalmi ellenalternatíva vágyára és szükségességére utalnak – legyen a konkrét próbálkozás akár reális, akár irreális. Potenciálisan egyfajta társadalmi ellenhatalom csíráiként is értelmezhetők ezek, amelyek – kedvező fejlemények esetén – előbb-utóbb átfogó társadalmi alternatívává erősödhetnek.

Ezeknek a kísérleteknek a történelmi kimenetele többesélyes. Lehetnek a kisközösségi életben maradás, önfenntartás zárványai. (Vö. „Államcsőd Mozgalom”. *Eszmélet* 92. 2011. tél) Lehetnek a versenyképesség helyi javításának eszközei: valamely nemzeti vagy faji közösség másokkal szembeni összetartozásának, önvédelmének formái. De kinőhetnek magukat az emberiség önfenntartó önszerveződésének gyakorlati alapelemeivé is.

A *Kommunista Kiáltvány* megállapítása szerint a kommunisták két fő sajátossága: egyrészt a következetesen végigvitt osztályálláspont, vagyis az egész bérmunkásság szempontjainak képvisellete, másrészt a pillanatnyi előnyökkel szemben a távlati nézőponthoz való ragaszkodás.

1. A tulajdon nélküli bérmunkások (proletárok) „különböző nemzeti harcokban az egész proletariátus közös, a nemzetiségtől független érdekeit hangsúlyozzák és érvényesítik”; 2. „a proletariátus és a burzsoázia [ide értve a tőkésállamot is! – T. L.] között folyó harc különböző fejlődési fokain mindig az összmozgalom érdekét képviselik”.

„A kommunisták nem alkotnak külön pártot”. Ott találják meg a feladatukat, ahol a társadalmi kiút keresés felszínre tör. Ahol megjelennek a fennállóval szembeni gyakorlati alternatívák. A létező mozgásokban, kísérletekben próbálnak meg hangot adni, illetve gyakorlati érvényt szerezni a tulajdon nélküliek egésze hosszú távú, a tőkés rendszeren túllépő érdekeinek.

Mészáros Emir Saderrel és Samir Aminnal, Róma, 2006 december

Az *Occupy* mozgalom és a szocialisták feladatai

A *Occupy* mozgalom olyan esélyt teremtett egyrészt a szocialista és a munkásmozgalom újraegyesítésére, másrészt egy széles bázisú, életképes radikális párt megteremtésére, amilyen egy élet során egyszer adódik. Két olyan perspektíváról beszélünk, amelyek egyike sem létezett reális lehetőségként a késő 60-as, illetve a korai 70-es évek óta. A szocialista baloldalon belül még nem kezdődött el az *Occupy* mozgalom eme szélesebb távlatú implikációinak átgondolása, és e baloldal egyelőre taktikáját sem igazította azokhoz az új feladatokhoz, amelyeket a mozgalom kitörése teremtett a szocialisták számára. A szocialista baloldal gyakorlatilag az *Occupy* mozgalom farvizén evez, ahelyett, hogy az *Occupy* követné a szocialista baloldalt mint vezető erőt. Így aztán ahhoz is igyekeznünk kell, hogy lépést tudjunk tartani az *Occupy* gyors evolúciójával.

Az *Occupy Wall Street* (OWS – „Elfoglalni a Wall Streetet”) négy hét alatt több munkást és elnyomottat mozgósított, mint amennyit a teljes szocialista baloldal négy évtized alatt. Hasznos lesz számunkra, ha megértjük, hogyan és miért történhetett, hogy más politikai erők (nevezetesen az anarchisták) hajtották végre ezt a történelmi fegyvertényt.

Az alábbi írás kísérlet az *Occupy* megértésére, a szocialisták által adott válaszok áttekintésére, valamint néhány olyan gyakorlati következtetés levonására, amely segítheti a szocialistákat abban, hogy az *Occupy* általános mozgásirányát befolyásolni képes központi szereplőkké válhassanak, kitörve a jelenlegi marginális pozícióból.

Az *Occupy* osztályjellege és vezetése

Az *Occupy* mozgalomnál több, forradalomnál kevesebb. Az *Occupy*-felkelés, a lakosság 99%-ának mélységeiben felgyülemlett harag és reménykedés előre megjósolhatatlan kiáradása. Radikálisan különbözik az amerikai politikai életet az elmúlt időszak során megrengető tömegmozgalmaktól: a bevándorlók jogaiért szerveződött mozgalomtól, amely 2006 május elsején – 1886 óta első ízben – nemzeti méretű politikai sztrájkban kulminálódott, vagy az iraki háború elleni 2002–2003-as moz-

galomtól, illetve az 1999-es seattle-i csatával kezdődött és a „9/11”-gyel [2001. szeptember 11.] lezárult alterglobalista mozgalomtól. Mindhárom előbb említett mozgalmat liberális nem-kormányzati szervezetek (NGO-k) vezették. E szervezetek szponzorálták a felvonulásokat, szerezték meg az engedélyeket, és rostálták meg, hogy ki lehet és ki nem szónok a nagygyűléseken. A militáns, illegális direkt akciók inkább a kalandor Black Bloc-hoz kötődő elemekre vagy néhány nagyon elkötelezett aktivistára korlátozódtak.

E három mozgalmat az *Occupy* mozgalommal összevetve több szembevetendő különbséget fedezhetünk fel: az utóbbinál szélesebb körből verbuválódott az aktív résztvevők és a nyilvános támogatók köre, és ami a legfontosabb, az *Occupy* sokkal militánsabb és dacosabb. Tízezrek hajlandók vállalni a letartóztatás és a rendőri brutalitás kockázatát. A felkelést szándékosan úgy tervezték meg az anarchista kezdeményezők, hogy konkrét megfogalmazott végcél nélküli, mindent és mindenkit felölelő folyamat legyen; ilyen módon elkerülték a kudarcot vallott konvencionális, egycélú tiltakozás modelljének buktatóit. Az „emberi mikrofon”-módszer, amelyet azért találtak ki, hogy megkerüljék a New York-i rendőrség (NYPD) kihangosításra vonatkozó tiltását, azt jelentette, hogy bárki bármikor nagyszámú hallgatóság előtt hallathatta hangját.¹

Az egyik tényező, amely az *Occupy*-t felkeléssé, és nem csupán tömegmozgalommá teszi, a vezetőség állítólagos hiánya. Természetesen marxistaként jól tudjuk, hogy minden tömegharchoz szükséges a vezetés valamiféle formája, és ez alól az *Occupy* sem kivétel. Az *Occupy*-t azok vezetik, akik a táborokban a frontvonalba helyezik magukat, és mélyen belevonódnak a döntéshozatalnak abba a komplex, bizantikus folyamatába, amelyet „módosított konszenzus”-nak hívnak (UnaSpenser 2011). Azok a személyek a vezetők, akik olyan javaslatokat tesznek a tervezői összejöveteleken, a munkacsoportban és az Általános Gyűlésben (ÁGY), amelyek elegendő támogatást kapnak ahhoz, hogy megszabják a felkelés cselekvési irányát.

Azokból lesznek a vezetők, akik a legnagyobb áldozatot hajlandóak hozni a mozgalomért.

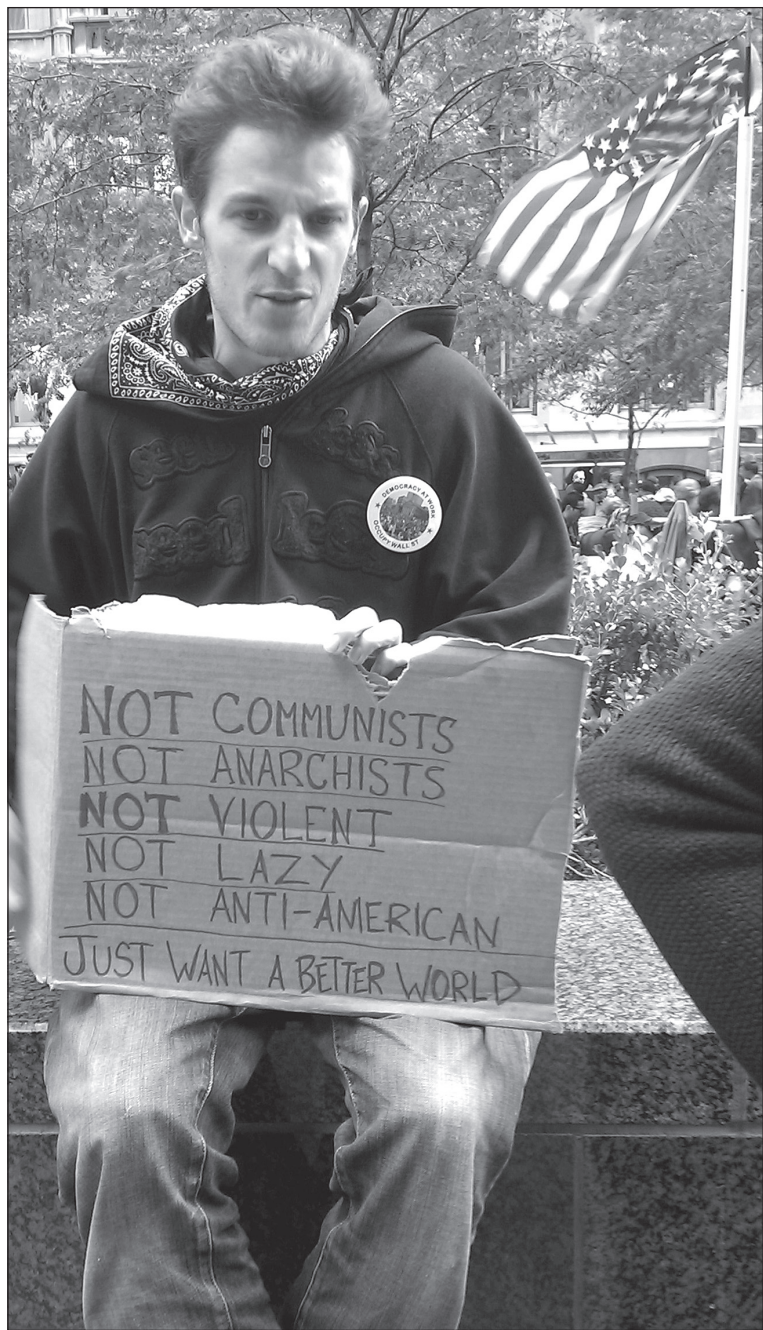
Mivel az *Occupy* jellegét tekintve önszervező és a legelkötelezettebb résztvevői által (ön)vezetett, kudarcot fognak vallani azok az erőfeszítések, amelyek a döntéshozatali folyamat hozzáférhetőbbé tételét célozzák azok számára, akik nem hajlandók vagy képesek a hét minden napján, a nap huszonnégy órájában a mozgalomnak szentelni magukat. A „Foglald el a Wall Streetet minden nap, minden héten!” nem csupán jelszó, ez az *Occupy* mozgalom de facto vezetésének létezési módja.

¹ Ennek lényege, hogy a szónok beszédét mondatonként több hullámban a körülötte állók, majd az ökörlöttük állók stb. hangosan elismélik. (A szerk.)

E realitás kihat a permanens táborozásban résztvevők osztálykarakterére – ezek javarészt vagy a Karl Marx által lumpenproletariátusnak nevezett csoportból kerültek ki (tartós munkanélküliek, férfitprostituáltak, drogfüggők és mások, akik keresztülhullottak a tőkés építmény repedéséin), vagy pedig magasan képzett (fehér) egyetemisták, volt egyetemisták és posztgraduális hallgatók. Az előbbi csoporthoz tartozók nem csupán azért csatlakoztak a táborhoz, hogy viszonylagos biztonságban aludhassanak és ehessenek, hanem azért is, mert remélték, hogy a felkelés valóságos, jelentékeny változást fog hozni számukra. Főleg az utóbbi csoportból kikerülők uralják az *Occupy* bonyodalmas döntéshozatali processzusát, és az ő motivációjuk lényegében megegyezik a lumpenproletár elemekével: a remény, hogy az *Occupy* valóságos, jelentékeny változást hozhat. Sokukat hatalmas méretű adósság köt gúzsba, két vagy három részmunkaidős állásban dolgoznak, vagy képtelenek volt szakmájukban elhelyezkedni a drága, hosszú időn át tartó képzés ellenére. Mielőtt a 2008-as gazdasági válság óta tartó vergődés ellopta jövőjüket, és fálnak állította őket, biztonságos kispolgári vagy jól fizetett fehérgalléros egzisztencia várt rájuk. Ez az anyagi valóság fűti az *Occupy* résztvevőinek elszántságát, hogy az ismételt letartóztatások, verések és vereségek ellenére visszatérjenek. Ebből a fajta elszántságból születnek a forradalmárok.

Az *Occupy* mozgalom struktúrájának és formájának előnye, hogy a Demokrata Párt, a liberális NGO-k és szakszervezeti vezetők képtelenek voltak kooptálni a felkelést, mielőtt az robbanásszerűen szétterjedt több mint 1000 amerikai kis- és nagyvárosban, és mielőtt a mozgalom Obama elnököt is célkeresztbe állította (Joannaeleon 2011). Hátránya viszont, hogy az *Occupy* mozgalmat földrajzilag azokra a területekre szűkíti, ahol a hatóságok eltűrik a táborokat, szociológiailag pedig a lakosság legkevésbé és leginkább privilegizált rétegeire korlátozza, azokra, akiknek nincs hova menniük a táborokon kívül, és azokra, akik megengedhetik maguknak, hogy egyhuzamban heteken át táborozzanak.

Az illegális bevándorló, aki hetente 60 órát robotol, és a bérrabszolga, aki heti 40 órát, nehéznek fogja találni, hogy az *Occupy* döntéshozatali processzusát formáló tényezővé váljon. Azok a kísérletek, amelyek az *Occupy* mozgalom létező struktúráinak és formáinak felváltását célozzák valamivel, ami a nem teljes idős *Occupy*-sok számára is hozzáférhetőbb, két inherens kockázatot hordoznak: (1) megnyílik az út azok előtt, akik semmit sem szeretnének jobban, mint hogy a felkelés harcosait Obama 2012-es kampányának talpasaivá lényegítsék át, és (2) csökkentik az *Occupy* legelkötelezettebb résztvevői által hordozott hatalmat. Azokon a helyeken, ahol az *Occupy* nem ölti permanens táborok formáját, a döntéshozatali folyamat még diffúzabbá válhat, tovább nehezítve a benne való részvételt.

Az amerikai szocialista baloldal nem követte nyomon napi rendszerességgel az OWS-t egészen addig, amíg szeptember 24-ikén Anthony Bologna New York-i helyettes felügyelő gázspray-vel le nem fújt néhány sarokba szorított nőt az Union Square közelében. A SEP (Socialist Equality Party) szeptember 26-án kezdett folyamatosan tudósítani a wsws.org-on (English 2011). A PSL (Party for Socialism and Liberation) lapja, a *Liberation News* szeptember 27-ikén (Cartier 2011), az ISO (International Socialist Organization) első cikke szeptember 28-ikán jelent meg a *Socialist Worker*-ben (Singsen – Russel 2011), és a *Solidarity* október 3-adijától kezdte tárgyalni az eseményeket (Occupy Wall Street! 2011).

Ez a hanyagság a szocialista baloldal mélyen meggyökerezett szkepszisét tükrözte (Sustar 2011) a konkrét követelések nélküli tiltakozással, az engedély nélküli demonstrációval szemben – például, ahogyan az OWS egy szabadtéri sáttortáborban Manhattan pénzügyi negyedének közepén egy jövőbeli nem-kapitalista társadalom megelőlegezéséről beszélt (Singsen 2011) –, illetve a „vezető nélküli”, „horizontális” proceszussal szemben. Az anarchista elemek túlsúlya, párosulva a szocialista baloldal teoretikus kifinomultságával és politikai preconcepcióival, ahhoz vezetett, hogy a szocialista baloldal a „várjuk ki, mi lesz belőle” típusú megközelítést választotta, ami az élcsapat helyett az utóvéd pozíciójára kárhoztatott minket.

A felkelés nem állítólagos hiányosságai ellenére, hanem épp e hiányosságoknak köszönhetően vált sikeressé. A felülről jövő elnyomás az alulról jövő elszántsággal párosulva azt eredményezte, hogy az *Occupy* mozgalom a szeptember 24-ikét követő hetekben tömeges támogatottságra tett szert. A szocialista baloldal szemében az OWS prioritássá vált, és támogatásuk túlment azon, hogy – a szakszervezetekhez hasonlóan – október elejétől kezdve tagokat küldtek az OWS szervezőbizottsági összejöveteleire. A MoveOn.org és más balliberális csoportok mozgósítottak az október 5-i, több mint 20 ezer fős tiltakozó menetre, amely a New York-i rendőrség előző szombati akciója ellen tiltakozott – ez utóbbi során a tüntetőket a Brooklyn hídon csapdába csalták és tömegesen letartóztatták (Binh 2011a).

Szocialisták anarchista terepen

Az *Occupy* mozgalom kétségtelenül kapcsolódik a „foglalj el mindent, s ne követelj semmit” trendhez (Teoan 2011), amely a felsőoktatási megszorítások elleni, 2009–2010-es diákmegmozdulások során bukkant fel.

Amint arra David Graeber anarchista OWS-szervező – akitől a nevezetes „mi vagyunk a 99%” jelszó származik (Graeber 2011a) – rámutatott,

az anarchizmus hatása mutatkozik meg abban, ahogyan az Occupy elutasítja az állami és nagyvállalati tekintélyt; vagy abban, ahogyan a direkt akcióhoz, közvetlen demokráciához, nem-hierarchikus szerveződéshez, konszenzushoz és a jövő társadalmi modelljét megelőlegező politizáláshoz ragaszkodik (Graeber 2011b).

A szocialista baloldal feladata megérteni, hogy (1) hogyan is miért dominálják ezek a módszerek a felkelést, és (2) mi a teendő ezzel kapcsolatban.

Az anarchista megoldások azért terjedtek el széleskörűen, mert a siker utánzásra ösztönöz. Ahogy az 1917-es orosz forradalom egy évszázaddal ezelőtt kommunista munkáspártokat fialt, amelyek több tízezres tagsága abban reménykedett, hogy sikerül saját országukban követni a bolsevik példát, úgy most emberek ezrei igyekeztek az OWS-t imitálni saját kis- és nagyvárosaikban, lemásolva azt, amivel a *gyakorlatban sikerült több tízezer munkást és elnyomottat mozgásba hozni*, a szocialista baloldal minden kritikája (D'Amato 2011) ellenére. A szeptember 17-ét követő hetekben az Occupy Wall Street facilitációs munkacsoportja, amelynek feladata a New York Városi Általános Gyűlés működtetése volt, ország-szerte szervezőket képezett ki a módosított konszenzus elnevezésű döntéshozatali mechanizmusra, a livestream.com-on keresztül tucatjával sugárzott video-tananyagok révén – az OWS-résztvevők tucatjainak, talán százainak személyesen tartott tanfolyamokon felül. Az ily módon kiképzettek közül aztán sokan más városokba utaztak, vagy visszatértek saját városukba, hogy új foglalási akciókat indítsanak el.

Az *Occupy* mozgalom a 99% élcsapata, és ezen belül az OWS az „élcsapat élcsapata”, hogy Lev Trockij kifejezését kölcsönözzük (Trotsky 1939). Az OWS élcsapat-szerepe megmagyarázza, miért ennek módszerei lettek az uralkodók a tradicionálisabb szervezetek (szakszervezetek, liberális NGO-k és szocialista csoportok) által preferált szerveződési módok helyett.

A szocialista baloldalnak meg kell tanulnia navigálni az *Occupy* anarchista terepén, ha formálni és vezetni szeretnénk a felkelést, ahelyett, hogy az formálna és vezetne minket. Ha az Általános Gyűlésen benyújtott javaslatokkal megpróbáljuk a jelenlegi gyakorlatot felváltani a Robert-féle ügyrend² szerinti többségi szavazással és formálisan megválasztott vezetőkkel, kudarcot fogunk vallani, mert az *Occupy* résztvevői nem tapasztalták meg gyakorlati példa alapján, hogy e módszerek magasabb rendűek.

Röviden, ami nincs elromolva, azt ne próbáljuk megjavítani, ha pedig elromlott, a gyakorlatban mutassuk be és bizonyítsuk, hogy hogyan fest a jobb modell.

² A parlamenti vita legkidolgozottabb szabályrendszere. Az első változat 1876-ban keletkezett, szerzője Henry M. Robert amerikai tábormok volt. (A szerk.)

A valóság az, hogy a „horizontális” módosított konszenzus módszerre, az Általános Gyűlés és a Szóvivők Tanácsa mind nagymértékben diszfunkcionális (Binh 2011b), de nem végzetes mértékben (legalábbis a jelen fázisban). A tábor felszámolását megelőző időszak során³ az OWS sok munkacsoportja titokban elkezdte felhalmozni az utcai adományokat, amelyeket az Általános Gyűlés hivatalos pénzügyi munkacsoportjától (FWG) kapott, mivel, noha jelentős pénzeket adtak be az általános alapba, komoly nehézségekkel tudtak csak pénzt kivenni onnan az égetően szükséges kiadásokra az OWS elhúzódoó, bürokratikus döntéshozatali procedúrája miatt. Továbbá, mivel az FWG több mint 500 ezer dolláros internetadomány felett rendelkezik, sok munkacsoport nem látta be, miért kéne hozzájárulnia egy amúgy is jól eleresztett alaphoz, és nehezményezte a jóformán egyirányú pénzáramlást.

A pénzfelhalmozás részét képezte annak a szakadásnak, amely egyfelől azon teljesídhős *Occupy*-sok (akik kirekesztettnek érezték magukat, és végül bojkottálták az Általános Gyűlést), másfelől pedig a mozgalmár típusok között keletkezett (az utóbbiak közül sokan nem aludtak a Liberty parkban), akik úgy hitték, hogy a módosított konszenzus folyamata a felkelés abszolúte legfontosabb eleme. E szakadás földrajzilag is megmutatkozott egy „gettó” és egy „dzsentrifikált” terület elkülönülésében (Shapiro, Lila 2011), amiről egy Daily Show-adás is tudósított (*Occupy Wall Street Divided*, 2011).

A New York-i Általános Gyűlés által jóváhagyott szóvivői struktúra, amely a frusztráló és nem demokratikus döntésképtelenség (Blissett 2008) problémájának megoldását célozta, egyszerűen *átolta* e problémákat a Szóvivők Tanácsára, miközben nem javította érdemben az Általános Gyűlés döntéshozói procedúráját. Mindezen problémák súlyosabbá váltak, miután New York polgármestere, Michael Bloomberg felszámoltatta az OWS-tábort a Liberty parkban, és az OWS nem próbált meg szembe szállni a kilakoltatással, megkísérelve a visszatérést⁴. A kilakoltatás olyan csapást mért a felkelésre, amely máig próbálja kiheverni azt.

Habár a szocialista baloldal tekinthet úgy ezekre a problémákra, mint a módosított konszenzus eljárással – és általában az *Occupy* döntéshozatali mechanizmusával – kapcsolatos lesújtó nézeteinek igazolására, a szocialistáknak nem az a dolguk, hogy igazolva legyenek, hanem hogy segítsék a felkelést az akadályok leküzdésében az *Occupy* résztvevőinek tapasztalataiból leszűrt gyakorlati megoldásokkal, amelyek hasznosítják a felkelés létező kereteit, infrastruktúráját és terminológiáját.

Ahelyett, hogy kapásból a módosított konszenzus eljárás elhagyását javasolnák az Általános Gyűlésben vagy a munkacsoportokban, gyümöl-

³ Az OWS táborát november 15-én számolták fel. (A szerk.)

⁴ A cikk megjelenése után, 2011. december 31-én történt egy sikertelen kísérlet a visszatérésre. (A szerk.)

csőzőbb lenne csak azután kezdeményezni a procedurális reformokat, miután szoros kapcsolatokat sikerült kiépíteni az aktivistatársakkal a közös munka során. Amikor majd a többieket is frusztrálják a módosított konszenzus hiányosságai (Blissett 2008), akkor válhat vonzóvá a javaslatok elfogadásához szükséges támogatottság alsó határának 90%-ról kétharmadra, vagy 50% plusz egy szavazatra csökkentésének gondolata.

A próba és hiba nehéz, fájdalmas és elhúzódó folyamatát nem lehet átugorni. Még ha igazunk van is a módosított konszenzus eljárás hibáit illetően, kizárólag a közvetlen tapasztalat fogja ezt véglegesen igazolni.

A szocialisták és az Occupy munkacsoportjai

Az *Occupy* mozgalom mindenütt feladatok széles skálája köré szerveződött munkacsoportokat hozott létre, illusztrálva Arun Gupta megfigyelését (Gupta 2011), mely szerint „minden foglalás lokális”. Az *Occupy Wall Street* más kihívásokkal szembesül, mint az *Occupy Philadelphia*, *Portland*, *Mobile* vagy *Nashville*. Az *OWS*-nek több mint 40 munkacsoportja van – ezek némelyike átalakulásra kényszerült a kilakoltatás után (a köztisztasági csoport például a kilakoltatást követően a lakhatás kérdésére koncentrált). A helyi *Occupy* mozgalmak az *OWS* modelljét saját helyi szükségleteikhez igazították, és mintegy tucatnyi munkacsoportot hoztak létre (pl. munkaügyi csoport, követelések, direkt akciók, közbiztonság, egészségügy, ételmezés, komfort, internet, média és facilitációs munkacsoport).

A szocialista baloldal általában csak néhány munkacsoportra korlátozta részvételét, jobbára azokra, amelyeket Ross Wolfe a *Platypus*-csoportból (Wolfe 2011) helyesen szellemimunka-típusú csoportokként írt le – követelések, kapcsolatteremtés a munkásosztállyal, direkt akciók –, és távol tartotta magát azoktól a fizikai jellegű vagy „alantas” feladatoktól, amiket a közbiztonsági csoport, a komfort, egészségügyi vagy ételmezési/konyhai munkacsoportok láttak el. Ez problematikus, mivel ezzel a szocialisták a munkacsoportok többségében átengedik a befolyást más politikai erőknek (anarchistáknak és liberálisoknak), akaratlanul „vörös gettókat” létesítve ezáltal.

A szellemi munkával fémjelzett munkacsoportoknak az előnyben részesítése a fizikai munkát ellátókkal szemben azon a téves megfontoláson alapul, hogy a konyha működtetése vagy a sátrak felügyelete kevésbé politikai vagy kevésbé fontos feladat, mint a követelések vagy az ideológiai kérdések megvitatása. Amikor Genora Dollinger a *Flint* üzemében az ülősztrájkot vezette 1936-ban, a sztrájkolók meleg étellel való ellátása éppolyan létfontosságú feltétel volt a *General Motors* legyőzéséhez, mint a sztrájkolók sorfala (Rosenthal 1995). Az egyik nélkül a másik nem lett volna lehetséges. A kilakoltatás utáni *OWS* példája is jól illusztrálja ezt.

A felkelés fejlődésének jelenlegi pontján a tömegmozgósításnak és a politikai vitáknak nincs bázisuk vagy szervezési központjuk fizikai foglalás nélkül, és egy tér fizikai elfoglalása rengeteg „kulimunkát” igényel.

A szocialista baloldalnak az *Occupy* mozgalom összes aspektusában részt kell vennie, és el kell nyernie a legelkötelezettebb, legkomolyabb, leghatékonyabb harcosok reputációját. Csak ezen a bázison leszünk képesek komoly befolyást gyakorolni az emberekre és a felkelés menetére.

Anarchisták és a Black Bloc

Az *Occupy* mozgalom és az alterglobalista mozgalom közti egyik éles különbséget a Black Bloc (BB) szerepe, illetőleg a BB-re adott szélesebb anarchista reakció jelenti. A BB (nem mint szervezett csoport, hanem mint taktika) először november másodikán az oaklandi általános sztrájk idején jelent meg – a sztrájkot az a rendőrségi rajtaütés váltotta ki, amelynek nyomán Scott Olsen iraki veterán a kórházban kötött ki komoly agysérüléssel (könnygázgránát találta el az arcát) (Cherkis 2011a).

Az első emlékezetes BB-esemény a Whole Foods és több nagyobb bank vandalizálása volt a november másodikai tüntetések idején (Winston 2011). A következő incidensre ugyanazon az estén, csak később került sor, amikor a BB eredménytelenül próbálta megszállni a Traveler's Aid Society (TAS) épületét, miután az általános sztrájk sikeresen megbénította Oakland kikötőjét egy tízezer fős tömeggel (Hieronymous 2011). Habár ezek az incidensek nem voltak függetlenek egymástól, nem is vehetők egy kalap alá, miután eltérő kérdéseket vetnek fel, és eltérő volt a dinamikájuk.

A rombolás a Whole Foodsnál hasonlatos volt a Starbucks kirakatainak hírhedt szétveréséhez 1999-ben, amely aztán (igazságtalanul) az egész alterglobalista mozgalom szimbólumává vált. Ezúttal viszont másképpen alakultak a dolgok; miután a BB akciója dulakodást provokált a demonstrálók között, az emberek rákiabáltak a BB tagjaira, és végül különféle tárgyakat vágtak hozzájuk, miután azok nem voltak hajlandók felhagyni a tiltakozó menet útjába eső Whole Foods és más óriásvállalatok tulajdonának rongálásával. A BB azért cselekedhetett büntetlenül az alterglobalista mozgalomban, mert ott felülkerekedett az „eltérő taktikák” mantrája, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy senkinek sincs joga megmondani bárki másnak, hogy mit tehet vagy nem tehet meg, még hogyha akcióik rombolóan hatnak is a mozgalomra mint egészre. E gyerekes attitűdöt felváltotta az *Occupy*-résztevők komolyabb hozzáállása, akik erősen sajátjukénak érzik a felkelést és nem engedik, hogy kalandorok zátonyra futtassák.

A Whole Foods incidens a BB-akcióknak az *Occupy* mozgalom egészének kontextusát szem előtt tartó, gondolatgazdag bírálatához vezetett

(Zerzan 2011) más anarchisták részéről (Lynx 2011). Ez jelentős fordulópont az amerikai anarchista mozgalom érési folyamatában. A szocialista baloldalnak figyelembe kell vennie e realitást az *Occupy* mozgalommal kapcsolatos stratégiájában.

Ugyanezen az estén, valamivel később, a BB vezetésével 150 ember elfoglalta a TAS-t – egy üres épületet, amely az utóbbi idők költségvetési megszorításai nyomán vált elhagyatottá. Miután kihúztak egy transzparenst a könnyű épületfoglalás megünnepléseképpen, a házfoglalók száma nagyjából 700 főre duzzadt (Ford 2011). Barikádokat emeltek a két legközelebbi kereszteződésben, és meggyújtották őket, mikor megjelent az oaklandi rohamrendőrség több száz fős különítménye (a rendőrök a háttérben maradtak az egész nap folyamán). A tüzek és az utcákat eltorlaszoló kis barikádok nem tudták meggátolni, hogy a rendőrök a TAS-hoz vonuljanak (Dave Id 2011), és letartóztassák azokat, akik ott maradtak, hogy megvédjék azt (a BB-ből sokan elmenekültek, hogy elkerüljék a letartóztatást).

Az anarchista tábornak a TAS-nál történt fiasókra adott reakciója még hevesebb volt, mint a Whole Foods incidens esetében. Egy helyi önkéntes ápoló (An Open Letter to the Black Bloc... 2011) lehordta a BB-tagokat, amiért elmenekültek a konfliktus elől, amelynek létrejöttében közreműködtek; a *San Francisco Indymedia* honlapján közzölt poszt (Statement on... 2011), amely védelmébe vette az akciót, intenzív kritikai ösztűz alá került. A kritikusok lesújtó bírálatnak vetették alá a rövid ideig tartó épületfoglalás során elkövetett politikai és taktikai hibákat. Kim Lehmkuhl odáig ment, hogy a barikádok felgyújtóit álanarchistáknak, provokátoroknak titulálta (Lehmkuhl 2011).

Ezzel szemben a szocialista baloldalnak a TAS elfoglalásával kapcsolatos kritikája inkább a procedúrára, mint a tartalomra összpontosult. Todd Chretien *Socialist Worker*-be írt cikkében azt írta, hogy az akció szervezői nemhogy elnyerték volna az oaklandi Általános Gyűlés támogatását, de még csak részt sem vettek azon, továbbá alábecsülték a rendőrséget, és „a tömeg egységének erejét egy elit állítólagos heroizmusával próbálták helyettesíteni” (Chretien 2011).

Ám a TAS elfoglalásának kudarcát illetően ezek a hibák irrelevánsak. Ez a fajta érvelés is csak azt jelzi, hogy talán a szocialista baloldal nem értette meg teljesen az *Occupy* mozgalom működési módját.

Az *Occupy* által elindított akciók, és különösen a direkt akciók döntő többségét nem az Általános Gyűlés hagyja jóvá. Autonóm csoportok (amelyeket hol hivatalosan elismert a helyi ÁGY, hol nem) kezdeményezik az akciókat, és a mozgalom résztvevői döntenek arról, hogy csatlakoznak-e, vagy sem. Ha minden csoportnak, amelynek van egy csatlóval kapcsolatos ötlete, meg kellene szereznie az ÁGY jóváhagyását, a szóban forgó akció sohasem valósulna meg a nagy létszámú gyűlések által alkalmazott módosított konszenzus eljárás bürokratikus jellege miatt. Teljesen irreális azt elvárni, hogy anarchisták, különösen pedig

a BB, az Általános Gyűléshez folyamodjon hozzájárulásért – egy ilyen követelmény nem lenne életképes stratégia az *Occupy* mozgalmon belül fellelhető kalandor tendenciák amúgy nagyon is valós problémájának a kezelésére. Továbbá, a TAS elfoglalása – szemben a Whole Foods incidenssel – nem egy ultrabaloldali kisebbségnek a deklaráltan erőszakmentes demonstráció kisajátítására vagy megzavarására irányuló kísérlete volt.

Maga az OWS is „az elit heroizmusával” vette kezdetét, azzal a száz-kétszáz emberrel, aki megkockáztatta a letartóztatást azzal, hogy állásfoglalásképpen szeptember 17-től kezdve a Liberty Parkban aludt. Az ő heroikus akciójuk nélkül az *Occupy* mozgalom „tömegegysége” sose jött volna létre.

A TAS elfoglalása azért fulladt kudarcba, mert

1. a házfoglalók nem surrantak be az épületbe, és kezdtek szép csendben barikádokat építeni az épületen belül annak érdekében, hogy meg is tarthassák. Ehelyett harsogó tánczenével ünnepelték meg a foglalást, kilógattak egy jókora transzparenst az épület oldalára, és az emeletről százával dobálták a szórólapot. Ez odavonzotta a helyi sajtót, és ráébresztette az oaklandi rendőrséget a kialakult helyzetre, ami időt adott nekik, hogy összpontosítsák erőiket egy általuk kiválasztott időpontban végrehajtott támadáshoz.

2. A siker nyilvános megünneplését követően a TAS elfoglalói hatástalan, apró (alig egy méter magas) barikádokat emeltek a két legközelebbi kereszteződésben. E barikádok egyikéhez sem állítottak elegendő számú házfoglalót ahhoz, hogy e pozíciókat tartani lehessen.

3. E mini barikádokat felgyújtották, de nem védelmezték fizikailag a lassú, módszeres rendőri előrenyomulással szemben.

A Black Blocon kívül is százakat ragadt magával ez az izgalmas akció, amelyet rosszul gondoltak ki, csapnivalóan hajtottak végre, és amely elkerülhetetlenül kudarcra volt ítélve, sokkal inkább a szervezők tapasztalatlansága miatt (kétségtelenül ez volt az első kísérletük, hogy emberek százaival elfoglaljanak egy épületet), nem pedig valamiféle rettentő elitista ultrabalos politikai elhajlás miatt. A barikádok állítása szükséges volt, de ezeknek az épületen kívül, fél háztömbnyire helyezése pár tucat védővel (akik aztán felgyújtották azokat) egyáltalán nem segített abban, hogy a házfoglalók az épületet meg is tarthassák. Ha 150–700 ember feltűnés nélkül elbarikádozta volna magát az épületen belül, és kitartott volna a következő napig, a TAS nagy diadal lehetett volna, és új fejezetet nyithatott volna a felkelés történetében, hiszen a felkelés a tömeggyűlések szervezéséhez mindmáig nyitott területek elfoglalására és megtartására van utalva.

Az anarchistákkal kapcsolatos feladatunk kettős:

1. együtt kell működni velük a kalandorok és az ultrabalosok semlegesítésében, mikor azok akciói az *Occupy* mozgalmat mint egészét fenyegetik; és

2. túl kell szárnyalni őket merészség, vakmerőség, kreativitás, improvizáció és forradalmi elán tekintetében a lehető legbarátibb, legeggyüttműködőbb és legelvtársibb módon.

Csak ha mindkét feladatot illetően sikeresek vagyunk, akkor leszünk ténylegesen versenyben az *Occupy* felkelés vezetéséért, és mint szocialisták csak akkor teljesítjük kötelességünket.

Vörösök és kékek

A szocialista baloldal egyik legállhatatosabban hangoztatott kritikája az *Occupy* mozgalomnak a rendőrséghez való viszonyulásával kapcsolatos. A PSL lapja, a *Liberation News* cikket közölt azzal a címmel, hogy „A rendőri erők a 99%-hoz tartoznak, vagy az 1% eszközei?”. Az Internationalist Group a fehérek túlsúlyát az OWS-ben a mozgalom rendőrséggel kapcsolatos „irányvonalának” tulajdonítja (*Occupy Wall Street: A Marxist Analysis* 2011). „A fő ok, amely miatt viszonylag kevés a fekete és a latin résztvevő az *Occupy Wall Street*-ben, nem más, mint a rendőrség irányában tanúsított pozitív attitűd, amely pedig nap mint nap zaklatja, győzri az elnyomottakat.” A *Socialist Worker* publicistája, Danny Lucia „A biztos úr kicsit sem barátságos” című cikkében (Lucia 2011a) a következőképpen vonja le a következtetést: „Ugyanazt a kérdést teszem fel ezennel mindazoknak, akik azt skandálják és azt hirdetik blogjaikban, hogy a rendőrség a 99% része. Amikor azt skandáljátok és azt íjátok a blogokban, hogy támogatjátok a zsarukat, amikor nyilvánosan arról spekuláltok, hogy talán mélyen legbelül a zsaru igazából szeret titeket, milyen képet közvetít ez rólatok azon sötétebb bőrszínű társaitok felé, akiknek szemernyi kétségük sincs afelől, hogy a rendőrség milyen érzéseket táplál az ő irányukban?”

Az ISO New York-i szervezete még nyilvános megbeszélést is szervezett a következő témakörben: „Kékbe öltözött ellenségeink: miért nem része a rendőrség a 99%-nak?” (*Our Enemies...* 2011)

A szocialisták kötelesek fellépni minden olyan politika, stratégia, taktika és jelszó ellen, amelyről úgy hiszik, hogy károsan vagy gátlóan hat az elnyomottak és kizsákmányoltak mozgalmára. Ebben nem lehet vita.

Ám a szocialista baloldalnak az ebben a kérdésben támasztott ellenvetései nem a felkelés szükségleteiben gyökereznek, hanem abban a vágyban, hogy az *Occupy* mozgalmat marxista ortodoxiára „tanítsák”. A szocialista baloldal szerint az OWS folyamatosan túlzottan barátságos a rendőrséggel szemben, holott a valóságban az OWS az ellenkező problémától szenvedett: a rendőrséggel szembeni ellenségesség oly erős volt, hogy a szexuális zaklatás és erőszak eseteit heteken keresztül nem jelentették (Shapiro, Julie 2011). Ez csak akkor változott meg, amikor az incidensek eszkalálódtak, és az *Occupy*-sok ráébredtek, hogy nem képesek e problémát „házon belül” kezelni (Fasick – Giove 2011).

Mikor végül megtörténtek a bejelentések, a New York-i rendőrség rögtön az áldozatokat hibáztatta (DiGioia 2011), amivel lehetőséget teremtett az OWS számára, hogy rákapcsolódjon a SlutWalk-ra.⁵ (Pilkington 2011)

A szocialista kiadványok egyike sem ismerte el, vagy mutatta jelét, hogy egyáltalában tudomása lenne e fejleményekről, és nem is kínáltak semmilyen gyakorlati útmutatást a tekintetben, hogy mit is kezdjen a mozgalom a szexuális támadásokkal, amelyek országszerte komoly tehetést jelentettek az *Occupy*-táborok számára (Newcomb 2011).

A szocialista baloldal ellenzi, hogy a rendőri állomány alsóbb szintjeit beleszámítsák abba, amit az *Occupy* mozgalom „a 99%”-nak hív – ezzel az elnevezéssel a felkelés mindenkire utal, aki kívül van a leggazdagabb 1%-on, amely lerombolta a gazdaságot, jól kifizette saját magát, és megcinkelte a politikai rendszert. A szocialista baloldalnak ez az ellenérzése egy olyan problematikus gondolati keretbe ágyazódik, amely több kérdést összemos, következésképpen az *Occupy* mozgalom rendőrséggel szemben tanúsított, a mindennapos elnyomás ellenére is „barátságos” attitűdjét a szocialista baloldal merő ostobaságnak, örültségnek, vagy mindkettőnek érzékeli. Így például Lucia a következőt írta a már idézett cikkében:

„Talán a Scott Olsen iraki veterán – és az *Occupy* Oakland többi résztvevője – elleni szörnyűséges [rendőri – P. B.] támadás végre csattanósan lezárja a mozgalmon belüli vitát arról, hogy a rendőrség a mi oldalunkon áll-e, vagy sem. Mostanáig némely tüntetők eltökélten igyekeztek együttérzéssel viseltetni a zsarukkal szemben, sok táborhely szinte folyamatos zaklatása ellenére.”

Semmilyen rendőri erőszak nem fogja „végre csattanósan lezárni a vitát” arról, hogy a rendőrség a 99% része-e, vagy sem, mivel erről nincs is vita, legalábbis az *Occupy* mozgalmon belül. A közrendőri állomány része a 99%-nak. Mégpedig a 99% azon része, amely féken tartja a 99% többi részét az 1% érdekeinek megfelelően. A közrendőrök nem mások, mint hivatásos osztályárulók. Azt kiabálni, hogy „ti is a 99% vagytok” hamarabb megérteti ezt velük, mint az, ha „disznóknak” vagy „kébbe öltözött ellenségeinknek” titulálják őket. A PSL által felállított ellentétpár: „A rendőri erők a 99%-hoz tartoznak, vagy az 1% eszközei?” hamis, mivel mindkét állítás igaz. Ez nem a vagy-vagy esete.

Az az érv, hogy a rendőrök „nem részei a 99%-nak” azt implikálná, hogy valamiképpen az 1% részét képezik, ami radikálisan és kimutathatóan hamis elképzelés. Ez megmagyarázza, miért volt zéró hatása a szocialista baloldal idevágó érvelésének, minden verés, letartóztatás, túlkapás és brutalitás ellenére.

⁵ SlutWalk: tiltakozó menetek, amelyeket egy rendőri nyilatkozat váltott ki, amely implicit módon az áldozatokat hibáztatta a nemi erőszakért (ti. hogy „nem kellene úgy öltözködniük, mint a ribancoknak” [angolul: slut]). (A szerk.)

Az a kérdés, hogy a közrendőri állomány hogyan illik bele a 99% versus 1% dichotómiába, különbözik az olyasfajta kérdésektől, hogy vajon helyes-e, ha az *Occupy* mozgalom felvonul a rendőri nyugdíjak védelmében, vagy ha azt kiabálja a rendőrségnek, hogy „ti is a 99% vagytok!”, vagy hogy „csatlakozzatok hozzánk”. Ezek azok a valós,

az *Occupy* mozgalmat foglalkoztató kérdések, amelyeket a szocialista baloldalnak meg kellene vitatnia, és amelyekkel kapcsolatban politikai iránymutatással kellene szolgálnia, ahelyett, hogy azt kritizálná, mivel „szimpatizálnak” az *Occupy*-sok.

Az Occupy mozgalomnak teljesen igaza van abban, hogy nyitott a közállomány irányában az 1% ellen folytatott harcában. E döntés helyes volta több ízben a gyakorlatban is bebizonyosodott. Albanyban a rendőrség ellenállt a demokrata párti kormányzó, Anthony Cuomo nyomásának, hogy söpörjék el és tartoztassák le az *Occupy*-sokat (Lyons 2011). Ray Lewis nyugalmazott philadelphiai rendőrkapitány csatlakozott az OWS-hez, és teljes egyenruhában tartóztatták le a november 17-i akciónapon, kezében egy táblával, amelyen ez állt: „NYPD, ne légy a Wall Street fizetett pribékje” (An Open Letter to the Citizens 2011).

Épp mivel a felkelők azt mondják, hogy „biztos úr, ön is a 99% tagja”, ezért írt e-mailt Christopher Rorey, a DeKalb megyei rendőrség tagja az *Occupy* Atlantának, hogy segítsenek a családi otthonából való igazságtalan kilakoltatás elleni harcában (Jilani 2011). Az *Occupy* Atlanta egy tucat aktivistát küldött, átmenetileg (Woodson 2011) feltartva ezzel a kilakoltatási procedúrát. Most a bank (az állami tulajdonú Fannie Mae) jogi eljárást kezdeményezett Rorey ellen, hogy rákényszerítse őt az *Occupy* Atlantával folytatott teljes levelezésének átadására (Cherkis 2011b), mintha a kilakoltatás nem lenne elég.

Ha a szocialista baloldal rendőrséggel kapcsolatos „irányvonala” felülkerekedett volna az *Occupy* mozgalomban, és a felkelés „az ellenséget” látta volna a közállományú rendőrökben, a fentiek közül semmi sem valósult volna meg. Ha Rorey rendőr nem része a 99%-nak, akkor az *Occupy* Atlanta bűnös, ügyünk elárulásában, miután „kébbe öltözött ellenségeink” oldalára állt. Egyetlen szocialista kiadvány sem említette Rorey ügyét egyetlen olyan cikkében sem, amely az *Occupy* és a rendőrség viszonyáról szólt, mivel ha említették volna, szembe kellett volna nézniük a legalapvetőbb politikai kérdések egyikével: melyik oldalon is álltok ti?

Az *Occupy* Atlanta nem félt Rorey oldalára állni, és nekünk sem kéne félnünk ettől. Mint szocialistáknak mindent meg kell tennünk az olyan akciók érdekében, amelyek az osztályhatárok mentén szakadást idéznek elő a rendőrség soraiban, és fegyelmi problémákhoz vezetnek. A Rorey-éhoz hasonló ügyek szolgáltatják erre a legideálisabb alkalmat. Megteremtik számunkra azt a rendkívül ritka lehetőséget, hogy konfliktust szítsunk a rendőri állományon belül, a közállomány és a főnökség között, a rendőrség és ama 1% között, amelynek dolgoznak. A rendőrök és politikai főnökeik közti feszültség nyilvánvalóvá vált, miután az oaklandi rendőrszakszervezet élesen rendreutasította Oakland demokrata párti polgármesterét, Jean Quant, mivel az először az *Occupy* Oakland ki-söpprésére utasította őket, majd pedig megpróbálta elhatárolni magát a rajtaütéstől, amelynek során kis híján megölték Scott Olsen iraki veteránt, és az akció általános sztrájkot provokált ki (An Open Letter to the

Citizens... 2011). Képzeljük csak el, milyen nehézségek merültek volna fel az atlantai rendőrségen belül, ha arra utasították volna őket, hogy tisztítsák meg a házat rendőrtársuktól, annak családjától, és a „rendőrpárti” *Occupy*-soktól.

Ezek azok a stratégiai okok, amelyek miatt Malik Rhaasan, az *Occupy the Hood*⁶ alapítója pozitívan nyilatkozott annak lehetőségéről, hogy a NYPD központja elé vonuljanak a rendőrnnyugdíjak védelmében. Egy ilyen akció abba a kényelmetlen helyzetbe hozná a NYPD-t, hogy esetleg „rendőrpárti” tüntetőket kell megszórniuk gázspray-vel és letartóztatniuk. Rhaasan állásfoglalása egyben figyelmeztetésül is szolgálhatna a túlnyomórészt fehér szocialista csoportoknak, hogy ne használják a rendőri elnyomástól szenvedő népek sérelmeit arra, hogy az *Occupy* és a rendőrség viszonyával kapcsolatban álérvéket faragjanak.

A szocialistáknak nem az a feladatuk, hogy „megtanítsák” az *Occupy* résztvevőit arra, hogy a rendőrök „a mi kébbe öltözött ellenségeink”. A mi feladatunk az, hogy legyőzzük a rendőrséget mint elnyomó erőt, hogy semlegesítsük azt, ahogy Shamar Thomas amerikai tengerészgyalogos és iraki veterán tette, mikor egy masszív Times Square-i OWS-demonstráció során megállított harminc rendőrt, akik békés tüntetők letartóztatására készültek. Thomas rájuk piritott, mondván, hogy gyávák, és hogy „nincs bennük becsület”, hiszen épp azokat az embereket brutalizálják, akiket meg kellene védeniük. Kihasználta azt az ellentmondást, amely a rendőrség deklarált célja és tényleges célja között feszül, annak érdekében, hogy megakadályozza a valódi ellenségünk, az uralkodó osztály érdekében végrehajtott rendőri akciót.

A demokrata veszély

Miután a szocialista baloldal felismerte az *Occupy* mozgalom jelentőségét, és csatlakozott hozzá, elkezdett figyelmeztetni a Demokrata Párt általi kooptálás veszélyére. Tipikus példa erre Dan La Botz cikke: „Foglaljuk el a demokrata pártot? Még csak az kéne!”, amely friss és történelmi példákat egyaránt felhasznált arra, hogy nagyon erélyesen érveljen a demokraták ellen (Botz 2011), de ugyanakkor semmiféle gyakorlati iránymutatással nem szolgált arra nézve, hogy hogyan kerüljék el a demokraták általi megszállást (már azt leszámítva, hogy egyszerűen mondjunk nemet a Demokrata Párt nevű kábítószerre).

Ez az *Occupy* mozgalomnak adott negatív, „ne tedd a következőt”, vagy „hiba lenne, ha” típusú tanács közkeletű a szocialista kiadványok-

⁶ Az *Occupy*-ból kiinduló autonóm mozgalom, amely a színesbőrűek problémáinak és törekvéseinek a megjelenítésére és képviselésére összpontosít. (A szerk.)

ban. Danny Lucia cikke a *Socialist Worker*-ben (Lucia 2011b) részletesen beszámol arról, hogyan szegte meg a Szolgáltatóipari Dolgozók Nemzetközi Szakszervezete (Service Employees International Union – SEIU) az OWS-szervezőknek a közös tanácskozásokon tett ígéreteit, amikor egyoldalúan magához ragadta a november 17-ei tüntetés irányítását a Brooklyn-hídnál annak érdekében, hogy a menet ne akadályozza a forgalmat, és hogy ne legyenek „emberi mikrofonok” által „kihangosított” beszédek a záró nagygyűlésen. (Tekintettel a SEIU szakszervezet-romboló tevékenységére a nyugati parti egészségiparban [Horowitz 2009], ez az árlás senkit sem kellene, hogy megleljen.) Lucia amellet érvel, hogy a SEIU viselkedése szerves részét képezi annak a stratégiának, amely a demokrata szavazók számának maximalizálását, és az *Occupy* mozgalom militáns jellegének minimalizálását célozza.

Ám Lucia ebből azt a gyakorlati következtetést vonja le, hogy „nem szabad elfordulni a szervezett munkától, amelynek részvétele az OWS-ben, New York Cityben a mozgalom egyik legfőbb erőssége”. Így folytatja: „Az OWS új életet lehel a munkásmozgalomba, amely évtizedek óta visszavonulóban volt. Az egyszerű résztvevők szintjén az *Occupy* mozgalom világító fákllyaként szolgált sokaknak, akik a cselekvés módját keresték [...] A munkásmozgalommal való kapcsolatteremtés folytatása fontos lesz az *Occupy* mozgalom jövőjét tekintve. És a szakszervezeteken belül ellensúlyként fog szolgálni azokkal a szakszervezeti tisztségviselőkkel szemben, akik szeretnék, hogy a munkásszervezetek térjenek vissza ahhoz a gyakorlathoz, hogy csak a választások idejére mozgósítanak, ahelyett, hogy olyan tiltakozó megmozdulásokat szerveznek, amelyek országsszerte az 1% elleni, rég esedékes harcra galvanizálják az embereket.”

Mindezek az érvek egy bizonyos pontig rendben is vannak, de nem mennek elég messzire. Ezek nem konkrét, gyakorlati következtetések. Természetes, hogy az *Occupy* mozgalomnak nem szabad félbehagyni a szakszervezetekkel való együttműködést (ilyet senki nem is mond az OWS-en belül) de általánosságban nem faképnél hagyni a szakszervezeteket nem jelent semmi specifikusat arra nézve, hogyan akadályozzuk meg a SEIU-t a jövőbeli demonstrációk kisajátításában. Szervezzene az OWS bármilyen jövőbeli akciót a SEIU-val közösen azután, hogy az bebizonyította magáról, hogy nem lehet megbízni benne – különös tekintettel arra, hogy közelednek a 2012-es választások? Kell-e engedni a SEIU képviselőinek, hogy jelen legyenek az OWS logisztikai megbeszélésein? Ha a SEIU ismét megpróbál ellenőrzése alá vonni egy akciót, mit tegyen az OWS? Vonuljon valahol máshol? Tartson *ad hoc* közgyűlést a lehetséges válaszlepipések megvitatására?

A cikk egyetlen szót sem szól ezekről az égető kérdésekről.

A szocialista baloldalnak nem egyszerűen az a feladata, hogy figyelmeztesse az *Occupy* mozgalmat a Demokrata Párt általi kooptáció veszélyeire (e veszélyt a résztvevők jelentős része a bőrén érzi, beleértve a liberális résztvevőket is), hanem hogy javasoljon, szervezzene és

vezessen *Occupy* akciókat egyes konkrét demokrata párti politikusok, valamint a párt mint egész ellen, ezáltal olyan kész helyzetet teremtve, amely a kooptációt megnehezíti vagy lehetetlenné teszi.

Így például, miután Charlie Wrangel kongresszusi képviselő ellátogatott az OWS-hez, hogy „jelezze támogatását”, az OWS Wrangel hivatala elé vonult (Haley 2011), mivel az a Dél-Koreával kötött szabadkereskedelmi egyezmény mellett szavazott. New Hampshire-ben (demokrata többségű állam) a közönség soraiból félbeszakították Obama beszédét, amiért az nem emelt szót az *Occupy* mozgalommal szembeni rendőri brutalitás ellen, és mert nem volt hajlandó tenni bármit azért, hogy a bankárok ne folytathassák az amerikai gazdaság tönkretételét. Jesse La Greca – aki arról híres, hogy egy adásba nem került (de az interneten villámgyorsan népszerűvé vált) interjú során leiskolázta a Fox News riporterét (<http://www.youtube.com/watch?v=vhO3dTdp6ek>) – felhívást intézett a „mihaszna Blue Dog”⁷ demokraták, mint pl. Ben Nelson vagy Max Baucus szenátorok hivatalainak elfoglalására (Heather’s blog 2011). Az OWS tüntetett Obama egyik pénzügyűjtő rendezvénye ellen (Malone 2011), és valószínűleg a 2012-es Demokrata Nemzeti Konvenció is az *Occupy* keresztútjába kerül majd; a konvenciónak otthont adó város máris igyekszik betiltani az *Occupy*-akciókat (Rothman 2011).

Ezek az akciók azt a ténytet tükrözik, hogy az *Occupy* mozgalom a demokraták és a republikánusok által négy évtizede folytatólagosan üzött politika elleni lázadás, hogy az *Occupy*-táborok elleni rajtaütéseket többnyire demokrata polgármesterek rendelték el (Petersen-Smith 2011), és hogy a felkelés egy olyan demokrata elnök kormányzása idején tört ki, akire *Occupy*-résztvevők milliói szavaztak, annak a reményében, hogy másképp fog kormányozni, mint elődei. Ezért aztán a felkelés nem tesz éles különbséget a két párt között, szemben a 2002-2003-as háborúellenes mozgalommal.

Ezzel nem azt akarjuk sugallni, hogy a kooptáció veszélye nem létezik, csak rámutatunk arra, hogy az *Occupy* önszerveződő, önmagát vezető jellege megnehezíti a mozgalomnak azt a fajta ellaposítását, amely Wisconsinban végbement⁸ (Lucker 2011). Wisconsinban a szocialista baloldal nem teremtett olyan népi testületeket, mint az Általános Gyűlés, amely autoritatív ellensúlyt képezett volna a szakszervezeti vezetőkkel szemben, és amely bázisul szolgált az oaklandi mintájú általános sztrájkhoz. Ahogy az *Occupy* új és váratlan szervezeti formákat teremtett, úgy fog a Demokrata Párt felől érkező intervenció is új és váratlan formákat ölteni.

⁷ Konzervatív demokrata képviselők 1995-től létező koalíciója. (A szerk.)

⁸ 2011 februárjában tömeges tiltakozás robbant ki Wisconsin államban a közszolgálati dolgozók kollektív érdekvédelmi jogosítványait jelentősen szűkítő állami törvénytervezet ellen. (A szerk.)

Mindent el kell követnünk azért, hogy e fenyegetés ne váljon valóra. A tettek, nem pedig a szavak, az agitáció, nem pedig a propaganda most a döntő.

Az *Occupy* mozgalom folyékony természetét tekintve a szocialista baloldalnak óvakodnia kellene attól, hogy bármilyen cselekvési irányt eleve kizárjon. Egy arra tett kísérlet, hogy „foglaljuk el a Demokrata Pártot”, nem okvetlenül téríti el az aktivistákat a militáns küzdelemtől, és taszigálja a szavazófülke irányába. Például az *Occupy* aktivisták dönthetnek úgy, hogy követik a Mississippi Freedom Democratic Party példáját, amely integrált előválasztást tartott (fehér és fekete résztvevőkkel), majd az így megválasztott delegáció a demokrata párt 1964-es konvencióján megpróbálta magának követelni a hivatalos (szegregált előválasztáson megválasztott, szegregációpárti) delegáció helyét. Ez arra tett kísérlet volt, hogy az emberjogi küzdelmeket bevigyék a Demokrata Pártba, nem pedig annak a kísérlete, hogy az emberjogi küzdelmet csapdába ejtsék és zsákutcába vezessék. Talán láthatunk majd az *Occupy* mozgalom részéről arra irányuló erőfeszítéseket, hogy megszervezzék „a 99% előválasztásait”, amelyek megtiltják a nagyvállalatok és lobbisták hozzájárulásait, és hogy ezeken olyan küldötteket válasszanak a 2012-es konvencióra, akik kihívást intéznek a demokrata párt hivatalos küldöttjei felé. Egy ilyen akció valószínűleg a Demokrata Pártból *kifelé* vezető utat jelentene, mivel ezek számára bizonyítaná a gyakorlatban, hogy a Demokrata Párt tokkal-vonóval az 1% tulajdonát képezi.

Mindez csupán hipotézis, de az *Occupy* eddig is sok olyan kreatív és eredeti akcióval rukkolt elő, amelyet a szocialista baloldal nem látott előre, de utóbb lelkesen támogatott. Eleve a nyitott gondolkodás hiánya miatt kullogtunk az események mögött az *Occupy* felemelkedésének periódusában.

Néhány következtetés

A szocialisták előtt álló legalapvetőbb feladat, hogy egyesüljünk az *Occupy* mozgalommal, és belülről váljunk vezető erővé. Azokat a szocialista csoportokat, amelyek mindenáron szeretnének „beleavatkozni” a felkelésbe, kívülállóknak fogják tekinteni, akik a gyakorlatban kevésbé képesek hozzájárulni az *Occupy* valóságos gyakorlati problémáinak megoldásához, mivel arra koncentrálnak, hogy vitákban kerekedjenek felül, és ideológiai győzelmeket arassanak, ahelyett, hogy aktívan odafigyelnének, egyesülnének és váll-váll mellett együtt harcolnának a 99% élcsapatával a közös gyakorlati és politikai nehézségek leküzdésében érdeklében.

Ennek az elemi és fundamentális célnak a megvalósítását nehezíti a sorainkban mutatkozó megosztottság, amely a gyakorlatban gyengíti az *Occupy* mozgalmon belüli szocialista befolyást, következőképpen erősíti az anarchisták befolyását. Nekik van Black Blocjuk, de hol van a mi Red

Blocunk? Hol vannak a szocialista jelszavak, amelyek formálhatnák és irányíthatnák a felkelés politikai fejlődését?

A borspray-felhők és a rohamrendőrök falanxai közepette forradalmárok új generációja nevelődik ki, és szégyenletes lenne, ha ennek a generációnak a Peter Camejói, Max Elbaumjai, Angela Davisei, Dave Cline-jai és Huey Newtonjai végül ugyanúgy elkülönült, „versengő” szocialista csoportokban kötnének ki, mint ahogy ez az 1960-as években történt. Eljött az idő, hogy komolyan megkezdődjenek a viták az újraegyesülés, a múltból örökölt, elavult választóvonalak lebontása esélyéről, hogy megtaláljuk a módját a közös célok érdekében történő szoros együttműködésnek.

Mindenekelőtt pedig itt az ideje, hogy gyakorlati lépéseket tegyünk egy széles bázisú radikális párt megteremtése irányába – egy ilyen pártnak a mai környezetben könnyedén több ezer aktív tagja és még több támogatója lehetne. A *Socialist Viewpoint* felhívása egy közös forradalmi szocialista szervezőbizottság felállítására a San Franciscó-i öböl térségében (Weinstein 2011) egy lépés a helyes irányba. Mihamarabb szükség van további hasonló lépésekre. Ezen múlik, hogy sikerül-e élnünk a lehetőséggel, hogy ismét olyan erővé tegyük a szocialista mozgalmat ebben az országban, amellyel számolni kell.

Hivatkozott irodalom

- An Open Letter to the Black Bloc and Others Concerning Wednesday's Tactics in Oakland. 2011. Nov. 4. <http://www.indybay.org/newsitems/2011/11/04/18697383.php>?
- An Open Letter to the Citizens of Oakland from the Oakland Police Officer's Association. 2011. Nov. 1. <http://www.opoa.org/uncategorized/an-open-letter-to-the-citizens-of-oakland-from-the-oakland-police-officers%E2%80%99-association/>
- Blissett, Luther 2008: "Consensus" and its Discontents. libcom.org, <http://libcom.org/library/consensus-its-discontents>
- Botz, Dan La 2011: United States: Occupy the Democratic Party? No way! *New Politics*, Nov. 22. <http://newpol.org/node/551>
- Cartier, Marcel 2011: NYC Troy Davis march: a little glimpse of revolution. *Liberation*, Sept. 27. <http://pslweb.org/liberationnews/news/new-york-day-of-outrage.html>
- Cherkis, Jason 2011a: Oakland Police Critically Injure Iraq War Vet During Occupy March. *Huffington Post*, Oct. 26. http://www.huffingtonpost.com/2011/10/26/iraq-vet-oakland-police-tear-gas_n_1033159.html
- Cherkis, Jason 2011b: Occupy Y'all Street: Occupy Atlanta Fights Foreclosure, Fannie Mae Demands Protesters' Emails. *Huffington Post*, Dec. 2. http://www.huffingtonpost.com/mobileweb/2011/12/02/occupy-yall-street-ows-moves-into-atlanta-suburbs_n_1125645.html
- Chretien, Todd 2011: Debating our tactics in Oakland. *socialistworker.org*, Nov. 9. <http://socialistworker.org/2011/11/09/debating-our-tactics-oakland>

- D'Amato, Paul 2011: The limits of consensus. *socialistworker.org*, Oct. 10. <http://socialistworker.org/2011/10/10/the-limits-of-consensus>
- Dave Id 2011: Occupy Oakland General Strike – Occupation of Travelers Building. *Indybay*, Nov. 10. <http://www.indybay.org/newsitems/2011/11/10/18698819.php>
- DiGioia, Lauren 2011: Victim of Sexual Assault in Zuccotti Park, Criticizes NYPD's Handling of #OWS Crime. *Huffington Post*, Nov. 4. http://www.huffingtonpost.com/2011/11/04/lauren-digioia-occupy-wall-street-sexual-assault_n_1076004.html
- English, Sandy 2011: New York City police arrest scores at anti-Wall Street protest. *World Socialist Web Site*, Sept. 26. <http://wsws.org/articles/2011/sep2011/wall-s26.shtml>
- Fasick, Kevin – Giove, Candice M. 2011: Fiend attacks "Occupy" protester in her tent. *New York Post*, Oct. 30. http://www.nypost.com/p/news/local/manhattan/zuccotti_perv_Qd8v3hCAnspzJ7VGC9nJZP
- Ford, Adam 2011: Occupy Oakland – A Highpoint for Renewed Class Struggle. *Infantile Disorder*, Nov. 3. <http://infantile-disorder.blogspot.com/2011/11/occupy-oakland-highpoint-for-renewed.html>
- Graeber, David 2011a: On Playing By The Rules – The Strange Success Of #OccupyWallStreet. *Naked Capitalism*, Oct. 19. <http://www.nakedcapitalism.com/2011/10/david-graeber-on-playing-by-the-rules-%E2%80%93-the-strange-success-of-occupy-wall-street.html>
- Graeber, David 2011b: Occupy Wall Street's Anarchist Roots. *The Independent*, Nov. 30. <http://www.independent.org/2011/11/30/ows-anarchist-roots/>
- Gupta, Arun 2011: All Occupations Are Local. *The Independent*, Nov. 1. <http://www.independent.org/2011/11/01/all-occupations-are-local/>
- Haley, Frank 2011: Occupy Protesters Blast Rep. Rangel For Supporting Trade Agreements. *New Mexico News and Views*, Oct. 25. <http://www.nmnewsandviews.com/2011/10/25/occupy-protesters-blast-rep-rangel-for-supporting-trade-agreements/>
- Heather's blog 2011: Jesse LaGreca Discusses the #OWS Movement on the Ed Schultz Show. *Crooks and Liars*, Nov. 19. <http://videocafe.crooksandliars.com/heather/jesse-lagreca-discusses-ows-movement-ed-sc>
- Hieronymous 2011: Oakland's Third Attempt at a General Strike. *libcom.org*, Nov. 13. <http://libcom.org/news/oakland%E2%80%99s-third-attempt-general-strike-13112011>
- Horowitz, Karl 2009: SEIU Hires Union-Busting Security Firm to Aid in California Trusteeship; Company Sues for Back Payment. *National Legal and Policy Center*, May 13. <http://nlpc.org/stories/2009/05/13/seiu-hires-union-busting-security-firm-aid-california-trusteeship-company-sues-ba>
- Jilani, Zaid 2011: Occupy Atlanta Encamps In Neighborhood To Save Police Officer's Home From Foreclosure. *Think Progress*, Nov 8. <http://thinkprogress.org/special/2011/11/08/363692/occupy-atlanta-encamps-in-neighborhood-to-save-police-officers-home-from-foreclosure/?mobile=nc>
- Joanneleon 2011: President Obama Mic Checked at High School in New Hampshire (Updates). *Daily Kos*, Nov. 22. <http://www.dailykos.com/story/2011/11/22/1039110/-President-Obama-Mic-Checked-at-High-School-in-New-Hampshire-%28Updates%29>
- Lehmkuhl, Kim 2011: Blowing up the faux-anarchist bullshit propaganda re: Travelers Aid Society/General Strike. *Indybay*, Nov. 4. http://www.indybay.org/newsitems/2011/11/03/18697018.php?show_comments=1#18697297

- Lucker, Josh 2011: Report on the March 12th Mega Rally in Madison, WI. *Socialist Appeal*, March 15. <http://www.socialistappeal.org/analysis/labor-movement-mainmenu-71/833-report-on-the-march-12th-mega-rally-in-madison-wi>
- Lucia, Danny 2011a: Officer not-at-all-friendly. *Socialistworker.org*, Nov. 2. <http://socialistworker.org/2011/11/02/officer-not-at-all-friendly>
- Lucia, Danny 2011b: Co-opt-upy Wall Street? *Socialistworker.org*, Nov. 30. <http://socialistworker.org/2011/11/30/co-opt-upy-wall-street>
- Lynx, Emcee 2011: To my fellow Anarchists. *Soundtrack for Insurrection*, Nov. 3. <http://www.emceelynx.com/2011/11/to-my-fellow-anarchists/>
- Lyons, Brendan J. 2011: Under pressure to make arrests, police and troopers push back. *timesunion.com*, Oct. 24. <http://www.timesunion.com/local/article/Under-pressure-to-make-arrests-police-and-2232934.php>
- Malone, Noreen 2011: Occupy Wall Street Demonstrates Against Obama Fundraiser. *New York*, Dec. 1. <http://nymag.com/daily/intel/2011/12/occupy-wall-street-demonstrates-against-obama-fundraiser.html>
- Newcomb, Alyssa 2011: Sexual Assaults Reported in „Occupy” Camps. *abc News*, Nov. 3. <http://abcnews.go.com/US/sexual-assaults-occupy-wall-street-camps/story?id=14873014#.Ty2bKlym-dg>
- Occupy Wall Street! Observations from a New York Public Sector Worker (2011). *Solidarity*, Oct. 3. <http://www.solidarity-us.org/site/node/3397>
- Occupy Wall Street Divided (2011). *The Daily Show with Jon Stewart*, Nov. 16. <http://www.thedailyshow.com/watch/wed-november-16-2011/occupy-wall-street-divided>
- Occupy Wall Street: A Marxist Analysis (2011). *The Internationalist*, Nov. 14. <http://www.internationalist.org/expropriatewallstreet1111.html>
- Our Enemies in Blue: Why the Police Are Not Part of the 99% (2011). *NYCsocialist.org*, Nov. 16. <http://www.nycsocialist.org/2011/10/1116-our-enemies-in-blue-why-police-are.html>
- Petersen-Smith, Khury 2011: When Democrats call in the cops. *Socialistworker.org*, Nov. 2. <http://socialistworker.org/2011/11/02/democrats-call-in-the-cops>
- Pham Binh 2011a: Arrests, Lies, and Videotape: the Truth About the Brooklyn Bridge Arrests. *Dissident Voice*, Oct. 4. <http://dissidentvoice.org/2011/10/arrests-lies-and-videotape-the-truth-about-the-brooklyn-bridge-arrests/>
- Pham Binh 2011b: The State of the Occupation of Wall Street. *Dissident Voice*, Oct. 14. <http://dissidentvoice.org/2011/10/the-state-of-the-occupation-of-wall-street/>
- Pilkington, Ed 2011: SlutWalking gets rolling after cop's loose talk about provocative clothing. *The Guardian*, May. 6. <http://www.guardian.co.uk/world/2011/may/06/slutwalking-policeman-talk-clothing>
- Rothman, Noah 2011: Occupy Wall Street Banned From Democratic National Convention. *...ology*, Dec. 9. <http://www.ology.com/politics/occupy-wall-street-banned-democratic-national-convention/12092011>
- Rosenthal, Susan 1995: Sit Down! (Striking Flint: Genora [Johnson] Dollinger Remembers the 1936-37 General Motors Sit-Down Strike as told to Susan Rosenthal.) <http://www.marxists.org/history/etol/newspape/amersocialist/genora.htm#sitdown>
- Shapiro, Julie 2011: Occupy Wall Street Works With Cops to Keep Order in Zuccotti Park. *DNAinfo.com*, Oct. 12. <http://www.dnainfo.com/20111012/downtown/occupy-wall-street-works-with-cops-keep-order-zuccotti-park>

- Shapiro, Lila 2011: Zuccotti Park's Burgeoning Micro-Neighborhoods May Indicate Deeper Divisions. *Huffington Post*, Nov. 9. http://www.huffingtonpost.com/2011/11/09/zuccotti-park-splinters-i_n_1084521.html
- Singsen, Doug 2011: Autonomous Zone on Wall Street? *The Independent*, Oct. 15. <http://www.independent.org/2011/10/15/is-ows-an-autonomous-zone/>
- Singsen, Doug – Russel, Will 2011: A spotlight on Wall Street greed. *Socialistworker.org*, Sept. 28. <http://socialistworker.org/2011/09/28/spotlight-on-wall-street-greed>
- Statement on the Occupation of the former Traveler's Aid Society at 520 16th Street (2011). *Indybay*, Nov. 3. http://www.indybay.org/newsitems/2011/11/03/18697018.php?show_comments=1
- Sustar, Lee 2011: Raising the voice of protest. *Socialistworker.org*, Sept. 30. <http://socialistworker.org/2011/09/30/raising-the-voice-of-protest>
- Teoan 2011: Open Letter to the Anarchists of Occupy Oakland. *Applied Nonexistence*, Oct. 9. <http://appliednonexistence.org/?p=212>
- Trotsky, Leon (1939): Fighting Against the Stream. *The Fourth International*, 4. <http://www.marxists.org/archive/trotsky/1939/04/stream.htm>
- UnaSpencer 2011: #occupywallstreet: a primer on consensus and the General Assembly. *Daily Kos*, Oct. 08. <http://www.dailykos.com/story/2011/10/08/1022710/-occupywallstreet:-a-primer-on-consensus-and-the-General-Assembly>
- Weinstein, Nat 2011: What Must Be Done Next. *Socialist Viewpoint*, Nov. 7. http://www.socialistviewpoint.org/novdec_11/novdec_11_01.html
- Winston, Ali 2011: Black Bloc attacks banks, Whole Foods near Lake Merritt. *The Informant*, Nov. 2. <http://informant.kalwnews.org/2011/11/black-bloc-attacks-banks-whole-foods-near-lake-merritt/>
- Wolfe, Ross 2011: The Vision & Goals working group from #Occupy Wall Street: Its wretched prehistory, followed by an insider's harrowing account. *The Charnel-House*, Nov. 8. <http://rosswolfe.wordpress.com/2011/11/08/the-vision-goals-working-group-from-occupy-wall-street-its-wretched-prehistory-followed-by-an-insiders-harrowing-account/#comment-1720>
- Woodson, Joy L. 2011: Occupy Atlanta Regroups, Roreys Move. *Snellville Patch*, Nov. 10. <http://snellville.patch.com/articles/occupy-atlanta-regroups-as-roreys-pack-up>
- Zerzan, John 2011: The Black Block, a hopefully more interesting critique. *Anarchist News*, Nov. 3. <http://anarchistnews.org/node/16910>

(Fordította: Matheika Zoltán)

(Eredeti megjelenés: *Links – International Journal of Socialist Renewal*, 2011. december 14. <http://links.org.au/node/2657>)

Néhány megjegyzés Pham Binh cikkéhez

Pham Binh rendkívül részletes és alapos cikkével nem kívánok (és nem is tudnék) konkurálni, ehelyett néhány általánosabb, illetve személyes jellegű megfigyelésre szorítkoznék. 2011 őszét, vagyis azt az időszakot, amikor az *Occupy Wall Street* mozgalom megjelent és országos méretűvé vált, történetesen az Egyesült Államokban, San Franciscóban töltöttem. Bár San Francisco igen jelentős „ellenkulturális” múlttal rendelkező, hagyományosan a Demokrata Párt „balszárnya” által irányított, híresen liberális (európai értelemben balközép) város, az *Occupy*-tábor itt meglehetősen kicsi volt, valószínűleg a város szociológiai karakterének megváltozása miatt is (dzsentrifikáció). Ugyanakkor a teljes Bay Area-ban (a San Francisco, Berkeley, Oakland, San José és számos más város alkotta 7 milliós agglomerációban) több, jelentősebb *Occupy*-tábor is volt, illetve itt, Oaklandben hajtotta végre a mozgalom talán leglátványosabb tömegtüntetéseit és blokádjait. Nem véletlen Oakland kiemelkedő szerepe: ez a város az amerikai fekete kultúra és politikai aktivizmus (radikalizmus) egyik fő központja, egyben állatorvosi lova az amerikai kapitalizmus nagyvárosokban megfigyelhető, európai szemmel szélsőségesnek mondható patológiáinak (gettósodás, szinte a harmadik világra emlékeztetően rossz állapotú közüzemi infrastruktúra, iskolai és településszerkezeti szegregáció). Oaklandben, novemberben került sor az *Occupy* mozgalom legnagyobb tömegtüntetésére, majd a kikötőt rövid ideig megbénító blokádra. Figyelemre méltó, hogy New York mellett ebben a városban sikerült a legnagyobb tömegeket mobilizálni, és hogy mennyire erőszakos és aránytalan volt a rendőrség fellépése (gumilövedékek bevetése az oszlatás során, számos sérülttel, köztük – tragikomikus módon – egy iraki háborús veteránnal). Ez egyébként az ország számos pontján, pl. több kaliforniai egyetemi campuson elmondható volt. Az egész országot bejárta az a *UC-Davis campusán* készült felvétel, amelyen az egyik „intézkedő” rendőr többször elsétál a földön lánokban ülő tiltakozó diákok mellett és egészen közélről az arcukba fújja az egész országban előszeretettel használt „pepper spray”-t.

Az ehhez hasonló, az ország számos nagyvárosában megtapasztalt brutális rendőrségi fellépés – amely az *Occupy*-táborok országos szinten megszervezett erőszakos felszámolásában kulminált november végén – érdekes kérdéseket vet föl az amerikai liberális demokráciára nézve. Az amerikai politikai rendszer rendkívüli konformizmusa és manipu-

láltsága, a kétpártrendszer mozdíthatatlansága, és az ebből fakadóan minimálisra szűkült politikai mozgástér a rendszer *demokratikus* jellegét eleve nagyon korlátozóttá teszi. A társadalom akaratának a nagyvállalati szféra által – a „liberalizált” kampányfinanszírozáson keresztül – tökéletesen kontrollált kétpártrendszer szűrőjén kellene átjutnia, ami, röviden: szinte lehetetlen. A társadalmi elégedetlenség, a valamilyen változásra való esetleges demokratikus „vágyak” kifejezési csatornáit permanensen el vannak zárva, legalábbis a szövetségi politika szintjén, hiszen proteszt-pártoknak, társadalmi mozgalmaknak, sőt, radikálisabb képviselőknek esélyük sincs itt megjelenni. Ugyanakkor az USA-ban mindezt tradicionálisan a formális egyéni szabadságjogok kiterjedtsége kompenzálja (többek között), amely magában foglalja azt is, hogy a sajtó- és vélemény szabadságot az USA-ban az állam szinte egyáltalán nem korlátozza, annyira sem, mint az európai országokban. Nyilván sok mindent lehetne mondani arról, hogy az amerikai kapitalizmus oligarchikus, a médiamanipulációnak és az alulfinanszírozott állami oktatásnak köszönhetően elképesztő depolitizáltság és műveletlenség által is erősen behatárolt nyilvánosságában milyen tényleges lehetőségeket jelent ez a formálisan korlátlan szabadság, de mindenesetre a „*Mi vagyunk a legszabadabb ország!*” frázis az amerikai identitás és mindennapi élet szerves része. Nos, az ebbe vetett szilárd hit nem maradt talán érintetlen az *Occupy* elleni brutális állami represszió látványa után. Talán sokakban állt össze egy nyugtalanító, de kézenfekvő kép. Nem elég, hogy a szövetségi politika teljes mértékben nagyvállalati kézi vezérlés alatt áll, és az ezekkel az érdekekkel szembemenő demokratikus iniciatíváknak esélyük sincs arra, hogy artikulálódjanak vagy érvényre jussanak; de – ezen túl – az amerikai állam, úgy tűnik, még a szimbolika szintjén megjelenő politikai alternatívást sem tűri el, annak utcai megjelenését – amire igazán nem mondhatjuk, hogy jelenlegi formájában félelmetes fenyegetés lett volna New York City vagy San Francisco felhőkarcolóinak uraira nézve – néha már-már az arab tavasz jeleneteire emlékeztető módon torolja meg, majd számolja föl. Ez a két vonás együtt – tehát egy monolit, demokratikus eszközökkel mozdíthatatlannak tűnő hatalmi tömb és az alternatívák pedzegetésével szembeni szinte hisztérikus, erőszakos állami fellépés –, bizony igencsak hasonlít egy diktatúra, vagy legalábbis egy erősen oligarchikus rendszer definíciójára. Ebben látom az *Occupy* mozgalom egyik potenciális jelentőségét, amely túlélheti a konkrét mozgalmat: egy repedés keletkezhetett az amerikai politikai identitás egyik fontos elemében, amely pedig alapvető tartóoszlopa (volt?) a társadalmi békének.

Talán egy további tabuhoz is sikerült a mozgalomnak hozzányúlnia: egy pillanatra a *mainstream* politika középpontjába „kényszerítette” a gazdasági rendszer, azaz a kapitalizmus – vagy legalábbis a jövedelmek eloszlása – kérdését mint olyat. Ez talán európai szemmel nem tűnik nagy fegyverténynek, de az amerikai politikai életben az első Red Scare

[vörös pánik] (1919–20), vagy minimum a hidegháború óta erre szinte nincs példa. A jövedelem-eloszlásban a hetvenes évek óta történt eltolódások (röviden: stagnáló reálbérek a nagy többség számára, az egekbe szökő jövedelmek a felső 1–5% számára) beszívárogtak a mindennapi *mainstream* politikai vitákba a mozgalom jól megválasztott „*Mi vagyunk a 99%!*” jelszavának köszönhetően. (San Franciscóban gyakran lehetett látni ilyen kitűzött hordó embereket a metrón, buszon.) Mi több, itt-ott még az a tabutéma is felütötte fejét, hogy az amerikai kapitalizmus mintha nem teljesített volna túl jól az utóbbi 30 évben a többség szükségleteinek kielégítésében. Egy-egy tiltakozó, a mozgalom ismert támogatói (pl. Michael Moore, Noam Chomsky, Naomi Klein) nagy nyilvánosság előtt a „gazdasági élet demokratizálását”, tehát szocialisztikus gondolatokat is felvetettek, nem egyszer pl. valamelyik fő hírcsatorna adásában. Mindennek az ígéretes felbolydulásnak a november végén, december elején az egész országban láthatóan összehangolt módon végrehajtott rendőrségi akciók vetettek véget, amelyek során felszámolták gyakorlatilag az összes *Occupy*-tábort.

A december óta eltelt időszakban nem sokat lehetett hallani az *Occupy* továbbéléséről, bár néhány városban a tiltakozók a *direct action* eszközeihez folyamodva próbálják továbbéltetni a mozgalmat, és ezúttal kilakoltatásokat akadályoznak meg az „elfoglalós” („*occupy everything*”) technika bevetésével. Még ha pillanatnyilag elhalni is látszik a mozgalom, azt gondolom, hogy korai lenne kijelenteni, hogy egy jelentéktelen, múló epizódról volt csak szó. A mozgalom résztvevői nagyrészt fiatalok voltak (Main Stream Support...) és a problémák, amik az utcákra szólították őket nem múltak el. Valószínűleg azt a tapasztalatot sem felejtik el a résztvevők, hogy nincsenek egyedül az e problémákra adott, egyre bátrabban megfogalmazott radikális válaszokkal [egyes felmérések szerint (Public Opinion...) az amerikaiak 50–60%-a szimpatizált a mozgalom jelszavaival]. Az *Occupy* talán magokat hintett el, és hogy mikor mi fog kikelni belőlük, még nehéz megmondani. De valami kétségtelenül megváltozott.

Ahogy az egyik résztvevő kifejtette: „Igaz, nem sokat értünk még el mostanáig, illetve a mozgalom napjai alatt, és sehol sem vagyunk az úton afelé a társadalom felé, amelyben élni szeretnénk, de mégis ott volt bennem az az érzés, hogy a narratíva változik, hogy az egész világnak rajtunk a szeme, rengeteg lehetőség áll nyitva előttünk. Ez volt az első alkalom, hogy ezt éreztem, és azt hiszem valószínűleg sok ember volt még, aki szintén most érezte ezt először életében.” (Why Now?...)”

Hivatkozott irodalom

Main Stream Support for a Mainstream Movement The 99% Movement Comes From and Looks Like the 99%. <http://occupywallst.org/media/pdf/OWS-profile-1-10-18-11-sent-v2-HRCG.pdf>

Public Opinion and the Occupy Movement. <http://www.nytimes.com/interactive/2011/11/09/us/ows-grid.html>

Why Now? What's Next? Naomi Klein and Yotam Marom in Conversation About Occupy Wall Street. <http://www.thenation.com/print/article/165530/why-now-whats-next-naomi-klein-and-yotam-marom-conversation-about-occupy-wall-street>

Az Occupy Wall Street, a zeneszerzők és a plutokrácia

Variációk egy ősrégi témára

Az Occupy Wall Street mozgalom a 2011. szeptemberi viszontagságos születése óta eltelt hat hónap során széles körű és nagyrészt kedvező fogadtatásra talált a nyilvánosság körében. Egy újabb keletű felmérés szerint 46%-os támogatottsággal bír, messze magasabbal, mint amekkorát a legtöbb politikai intézmény, a pártok és a választott tisztviselők magukénak tudhatnak. Természetesen a mozgalomra adott reakció nem volt egyöntetűen kedvező. A politikai jobboldal által megfogalmazott kritika lesújtó volt, de korántsem kizárólag a jobboldal tekint az *Occupy* mozgalomra úgy, mint olyasvalamire, ami riasztó, bomlasztó, sőt veszjósló a politikai tudat alakulására nézve. Valójában az *Occupy* táborai ellen intézett legbrutálisabb és legerőszakosabb támadások némelyikére Oakland, Albany, Portland és Chicago önkormányzata adta ki az utasítást, holott ezek legalábbis liberális, de esetenként radikálisabb baloldali reputációnak örvendenek.

Tehát a „Ki támogatja az *Occupy* mozgalmat?” kérdése semmi esetre sem válaszolható meg problémamentesen a jobb–bal dimenzió mentén, legalábbis ahogyan az első látásra megjelenik. Ami az egyes társadalmi osztályokat és szakmai kategóriákat illeti, az ügy éppolyan zavaros: a támogatók azt állítják, hogy a társadalom legkülönbélebb szegmenseiből nagy számban jöttek résztvevők, miközben az *Occupy* bírálói szerint a résztvevők gazdag családok csemetéi vagy lógós főiskolai diplomások, akiknek legfőbb ideje lenne „valami állás után nézniük”. Ami minket, művészeket illet, illetve konkrétan a zeneszerzőket, a helyzet még problematikusabb, és a kép aligha válik tisztábbá a belátható jövőben.

De ez nem jelenti azt, hogy a zeneszerzők nem vitathatják meg hasszonnal a kérdést, már ha hajlandók tanulni egyet s mást arról, hogy kicsodák, és mi mozgatja őket. Ennek szellemében bocsátom közre a következő rövid választ: mint a mozgalom viszonylag aktív résztvevőjének, aki megkísérelt támogatókat verbuválni a zeneszerzők körében (<http://www.occupymusicians.com>), a személyes tapasztalatom az, hogy csekély mértékben vagyunk képviselve az *Occupy* mozgalmon belül.

Ehhez azonban mindjárt hozzá kell fűzni egy megjegyzést: a zeneszerzők többnyire elkötelezettebbek munkájuk iránt, mint a legtöbb más foglalkozáshoz tartozók. Az OWS-től való távolmaradással a politika mocsarán kívül maradhatunk, márpedig a politikát éppúgy igyekszünk elkerülni, mint minden mást, ami elvonna minket a munkánktól.

Világos azonban, hogy ez nem lehet a teljes magyarázat. Sokan közülünk emlékezhetnek például arra, milyen jelentős energiákat szenteltek az Obama-kampánynak, demonstrálva ezzel, hogy a zeneszerzők politikailag igen aktívak is lehetnek, ha úgy látják jónak. Ezt észben tartva visszatérhetünk az eredeti kérdéshez: miért maradtunk távol egy olyan mozgalomtól, amelynek kinyilvánított célja a gazdasági igazságosság előmozdítása a 99% érdekében?

Ezúttal egy másik, kevésbé hízelgő válasz adja magát: a zeneszerzők évszázadokon keresztül a mindenkori 1%, az arisztokrácia lekötelezettjei voltak. És habár az arisztokrata patrónusoknak lassan leáldozott a XIX. század folyamán, ennek az aranykornak a tradíciói és politikai kötődései tovább éltek. Noha nekünk már nem kell Haydn módjára púderezett parókát és katonai egyenruhát viselnünk, a minket a plutokráciától elválasztó korlátok jóval kevésbé markánsak, mint a többi foglalkozás esetében. És minél gyengébbek a választóvonalak, annál hajlamosabbak leszünk arra, hogy a gazdasági elite úgy tekintsünk, mint olyan egyénekre, akik megérdemlik a tiszteletünket, s nem mint olyan osztályra, amely kiérdemelte a megvetésünket.

Hogy mi, zeneszerzők aránylag meghitt közelségben vagyunk a gazdasági elittel, ki fog derülni az alábbi körsétából, amelynek során végigjárunk néhány vezető művészeti intézményt, amelyekhez kötődünk, vagy legalábbis amelyeknek a kegyeit szeretnénk elnyerni. Miután megismerkedtünk e közeggel, megkísérlek megvilágítani néhány általánosabb összefüggést, majd konklúzió gyanánt kitérek arra, hogy azok a zeneszerzők, akik az OWS mozgalomban való aktív részvétel mellett döntenek, véleményem szerint miképpen tehetik magukat a leginkább hasznossá.

Körsétánkat kezdjük a New York-i Filharmonikusokkal, az amerikai zene népszerűsítéséért adományozott Alice Ditson-díj 2011. évi nyertesével. Az erre orientált műsorterv-készítés nagyrészt Alan Gilbert, a nemrégiben kinevezett zenei igazgató érdeme. De a műsortervvel kapcsolatos döntésekhez a pénzügyi eszközöket a Filharmonikusok igazgatótanácsa és annak elnöke, Gary W. Parr biztosítja. Mr. Parr jelenleg a Lazard vezérigazgatója, amint azt a New York-i Filharmonikusok weboldaláról megtudhatjuk, és e minőségében „a közelmúltban tanácsadóként működött közre olyan tranzakcióknál, mint a Lehman észak-amerikai befektetési banki üzletágának értékesítése a Barclays bankháznak, vagy a Bear Stearns eladása a JP Morgan-nek; különféle tisztségeket töltött be a Morgan Stanley-nél, köztük az intézményi értékpapír és be-

fektetési csoport elnökhelyettesének tisztségét". (http://nyphil.org/about/board_parr.cfm)

Ha elfogadunk egy megbízást a New York-i Filharmonikusoktól, vagy az előadja valamelyik darabunkat, az semmiféleképpen nem jelenti, hogy szimpatizálunk a fenti ténykedésekkel – például a Lehman vagy a Bear Stearns „eladásával” (az említett esetek mélyreható elemzése megtalálható William D. Cohan könyveiben), amelyet az adófizetők több százmilliárd dollárra rúgó megsarcolásával finanszíroztak. De azt igenis jelenti, hogy közvetett pénzügyi érdekeltségünk támad a vagyonnak az „1%”, Mr. Parrhoz hasonló képviselőinek a kezében történő koncentrációjában – elvégre végső soron ők szolgáltatják munkánk finansiális bázisát.

Ugyanez elmondható a Sanford Weillhez, egy másik kiemelkedő elitzenei intézmény, a Carnegie Hall igazgatótanácsának elnökéhez fűződő viszonyunkról. E minőségében a zeneszerzők hálásak lehetnek Mr. Weillnek, amiért segít finanszírozni, hogy a Carnegie égisze alatt a kortárs zene figyelemreméltóan széles spektruma megjelenhessen. (<http://www.carnegiehall.org/About-the-Music/Commissions/>) E Dr. Jekyllt azonban kiegészíti Mr. Hyde, a Citibank egykori vezérigazgatója – vagyis azé a banké, amely talán a leginkább felelős a *subprime*-hitelezésnek az elterjesztéséért, amely felrobbantotta a gazdaságot, milliók elnyomorodását előidézve, miközben maga a Citibank a szanalási program keretében dollár-százmilliárdokra rúgó pótlólagos forráshoz jutott.

Visszatérve a (New York-i Filharmonikusoknak is otthont adó) Lincoln Centerhez, akkor találjuk magunkat igazán a fenevad gyomrában, ha belépünk a New York City Ballet, az amerikai kortárs zeneszerzők gyakori és következetes pártolója otthonaként funkcionáló David Koch Színházba – e színház névadója szélsőségesen jobboldali kezdeményezések hírhedt szponzorálója. Ugyanebbe a kategóriába tartozik a New York City Opera, amelynek zenekara épp most szenved el az igazgató, George Steel brutális szakszervezet-ellenes hadjáratát, amelyet Mr. Koch és a többi hasonszőrű kétségkívül szívből helyesel. Pár lépés oldalirányban, és máris a Metropolitan Operában (Met) találjuk magunkat, amelynek 300 millió dolláros költségvetését finanszírozó igazgatótanácsában helyet foglalnak kiadóipari és olajipari milliárdos örökösök, a Goldman Sachs ügyvezető igazgatója és a Texaco korábbi vezérigazgatója. A Met egyik problematikusabb attrakciója az Alberto Vilar Erkély volt, amelynek nevét utóbb eltávolították, miután a donort elítélték a befektetők sok rendbeli megkárosítása miatt.

Mr. Vilar emlékeztetőül szolgálhat számunkra, hogy a bűnök közül, amelyekre a nagy vagyonok épültek, nem mindegyik maradt következmények nélkül. A Lincoln Centertől néhány háztömbbel továbbmenve északi irányban ennek újabb bizonyítékára lelhetünk: a Merkin Concert Hall felett sok éven keresztül Ezra Merkin elnökölt, azoknak a Bernard Madoff-féle befektetési termékeknek a vezető értékesítője, amelyek buzgó vásárlói jelenleg a társadalombiztosítástól kapott jövedelemből tengődnek, miután

elveszítették egy élet alatt felhalmozódott megtakarításaikat, hála ennek a sima beszédű Talmud-szakértőnek, ügyvédnek és zenebarátnak. A Merkin Hallban tartott programok némelyikét a Milken Center for Jewish Music szponzorálja, úgyhogy mindjárt a Milken testvérek, a hírhedt bővíkötvény-királyok által szervezett korábbi pénzügyi bűnhullámban is megmerítkezhetünk.

A fentiekhez hasonló vezető művészeti intézmények természetesen jól ismertek a pénzügyi elithez fűződő, régóta fennálló kapcsolataikról, így a fenti listát szinte a végtelenségig folytathatnánk. Tekintettel arra, hogy ez a pénzügyi elit mára *de facto* bűnöző osztállyá vált, nem kellene meglepődnünk azon, hogy a mi kis körsétánk mostanra egyfajta fegyencmenetté züllött – habár Brooks Brothers öltönyöket viselő, kifinomult zenei ízlésű fegyencek menetévé.

Legalább részben e fennkölt kapcsolatok miatt fojtogatóvá vált művészeti klímára adott reakcióként született meg a „downtown” zeneszerzői iskola a hatvanas és a hetvenes években,¹ habár valószínűleg elkerülhetetlen volt, hogy mihelyt elfogadottá vált, a downtown-intézményeket hasonlóan problematikus forrásokból kezdték finanszírozni. Ez a 90-es években vált nyilvánvalóvá, mikor számos downtown-eseményt az akkori idők legjelesebb lator nagyvállalata, a Philip Morris szponzorálta, a szponzorációba beleértve egy Brooklyn Academy of Music-nak adott jelentős adományt is. Egy másik forrás volt a DIA-alapítvány, amelyet a Schlumberger olajipari szolgáltató cég örökösönje hozott létre – az alapítvány leginkább jegyzett akciója az ikonikus minimalista zeneszerzőnek, La Monte Youngnak adott hatéves szponzorálása volt.

A downtown egy másik pólusa, a Bang on a Can szerveződés fesztiváljának már néhány éve a World Financial Center télikertje ad otthont. Ez azért érdemel említést, mivel épp ahogy ezt írom, az OWS tüntetőit most kergeti szét erővel a rendőrség, méghozzá a Télikert tulajdonosának, a Brookfield Properties-nek a kívánságára. E dichotómia újfent ékesen illusztrálja, hogy az eliteknek nem jelent problémát a művészeti radikalizmus kifejeződéseinek pártolása. Éppenséggel tárt ajtókkal fogadják, és – szó szerint is – jó szívvel beinvitálnak minket. De amikor a radikális stílus radikális tartalomba fordul át – vagyis amikor elkezd megkérdőjelezni az elit előjogainak és privilégiumainak gazdasági bázisát –, a ma 1%-osai, csakúgy, mint a korábbi generációk, készek, hajlandók és képesek a jóváhagyás közmondásos bársonykesztyűjét az elnyomás

¹ Erősen kísérleti és informális jellegű zeneművekkel előálló zenei mozgalom, amelynek koncertjeit a manhattani Downtownban („Alsóvárosban”), nem-konvencionális színhelyeken (pl. padlásterekben, elhagyott gyárépületekben) tartották. E mozgalomhoz kapcsolható egyebek mellett a később világhírűvé vált Steve Reich és Philip Glass. (A szerk.)

vasöklére cserélni. Ez az a logika, amelynek mentén a Téli kert, amely korábban sok éven át a Woodstock-i fesztivál komolyzenei verziójának a színhelye volt, épp az imént vált háborús övezetté.

Érdekes módon az igazgatótanácsi tagok egyike, aki jóváhagyta a brookfield-i akciót, nem más, mint Diana Taylor, az OWS Poncius Pilátusának, Bloomberg polgármesternek az élettársa. A milliárdos polgármester maga is lelkes támogatója a művészeteknek, habár a köz- és magánszféra összefonódásának érdekes tünete, hogy Bloomberg pénzügyi adományai gyakorta városvezetői minőségében elrendelt költségvetési lefaragásokat kompenzálják. Hogy e támogatások bizonyos feltételekhez kötődnek, az akkor vált világossá, amikor a *New York Times* tudósított róla, hogy az adomány fejében elvárták, hogy a recipiensek nyilvánosan támogassák a polgármester heves vitát kiváltó indítványát a hivatalban eltöltött ciklusok számát maximáló előírás eltörlésére. (Barbaro – Chen 2008)

Ei kell ismerni, hogy a művészek pénzcspájának a manipulálása valamely politikai célkitűzés előmozdítása érdekében csak ritkán fordul elő. A hangversenyzene világában pedig még ritkább – az egyik szóba jöhető példa a Bostoni Szimfonikusok donorjainak arra irányuló nyomásgyakorlása, hogy vonják vissza a palesztinok jogaiért kiálló Vanessa Redgrave-nek szóló meghívást, egy másik, későbbi alkalommal pedig azt kívánták, hogy a zenekar álljon el Johns Adam *Klinghoffer halála* című operájának² koncertelőadásától. Az ilyen esetek ritkaságát értelmezhetjük úgy, mint annak a jelét, hogy a zenekarok igazgatótanácsai többnyire szabad kezet adnak a művészeti döntéseket illetően. De hiba lenne kijelenteni, hogy nem gyakorolnak jelentős – noha közvetett – befolyást. Ahogy azt az elitek már generációk óta jól megértették, pusztá jelenlétükkel a felsőbb szinteken képesek elérni, hogy ne kelljen vétőjogukkal élniük az általuk kifogásolt önkifejezési módokkal kapcsolatban.

Ehelyett olyan légkört hoznak létre, amelyben a művészeti döntéseket az illetékesek úgy hozzák meg, hogy közben észben tartják, hogy bizonyos politikai határok hol helyezkednek el, és a szervezet minden szintjén óvakodnak átlépni e határokat. Nem szükséges, hogy ezek a döntések tudatosak legyenek, mivel akik hozzák őket – Noam Chomsky megállapítását idézve – „maguk is internalizálták az elitek értékeit”, oly mértékig, hogy nincs szükségük útmutatásra vagy fegyelmezésre. Az utolsó téma, amivel foglalkozni fogok, az lesz, hogy vajon milyen mértékű ez az internalizáció.

² 1985-ben a Palesztin Felszabadítási Szervezet négy tagja hatalmába kerítette az Achille Lauro nevű olasz tengerjáró hajót, és a több napig tartó túszerződés második napján kivégeztek egy amerikai zsidó utast, Leon Klinghoffert. Az esetet feldolgozó 1991-es operát sokan antiszemizmussal, illetve a palesztin terrorizmus iránti rokonszenvvel vádolták. (A szerk.)

Az iménti állítás csupán egy kissé élesebb megfogalmazása annak a korábbi álláspontnak, hogy a zeneszerzők és arisztokrata patrónusaik hosszú ideig tartó együttélése magyarázatul szolgálhat arra az inherens hajlamunkra, hogy az 1% mellett foglaljunk állást. De az elitekkel való azonosulásunk és a hozzájuk való vonzódásunk nem tudható be kizárólag a közös múltnak és a gazdasági önérdeknek. Először is, zeneszerzőként egyfajta vezetői szerepet látunk el, amelynek részeként – hogy John Cage velős megjegyzését idézzük – előírjuk másoknak, hogy mit csináljanak. Ahogy a vezérigazgató megszabja a termék pontos specifikációját és azokat a feltételeket, amelyek mellett a munkaerő előállítja azt, a zeneszerzők még tovább mennek egy lépéssel a legelnyomóbb vezérigazgatóhoz képest is, megszabva a munkaerő minden egyes gesztusát – a munkaerő szinte totálisan annak a koreográfiának a foglya, amelyet mi állítunk elő számára a partitúránkban. A Wagnerhez hasonló zeneszerző és a Rupert Murdoch-hoz hasonló vezérigazgató megalomániája talán nem is nagyon különbözik egymástól, és nem kellene meglepődnünk, hogy valamennyi művészeti intézmény közül a Metropolitan Operát, a Gesamtkunstwerk-jellegű tevékenység e háromgyűrűs cirkuszát³ finanszírozzák a legnagyobbvonalúban.

Másodsor, ahogy a vezérigazgatók saját magukat annak az erőteljesen strukturált és merev hierarchiának a koordinátarendszerében határozzák meg, amelynek ők sikeresen az élére küzdötték magukat, úgy a klasszikus zeneszerzők is kész tényként kezelnek valami hasonló hierarchiát. Az előadóként vagy zeneszerzőként való képzésünk a transzcendens zenei mestermű képzetére alapul – azon művekre, amelyeknek az inherens kiválósága és strukturális kifinomultsága lehetővé tette, hogy megállják a helyüket a túlélésért folyó darwini versengésben a koncertterem zenei piacán. Saját műveink, amennyiben sikeresek, szintén túlélnek és prosperálnak, legalább saját helyükben és idejükben. E hierarchia elfogadásával, és azon bázis elfogadásával, amelyen ez nyugszik, nagyjából ugyanoda jutunk, mint az 1%-ba tartozó nagyvállalati vezetőknek a már jól ismert, a túlélésre való alkalmassággal és legitimitással kapcsolatos érvei. Az attitűdöknek e közösségét látva nem kellene meglepődnünk a zeneszerzők és a plutokraták kölcsönös vonzódásán. És visszatérve az eredeti megfigyeléshez, többé-kevésbé természetes, hogy gyanakvással szemlélünk egy olyan mozgalmat, amelynek a radikális demokrácia melletti elkötelezettsége láthatólag megkérdőjelezi nem csupán a társadalmi hierarchia alapját, de a hierarchia gondolatát magát is.

Végül pedig itt van a koncertterem erőteljesen kontrollált, kvázi-rendőr-állami atmoszférája, amely a közönséget rákényszeríti, hogy passzívan alávesse magát a zeneszerző által számára előírt tapasztalásnak. Ahogy

³ A tervek szerint a Metropolitan 2012 tavaszán háromszor is előadja a teljes *Nibelung gyűrűje* ciklust. (A szerk.)

Lawrence Levine komoly visszhangot kiváltott 1988-as könyvében, a *Highbrow/Lowbrow*-ban (*Elitkultúra/tömegkultúra*) rámutatott, nem véletlen, hogy a hazai klasszikus zenei intézményeket a tömeges népi felkelésekkel szembenező iparbárók hozták létre a múlt század fordulóján. A klasszikus zenével kapcsolatos viselkedési kódexre eszközként tekintettek, amellyel az általuk veszélyes csöcselékként tekintett tömeget rászoríthatják a fegyelemre, és a klasszikus zenének adott támogatásuk tekinthető úgy, mint „a söpredék” elleni háború egy újabb frontja. Ha nem az elit szövetségeseként tekintünk magunkra, még nem jelenti, hogy objektíve nem támogatjuk az elit szélesebb értelemben vett célkitűzéseit.

E ponton érdemes visszaidézni, hogy a fenti gondolatmenet az én véleményem, amelyre anélkül jutottam, hogy a zenészek OWS-en belül jelenlétére vonatkozó alapos vizsgálatokat felhasználtam volna – ilyen vizsgálatok ugyanis tudomásom szerint nem léteznek. Ezzel együtt érdemes megemlíteni két tárgyi bizonyítékot, habár mindkettő korlátozott és közvetett. Az első a „Foglald el a zenészeket” internetes oldal (www.occupymusicians.com), amelyre korábban utaltam, és a negatív reakcióknak, valamint a reakció hiányának az a keveréke, amelyet a honlap érdekében tett szervezői erőfeszítéseim során tapasztaltam. A széles körben ismert komponisták relatív hiánya az aláírók között (sokakkal közülük kapcsolatba léptünk, de úgy döntöttek, hogy nem csatlakoznak az aláírókhoz) megerősítik azt az általános benyomást, hogy a zeneszerzők távolságtartóan viseltetnek az OWS-sel szemben.

A második bizonyíték, amely az OWS-sel szembeni – nyíltan ki nem nyilvánított – érületről tanúskodik, a Los Angeles-i zeneszerző, Eric Guivan gyorsan népszerűvé vált Facebook-üzenetére adott számos válasz. Az üzenet a következőképpen festett: „A zeneszerzők 1%-a uralja a zenekari hangversenyprogramok 99%-át. Támogasd a szimfonikus repertoár újraelosztását!”

Habár mindig rizikós egy vicc alapjait boncolgatni, ebben az esetben megvilágító erejű a tény, hogy a reagálók többsége egyszerűen egyetértését jelezte a felhívással, megállapítva, hogy milyen aránytalanul nagy súllyal szerepel elitzeneszerzők kis csoportja a világ hangversenytermében. „Milyen igaz! Hahaha!” mondja az egyik kommentező.

De ezek a kommentek felvetik a kérdést, miért tűnik viccesnek számunkra egy magától értetődő igazságra való rámutatás? Úgy tűnik, hogy a klasszikus freudi típusú humor működik itt: a vicc suttymban megpendít egy tabutémát, nevezetesen hogy a koncerttermek világa brutális darwini világ, ahol csak keveseknek van esélye a túlélésre akár itt és most, akár a jövőben. A téma tabujellege miatt vagyunk hajlamosak arra, hogy csak vicc formájában, vagy csak néhány sőr után hozzuk szóba.

Egy másik lehetőség, hogy a humor annak az előfeltevésnek a Monty Python-szerű abszurdításában rejlik, hogy a koncertprogramok összeállításával kapcsolatos döntéseknek, hasonlóan az OWS Általános

Gyűléséhez, radikálisan demokratikusnak kellene lenniük, minden élő vagy halott zeneszerzőnek egyenlő hozzáférést biztosítva a nyilvános előadáshoz. Egy ilyen filozófia logikus következménye, vagyis hogy például Wagenseil zongoraversenyeit ugyanolyan gyakorisággal kellene műsorra tűzni, mint Mozartéit, természetesen sokak számára az antiutópiával határosnak tűnik. Az egyik kommentező állásfoglalása, mely szerint „e téren ő az 1%-kal van”, láthatólag annak a felismerésén alapul, hogy egy ilyen scenáriót, hasonlóan ahhoz, amelyben a kórházak intenzív osztályainak személyzetét csimpánzok alkotják, jobb a képzelet birodalmára korlátozni.

Mindenesetre akármi is a vicc alapja – a viccet én is éppúgy mulatságosnak tartom, mint mindenki más – a rá adott reakciók teljességgel önreflexívek voltak a legjobb esetben is, vagy épp simán egocentrikusak. Semmilyen jelét nem adták bármiféle szimpátiának, vagy akár csak megértésnek azon alapvető kérdésekkel kapcsolatban, amelyek az OWS-t és támogatóit motiválták.

Azzal, hogy felvázoltam néhány okot a zeneszerzők távolmaradására, nem akarom azt sugallni, hogy a zeneszerzők nem lehetnek az OWS aktív résztvevői. Ha bárkinek kételye lenne e potenciált illetően, elegendő megnézni Alex Ross rendkívüli videofelvételét, amely a Lincoln Center

Plazán készült december elsején, a Satyagraha⁴ utolsó, Metropolitan-beli előadását követően. Phillip Glass elhatározta, hogy nem megy ki a színpadra a kitapsolás alatt, hanem ehelyett a Broadway-n, a színházzal szemben álló *Occupy* tüntetőkkel tart, és arra buzdította a Metropolitanból kiáramló közönséget, hogy csatlakozzon a tüntetéshez. A rendőrség kerítést állított fel pontosan azért, hogy ezt lehetetlenné tegyék – egy *Occupy* párti demonstrációt a Lincoln Centerben –, de Glass jelenléte, az opera üzenete és az *Occupy* résztvevők ismétlődő emlékeztetője, hogy „az opera az életed” oly hatásosnak bizonyult, hogy a közönségből százak hagyták figyelmen kívül a rendőri utasításokat.

Jól értsük meg: ezek az akciók illegálisak – valójában a polgári engedetlenség legideáltipikusabb esetei voltak. Ha tipikus OWS-tüntetőkké vették volna semmibe a rendőrségi rendelkezéseket, a legjobb esetben is letartóztatás, rosszabb esetben erőszakos támadás várt volna rájuk. Voltaképpen magát Glasst is megalapozottan vádolhatták volna izgatással, ami igen komoly vád. De még annak a kialakulóban lévő rendőrállamnak a viszonyai között is, amelyet a jelenlegi városvezetés építget, egy ilyen rendőri reakció elképzelhetetlen lett volna. A jelenetbe bevont operaközönség azon kevés számú választói csoport részét képezi, amellyel szemben Bloombergnek nagy körültekintéssel kell eljárnia. És mostanra Glass maga is ikonikus figurává vált, azon nagyon kevés komolyzenei komponista egyikévé, akik legitím módon valódi kulturális, sőt erkölcsi autoritásként léphetnek fel.

Az a tény, hogy Glass tiltakozásáról tudósítottak a New York Times hasábjain, mutatja, hogy mekkora hatalommal bír még mindig a klasszikus zene és a klasszikus zenészek. A sok generációnyi arisztokrata pártfogásra ráépült artisztikus elitkultúra csúcán állva, tevékenységünk révén belépést nyerhetünk az 1% belső szentélyébe. Persze csak páran közülünk tudnak zeneszerzőként olyan státuszt kívívni maguknak, hogy ténylegesen bebocsátást nyerjenek. És amellet is okkal lehet érvelni, hogy Glass a zeneszerzői 1% tagja; tudván, hogy ő immunitást élvez a megtorlással szemben, olyan módon képes gyakorolni tiltakozásra való jogát, ahogyan a zeneszerzők 99%-a nem. Számos ócsárlója talán semmi mást nem lát Glass aktivizmusában, mint egy újabb PR-akciót, amivel profitálhat a most éppen divatos OWS-mozgalom körüli zsongásból. De ez túl cinikus felfogás. Legyen elég annyit kijelenteni, hogy Glass felvette a kesztyűt. Meglátjuk, hányan követik őt közülünk, többiek közül.

⁴ Philip Glass 1979-es operája az erőszakmentes ellenállásról. (A szerk.)

Barbaro, Michael – Chen, David W. 2008: Bloomberg Enlists His Charities in Bid to Stay. *New York Times*, October 17. http://www.nytimes.com/2008/10/18/nyregion/18termlimits.html?_r=2&oref=slogin&oref=slogin

Levine, Lawrence 1988: *Highbrow/Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America* (William E. Massey Sr. Lectures in the History of American Civilization). Harvard University Press

http://nyphil.org/about/board_parr.cfm

<http://www.carnegiehall.org/About-the-Music/Commissions/>

<http://www.occupymusicians.com>

(Fordította: Matheika Zoltán)

(Eredeti megjelenés: <http://www.johnhalle.com/political.writing/composers.and.ows.pdf>)

Az előfizetési címen, 650 Ft-os egységáron visszamenőleg is megrendelhetők az Eszmélet korábbi számai közül az alábbiak:

1: Beköszöntő. Peresztrojka, adósságválság; 4: Kapitalizmus, szocializmus, sztálinizmus, anarchizmus; 5: Kelet-Európa fordulatai, nacionalizmus, alternatívák; 6: Nemzetek, etnikumok, kisebbségi politika; 7: Erőszak a társadalomban, terrorizmus, pedagógia; 21-22: Szociálpolitika. Gyermekevédelem, Jugoszlávia; 23: Demokrácia, harmadik világ, iszlám, felzárkózás; 24: Privatizáció, gazdaságelmélet, futball és piac; 25: Az államszocializmus története, gyarmati demokrácia; 27: Információs társadalom, média, alapítványok; 28: A munka világa – szakszervezetek, munkanélküliség; 29: NATO. A demokrácia mint uralom. Rasszizmus; 30: Államháztartási reform. Nyelv és politikum. Eutanázia; 31: Ökológia, Kína, alkotmányozás; 32: Osztályok, nemek, etnikumok; 35: Szappanoperák. Európai Unió. Agrárválság; 36: Gazdaságpolitikai alternatívák. A politikai elit. Baloldal Erdélyben; 37: A Kommunista Kiáltvány. Forradalmak: 1789, 1848, 1917; 38: Forradalmak a XX. században. A liberális gazdaságpolitika; 39: Szakértők. Ökológia. A Világbank és Magyarország; 40: Emberi jogok. A szabadkereskedelem mítosza; 42: Szex és politika. Sport és társadalom. Háború Jugoszláviában; 44: A felzárkózás délibábjá. Háború – határok nélkül; 45: Auschwitz különössége. Jelentés a GULAG-ról. Klónozott jövő; 46: Clinton, a háborús bűnös? Marx a toplista élén; 47: A monopoltőke az ezredfordulón. Labdarúgás alulnézetből; 49: Gyermekek nyomora, NATO-bűnök Európában; 50: Az új baloldal ezredfordulója, EU: csatlakozás – csatlakozás? 51: Gazdasági válság Amerikában. Az antiglobalizációs ellenállásról; 52: A magyar privatizáció. Történelemhamisítás. Terrorválság; 53: A „harmadik út”. Egészségügy. Nyugdíjrendszer; 54: Glo-bal. Kik csinálják a cigánykérdést? Osztály nélküli kapitalizmus; 56: Civil társadalom, Izrael, Oroszország, EU; 57: A sztálinizmus a historiográfiában. Ökológiai egyensúly; 58: Az államszocializmus hagyatéka. Hidegháború és kultúra; 59: Új világrend? Államszocializmus-vita; 60: India. József Attila. Lukács-tanítványok; 61: Holokauszt. A „harmadik út” kudarcai. Új jobboldal; 62: Munkásság. Migráció. Latin-Amerika; 64: EU-alkotmányozás. Bűnözés, hatalom és jog; 65: József Attila. II. világháború; 66: József Attila-év. Zsukov. Xenorasszizmus; 67: Gunder Frank. Amerikai birodalom. Magyar vidék a mezőgazdaság „után”; 68: Ifjúság. Latin-Amerika. Az 1905-ös orosz forradalom; 69: „Világrendszer-nézőben”. Forradalom és szervezet; 70: Spanyol népfront. Baloldal és „szervezeti kérdés”; 71: Civil mozgalmak. Kína alternatívái; 72: 1956 másként. A lengyel szükségállapot. Wass Albert; 73: Gender mainstreaming. A magyar film. Puskás; 74: Miért beteg a baloldal? Galbraith, Keynes, Polányi. Migráció; 75: Információs társadalom és a közoktatás, közjavak. TGM vs. Krausz. Kuba; 76: A nemzetközi marxista reneszánsz fő irányai; 77: Munkásosztály. Jóléti állam. Roma nemzetépítés?; 78: Globalizáció, kapitalizmus, Afrika, Tibet; 79: Élelmiszerválság, választói osztályhelyzet, önkritika; 80: Pénzügyi válság, olaj, balpártok, 1968; 81: Kommunizmus újratöltve. Zöld pénz; 82: Háború Gázában. Osztály és nemzet; 83: Politikai iszlám. Bolívari forradalom; 84: G. Arrighi- és P. Gowan-életinterjú. Melléklet: Žižek; 85: Korruptció. Eurokommunizmus. Félperiféria-vita. 86: Szocialista autógyártás. Ökomarxizmus. Latin-Amerikai regionalizmus; 87: Változatok a félperifériára: Kína, Kirgizia, India, Brazília; 88: Rendszerváltás. Klíma és kapitalizmus. Bulgakov; 89: Erőszak és kapitalizmus. Ökológikus civilizáció. Szintetikus biológia; 90: Új alkotmány. Mexikó. Neozapatizmus; 91: Wallerstein világrendszer-elmélete. Munkásosztály; 92: Wallerstein világrendszer-elmélete II. Beatles-apokrif. Történelem és társadalomtudomány.

Kérjük, hogy megrendelését az előfizetési csekkszámommal fizesse be, a kért példányok sorszámaának megjelölésével.

Immanuel Wallerstein: The World Left after 2011

2011 was a good year – in a political sense – for the world left. They managed to change world discourse, moving it away from the ideological mantras of neo-liberalism. For the first time in a long time, ordinary people were discussing the very nature of the system in which they lived; they were no longer taking it for granted 5

Analysis

István Mészáros: Structural Crisis Needs Structural Change

The study is addressing the ever deepening *structural crisis* of world capitalism that needs profound *structural change* if a sustainable solution is searched. This structural crisis has not begun in 2007, when the subprime mortgage crisis in the US burst but four decades earlier (what was already announced by the author in his analyses at the end of the 1960s). Clear distinction should be made between the different *types* of the crises of the capital system, whether it belongs to the class of temporary-business cycle crises of a given social sphere or it is of a more fundamental one. The main difference is that a temporary crisis passes by and can be solved within the given structure but a fundamental crisis undermines it. "Naturally, historical dialectic in the abstract cannot offer any guarantee for a positive outcome. To expect that would mean renouncing our role in developing social consciousness, which is integral to the historical dialectic. Radicalizing social consciousness in an emancipatory spirit is what we need for the future, and we need it more than ever before." 8

György Wiener: On the Political System Change of 2009-2011

According to the author, the new political system with neo-Horthyist features – after establishing its new constitution and surviving its first crisis during the winter of 2011/2012 – will be consolidated and will likely to stay, contrary to the hopes of its neoliberal critics. Of course corrections will be made to it, mostly as reactions to international pressure but the political system can only be replaced by the majority of voters. This cannot come before the new regime fails permanently in all segments of social life 25

Round table

Features of the Social, Economic and Political System in Hungary after 2010

Workshop conference by Eszmélet. (Kossuth Club, January 27, 2012)

Contributors: Eszter Bartha, György Földes, Gábor R. Kállai, Tamás Krausz, Péter Szigeti and György Wiener 53

Bookmark

Miklós Bárdos-Féltoronyi: **How they think the Young Adults in Present-day Hungary?**

On the book Erzsébet Szalai: *Koordinátákon kívül. Fiatal felnőttek a mai Magyarországon* [Out of Coordinates. Young Adults in Present-day Hungary], Budapest, Új Man-dátum Kiadó, 2011 84

From fact to fact

János Hajdú: **Political Program of a Party - European Style**

The article presents the program of *Die Linke* [The Left] approved in Erfurt in October 2011 87

Associations

David McNally: **Beyond the Market**

Retrial – with thorough economic analysis. The author is searching the fundament of socialism in radically rejecting relations of production based on wage labour and competitive market relations. From this point of view, any idea on market socialism can only be a dead end, contrary to democratic planning established by the political economy of the labour class. In addition to meeting basic needs, this should also provide healthy environment and promote “the absolute unfolding of man’s creative abilities” – “an end-in-itself” 98

History

Charles Armstrong: **The Destruction and Reconstruction of North Korea, 1950 - 1960**

In the Korean War, the US Air Force dropped more bombs on the area of the DPRK than it did in the entire Pacific theatre of World War II. The loss of North Koreans in lives was close to the proportion of Soviet citizens killed in World War II. In the reconstruction followed the war, the DPRK produced incomparable economic growth reaching annual 39% between 1953 and 1960. This was the result of the sacrifice of North Koreans as well as of the generous economic and technological help provided by “friendly” socialist countries – the Soviet Union, China and the GDR..... 139

Flipside – a different view

László Tütő: **What the Marxists are, and why they want no Communism?**

The essay is scrutinising our verbal clichés. Meanwhile its rises uncomfortable questions like what kind of hassle would Marxian communism create to everyday life 149

Variations on a theme

Pham Binh: **Occupy and the Tasks of Socialists**

The post provides a deep – power and class structure – analysis of the Occupy Wall Street movement which emerged on the autumn of 2011. The movement,

following the philosophy of spontaneous anarchy, rejects all fixed hierarchy of decision making. This “perfect spontaneity”, however, opened room for arbitrary decisions and for actions of self-appointed “avant-garde” groups that were destructive for the movement as a whole. The Socialist felt joined the events late but this still provides an opportunity have not seen for decades for rebuilding a capable and radical left in the US..... 159

Mihály Bence Koltai: **Some Remarks to Pham Bin’s Post**

The American state cannot tolerate any political alternative even if it emerges on the symbolic field. However, street events were retaliated almost similarly what we had seen concerning the Arab Spring. The hysteria against rising alternatives and the brutal state repression probably have shaken the image of “the freest country” thus Occupy maybe started something. It is hard to tell what might develop from it but something has actually changed 184

Culture

John Halle: **Occupy Wall Street, Composers and the Plutocracy: Some Variations on an Ancient Theme.**

Composers and musicians – who are also hierarchical leaders on their own way, since the concert hall follows the model of Darwinian competition – are at the mercy of the political and business elite. Bankers, politicians and businessman finance culture not exactly benevolent and free from their own interests. So, although composers did appear in the Occupy movement and their anti-capitalistic commitment cannot be questioned but their performance and role still contradictory 188

Szerkesztőbizottság: Andor László, Bartha Eszter, Bózsó Péter, Fülöp Ádám, Kál-lai R. Gábor, Koltai Mihály Bence, Krausz Tamás (elnök), Lugosi Győző (felelős szerkesztő), Matheika Zoltán, Mitrovits Miklós, Nagy Éva, Szarka Klára, Szigeti Péter

Tanácsadók: Agárdi Péter, Balogh András, Bayer József, Bihari Péter, Böröcz József, Földes György, Havas Ferenc, Konok Péter, Sipos Péter, Szalai Erzsébet, Szoboszlai György, Szűcs Katalin Ágnes, Tütő László, Vigvári András, Wiener György, Zágoni Miklós, Z. Karvalics László

Nemzetközi védnökség: Carlos Antonio Aguirre Rojas, Elmar Altvater, Samir Amin, Stephen Eric Bronner, Borisz Kagarlickij, Andrej Kolganov, Andrea Komlosy, Bill Lomax, Alain Lipietz, Mészáros István, Rastko Mocnik, Kari Polanyi-Levitt, Catherine Samary, Tamás Gáspár Miklós, Immanuel Wallerstein

A szerkesztőség levelezési címe:

Eszmélet – Kossuth Klub, 1088 Budapest, Múzeum u. 7.

Telefon: +36 (1) 338 4295, e-mail: eszmelet@eszmelet.hu

Borítóterv: Verebes György

Nyomdai előkészítés: **indigoline**, Budapest

Nyomás: Robinco Kft., felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Kiadja az Eszmélet Alapítvány

Felelős kiadó: Andor László (elnök)

Adminisztrációs, terjesztési és előfizetési ügyek:

Nagy Éva, Eszmélet – Kossuth Klub, 1088 Budapest, Múzeum u. 7.,

tel.: +36 (30) 567 6815; e-mail: eszmelet@eszmelet.hu

Előfizetés könyvtárak számára:

Könyvtárellátó Nonprofit Kft., 1134 Budapest, Váci út 19., tel.: 311-2819

Előfizetés külföldről: 25 euró (postaköltséggel)

IBAN: HU75 1020 0830 3231 9448 0000 0000

Swift: OKHB HUHB

K&H HUNGARY, 1051 Budapest, Vígadó tér 1.

Előfizetési díj: 2600,- Ft (ami a postaköltséget is magában foglalja).

Előfizetési csekket küldünk postafordultával, ha igényét bejelenti Nagy Éva fenti címén vagy telefonszámán.

Csekk számlaszám: K&H 10200830-32319448-00000000